

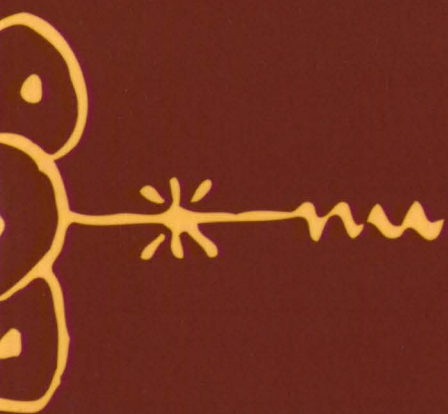
ESTUDIS
HISTÒRICS I
DOCUMENTS
DELS

ARXIUS
DE **L** ROTOCOLS

Sig *
XXII

COL·LEGI DE NOTARIS DE CATALUNYA

BARCELONA 2004

ESTUDIS
HISTÒRICS I
DOCUMENTS
DELS

ARXIUS
DE **P**ROTOCOLS

XXII

COL·LEGI DE NOTARIS DE CATALUNYA

BARCELONA 2004

ESTUDIS
HISTÒRICS I
DOCUMENTS
DELS

ARXIUS
DE **P**ROTOCOLS

XXII

Publicació patrocinada per la
Fundació Noguera

Director

Lluís Jou i Mirabent

Coordinador

Laureà Pagarolas i Sabaté

Consell

Jordi Figa i López-Palop, Josep M. Font i Rius,
Emili Giralt i Raventós, Joan J. López Burniol,
Àngel Martínez Sarrion, Josep M. Sans i Travé
i Francesc Torrent i Cufí

Editor

Il·lustre Col·legi de Notaris de Catalunya
c/ Notariat, 4 – 08001 Barcelona

Realització: Agnès Collado

Impressió: Gràfiques Tramacolor, s.l.

ISSN: 0211-5425

Dipòsit Legal: B-44.447-1995

SUMARI

- 7** Una lletra de canvi original inèdita, girada des de València contra Barcelona, de 1392
Josep Hernando i Delgado
- 15** El patrimonio de ceramistas y vidrieros de Barcelona, siglos XV-XVII
M.ª Carmen Riu de Martín
- 57** Els notaris dels braços i les seves activitats durant les Corts de mitjan segle XVI (1542-1564)
Jordi Buyreu i Juan
- 77** El capítol de la seca reial de Barcelona. Notes a propòsit d'un llibre d'actes (1577-1581)
Albert Estrada-Rius
- 95** Notes històriques sobre la institució i la funció notarial en època moderna i contemporània. El cas de l'escrivania i la notaria públiques de Terrassa
Pere Puig i Ustrell
- 135** Elementos escriturarios, alfabetización y prácticas mágicas en un expediente inquisitorial del siglo XVIII: el proceso de Jacome Dupré
Alicia Marchant Rivera

- 155** La justícia ordinària a Catalunya: els alcaldes majors del corregiment de Mataró (1718-1808)
- Rafael Cerro Nargánez
- 185** Els orígens de la mecànica moderna a Catalunya: el cas del taller de màquines de l'*indiano* Joan Domènech i Coll (1839-1867)
- Marc Gascon i Soler
- 219** Estat i escrivans municipals a la Catalunya del segle XIX. Normes i pràctiques
- Eliseu Toscas i Santamans
- 251** Els Herp de Manresa, una saga de negociants i fabricants en els orígens de la Catalunya industrial (1800-1859)
- Àngels Solà i Parera
- 313** Notes bibliogràfiques
- 329** «Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols». Normes per a la presentació d'originals

UNA LLETRA DE CANVI ORIGINAL INÈDITA, GIRADA DES DE VALÈNCIA CONTRA BARCELONA, DE 1392

○ JOSEP HERNANDO I DELGADO
UNIVERSITAT DE BARCELONA

És un fet que les lletres de canvi originals de l'època medieval són escasses. En un treball nostre sobre la lletra de canvi del segle XIV, publicat en aquesta mateixa revista,¹ dèiem que les lletres originals del segle XIV conservades a Barcelona conegudes fins aquell moment eren cinc: quatre es troben a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona i una altra la posseeix el Foment del Treball Nacional de Barcelona. Presentàvem llavors per primera vegada dues lletres de canvi originals del segle XIV inèdites fins aquell moment.² Doncs bé, hem trobat una altra lletra original datada el dia 17 de gener de 1392.³ Si hom té present que del segle XIV tan sols es conserven vuit peces, qualsevol troballa d'una altra peça justifica la seva publicació.⁴

Dèiem en el nostre treball abans esmentat que, en les lletres de canvi transcrites als protestes⁵ de l'any 1383, hom trobava primer el contingut de

1. J. HERNANDO I DELGADO, «Lletres de canvi girades des de i contra Barcelona, 1393-1400», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* (Barcelona), XXI (2003), p. 29-101. Per a la bibliografia existent sobre la lletra de canvi a Catalunya, vegeu d'aquest treball les p. 30 i 31.

2. Aquestes dues lletres de canvi pertanyen a un fons privat, dit Fons Cucurulla, i estan classificades amb la denominació *Canviaris*, núm. 21, núm. 32.

3. Aquesta lletra de canvi, que tot seguit reproduïm i transcrivim, pertany al mateix fons privat. En haver estat identificada per nosaltres, ara està classificada amb la denominació *Canviaris*, núm. 22.

4. Les lletres de canvi originals del segle XV són més abundoses i les inèdites, l'existència de les quals era també desconeguda fins ara, són diverses. Les farem públiques en un proper treball dedicat a la història de la lletra de canvi en el segle XV fins la Guerra Civil, l'any 1462.

5. Les lletres originals del segle XIV conservades són, com hem dit, vuit: 1388 juliol 21, 1392 gener 18 (aquesta és la que publiquem en aquest treball), 1392 març 11, 1392 juny 17, 1398 febrer 20, 1398 octubre 6 i 1399 desembre 11. Per a l'estudi, però, de la lletra de canvi disposem, a més de les lletres originals conservades, de les transcripcions fetes, en temps molt proper a la seva emissió, en els registres de cancelleria, les còpies fetes en els llibres especials dels mercaders que feien ús d'aquest instrument de crèdit i, en especial,

la lletra («*el tenor de la dita letra*»), i després «*l'epigrama*», és a dir, el nom de la persona a qui anava dirigida la lletra de canvi i el lloc on es trobava amb el «*signum*» o «*senyal*» que identificava el lliurador o remitent de la lletra. Tanmateix, a les lletres de canvi transcrits en els protestes de l'any 1384, primer es transcriu la lletra sense diferenciar les dues parts, és a dir, tan sols hom escriu «*tenor talis est*» i segueix l'epigrama i després el contingut, sense diferenciar-los.⁶ Per últim, a les lletres transcrits a partir de 1388, l'escrivent fa constar expressament que primer escriu l'epigrama o subscripció o «*suprascriptio*» i el senyal o «*signum*», que és troba al «dors», i després el contingut de la lletra, que es troba al «recto». La lletra que presentem segueix el segon ordre: és a dir, l'epigrama o el nom de la persona a qui va dirigida la lletra, el tenor o contingut de la mateixa i el «*signum*» o senyal es troben al «recto», però no hi ha escrit al «dors» cap anotació.

Sènyer: Per aquesta primera letra complirets a l'honrat En Pero López de Tormón, porter del senyor rey, cent e cinquanta florins per altres CL florins, que yo reebuts açí del dit Pero López. Perquè us prech, sènyer, que a VI jorns vista li façats bon compliment. E per aquesta no plus.

Scrita en València, a XVII de janer M CCC XCII.

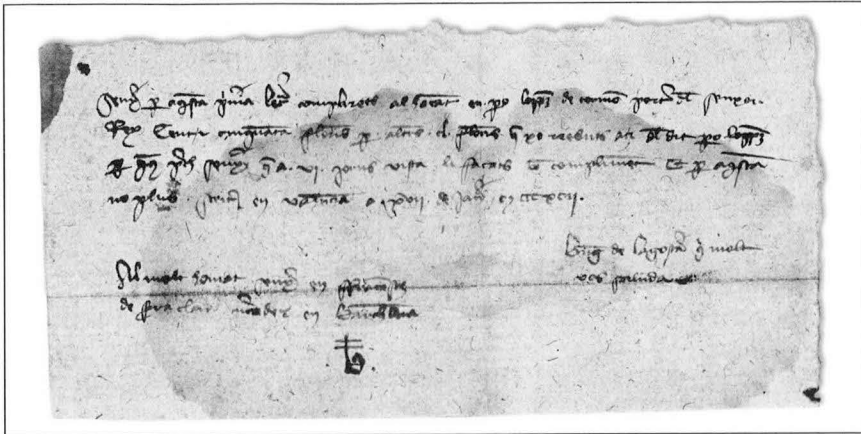
*Berenguer de Lagostera, qui molt
vos saluda.*

*Al molt honrat sènyer en Francesch
de Serraclara, mercader, en Barchinona.*

[*se+nyal*]

les còpies o les transcripcions fetes a les actes notariais dels protestes, les «*cartes de requesta*», en no haver pagat l'import de la lletra el lliurat o pagador. Els protestes notariais són una font indispensable per la riquesa de la informació que hom hi troba, a més de la lletra de canvi transcrita, sobre els protagonistes de la mateixa: prenedor o dador del valor, lliurador o remitent de la lletra, beneficiari o tenidor de la lletra i lliurat o pagador. Les lletres de canvi sovint no diuen res o ben poca cosa sobre aquests. I els protestes, en canvi, precisen aspectes que o bé manquen a la lletra o bé són poc precisos. Endemés, aquests protestes ens assabenten de la data de presentació de la lletra de canvi al lliurat o pagador, de la data del protest, de les causes de l'impagat, del valor actual de la moneda a pagar en l'espècie del lloc (mercat de valors), rebuda pel lliurador o remitent en moneda del lloc d'emissió de la lletra. Vegeu J. HERNANDO I DELGADO, «Lletres de canvi girades...», p. 67, 70-71, 88 i 92.

6. Aquest segon mètode es troba també a l'original de la lletra de canvi més antiga conservada, datada el 21 de juliol de 1388, que es troba a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Vegeu J. HERNANDO I DELGADO, «Lletres de canvi girades...», p. 67, núm. 26.

El lliurador o remitent de la lletra de canvi és Berenguer de Llagostera, de l'ofici del mestre racional de la cúria del rei, ciutadà de Barcelona. Aquest havia rebut a València la quantitat de 150 florins de Pero López de Tormón, porter del rei, és a dir, el prenedor de la lletra o dador del valor. Berenguer de Llagostera dirigeix la lletra de canvi al seu corresponsal, procurador o banquer, és a dir, el lliurat o pagador, Francesc de Serraclara, mercader i també ciutadà de Barcelona. Francesc de Serraclara havia de pagar la lletra al tenidor o beneficiari de la mateixa, en aquest cas el mateix prenedor de la lletra, Pero López de Tormón, porter del rei.

No sabem si la lletra de canvi va ser pagada o, en cas contrari, si va ser protestada. Hem pogut constatar una relació constant durant la dècada dels 90 del segle XIV entre Berenguer de Llagostera i Francesc de Serraclara, reflectida en els protocols, en concret els manuals del notari de Barcelona Arnau Piquer.⁷ Francesc de Serraclara és nomenat sovint per Berenguer de Llagostera el seu procurador, especialment per les absències de Berenguer de Llagostera a causa dels seus viatges per raó del seu càrrec.⁸ Res d'es-

7. En el protocol *Manual*, 1391 octubre 16 – 1392 desembre 24, del notari Arnau Piquer, el f. 37r.-v. es troba en blanc. Abans i després hom pot veure instruments que fan referència a Berenguer de Llagostera i Francesc de Serraclara. Si tenim present la data de la lletra i les dates anteriors i posteriors al foli en blanc del protocol, hom podria pensar que és possible que aquest espai en blanc fos per al protest de la lletra de canvi, que, per la raó que fos, no calgué escriure.

8. Ja abans, el dia 16 de desembre de 1390, Berenguer de Llagostera havia nomenat procurador seu Francesc de Serraclara perquè pagués un deute de 60 lliures a Vidal Ripoll,

trany, doncs, que Berenguer de Llagostera, en trobar-se a València, potser per raó del seu càrrec de funcionari de l'ofici de mestre racional de la cúria del rei, dirigís la lletra de canvi a Francesc de Serrallara perquè la pagués, és a dir, fos el lliurat o pagador de la lletra de canvi.

Del mercader Francesc de Serrallara, amic i representant sovint de Berenguer de Llagostera, disposem d'una abundosa informació. Sembla ser que la seva activitat com a mercader estava dedicada de manera especial a la compra de blat i altres cereals i el seu transport al mercat de Barcelona.⁹ Com altres mercaders, la seva activitat no es limità a comprar i

jueu de Barcelona, i recuperés la penyora lliurada al creditor: «*Si omnibus notum quod ego Arnaldus de Alosio, mercator, civis Barchinone, confiteor et recognosco vobis Francischo de Serrallara, mercatori, civi dicte civitatis, procuratori venerabilis Berengarii de Llagostera, de officio magistri rationalis curie domini regis, civis dicte civitatis, quod eodem nomine solvistis michi sexaginta et sex libras Barchinone, quas de presenti dedi et solvi Vitali de Ripoll, iudeo Barchinone, pro dicto Berengario de Llagostera, principali vestro antedicto, qui ab ipso Vitali manuleverat et pro quibus dederat ipse in pignere eidem Vitali de Ripoll unum barrale argenti deauratum et smaltatum in diversis locis. Quod barrale nunc de presenti ab ipso iudeo habui et recuperavi et eum etiam tradidi vobis de presenti realiter et de facto. Et ideo renuntiando exceptioni non numerate et non solute peccunie et dicto iudeo non tradite et doli, in huius rei testimonium iubeo vobis facere de predictis presens apoche instrumentum per notarium infrascriptum et cetera*», AHPB, Arnau PIQUER, *Manual*, 1390 agost 13 – 1391 octubre 12, f. 60r. Més endavant, Berenguer de Llagostera, el dia 7 de febrer de l'any 1392, en què es trobava a València, on va rebre un préstec i va signar la lletra de canvi, donà una altra vegada poders a Francesc de Serrallara perquè llogués una casa que posseïa a la plaça de Santa Anna de Barcelona: «*Ego Franciscus de Serrallara, mercator, civis Barchinone, procurator ad infrascripta et alia speciliter constitutus a venerabili Berengario de Llagostera, de officio magistri rationalis curie domini regis, prout de ipsa procuracione plene constat per publicum instrumentum inde factum et cetera, nomine predicto loco et ex causa locationis concedo vobis venerabili Bernardo de Gralla, civi Ilerde, [deputato una cum aliis Generalis Cathalonie, in Barchinona residenti], a VIII° die martii proxime instanti ad unum annum tunc proxime venturum, totum illud hospitium meum, ymmo verius dicti principalis mei, quod ipse venerabilis principalis meus habet in civitate Barchinone, in platea Sancte Anne [...] vobis tamen dante et solvente michi pro logerio ipsius hospitii triginta libras Barchinone, per hos terminos: videlicet, medietatem in principio dicti anni et aliam medietatem ad medium annum tunc sequentem. Et pro hiis obligo bona dicti principalis mei et cetera*», AHPB, Arnau PIQUER, *Manual*, 1391 octubre 16 – 1392 desembre 24, f. 45v. i 105v.

9. En diverses ocasions, Francesc de Serrallara rebé comandes per a ser esmerçades en blat i altres cereals que havia de comprar a indrets diversos i portar-los al mercat barceloní. Vegem un exemple de comanda datada el dia 5 de juliol de 1391: «*Die iovis, V die iulii, anno predicto. Sit omnibus notum quod ego Franciscus de Serrallara, mercator, civis Barchinone, confiteor et recognosco vobis Bernardo Rosselli, cerdoni, civi Barchinone, quod*

vendre mercaderies, sinó que va fer negocis mitjançant el préstec a través de la compra de rendes, en especial els violaris. Fem notar que són diversos els compradors de violaris oriünds de València, lloc d'emissió de la lletra de canvi a ell adreçada per Berenguer de Llagostera.¹⁰ De Pero López Tormón, porter del rei, no hem trobat cap referència als protocols notariais. El seu nom, però, ens indica que era del regne d'Aragó i Tormón és un topònim relatiu a un poblet proper a Terol, per tant, Pero López seria oriünd de Tormón.

habui et recepi a vobis et teneo in vestra comanda causa mercandi sexdecim libras et decem solidos Barchinone de terno, quas promitto mecum aportare de proximo ad partes Urgelli et Aragonum, et smerciare in ordeo et avennis sive avenes, prout melius potero, bona fide. Promittens vobis quod ipsam pecuniam smerciabo in dictis bladis, prout melius potero, bona fide. Promittens vobis quod ipsum bladum mittam et arriscabo per aquam dulcem et per mare ad civitatem Barchinone. Quod super predictis dicam et scribam vobis omnimodam veritatem. Et incontinenti reddam vobis comptum de predictis XVI libris X solidis simul cum tribus partibus lucri, retenta michi quarta parte pro meis opere et labore. Hoc expreso: quod dicta comanda eat et stet ad Dei iudicium et ad vestrum redegum, periculum et fortunam. Insuper convenio et promitto vobis quod hec faciam sine aliqua dilatione et cetera, et quod restituam et solvam vobis omnes missiones et expensas et cetera. Super quibus missionibus, dampnis et cetera. Et pro hiis obligo me et omnia bona mea et cetera. Dicitur largo modo iuxta cursum. Testes: Bernardus ça Clasosa, chirurgicus, civis, Guillelmus Coll, comorans cum dicto Bernardo ça Clasosa, et Franciscus de Minorisa, scriptor Barchinone», AHPB, Arnau PIQUER, Manual, 1390 agost 13 – 1391 octubre 12, f. 167v.-168r.

10. Citem el cas de compra d'un violari a tres oriünds de València: «*Sit omnibus notum quod ego Franciscus de Serraclara, mercator, civis Barchinone, confiteor et recognosco vobis domine Marie, uxori Dominici de Malonda, quondam, vicini Valencie, habitatrici Barchinone, Michaeli Stephani, portario domini regis, et domine Clare, eius uxori, vicinis Valencie, habitantibus in manso qui fuit magistri Arnaldi Germani, fisico, constructo in territorio Barchinone, satis prope locum vocatum La Lacuna, quod satisfacistis michi ad meam voluntatem in et super tota pensione michi debita anni a nativitate Domini M^o CCC^o nonagesimi primi et anni presentis usque in presentem diem ex illo violario centum solidorum, quod michi facitis et prestatis anno quolibet vicesima prima die iunii, ratione venditionis per vos michi facte cum publico instrumento inde facto per Thomam Roseti, auctoritate regia notarium publicum Barchinone, XVI° die iunii anno a nativitate Domini M^o CCC^o nonagesimo. Que pensio anni presentis est usque nunc sexaginta septem solidorum. Et ideo renuntiando exceptioni et cetera. Testes: Arnaldus Porta, Gabriel Rovira, magistri axie, et Guillelmus de Rivo, scriptor Barchinone», AHPB, Arnau PIQUER, Manual, 1391 octubre 16 – 1392 desembre 24, f. 47r.-v. La dificultat de pagament de la pensió va ser la causa que el sou o paga de la feina de dida de Clara, muller de Miquel Esteve, que havia de pagar el seu contractant, la rebés Francesc de Serraclara, comprador del violari i, per tant, creditor de Miquel i Clara: «*Ego Raymundus ça Vall, civis Barchinone, de voluntate tamen Michaelis Stephani, portarii domini regis, civis Barchinone, convenio et promitto vobis Francisco de**

Les dades aplegades de les vuit lletres de canvi originals del segle XIV i les dades aplegades de les lletres de canvi transcrits als protestos a partir del primer, datat l'any 1383, ens permeten confeccionar el quadre següent amb les dades referents a les quatre lletres de canvi girades des de València contra Barcelona en el segle XIV (en la segona fila es troben les dades de la lletra de canvi original que publiquem aquí): en la primera columna, posem la data d'emissió de la lletra de canvi; en la segona columna, posem la data de presentació de la lletra; en la tercera columna, consta la data del protest; tot seguit, en la quarta columna, el valor cedit o prestat pel prenedor de la lletra en la moneda del lloc del préstec; en la cinquena columna, la quantitat a pagar en destí pel lliurat o pagador; en la sisena columna, les ciutats entre les quals van ser girades les lletres; tot seguit, el termini proposat per a pagar a partir de la presentació de la lletra.

Emissió	Presentació	Protest	Quantitat	A pagar en destí	Llocs	Temps
1384/05/24	1384/06/01	1384/06/22	333 ll. i 4 d.	333 ll. i 4 d.	València – Barcelona	a 10 dies vista
1392/01/17			150 fl.	150 fl.	València – Barcelona	a 6 dies vista
1395/05/22		1395/05/29	22 ll.	22 ll.	València – Barcelona	a 8 dies vista
1399/07/11	1399/08/04	1399/08/06	50 fl. d'Ar.	50 fl. Ar.	València – Barcelona	a 15 dies vista

A les lletres de canvi que consten en el quadre anterior no hi ha monedes diferents i, per lògica, no consta la «*ratio*» entre monedes o el for o el valor en moneda de Barcelona («*incert*») de cada unitat de la moneda de la

Serraclara, mercatori, civi dicte civitatis, quod cum domina Clara, uxor ipsius Michaelis, que mecum pro dida moratur, serviverit michi per totum tempus quo michi servire tenetur, quod de logerio seu solidata, de qua sibi repondere tenerer a presenti die qua presens conficitur instrumentum usque in finem dicti temporis, respondebo vobis vel vestris, aut cui volueritis, incontinenti cum ipsa domina Clara michi serviverit per tempus quo servire debet. Et quod de dicto logerio dicto Michaeli Stephani nec dicte eius uxori non respondebo aliquo modo nec alii etiam cuicumque persone nomine eorum vel alterius eorum. Immo ipsum logerium, ut predictur, vobis vel vestris solvam et deliberabo sine aliqua dilatione, excusatione et exceptione et absque omni dampno, missione et interesse vestri et vestrorum. Et pro hiis obligo vobis omnia bona mea et cetera. Ad hec ego dictus Michael predictis consentio tanquam actis et promissis de meis assensu et voluntate et cetera. Testes: Petrus de Podio, sartor, civis, Guistart Bertran et Alzeas Arant, scutiferi, comorantes, ac Guillelmus de Rivo, scriptor Barchinone», AHPB, Arnau PIQUER, Manual, 1391 octubre 16 – 1392 desembre 24, f. 49r.

lletra girada des d'una ciutat diferenta a la de Barcelona («cert»). Són simples ordres de pagament? Són simples «xecs de viatge»? Un aspecte d'interès per a la història de la lletra de canvi és la del termini proposat per pagar a partir de la presentació de la lletra. Els terminis de les quatre lletres girades des de València són tots diferents, cosa que passa amb la majoria de les lletres del segle XIV que coneixem tant mitjançant l'original conservat com per la còpia que contenen els protests, com es pot veure al quadre que segueix, malgrat el que se sol afirmar en la bibliografia existent (el número entre parèntesis fa referència al nombre de lletres que contenen el termini):

Llocs	Temps
Avinyó – Barcelona	12 dies (2)
Barcelona – Gènova	« <i>tempore consueto</i> » (2)
Bruges – Barcelona	« <i>a la usança</i> »
Càller – Barcelona	2 mesos
Catània – Barcelona	no hi consta
Gènova – Barcelona	10 dies (3), 20 dies (3), « <i>a la usança</i> » (3)
L'Alguer – Barcelona	10 dies, 15 dies
Mallorca – Barcelona	10 dies (16), 2 mesos (2), « <i>a la usança</i> » (9), « <i>a la vista</i> » (1), no hi consta (2)
Palerm – Barcelona	no hi consta (1)
Perpinyà – Barcelona	3 dies (1), 4 dies (1)
Pisa – Barcelona	30 dies (12)
Ravensburg – Barcelona	2 mesos (1)
Saragossa – Barcelona	6 dies (2), 7 dies (1)
Sevilla – Barcelona	10 dies (1)
Tortosa – Barcelona	6 dies (1)
València – Barcelona	6 dies (1), 8 dies (1), 10 dies (1), 15 dies
Venècia – Barcelona	2 mesos (2)

La importància històrica i econòmica de la lletra de canvi en el préstec a curt termini i com a transferència de cabals és un fet innegable. Esperem que la recerca en els arxius públics i privats faci sortir a la llum altres originals de les lletres de canvi girades a l'època medieval, en especial les girades en el segle XIV, del qual tan sols coneixem vuit originals.

EL PATRIMONIO DE CERAMISTAS Y VIDRIEROS DE BARCELONA, SIGLOS XV-XVII

○ M.ª CARMEN RIU DE MARTÍN
UNIVERSITAT DE BARCELONA. CEHI

El estudio de esta parte se va a llevar a cabo a partir de los inventarios de bienes realizados en las casas de los ceramistas (olleros, jarrereros, escudilleros y ladrilleros), en las de los vidrieros y de sus respectivas viudas. El análisis de ambos sectores se va a efectuar por separado, con el fin de que se pueda observar más claramente su posición socioeconómica; en consecuencia, la información aparece clasificada en dos ámbitos: ceramistas y vidrieros.

En cuanto a los inventarios, no resulta fácil establecer un balance global, debido a la escasa homogeneidad en la presentación, no sólo del inventario, sino de bienes entre los representantes de un mismo sector. Algunos poseían muchos objetos domésticos y personales, junto a propiedades inmobiliarias, mientras que otros carecían incluso de vivienda propia. Hemos hallado el caso del vidriero Jacob Monbopes, que vivía en el domicilio de unos taberneros, Pere y Guillem Balça, probablemente porque no tenía familia. Es un hecho muy atípico en aquella época. Asimismo, las viudas, por regla general, contaban con muchas menos propiedades y éstas quedaban restringidas a algunos utensilios domésticos y ropas de vestir.

Las desigualdades económicas son evidentes, incluso entre los artesanos pertenecientes al mismo ramo, y se acusan un poco entre ceramistas y vidrieros, pues los segundos solían tener un menor número y variedad de objetos, pero estas diferencias son ligeras y se ciñen a detalles que no afectan al modo de vida. También existen otras de carácter cultural o religioso, en cuanto se refiere al número de retablos, pinturas o esculturas que se encontraban en sus domicilios, los cuales casi en su totalidad eran de índole religiosa, o bien a las sedas y ropas de cortina, tapices, «*catifes*» (alfombras), etc. que compraban, que eran de importación o procedencia extranjera. Aspectos que reflejan una variedad en el gusto, pero es posible que el criterio individual prevaleciera y se hallara condicionado por los ingresos y la educación moral. Igualmente, algunos tenían joyas, algún libro religioso o de doctrina (muy raramente) u otro útil poco común, como ya veremos.

A continuación voy a establecer la relación de ceramistas y vidrieros de los cuales he utilizado el inventario: los jarreros Bernat Marquès (1489)¹ y Pau Miralles (s. XVII);² los escudilleros Joan Codina (1527),³ Antoni Rosell (1547),⁴ un escudillero del cual se desconoce el nombre (1563),⁵ Bartomeu Espasa (1595)⁶ y Marià (s. XVII)⁷ y los ladrilleros Antoni Calbus (1544)⁸ y Pau Figueres (1598).⁹ Las esposas de escudillero son Eufrasina Serdana (1525),¹⁰ mujer de Joan Serdà; Elisabet Bramona (1584),¹¹ viuda de Joan Bramona; Magdalena, que se había casado con Pere Bonarres (1598);¹² Francisca (1471), esposada con el ladrillero Domingo Sancho,¹³ al igual que Joana Baltasar, mujer del ladrillero Antoni Baltasar (1584).¹⁴ La mayor parte de los textos, en total 14 (10 de profesionales y 4 de esposas), pertenecen al siglo XVI. Existe el documento de un jarrero (Bernat Marquès) de fines del siglo XV, junto a dos inventarios del siglo XVII: el del jarrero Pau Miralles y el del escudillero Marià.

En cuanto a los vidrieros, disponemos de 5 documentos (3 de artesanos del vidrio, 1 correspondiente a una viuda y 1 de un mercader de vidrio). Dos pertenecen al siglo XV y los otros tres forman parte del siglo XVI. Los vidrieros son Joan Llorenç (1451),¹⁵ Joan Barragó (1577)¹⁶ y Jacob Monbopes (1588);¹⁷ la viuda, cuyo nombre era Valença, se hallaba casada con Bernat de Mont (1412)¹⁸ y el mercader de vidrio se llamaba Joan Benet

1. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), *Arxiu Notarial III, 2, 1480-1489*, 4 f. sueltos.

2. AHCB, *Arxiu Notarial I, 46, siglo XVII*, 3 f.

3. AHCB, *Arxiu Notarial I, 28, 1527*, 12 f.

4. AHCB, *Arxiu Notarial I, 32, 1547*, 8 f.

5. AHCB, *Arxiu Notarial I, 35, 1563*, 6 f.

6. AHCB, *Arxiu Notarial I, 45, 1595*, 9 f.

7. AHCB, *Arxiu Notarial I, 46, s. XVII*, 3 f.

8. AHCB, *Arxiu Notarial I, 31, 1544*, 6 f.

9. AHCB, *Arxiu Notarial I, 46, 1593*, 9 f.

10. AHCB, *Arxiu Notarial III, 4, 1525-1529*, 8 f.

11. AHCB, *Arxiu Notarial I, 10, 1584*, 6 f.

12. AHCB, *Arxiu Notarial I, 46, 1598*, 8 f.

13. AHCB, *Arxiu Notarial I, 12, 1471*, 4 f.

14. AHCB, *Arxiu Notarial I, 40, 1584*, 3 f.

15. AHCB, *Arxiu Notarial I, 9, 1451*, 11 f.

16. AHCB, *Arxiu Notarial IX, 6, 1577*, 6 f.

17. AHCB, *Arxiu Notarial I, 41, 1588*, 4 f.

18. AHCB, *Arxiu Notarial I, 4, 1412*, 21 f.

Puig (1506).¹⁹ Cabe mencionar que la diferencia en la variedad y cantidad de bienes del último con respecto a los tres vidrieros es notable, lo cual nos lleva a considerar que su posición era mejor.

En algunas ocasiones, los inventarios son muy descriptivos y en ellos se indica el lugar de la casa en el cual cada objeto se encontraba depositado, pero en otros casos carecemos de tal información. También estos documentos nos permiten conocer aspectos personales de tales sujetos: sus gustos, si eran metódicos, organizados, etc. Debido a esta escasa similitud en cuanto a la presentación de bienes en los textos, la clasificación del material hallado se hará por tipos, sin tener en cuenta el lugar estricto en el que se guardaban en cada caso, destacándose los más comunes y poco usuales. Hay una serie de apartados globales: 1) la casa: mobiliario y ajuar doméstico; 2) casas de propiedad y casas arrendadas, y 3) el huerto, las tierras y las viñas. Cuando se analicen los vidrieros, los ámbitos 2 y 3 se fusionarán en uno sólo, debido al menor número de información de la que disponemos.

Ceramistas

La casa: mobiliario y ajuar doméstico

Normalmente las personas del mismo oficio habitaban en la misma zona de la ciudad. Los ceramistas tenían el obrador y la tienda anexados a las dependencias que ocupaban para vivir, aunque algunos de ellos carecían de taller propio. Hemos localizado varios jarreros y escudilleros que residían y trabajaban en la calle Escudillers, como Pau Miralles (jarrero) y Bartomeu Espasa (escudillero), u Ollers Blancs, como Joan Codina (escudillero). Probablemente, debido a la escasa reglamentación que existía sobre el tema, éstas eran dos denominaciones que recibía la misma calle. En cambio, Pere Bonarres (escudillero) vivía en un callejón que daba a la calle Escudillers, cerca de la plaza Camprodon. En cuanto a los escudilleros Antoni Rosell, Marià y el ladrillero Pau Figueres se encontraban en la calle Tallers. Únicamente el ladrillero Antoni Calbus tenía su vivienda en la calle Jutglar y desconocemos donde se hallaba la del jarrero Bernat Marquès.

19. AHCB, *Arxiu Notarial 1*, 22, 1506, 10 f.

Sólo consta, por lo que se refiere a las viudas, el lugar donde residía Eufra-sina, mujer de Joan Serdà, que lo hacía en la calle Ollers Blancs.

En cuanto a la distribución de la vivienda, ésta no se incluye en todos los inventarios recogidos; por consiguiente, en muchos casos desconocemos el lugar donde se hallaban depositados los objetos y muebles que allí constan. En otros nos sorprende ver como éstos se encuentran en rincones que resultan insólitos para nuestra mentalidad. Además, la complejidad y el número de habitaciones o dependencias es muy variable, lo cual nos lleva a considerar que no todas las viviendas eran de dimensiones parecidas. En los documentos donde se especifican los datos apuntados, la división en sala/comedor y cocina se da en todas, excepto en la de Magdalena, viuda de Pere Bonarres. Tan sólo en dos ocasiones hay una habitación dormitorio (Pau Miralles y un escudillero anónimo), lo normal era que el recinto tuviera dos habitaciones, como en casa de Antoni Calbus, y Magdalena, que contaba con un dormitorio y un trastero. De cuatro habitaciones eran las de los domicilios de Marià, Bartomeu Espasa, Antoni Rosell (una en la planta baja y otra junto al porche), Pau Figueres y Joan Codina (dos en la planta baja y dos en el primer piso). Lo corriente en las casas grandes es que éstas tuvieran dos pisos y los dormitorios se hallaran casi todos en el piso superior.

Otras dependencias que aparecen mencionadas son: la trascámara (Pau Figueres), el porche (Antoni Calbus, Pau Figueres, Bartomeu Espasa y un escudillero anónimo), la bodega (Pau Figueres y Joan Codina), el establo (Antoni Calbus, Pau Figueres y Bartomeu Espasa), la despensa (Antoni Rosell), solamente una tiene terraza, pozo y retrete (Antoni Calbus) y patio interior (Bartomeu Espasa). Utilizan el espacio de la entrada para depositar las piezas que querían vender (Bartomeu Espasa y Marià) y Antoni Rosell tiene una artesa para hacer pan junto a ésta, los hay con tienda propiamente dicha (Antoni Rosell, Joan Codina y un escudillero anónimo) y con obrador (Bartomeu Espasa, Marià, Antoni Rosell y Joan Codina; pudiéndose deducir que también lo había en casa de Pau Miralles, Bernat Marquès y de las viudas Magdalena Bonarres y Elisabet Bramona, o bien había habido alguno por haberse localizado objetos propios de tal ámbito), con viña junto a la casa (Joan Codina) y huerto (Antoni Rosell y Bartomeu Espasa).

Desconocemos en muchas ocasiones –como ya se ha dicho– detalles sobre la distribución de la casa. No resulta fácil deducir si se trataba de una residencia modesta, pues carecemos de datos sobre las dimensiones del conjunto y sobre las diversas dependencias. Parecen de mayor compleji-

dad las de Bartomeu Espasa y Antoni Rosell, pues la del primero contaba con un patio interior. Se puede presuponer que la bodega, el establo y alguna de las habitaciones se encontraban en la planta baja, dando a la parte posterior de la vivienda, al igual que el salón/comedor y la cocina, mientras que las demás habitaciones se hallarán en el primer piso. Es probable que el obrador estuviera en la planta baja junto a la tienda y el establo. En los casos en los que no se indica la existencia de obrador o tienda, se presupone que se trataba de ceramistas que trabajaban para otros.²⁰

En cuanto a lo que se refiere a la estructuración del trabajo, la presentación de objetos clasificada por zonas y tipos se ha llevado a cabo teniendo en cuenta su función y utilidad específica y no su ubicación real en aquel lugar de la vivienda, debido a las dificultades que entraña agrupar todo el material.

La entrada y los espacios abiertos

Hemos comentado anteriormente que la entrada servía a algunos artesanos como lugar de exposición de los productos manufacturados por los mismos, también podían tener en la misma algún objeto viejo o de desecho, cántaros o botas para beber, un banco o bancal para sentarse. Pasillos o corredores se utilizaban también para albergar o almacenar útiles, al igual que el patio interior o el desván.

No consta que se pusieran macetas, tiestos u ollas con flores en el espacio de entrada, pero sí lo hacían en las terrazas. Cultivaban hierbas y claveles en la azotea y en la misma disponían algún banco de madera pequeño, que se hallaba en estado precario por encontrarse a la intemperie.

En la entrada, el corredor o en la cocina guardaban los utensilios para elaborar el pan. A pesar de que en la mayor parte de los casos la artesa y los elementos relacionados con la confección de este alimento se hallaban en la cocina, algunos de los mismos también se han podido localizar en estos

20. Julio CARO BAROJA, *Tecnología popular española*, Madrid: Montena Aula, 1988, 110 p. Gabriel LLOMPART, *La pintura medieval mallorquina, su entorno cultural y su iconografía*, Palma de Mallorca: Editor Luis Ripoll, 1977, v. 1, p. 227-251. María OCAÑA I SUBIRANA, *El món agrari i els cicles agrícoles a la Catalunya vella (s. IX-XIII)*, Barcelona: Universitat de Barcelona (Departament d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica), 1998, 136 p. (herramientas, p. 70-87). J. RUBIÓ Y BALAGUER, *Vida española en la época gòtica*, Barcelona: Editorial Alberto Martín, 1943, p. 71-132.

espacios mencionados. La artesa era de madera, se especifica de álamo («*âlber*»), tenía cerradura y llave (aunque no se expone en todos los inventarios, no siempre la cerraban, pues no todas tenían llave), asas, algún cajón. Salen dos términos o conceptos, «*pastera*» y «*farinera*» para denominar a la artesa. Además, la harina se guardaba en cajas grandes destinadas a tal fin o sacos de 1 cuartera y media (si una cuartera equivalía a 69,50 Kg., una cuartera y media eran 104,25 Kg.) o de 3 cuarteras (= 208,50 Kg.). Empleaban, además, cestas de paja, de caña o de mimbre («*sanalles*») para extraer la harina, cedazos a veces de cerda («*sedassos*», «*garbells*») para colar la harina, palos o palas («*remador*», «*fonador*» o «*post*») son los nombres que reciben en función de su forma y utilidad para mezclarla o amasarla (no se explica el tamaño y características), escobas de palma (para la limpieza o «*sarnador*»), telas o trapos de lino o lana para elaborar la pasta y pequeñas escaleras de madera. Se indica la existencia de artesa en casi todas las casas, y en ocasiones tenían más de un cedazo o palo de amasar.

La sala de estar/comedor

A pesar de que no siempre resulta fácil delimitar esta sala y la cocina, es probable que, además de los muebles que vamos a mencionar como propios de la misma, se incluyeran alfombras, telas y otros objetos para cubrirla y decorarla.

En las mismas había mesas, normalmente plegables («*de tisora*» con una cuerda o cadena para que no se abriera demasiado o «*amb capitells*») de madera de pino, de chopo («*poy*»), de nogal o de álamo, con 4 patas, en algunos casos éstas tenían cajones (en una ocasión menciona el tamaño de éstos: 9 palmos). Había cobertores o telas empleados para cubrirlas (con decoraciones a rayas). Encontramos también mesas redondas de menores dimensiones aptas para coser, y una terciada para jugar al ajedrez. No se especifica siempre el lugar de la casa donde se ubicaban las mesas redondas; en cambio, las plegables de tijera también podían hallarse en la cocina.

Poseían numerosas sillas, en algunos inventarios se hace constar que éstas pertenecían a la mesa, pues eran del mismo tipo de madera y presentaban las mismas características. El repertorio de sillas de madera (aparece una de nogal) era muy variado: con respaldo de cuero, con barandilla de tela, de costillas o de tijera. Algunas no tenían respaldo y su tamaño difería si se trataba de una sillita (el «*scambell*» o sillita sin respaldo normalmente para poner los pies), o bien de lo que nosotros entendemos por

sillón. Había también sitiales, una especie de mueble-banco para guardar cosas y sentarse, algunos con candado, éstos al igual que los bancos, bancales y bancas, tanto podían hallarse en esta sala como en el dormitorio. Los bancos eran de madera, ocasionalmente con respaldo también de madera (de nogal, de álamo); los bancales podía tener cajones o compartimientos, algunos se cerraban con candado y no siempre se ubicaban en la sala, sino también en la alcoba; algunas veces se cubrían con telas de algodón o de piel. Aparecen dos bancos de tamaño mediano que se encontraban en la entrada o en el exterior. Las bancas, aunque se daban en menor cantidad, debían ser de unas dimensiones un poco menores. Esporádicamente recibían el nombre de banquillo («*banquet*») o bancote («*bancot*») para definir sus dimensiones o estado de conservación.

Otros muebles, que se pueden localizar en casos aislados en sus viviendas, son el «*sitró*» (especie de armario que se podía cerrar con candado en el que guardaban distintos objetos; hay uno en casa del escudillero Marià), la «*sitra*», el buffet de nogal y los armarios (estos últimos iban cerrados con candado, y aunque no se indica el ámbito, es probable que se dispusieran en el dormitorio). No obstante, se consideraba el cofre, el baúl y la caja como los muebles más aptos para guardar el ajuar.

Era posible también encontrar cántaros, platas grandes o «*carners*» (para depositar la carne) y otras piezas que empleaban para comer, guardados o bien dispuestos en algún lugar de la sala. Y algún brasero de madera, aunque desconocemos si éste era específico de la sala o podía hallarse asimismo en la habitación.

La cocina

En este apartado voy a referirme a aquellos utensilios vinculados a la alimentación, a pesar de que en éstos recintos podían hallarse otros tales como mesas de madera, bancos o sillas.

Se han localizado una serie de objetos relacionados con la realización de fuego para calentarse y cocinar: leña (media carga de encina, «*alzina*»; si una carga equivalía a unos 80-90 Kg., media serían unos 45 Kg.) y carbón (en este caso medio quintar que describe como necesario para cocer caldo; igualmente, si un quintar son 41,600 Kg., medio se correspondería con unos 20,800 Kg.). Además tenían fogones que podían ser de estaño, de cobre («*aram*»), de hierro o de tierra, siendo estos últimos los más frecuentes y pudiendo variar su tamaño; uno de los mismos procedía de «*Ju-*

nyent». Complementando a éstos había: barritas protectoras para evitar quemarse con el fuego («*moriño*»), hierros pequeños de los cuales se indica que eran para el fuego, de diversos tamaños y normalmente con tres pies, denominados simplemente hierros, o bien asadores («*ast*» o astas para asar la carne), parrillas («*graellas*»), tenazas y barras de hierro o palanca («*parpal*» para remover), girador («*giradora*» o «*carrer*» de hierro) y el caballo («*cavall*», más apto para la chimenea), patas («*potes*» de hierro para girar el fuego) y palas.

Existían una serie de objetos para guardar el pan: cedazo («*garbell*») de cuero colgado del techo o de una pared, aunque éste podía tener otros usos; también lo denominaban «*sèrcol*» para depositar el pan, una medida («*mesura*», en catalán, «*de mitja cana*», o unos 75 cm.) para la harina y diferentes moldes de hierro, madera o terracota para hacer figuritas con pan: tortugas, sirenas, leones. Los de tierra eran los más abundantes. Igualmente había el «*paner*» (la cesta para poner el pan que se ha hallado en una de las viviendas).

En cuanto a los objetos que iban al fuego o bien servían para preparar comida cabe mencionar: alguna cazuela, muchas sartenes de hierro, algunas con un instrumento para girar la comida («*ab sa giradora*» o «*ast*»), aunque también se usaban cajas de cobre con mango de hierro («*caseta*»), ollas de cobre o tierra, calentadores (para calentar la comida o líquidos al fuego) de cobre, calderas de diversas medidas y realizadas también con cobre, aunque sus asas eran de hierro, y cazos («*tapirons*»).

Para preparar los alimentos, empleaban estelladores de madera («*talladors*»), ralladoras de hierro («*rahedoras*» para cortar el queso, las zanahorias, etc.), coladoras de latón casi siempre y «*esbrumadores*» (una especie de colador para lavar la comida), embudos (más aptos para líquidos, servían para llenar calabazas de latón o cantimploras, botellas, jarras...), morteros de cobre, de piedra o de tierra con sus manos respectivas y palas (o «*manador*») para mezclar. De los tipos de mortero citados, los más abundantes eran los de piedra y luego los de cobre. Algunas cucharas sueltas, saleros («*salinera*» o «*saler*») de madera o estaño; algunos iban acompañados de su correspondiente cuchara, para la pimienta («*pabrera*»), aceiteras («*satrills*») de tierra y otros recipientes completaban el menaje. Cabe destacar que los saleros eran más comunes que las aceiteras o pimenteros.

En cuanto a los utensilios que servían para proteger la mesa del calor de la comida, podemos citar los «*cubertores*», «*servadores*», «*servillera*» o «*stalvi*». Éstos términos se empleaban para denominar tales útiles (sin que se perfilen detalles sobre el material empleado para configurarlos) y enci-

ma de éstos se disponían las fuentes de madera, carneros de cobre (aptos para la carne, los cuales tenían diversos tamaños), platas grandes de estaño, de cobre, algunos platos de tierra y escudillas de barro (pero no siempre describe el material), cuencos de cobre o fruteras que podían ser de vidrio.

Para depositar líquidos existían los «*librells*» de tierra (no indica siempre su material, en un caso dice que su precio consistía en «*1 diner*»), «*barrals*» de vidrio (de varias dimensiones), «*alfàbies*» (pequeñas), «*pitxells*» de cerámica, «*cànters*» de cobre o de barro (los cántaros eran muy abundantes y tanto podían tener uno como dos pitorros, con tapa), de varios tamaños. De vidrio: tazas, botellas, brocales, botes; en cambio, las copas podían ser de latón, de cobre («*gran*» o «*mijensera*») o de tierra (las pequeñas recibían el nombre de «*copetes*»). Los cántaros servían no sólo para beber en casa, sino para el transporte de este líquido. De las botas, más apropiadas para el vino, aunque se podían emplear también para depositar el agua, hablaremos en otro apartado.

Junto a ellas existían las bacinas («*bacines*» o «*basines*») de latón o de tierra, que eran adecuadas para diversos usos y servían tanto para la comida como para la limpieza, aunque se empleaban más para esta última finalidad. Casi todas ellas se habían manufacturado en latón. También habían pequeños cofres de cobre que podían destinarse al almacenamiento de piezas o enseres. Debemos destacar la escasa presencia de objetos de vidrio.

La despensa

Cabe señalar que no se hallaba en muchas viviendas una habitación que sirviese únicamente para albergar alimentos, sino que éstos se encontraban en la cocina o bien en un cuarto que servía para almacenar y guardar las cosas o un trastero.

Para el transporte de objetos y materias empleaban portadoras («*portatera*»), grandes cestas de tela o sacos de cáñamo («*cove*», aptas para los productos del campo) y otras más pequeñas de paja («*sanalla*», pensadas para la comida, u objetos de menor tamaño y «*sistelles*» de caña o «*verga*», de palma) y los capazos («*cabasos*») o sacos de varias dimensiones de tela grosera, en los que se almacenaba trigo, «*forment*», «*sègol*» o harina y en los que podía haber 1 cuartera (= 69,50 Kg.) o 3 «*quartans*» y se depositaban en la entrada; también harina (media arroba, por ejemplo; teniendo en cuenta que, si una arroba eran 10,400 Kg., media serían 5,200 Kg.) y

cereales (en un cedazo). Los alimentos también se guardaban en jarras («gerros») de madera, y más comúnmente de cerámica: se usaban para el grano, para las aceitunas sobre todo, o el aceite (con un embudo que servía para llenarlas); en las ollas se ponían legumbres («guixes») y en los frascos o botes otros productos. Comían carne salada («dos mig corters» tenían en una vivienda), butifarras («tres botifarres»), «cuyosos» (6 ejemplares). La carne se guardaba colgada en ganchos de hierro o garfios en algunas casas.

Grandes servidoras («stalvi amb 6 posts») eran empleadas para contener comida y las platas también de gran tamaño elaboradas en estaño (material muy considerado) u otro material preciado se utilizaban sólo en las grandes ocasiones. En uno de los domicilios había, como detalle curioso, una ratera.

Para poder medir los cereales tenían balanzas de latón con las pesas de hierro, romanas grandes o pequeñas con sus pesos (éstas eran de media libra; una libra, que equivalía a 400 gr., o una libra y media) e instrumentos para pesar cereales («mitja cortera de fusta»). Para medir también empleaban la vara o «cana», que consistía en una especie de metro («una cana dolenta gornida de ferro») que servía para las medidas longitudinales y asimismo se usaba para calcular las dimensiones del tejido, o bien la altura de algunos objetos y piezas (1 «cana» equivalía a 8 palmos o sea unos 150 cm.).

El ajuar doméstico de comedor, cocina y limpieza

Nos vamos a referir a las prendas de ropa y otros productos que complementaban las tareas relacionadas con la preparación de comida, su consumo y la limpieza personal y de la casa.

Antes de comer se limpiaban las manos. Se han encontrado conchas o jaboneras de cobre (en casa de Pau Figueres en la entrada y en la de Joan Codina en el comedor; aunque en uno de los documentos, el inventario de Bartomeu Espasa, ésta es un caracol de nácar y se hallaba en la alcoba), trapos de secar las manos («axugamans»), que debían utilizarse en diversos momentos y no sólo en la cocina y que eran de cáñamo («cânem») o estopa, manteles de paño, de hilo (a veces lo mencionan con los términos «bri» o «ginesta») o de algodón que podían ser lisos, había unos azules y otros estampados (un par presentaban rayas y otros detalles bordados). En dos ocasiones se indica su tamaño (16 por 4 palmos y 12 por 12 palmos), en otras sólo aparece indicado si éstos eran grandes o pequeños o bien si se

hallaban en buen o mal estado, pues los había incluso con agujeros. Las servilletas eran más escasas en el ajuar si tenemos en cuenta la cantidad de manteles localizados.

Las toallas consistían en un objeto común en todas las casas, en algunas ocasiones se indica que servían para secar las manos y se distingue entre «*aixugamans*» y «*tovallola*», porque las segundas además de ser de estopa («*stopa*»), de hilo, «*bri*» o «*ginesta*» (una blanca y otra negra), tenían decoraciones a base de flecos, red o acabados en puntilla. La mayoría eran blancas y las había de diversos tamaños. Empleaban dos cuencos para la limpieza de las manos en la mesa, pero tenían otros para higiene personal; lebrillos («*gibrell*» grande «*d'ensabonar*») y picas de madera situadas en la entrada de una sala destinadas a tal fin, aunque no en todas las viviendas. En uno de los inventarios constaba un peinador (de Orlanda de los de estilo antiguo con acabados rojos) y en otro una silla para afeitarse y los útiles de barbero.

Para la limpieza de la casa se servían de escobas de palma con mango de madera, trapos en mal estado, cojines de los que se detalla que son para fregar, delantales (sólo en un inventario). Para el lavado de la ropa, «*bacines*» (bacinas) de metal, «*un bugader*» de tierra que podía estar enganchado a la pared (éste se hallaba en la cocina), «*un cendrer*» con un instrumento para medir la ceniza («*mig cortans de fusta ab cèrcols de ferro*»), «*una salvadora*» de metal (en este caso, estos recipientes tenían unos bollones) o «*una cassa de aram*» (de la cual especifica que es para «*bugada*») y un cepillo, probablemente para facilitar la tarea. La ropa sucia la guardaban en cofres («*un cofra alt ab pany i clau per tenir la roba bruta*»).

Las habitaciones dormitorio

La mayor parte de las casas tenía más de una habitación dormitorio; dentro de las mismas se han hallado diversos útiles. Había casi siempre una cama, aunque también es posible que en alguna ocasión fueran dos. Las camas eran de madera (de álamo en tres inventarios y en dos de nogal) y parecen ser básicamente de tres tipos: de «*posts*», «*encaixat/des*» (se supone adosadas a la pared) y de «*camp*» (campo, con dos variantes: «*camp ras*», «*camp ab pilars*»), con 4 ó 6 patas y cabecera («*capsal*»). Es probable que algunas tuvieran un banco a juego, porque sale mencionado (por ejemplo, «*llit ab tots banchs*») y cajones («*capsa a sota*»). Uno de estos es

muy curioso, pues se halla pintado de verde con rollos y aparecen las armas de Rosell, es decir, de su propietario el escudillero Antoni Rosell.

Si bien el armario no era una pieza corriente, ya que solían guardar las cosas en cofres, existían dos armarios con cajón en casa del ceramista Antoni Rosell, aunque éstos se habían ubicado en la sala y otro, en el que se depositaba la ropa («*cambra de guardar macilles*»), se encontraba en casa de Pau Figueres. Además se ha localizado un mueble para guardar diversos objetos denominado cómoda o «*calaixera*», con los cajones dorados al estilo antiguo en casa de Pau Miralles, y una «*arquimesa*» (o mesa escritorio con cajones y cerradura) en la de Marià. Lo más corriente consistía en colgar las ropas en percheros o colgadores de madera («*claviller*» era el nombre que recibían algunos, en un inventario se describe como «*claviller de paradador*»). Éstos tenían tres o cuatro «*clavillas*» o brazos; raramente hemos visto mencionado ninguno de hierro, si no servía para la comida.

El guardapolvo («*guardapols*») de madera y el acabado de la cama con cortinas («*cortinatge y pavalló*») de algodón, de estopa, de hilo («*bri*» o «*cru*»), de seda casi siempre blanco con adornos del mismo tono o de color («*grana*» o rojo; la combinación blanco/rojo aparece en unos documentos), con rayas (piezas de tales características eran comunes y podían tener una decoración de hasta siete barras), enrejados (la decoración a base de rayas y red también se daba «*benes de red*»), enramados y bordados; más o menos buenos: de tela de casa o de compra. Las cortinas no sólo se disponían en la cama, sino en la pared («*cortines de paret de tela de cambra*») y solían ser rayadas, si bien estas últimas, en comparación, se usaban con menos frecuencia que las de cama. Estas cortinas se colgaban con aros («*urelles*») de tela negra pintadas y llevaban una barra; se alude un caso en que unos de los citados aros incluían el sello con el apellido del fabricante «*Puy*» y el nombre de Cristo.

Todas las camas en uso tenían su jergón o «*màrfega*», que se ubicaba entre el mueble propiamente dicho y los colchones. Si se especificaban detalles, éste era de cáñamo o de toalla y se hallaba relleno de paja. Normalmente cada cama sólo tenía uno, exceptuando un caso en el que había dos. En cuanto a los colchones, varía mucho el número que empleaban, lo más corriente era que tuvieran uno, o dos, pero en algunas casas se han encontrado camas con cuatro o hasta seis colchones. Los mismos se habían elaborado con lana o se hallaban rellenos de pelo o de plumas (no se sabe de qué tipo) y frecuentemente tanto estos últimos como los jergones se habían usado mucho y su estado de conservación era bastante pésimo. La pieza actualmente conocida como travesero («*travesser*») aparece citada

varias veces y era de lienzo o tela lleno de pluma, alguno presentaba la cubierta blanca; hemos encontrado en un inventario uno de «*fustany*», es decir, que podía haber sido importado de Al-Fustat (Egipto), aunque se hacían imitaciones en Cataluña en esta época y, por consiguiente, desconocemos el lugar de procedencia exacto. También los bancales podían tener una cubierta protectora si bien no se explica como eran.

Sillas («*cadires*») de tamaño pequeño con brazos, de cuero o de costillas, pequeños taburetes («*scambells*» para poner los pies) o bien piezas de mayores dimensiones, tales como sillones («*satial*» o «*litona*») con brazos también y respaldo formaban parte del mobiliario. Algunos de tales muebles eran de dimensiones bastante grandes, pues parecían más bien bancos, bancales o arquibancos, y en ellos se podían guardar cosas dentro, pues iban cerrados con candado. Todos se habían elaborado con madera, normalmente de álamo, algunos con detalles de tela. Como noticia curiosa encontramos en casa de Antoni Rosell 3 cajas de cobre y dentro de cada una de ellas se guardaba un calentador («*scalfador*») de cama.

El ajuar doméstico de habitación/dormitorio

El ajuar de cama, de hecho, no varía mucho del actual, si nos atenemos al tipo de ropa usada y su denominación. Las camas se cubrían con sábanas, y en todas las casas se han encontrado varias. Las mismas, si se indica, su material era la estopa, el hilo («*bri*»), el cáñamo («*cànem*») o una mezcla de ambos («*bri de cànem*»); a veces se describía el número de telas (se especifica de tres telas en varios casos y una vez de cuatro telas; se deduce que cuantas más telas más buenos) que tenía el tejido de la sábana o aspectos tales como si ésta llevaba puntas, guarniciones consistentes en husos bordados («*fusells*»); si la misma había sido realizada con tela de casa (las de hilo y cáñamo acostumbraban a ser domésticas, e incluso las que mezclaban estopa e hilo) o bien se había comprado, pudiendo ser de importación; aparece referenciada una tela de Génova con puntas. La mayor parte eran blancas, aunque casi nunca se especifica; algunas se hallaban en mal estado, e incluso mostraban agujeros o habían sido recosidas. En un inventario aparece una que medía 12 canas y 3 palmos.

Encima ponían mantas («*flasades*»), que podían ser cardadas, de lana normalmente. Muchas eran de color blanco, pero había también de tonos rojos, amarillos, azules, grises, y una tenía rayas. La mayor parte se habían usado y algunas se habían cosido, aunque conservaban ejemplares nue-

vos, al igual que de sábanas. Tampoco todos los artesanos tenían cubrecama o colcha («*vànua*»), pero esta pieza se empleaba de modo bastante corriente. Varias de las localizadas presentaban una tonalidad blanca, con un pequeño grabado («*de pinyonet*» era normal) y puntas en los bordes que podían tener otro color (azul en una ocasión). Al igual que en el caso de las mantas, había de diversas dimensiones según el tamaño de la cama (mayor o mediana). También podían éstas ser rayadas («*ab vuit astes de grana y flocadura*») como en casa de Antoni Rosell. Los cojines con o sin funda completaban el ajuar, había de uno a tres juntos, esporádicamente cuatro o seis y eran de lana o de pluma, las fundas podían ser blancas de raso («*drap de ras*»), con cordones o bien de seda decoradas a base de rayas moradas. Y en algunos casos tenían camisas de dormir («*camiseta*»), prenda tanto masculina como femenina.

Los objetos de uso doméstico

Existen algunas piezas que se las considera características de muchas viviendas, las cuales poseen finalidades muy diversas: alumbrar (velas, candelabros, candiles, etc.), cubrir y decorar la casa (telas, alfombras, retablos, pinturas, esculturas, objetos de plata) o depositar cosas (cofres y baúles), además de algunos objetos curiosos o poco corrientes.

La iluminación se llevaba a cabo de diversos modos, mediante lámparas de aceite y velas en las ciudades, si bien en las casas rurales la lumbre se hacía con teas. En cuanto a las velas recibían los nombres de antorcha de cera blanca o «*entorx*», candelas de cera blanca o «*candletes*» y cirios; éstas se hallaban guardadas en algún lugar o bien dispuestas en candelabros: «*candeleros*» y «*canalobres*» de latón, con más o menos collares, que podían incorporar decoraciones de plata o «*argent*», probablemente según el ámbito al que acostumbraban a hallarse destinados, su tamaño era mayor o menor. Los utensilios, repisas o recipientes para colocar y dar luz recibían diversos nombres: «*pages*», instrumento de madera para colgar la luz de aceite o cera, «*llum*» o «*llumaner/llumanera*» (lámpara de aceite); estos últimos podían ser de cerámica, latón o hierro; el material más común era el latón, aunque no siempre se menciona el tipo de material del cual estaba hecho el objeto. No tanto los candelabros como los «*llumaners*» en muchos documentos salen referenciados en la cocina, aunque también los desplazaban y servían para alumbrar otras habitaciones. Curiosamente hemos localizado una lámpara («*llàntia*») de plato de vidrio decorada en

casa de Antoni Calbus y una linterna («*llenterna*») en la de Margarida Bonarres. Las piezas de aceite o cera eran más comunes, sobretodo con el protector de cristal, en la Edad Moderna que en la Edad Media.

Los tejidos, telas y alfombras para disponer sobre los muros y suelos, o bien se efectuaban en el propio domicilio o bien se compraban, siendo posible obtener piezas de importación procedentes de otras zonas y países. En primer lugar, se hallaban las alfombras, que se empleaban para cubrir o decorar las paredes y los suelos de las habitaciones; las había de varios tamaños, aunque en ningún momento se indican las dimensiones exactas que tenían. Recibían los siguientes nombres: «*flassadora*», «*catiffa*» o «*stora*» o estora, y las hemos encontrado en varios domicilios. En una ocasión se indica el material de confección: palma («*estora de palma*») y en otra se cita vagamente cuál debía ser su lugar de procedencia: el mundo árabe («*flassadora morisca*»). Aunque no se precisa que ellos mismos realizaran sus alfombras, sí que se han hallado tornos de hilar lana, telares y otros elementos necesarios para tejer telas, tales como la «*debanadora*», que tenía el pie de madera, y la neriga para devanar hilo. Además aparecen referenciados fragmentos o complementos del telar necesarios para llevar a cabo el tejido: púas («*pua y aspiells*», la parte apta para hilar), peines («*pintes*») para peinar el hilo, pie de devanadera («*peu de dabana-dora*») y husos («*fusos*» o «*fusadors*»). Había igualmente madejas («*capdells*»; de 6 a 9 unidades) o ramos («*rams*»; de 2, 4, 5, 9, 11 y hasta 38 ejemplares) de hilo para tejer; aunque éste a veces se hallaba sin preparar y se calculaba su proporción a peso (medio quintar o 20,800 Kg.), se depositaba en cestas, sacos o bien ollas. Si ya estaba preparado también se calculaba por número de piezas (8 docenas, 7 docenas, 5 docenas, 2 docenas... de ramos de hilo o madejas; hasta 18 docenas había en una de las casas), aunque no todas eran del mismo tamaño, o por su valor económico (3 libras de hilo). Se usaba para tejer el hilo de estopa, de cáñamo, de mezcla cáñamo y estopa, de algodón, de lino sólo o mezclado con estopa o con hilo (de «*bri*»). En los inventarios se especifica si se trataba de madejas o bien de telas ya tejidas, cuyas dimensiones se calculaban por canas (en un texto sale expuesto «*24 canes de drap de lli de casa de stopa de lli nou*», se trata pues de una pieza de tela de tamaño relativamente grande, recordemos que una cana eran unos 150 cm.; aunque parece ser una dimensión corriente, pues hemos localizado otra pieza de 23 canas y media, de la que se concreta que su anchura era de un palmo; y dos piezas de 12 canas cada una) o bien a palmos (3 o 6 «*palms*»). En muchos casos aparecen nombradas o descritas telas de las cuales desconocemos su sitio de

origen; es decir, que no se sabe si fueron tejidas por ellos mismos o bien adquiridas. Las expresiones que se emplean para designarlas son: pieza de hilo urdida, trozo de algodón teñido de color marrón, trozo de tela (de hilo de lino, de estopa, de pieza, de hilo, «bri», y cáñamo, de lino y lana), ropa (negra, de casa, de lino y lana, de lista blanca, etc. son algunas de las descripciones comunes) o pedazos («padassos») cuando se trataba de materiales de escaso valor. Se especifica si era nueva o vieja en varios casos. Es muy probable que algunos enseres de la casa, tales como las sábanas, se las confeccionaran ellos mismos, pues en dos inventarios se habla de telas de sábana, como si se tratara de piezas no acabadas todavía de realizar.

Igualmente había una serie de útiles que completaban a los anteriores: dedales (Elisabet Bramona tenía 3), botones (Marià contaba con una docena de plata lisos), botonaduras (un «trosat guarnit de tela» había en casa de Elisabet Bramona), forros (de escote, de calzas, de color castaño, etc., en casa de Margarida Bonarres, por ejemplo), una cinta de seda y unas mangas granates a rayas (en el domicilio de Antoni Rosell). Y otros detalles y complementos, tales como brasillas de lavar el algodón, bancos de preparar la seda o de realizar nudos. También, se encuentran materiales adecuados para relleno de cojines y colchones: borra o pluma.

Asimismo, se describen telas que muy probablemente no eran de elaboración doméstica («roba de fer fil ab un rivot de tiratony», «5 pessés de granda de pell vermella y or», «una sigrela», «una roba de tafetà negra ab punta de plata»), pues por su complejidad parece que requirieran una confección más minuciosa. De algunas ropas de importación se indicaba su lugar de procedencia: «un axaló/axeló» (era una tela de Xalons, Francia), que aparece con frecuencia y en viviendas diversas. Solían ser de tono amarillo, rojo, o rojo y negro. También se encuentra la «roba de Courtray» (Flandes) en varias ocasiones, en un texto la de Brujas («Brujes»), en otro la de Damasco («Por domàs») y finalmente en otro la de Benjuy («una rasolera de fer an lor de Benjuy»).

Los cojines tenían diversos usos. Los había, al igual que algunos tejidos, para disponer encima de los muebles y rincones. Se observa por sus caracteres que éstos no se utilizaban en la cama para dormir, sino que servían para reposar o acomodarse en las diversas dependencias, pues su material era el cuero, o bien tenían la superficie decorada («coxins [...] ab cotonines de drap ab listes de seda e grana de blanc», se puede apreciar que se trata de un cojín de algodón con tiras de seda de tono rojo sobre fondo blanco) y en otro se define como «coxinet o traspuntí», con lo cual parece ser

más adecuado para un sillón u otro mueble. De todos modos, son escasos los cojines de lujo que se han hallado.

Los retablos y pinturas de tema religioso se guardaban en las casas de modo frecuente, aunque es muy probable que no se tratara de piezas de gran valor, pues ninguna vez se menciona la firma del autor, por tanto debían ser anónimos. Se observa un cierto cambio de gusto y cómo el retablo empieza a ser desplazado por la pintura: cuadro, tela o rodella («*rodelles*») son las expresiones comunes empleadas, e incluso se describen trapos pintados. Veamos primero los retablos de madera. De los mismos, no siempre se comenta cuál es la escena representada, o bien no se dice nada, o se indica que había varias figuras. La imagen de la Verónica o la Santa Faz aparece dos veces (en casa de Bartomeu Espasa y Antoni Rosell) u otros motivos relacionados con Cristo, como el Descenso de la cruz (en el domicilio de Antoni Rosell) o los temas vinculados a la virgen: visitación de la Virgen a su prima Santa Isabel (en la vivienda de Joan Codina), la Natividad de Nuestro Señor (perteneciente a Antoni Rosell), la Natividad con siete puertas en una de las cuales se ha plasmado a San Antonio y en la otra a San Cristóbal (era de Antoni Calbus). Existe otro retablo de San Cristóbal (propiedad de Antoni Rosell).

En cuanto a las pinturas, se encontraba una de Cristo llevando la cruz («*del Porta Creu*», en la de Marià) y otra de la Verónica (también en casa de Marià), varias de la Virgen (en la de Marià), una de la imagen de la Virgen hasta la cintura (era de cobre, en la de Bartomeu Espasa), dos de la Virgen con el niño en sus brazos (una tenía el marco dorado y un cristal, ambas se hallaban en la vivienda de Bartomeu Espasa) y otra de la Asunción (en la de Marià). Algunas no se sabe si habían sido pintadas al óleo como la de San José (en el domicilio de Marià) o la de San Pedro Nolasco (en casa del mismo); pero en la que se mostraba a la Magdalena sí que se indica la técnica (y se guardaba también en casa de Marià).

En cuanto a telas pintadas se han localizado dos: una en la que se observa la imagen de Nuestra Señora con el hijo en brazos (en posesión de Bartomeu Espasa) y otra con la representación de San Cristóbal (también del mismo Espasa). Como dato curioso, se encuentran varias «*rodellas*» (cuadros de tela enrollados, 6 en total), en una se halla pintada una escena de una dama y un galante (la tenía Joan Codina); por consiguiente, a través de ésta se refleja la introducción del gusto renacentista, pues el ceramista que la guardaba vivió durante la primera mitad del siglo XVI. Algunas de estas pinturas se hallaban en las alcobas, aunque no en todos los casos se conoce el ámbito donde se ubicaban, probablemente no sólo decoraban, sino

que reflejaban la religiosidad de su morador y podían hallarse ocultas sin exponer.

Las capillitas y esculturas se daban con menor frecuencia que los retablos y pinturas. Las primeras habían sido manufacturadas con madera, sólo hemos visto referenciadas dos. Una, por la descripción, sabemos que era de pino y tenía un baldón, se hallaba en la habitación y en ésta había representadas varias imágenes pintadas en papel: la salutación del ángel a Nuestra Señora, un crucifijo con las Marías, los cuatro evangelistas, una figura del Corpus Christi y otra de Nuestra Señora del Rosario (en la vivienda de Bartomeu Espasa); en cambio, la segunda incluía un San Francisco de terracota (en la de Margarida Bonarres). En cuanto a las esculturas, eran todas de índole religiosa: un Cristo (tenía Margarida Bonarres), una imagen de Jesús de madera con una ropita de tocador (poseía Bartomeu Espasa), otra de Nuestro Señor de tierra pintada (había en la casa de Bartomeu Espasa también), Nuestro Señor rodeado por 4 ó 5 apóstoles, con una daga en la cabeza, una guarnición verde y el vestido asimismo verde presentando detalles bordados en oro y plata,²¹ en el otro lado se hallaba un Cordero pascual; el conjunto iba protegido por un cristal y, aunque no lo señala, es probable que consistiera en otra capilla (perteneía a Espasa, como la que describiremos a continuación). Otro grupo mostraba el Agnus Dei en un ámbito y en el otro se había representado la escena de Cristo y la Samaritana; aunque presuponemos que se trataba de una capilla de madera de nogal, no se expone tal aspecto.

Vemos que tanto Marià como Bartomeu Espasa, Antoni Rosell o Margarida Bonarres tenían bastantes representaciones religiosas en sus respectivas viviendas.

Los cofres, baúles y cajas se hallaban en diversas dependencias de la casa, según su aspecto y además de decorar el recinto servían para guardar objetos domésticos y personales (cartas o documentos, ropas de vestir...), e incluso las cosas más insólitas. El término más común para designar los muebles grandes de este tipo era el de cofre, otros que aparecen son baúl (en una ocasión para referirse a un cofre grande), «*strada*», «*lilitotxa*», «*sitró/sitra*» y arqueta. Igualmente se califica al cofre por su tamaño: cofre grande («*de la forma major*») y, cuando era de menor tamaño, medio cofre («*mitganser/mitganer*», «*mig cofre*», «*cofre petit*» o «*cofret*»); la mayor

21. Es muy probable que el notario que efectuó el inventario se confundiera, pues no es una imagen característica la de Cristo con una daga, y que se refiriera a otro personaje.

parte tenían candado para cerrarse, con una o dos cerraduras, y además en todos los documentos inventariados queda expuesto, si nos atenemos al material, que este mueble se había elaborado con madera de álamo. No se comenta siempre si contenían cajones o compartimientos, pero lo corriente era que en las cajas de hombre no hubiera separadores, pero sí en las de mujer. Algunos se hallaban «*borellats*» y enlistonados por fuera, pintados por el exterior de color (verde o rojo) y uno mostraba los caracteres propios de los cofres antiguos. Casi todos estos artesanos poseían en sus casas más de uno, pudiéndose distinguir varios tipos, la mayor parte los depositaba en la habitación dormitorio, pero los hemos encontrado en la cocina, bodega, trastero, etc. Existe uno de cobre, aunque se supone que era más bien una caja, pues se guardaba en la cocina. La denominada «*strada*», formada por compartimientos o cajones (dos o tres), era considerada una variante y la hemos hallado en casa de Antoni Rosell (es probable que se tratara de un mueble de mayor valor); la «*llitotxa*» se había dispuesto en la alcaba; por dicho motivo se ha deducido que consistía en una caja que completaba la cama, o tal vez una mesita de noche (en casa de Bartomeu Espasa) y el «*sitró o sitra*» con cerradura servía para depositar enseres (estaba instalado en el comedor de la vivienda de Marià). La «*arqueta*», de pequeño tamaño, se destinaba a guardar documentos, dinero o cosas de valor (era de Francisca Sancho). En cuanto a las cajas, se han podido localizar muchas de diversos tamaños y usos. Las pequeñas podían servir para guardar un objeto muy concreto: una cuchara de plata, por ejemplo (Pau Miralles), servilletas (el mismo ceramista), un sombrero (Joan Codina); aunque no todas, algunas tenían cerradura, se producían con madera de álamo, nogal, pino, roble o chopo; podían presentar una capa de pintura por la cara externa, hay dos de blancas (en la habitación de Antoni Rosell), o bien estar forradas por dentro; las grandes servían incluso como harinera. Se hallan referenciadas dos bajo el nombre de cajas de monja (de tamaño un poco menor que las de novia, en los domicilios de Marià y Margarida Bonarres) y unas calificadas del tiempo antiguo en la de Antoni Rosell y Antoni Calbus, ambas en mal estado. Además se alude a una caja pequeña para ropa de niño, lo cual indica que había cajas específicas para tal fin. Únicamente una de las cajas inventariadas, de tamaño pequeño, era de cobre.

Los objetos curiosos o bien poco frecuentes, debido a que sólo aparecen en uno de los documentos, podían ser de índole variada: para desarrollar tareas (una rasilla de tres ruedas para cortar, una sierra y un clavo, cada uno en un domicilio distinto), para poner los pájaros (unas jaulas), para fumar (un cenicero), para escribir (unas coletas de pato, localizadas en casa

de Marià que no debía ser analfabeto), una cesta de paja (no es probable que se usara para el pan, pues se hallaba en la alcoba) y abanicos (en total unas 8 piezas), todos ellos de palma, uno de éstos mostraba el mango de «verga», probablemente se empleaban para avivar el fuego de la chimenea.

La bodega

Además de los muebles y útiles que se podían encontrar también en otras dependencias tales como las tablas («posts») de madera, o bien los bancales y bancos, cuyo uso, según los textos, era muy diverso (para sentarse, para subir el cubo, para poner el cubo, etc.), hallamos otros objetos propios de este recinto. La bodega como una dependencia autónoma dentro de la casa ha aparecido en escasas ocasiones, pues los utensilios vinculados a la producción y consumo de vino podían situarse en la entrada o bien repartidos en diversos lugares de la casa: comedor, cocina, tienda, obrador, etc. Destacan los siguientes: aportaderas o «portadoras» (surgen en los textos con asiduidad y podían servir para transportar la uva, aunque tenían diferentes funciones, pues hemos encontrado también una para lana, «una portallera de drap usada»), cubos (en una ocasión se alude a uno de piedra) pero casi todos eran de madera, y comúnmente presentaban un acabado, por la zona exterior, a base de círculos; en lo que se refiere a su capacidad, se hallaba en las 8 cargas y media. Estas piezas son lo que en la actualidad entendemos bajo el concepto de barriles (Antoni Calbus, Pau Figueres y Joan Codina). Muchas botas, sobre todo las de madera, tenían una gran capacidad y los nombres que recibían eran el genérico de bota (las grandes tenían entre 6 ó 7 cargas y las medianas eran de 3, 3 y medio ó 4 cargas), «bota de cadireta» (podían albergar entre 7 y 10 cargas de vino; recordemos que una carga equivalía a 80/90 litros) y «carretell» (de unas 4 cargas y media). Abundaban en las viviendas para guardar el vino blanco y rojo, también se encontraban otras más pequeñas que podían ser de cuero (de media, de 1 ó 2 cargas), o presentar el acabado del pitorro en asta («broc de banya»), tener círculos de hierro y, como noticia curiosa, cabe señalar que se usaban también calabazas («carabases vinaderes» había en casa de Bartomeu Espasa) y botellas (de unas 3 cargas y media), aunque tales ejemplares se daban de un modo escaso. Junto a las mismas se guardaban los embudos, o bien éstos se depositaban a parte en la cocina; presentaban unos acabados redondos a base de círculos y el tubo era de hojalata. En el inventario de Margarida Bonarres se ha hallado una «coberta

de alambí de plom» (es decir, un tapón de botella de vidrio para destilar), lo cual refleja que muchos se hacían ellos mismos el vino y que éste consistía en una bebida totalmente generalizada.

La necesaria o comuna

Esta dependencia no solía hallarse, por norma común, en las casas de la época, pero en el inventario de Antoni Calbus existe una habitación descrita como tal, que además contaba con un bacín o servidora de tierra y un orinal de vidrio con una cubierta de paja. Le dedico este apartado, dada su escasa frecuencia. A pesar de que no podemos saberlo con exactitud, más que una instalación con infraestructura propia, parece una habitación en la que guardaban los enseres citados.

El establo y el gallinero

Muchos artesanos tenían un burro (Pau Figueres y Bartomeu Espasa) y bueyes (Pau Figueres), e incluso alguna carreta (Pau Figueres). Constan algunos de los arreos empleados para los mismos: unas alforjas, capazos de fibra vegetal (o «*senalles i pollera*»), un arnés, varios serones o «*sàrrias*», un «*albar*» lleno de paja, unos «*artrígols*», un peto y la armadura para resguardar la cabeza del animal o «*morrió*» de hierro, una coneja con una hebilla y cuatro chapas, 4 chapas (con motivos de paisaje y oro incrustados) que podían ser de los arreos, albardas («*bast de burro*»). Además en sacos albergaban hierba seca o «*fanàs*» (un saco de 5 cuarteras) para alimentarlos y gavilla de sarmientos o «*garbons*» de vid (unas 300 gavillas, haces o «*feixos*») destinados al mismo fin. Asimismo tenían palas o «*magalles*» (tal vez para remover el estiércol) y algunos caparazones o cestas que tal vez podían servir para echar los desperdicios como abono de los campos. También se han encontrado colas, ya usadas, de caballo (aptas para espantar las moscas en la vivienda de Antoni Calbus).

Algún gallinero ha salido mencionado en la documentación. El que había construido Antoni Calbus, contaba con una cama de madera de álamo y polleras. Estas últimas no siempre se guardaban en este lugar, sino dentro del domicilio.

Casas de propiedad y casas arrendadas

A veces no se especifica si la casa en la que vivían estos ceramistas era de alquiler o de compra, pues no se indica que pagaran ningún censo. Destaca el escudillero Bartomeu Espasa, pues era el que tenía más propiedades, tres o cuatro casas: su propio domicilio y otras arrendadas en la calle Escudillers, aunque no concreta el número, se indica que pagaba un censo por ellas. Una de sus casas, con dos portales, se hallaba contigua a la del jarrero Pujades, quien poseía el taller y el huerto en la calle Escudillers o muy cerca de esta última calle citada. Otra por el lado oeste, con un solo portal, lindaba con la del jarrero Antoni Bonet, que probablemente también vivía en la calle Escudillers y por el norte con el huerto del mismo. Otra de las casas, con dos portales, se localizaba en la calle Tallers y se encontraba junto a la del ladrillero Toni. En cuanto a Antoni Bonet, Pujades y Toni, desconocemos las condiciones mediante las cuales se alojaban en su vivienda.

Asimismo, tenían casa propia los ladrilleros Antoni Calbus, en la calle Jutglar, y Pau Figueres, con dos portales, situada en la calle Tallers. El último además contaba con alguna casa con dos portales arrendada en la misma calle, pero no se exponen más datos. Se supone que muchos ceramistas no poseían una casa de propiedad; sabemos, sin embargo, que el escudillero Joan Codina había arrendado una masía o «mas» en la parroquia de Santa Eulàlia de Ronsana.

En cuanto a las viviendas arrendadas, el jarrero Joan Bonet tenía una alquilada, de tamaño medio, en la calle Ollers Blancs (cerca del horno de Viladalls). Joana, viuda del escudillero Joan Canyamases, vivía de alquiler en la calle Ollers Blancs. Antònia Lluïsa, viuda de Pere Farriol, jarrero, había alquilado una al ladrillero Mateu de la Espasa. La última presentaba una zona con cubierta de tejas, pero incluía también un terrado, patio o corral con pozo y lavadero en la calle Quintar o del Vidre, cerca del horno de Viladalls.

El obrador en propiedad lo tenía alguno de ellos, como es el caso de Bartomeu Espasa. Este inmueble, contaba con dos portales, uno cuya salida daba a la calle Sagrat Cor y el otro, por el sur, conducía a la calle denominada Carrer Nou. Por el oeste colindaba con la casa del escudillero Miralles y por el norte era vecino del escudillero Casapera, quién había ubicado allí su taller. Por tanto, se hallaba en una zona donde había otros obradores. Parece ser que el mismo Bartomeu había montado otro taller en la calle Viladalls o del Vidre con dos portales, que limitaba por el este con la del

escudillero Perot Camon, por el oeste con el obrador y huerto del jarrero Morató y por el norte con el taller de Pau Oriol, escudillero también. Lo cual nos permite deducir que Bartomeu Espasa era un personaje poderoso dentro del oficio, puesto que guardaba documentos de arrendamientos de otros ceramistas.

Hallamos mencionados otros obradores: el del jarrero Pujades, en la calle Escudillers; el de Morató, en la calle del Vidre; el de Perot Camon, escudillero, también en la calle del Vidre, al igual que la del escudillero Pau Oriol, pero no sabemos si se trataba de espacios alquilados o de propiedad. Como dato curioso consta que Pau Figueres tenía un horno de cocer baldosas cerca del portal de Tallers, próximo a lo que hoy conocemos como Canaletas; este horno se encontraba situado en una tierra de una mujada de superficie (o sea de una media hectárea de extensión).

El huerto, las tierras y las viñas

Normalmente, el huerto se disponía en la parte posterior de la casa, o en las proximidades de la misma. La posesión de uno anexo al domicilio se especifica en la documentación de Bartomeu Espasa, Antoni Bonet, Pujades y Morató, los dos últimos por referencia indirecta, pero ambos eran también ceramistas. Consta la existencia en algunas viviendas de un pozo, con los útiles destinados a sacar agua: una cuerda de esparto, trozos de cuerda, una polea o «*corriola*», con o sin la cuerda, cubos de cobre o de madera herrados con círculos de hierro, cántaros conocidos con el nombre de «*poal*» aptos para contener y extraer el agua (únicamente los hemos encontrado de cobre y no de tierra, por lo que se refiere a los que se hallaban destinados a tal fin), jarras portaderas para transportar el agua desde las fuentes, un hierro o gancho para sacar agua del pozo o «*sercapous*». Parece que tenían pozo Bartomeu Espasa, Antoni Calbus, Antoni Rosell, Joan Codina, Pau Figueres y Margarida Bonarres. Entre los objetos curiosos dentro de este ámbito se encuentra una podadora propiedad de Joana Baltasar y un instrumento de talar la hierba de los prados («*talaprats*») de Pau Figueres.

Se empleaban utensilios para el trabajo del campo tales como cestones («*coves o còvens*») de los cuales se indica que servían para recoger uva o habas («*per cavar viña*» o «*per cavar faves*»). Sabemos que Pau Figueres cultivaba el campo, pues en su inventario se halla recogido, además, unas «*arpes*» o «*arpiots*» (tenedor para remover la tierra), una dalla («*dall*»,

herramienta afilada para segar la hierba) y una «*arroda*» (o rueda) junto a los arreos de labranza. Con frecuencia tenían tierras y viñas, en zonas próximas a la ciudad; por tanto, es muy posible que otros ceramistas, además del mencionado, también se dedicaran a cultivar los territorios cercanos a las murallas.

Las tierras, que se deduce eran de propiedad, poseían una extensión que oscilaba entre dos cuartos de mujada, media mujada o (semodiata), una mujada (media hectárea) o dos; en alguna ocasión, de tres mujadas, pero no más. En un inventario se relaciona una pieza de una sumada (es decir, una carga) y éstas se hallaban dentro de la ciudad, siendo más bien patios o huertas. Algunas contaban con pozos o balsas: dentro de los mismos muros y cerca de Natzaret se encontraba una tierra de Antoni Calbus; en la illa de Santa Ana, cerca de la Seu, otra de Antoni Rosell, y «*en lo Pont de les Aigües*» (o Rec Comtal), otra de Antoni Rosell. Otras se encontraban en los alrededores de Barcelona. En Sants, Bartomeu Espasa había adquirido dos piezas («*feixes*») y en «*Colls Blancs*» (Collblanc), disponía de otras varias (una cerca de la Torre Granera, alquilada). Antoni Calbus tenía una próxima a Sants, en «*lo Prat*» (El Prat de Llobregat), asimismo alquilada por Bartomeu Espasa, otra en la montaña de Montjuïc y en Sant Joan (próxima a Valldonzella). Pau Figueres tenía una en la riera de Valldonzella y otra en la riera de Magòria, en los alrededores de Gràcia. Por consiguiente, eran dueños de tierras: Pau Figueres (2), Antoni Rosell (3), Antoni Calbus (4) y Bartomeu Espasa (5, todas alquiladas). Se trataba de tierras de cultivo.

En cuanto a las viñas, Antoni Rosell tenía una cerca del «*mas d'en Pla*» y Bartomeu Espasa otra en los «*Colls Blancs*». Igualmente, un campo de Antoni Calbus, en Montjuïc, se hallaba destinado a plantar viñas. Las otras piezas de tierra de labor no se detalla en todos los casos si estaban en proceso de cultivo o eran «*campas*» (aptas para el cultivo temporal de secano, pero sin tener nada plantado en ellas en aquel momento), o sea «*hermas*» (yermas).

Por lo que se refiere a las tierras con censos, o bajo trámites de compra, Joan Codina pagaba un censo con derechos por la viña y la casa que residía en la calle Ollers Blancs (parece como si estuviera abonando una ampliación de la casa en la vivienda contigua). El jarrero Pere Farriol estaba comprando al ladrillero Mateu de la Espasa (probablemente familiar de Bartomeu Espasa) un huerto por el que había contraído el compromiso de pagar un censal perpetuo o hipoteca de 33 libras, librando 33 sueldos cada año; otro censo perpetuo («*censal mort*») de 50 libras tenía pendiente de pago Pau Figueres (la compra la había iniciado su padre) y éste se hallaba

valorado en 50 sueldos anuales, pero desconocemos si se trataba de una casa o de una tierra.

Abundaban las tierras arrendadas, las cuales normalmente se destinaban a cultivo, aunque no siempre se menciona. Aparecen 5 de las cuales se indica que se hallaban sin cultivar; es decir, que eran tierras «*campas*». En cuanto a las cultivadas, muchas se habían reservado para viñas (5 en total), algunas para trigo (3 veces) y en casos aislados se orientaban al cultivo de aceitunas (1) y habas (1). También las tierras de una extensión mediana o grande, tenían comúnmente una parte cultivada y la otra mitad «*herma*». Las dimensiones de la misma, si se especifican, podían variar entre media y 3 ó 4 «*mujades*», siendo cultivadas parcialmente las que superaban las 2 «*mujades*».

Como dato curioso, una de las piezas de tierra la cultivaban de modo compartido Pau Figueres y el ladrillero Pere Maurier; el segundo le permitía al primero utilizar una parte de su tierra. Casi todas las localizadas (excepto las que tenía Pau Figueres en el Portal de Tallers, pues se hallaba destinada a albergar paja y el horno de ladrillos, y otra tierra que se encontraba próxima a la muralla en el Torrent Gornal, cerca de las Ramblas) se situaban extramuros, en Santa Eulàlia de Provençana, cerca del Coll Bellaràs (Bartomeu Espasa); en «*Vilasís*», próxima a «*Lo Colomer*» (Bartomeu Espasa); en los «*Colls Blancs*» o Collblanc (Pau Figueres tenía tres en la misma zona); en «*Boy*» situado en la riera de Magòria (Pau Figueres); en «*Lo Carnero*» (Pau Figueres); en la «*Begusada*» (Pau Figueres); en «*lo Pou Gros*» (Pau Figueres); en «*el camí de Les Ties*» (Pau Figueres); el castillo de Montjuïc (Pau Figueres); el monasterio de Valldonzella (Pau Figueres); en Les Planes o los alrededores del Tibidabo (Pau Figueres) y en la Travessera (Pau Figueres).

Vidrieros

La casa: mobiliario y ajuar doméstico

En cuanto al ramo de los vidrieros, el número hallado es muy escaso, pues sólo contamos con dos artesanos y una viuda. Había un tercer obrador arrendado. Sólo tenemos el inventario de los dos primeros: uno, Joan Llorenç, vivía en la calle Baix de Sant Pere, y el otro, Jacob Monbopes —como ya se ha comentado— no contaba con casa propia, sino que residía, tal vez por vejez o enfermedad, con dos taberneros. En cuanto a la viuda, Valença

de Mont, se desconoce el lugar donde tenía su domicilio. El mercader de vidrio Joan Benet Puig, cuya posición económica es muy superior a la de éstos, vivía en la calle de la Palla. De todos modos, es muy probable que su labor se desarrollara en torno a las inmediaciones de la calle del Vidre.

En cuanto a la distribución de la vivienda, no la tenemos de ninguno de los vidrieros, pero sí de Valença, la viuda de Bernat de Mont, y ésta constaba de una bodega, tienda, despensa, comedor, cocina y una habitación en la que se guardaban objetos muy diversos y muebles; en el piso superior se hallaba la alcoba del matrimonio. Asimismo disponemos de la información que nos aporta el documento del mercader Joan Benet Puig, quien residía en una casa grande de dos pisos. En el inferior o planta baja había la entrada, el establo, el comedor, la cocina (que se hallaba contigua al comedor) y una habitación que, por sus características, debía estar destinada al servicio. En la primera planta se encontraban las habitaciones: una para el matrimonio, otra para la hija con una cuna, una tercera en la que se habían depositado diversos enseres y la de coser e hilar, denominada «*de la Reyna*», además de un terrado. El caso de Joan Barragó es más complicado, pues se trata más bien de un contrato de reparto de los bienes entre Gaspar Ollers y Margarida Ollers, casada en primeras nupcias con el citado vidriero Barragó. Gaspar, debido a este matrimonio, recibe 300 libras (la dote) en objetos de vidrio, armarios y otros enseres, pero al ser de edad avanzada no puede hacerse cargo de la tienda; por lo tanto, convienen con su esposa en contratar a una persona que se encargue de la misma, a cambio de darle de comer, de beber y calzado. Además, la tienda pasarán a heredarla los dos hijos que ella tuvo con el vidriero, de los cuales no se menciona el nombre, pero sí que consta que deberán cuidar a Gaspar en caso de que ella muera y él caiga enfermo.

Se mantiene para el análisis del grupo de los vidrieros la misma estructura y planteamiento que se ha utilizado en el estudio de la viviendas y enseres de los ceramistas. En consecuencia, los bienes se distribuyen por igual a través de los diversos apartados según su función aproximada.

La entrada y los espacios abiertos

En la misma entrada, o bien en la zona próxima al huerto, se han localizado varios cañizos, caparazos de caña para transportar probablemente hierba y otros enseres, o bien serones o «*sàrrias*» de esparto para el carbón. Además, en una de las viviendas, la de Valença de Mont, había una pica de piedra.

Los útiles de elaborar pan, o bien los tenían en espacios abiertos, o bien

los guardaban en la cocina. Hemos encontrado varias artesas de madera, una de ellas era de nogal, con su escalera también de madera, cedazos de seda («*sedàs de pessar farina*», en el caso de Joan Llorenç), jarras harineras grandes (una hecha en Barcelona), telas de pastar (una de 6 palmos de ancho y dos canas de largo o sea 300 cm.), caparazos de estopa con harina o bien cajas de madera, tablas o «*posts*» («*post de portar pa al forn*»), las cuales se empleaban para fines diversos. Completaban el conjunto: pilones, escaleras de madera (de 4, 9 o 12 escalones), una de éstas era de pino, y aunque en ocasiones vienen referenciadas junto a la artesa, es probable que no todas se usaran para elaborar pan, sino para otros fines. La entrada consistía en un lugar adecuado para dejarlas, al igual que la leña de encina («*un poch de lenya de olzina, entorn mige somada*», es decir, unos 40 Kg.) o las hachas para cortar la misma (en casa de Joan Benet Puig, una de las mismas era de procedencia vasca). E incluso en los textos constan piezas de escaso valor, como un palo para atar judías y otros cultivos del campo, o «*aspra de fusta*», el cual se halla expuesto en el inventario de Joan Llorenç.

La sala de estar/comedor

Igualmente cabe mencionar que no siempre esta dependencia se hallaba concebida como un espacio separado de la cocina, pero había una serie de muebles y enseres característicos de este ámbito; entre ellos, hemos encontrado armarios (éste era el nombre que recibían) en los cuales se depositaban objetos de mesa: dos botellas, dos tazas y un salero de vidrio (Joan Llorenç), dos botellas y una taza; o algunos frascos (tenía Valença de Mont en dos armarios) y una «*sort de vidre*» (había dispuesto Joan Benet Puig). Algunos muebles se denominaban «*tinells*» (se trataba de muebles lujosos para guardar la vajilla, típicos de las casas señoriales) y se habían realizado con madera de álamo. Entre los mismos, había uno pintado de color amarillo y otro se hallaba forrado de tela; ambos se podían cerrar. Sabemos que uno de los «*tinells*» mostraba una compartimentación en dos lados: uno servía para poner los objetos de vidrio y el otro espacio se empleaba como artesa. El uso del segundo «*tinell*» se destinaba exclusivamente a artesa, lo cual resulta muy curioso, pero al ser vieja la habían dispuesto junto a la entrada; además ambos «*tinells*» formaban parte del mobiliario del mercader Joan Benet Puig.

Otros muebles propios de este espacio doméstico eran las mesas de álamo o nogal de varios tipos: plegable («*plegadissa*») con sus patas corres-

pondientes (normalmente 4) y en algunos casos los triángulos de madera ubicados debajo de la mesa o «*capitells*», de varios tamaños (normal y pequeño), o mesitas sin plegar (aunque no se hallaban con frecuencia) y una consola («*cònsula*» o mesa empotrada a la pared, de álamo y con una pata). Había también sillas (una de «*romania*» o bizantina, pintada, en casa de Joan Llorenç), la mayor parte plegables y de madera, con el respaldo de cuerdas en alguna ocasión. Se encuentran referenciadas las de hombre y de mujer (probablemente más pequeñas) en el inventario de Joan Benet Puig, quien además tenía una silla de barbero de 1 sueldo. Para sentarse o poner los pies se utilizaban las sillitas sin respaldo o «*scambells*» de pequeñas dimensiones (en diversos espacios de la casa) la mayor parte realizadas con madera de álamo. Igualmente se han localizado bancos de madera (en la sala y habitaciones) cortos o largos, más o menos amplios de cuatro patas; normalmente eran alargados, pero los hay redondos de tres o cuatro patas (Valença de Mont y Joan Llorenç tenían uno), banquillos de madera trabajada y bancales de madera de álamo. Los últimos se destinaban a diversos usos, algunos eran para poner piezas («*ab vas*» en casa de Joan Llorenç) e iban cerrados con candado, o servían para depositar objetos («*ab corps*»), los cuales quedaban separados a través de un compartimento («*de dues cases*»). La superficie aparecía lisa o decorada y en dos ocasiones se había pintado el exterior de color amarillo. Hallamos descrito un «*banca badador*» probablemente adosado a la fachada de la casa o junto a una ventana (en la vivienda de Joan Benet Puig) y arquibancos de dos secciones o ámbitos en buen o mal estado.

Completaban la decoración las alfombras, cojines, telas, retablos y demás objetos de los que vamos a hablar a continuación. Abundaban las alfombras y telas, escaseando los retablos y pinturas. Como dato característico de los domicilios de vidrieros, cabe mencionar la existencia de armarios en los que se disponían objetos de vidrio. Asimismo, los bacines de mesa eran por lo común piezas de metal muy características. Iban en juegos de 2, uno de ellos acabado en asa, y servían para lavarse las manos. Joan Benet Puig disponía de éstos y además contaba con otro juego para afeitarse.

La cocina

Cabe señalar que han aparecido referenciados muchos utensilios de cocina. En cuanto a los destinados al fuego hallamos fogones de hierro (eran los más frecuentes y los había de diversos tamaños), de cobre, de

madera y de tierra; parrillas de hierro o de tierra, brazos de hierro, astas de hierro o barro para freír la carne de varias medidas, hierros, paletas, asidores de hierro y una pala para el fuego o «*empalador*» también de hierro con el mango de madera. Los últimos se observan en un inventario descritos bajo la denominación «*ximener*». Entre los cacharros adecuados para cocer o calentar, había los calderos o calderas grandes de cobre de diferentes dimensiones, sartenes (se especifica que una de ellas servía para cocinar el queso), tostadoras de cerámica («*torradora*», o sartén con agujeros para cocer castañas y otros alimentos, en casa de Jacob Monbopes), peroles de cobre, cazuelas con el mango de hierro, de cobre o bien de cerámica (éstas abundaban menos que las sartenes) y muy raramente hallamos peroles de cobre o cazos («*bramadora*» con unos agujeros), o bien cuencos con asas de cobre («*cogomer*» para calentar el agua).

Entre el grupo de utensilios orientados a la preparación de los alimentos encontramos los siguientes: las ralladoras o «*rahoneras*» para rayar (en este caso para el queso), los cuchillos y «*talladors*» de madera, muy comunes y de diversos tamaños, servían para cortar, triturar y comer (éstos se guardaban en pequeñas cestas o bien envueltos con un trapo de lino), botes (de cerámica o vidrio) para realizar y contener productos. Entre los descritos, había un bote que se empleaba para elaborar confituras. Contaban además con morteros de piedra (algunos confeccionados en la ciudad con piedra de Montjuïc) o cobre y en ciertos casos de cerámica, aunque la mano acostumbraba a ser de madera. Completaban el conjunto los cedazos (para poner o colar las salsas), embudos de tierra o estaño, medidas («*mig cortó*», «*cortà e meyal*») de madera para el aceite o para los cereales, saleros («*una caxeta petita sens pany e clau sotil ab una pocha de sal*»), cucharas (había una de reja de tamaño grande para extraer aceite) o paletas de madera, cobertores o cestas del pan de tierra. Para preparar y servir la comida se empleaban piezas tales como escudillas de tierra (de obra valenciana, «*grasolenques o gresolades*» usadas para guardar las bolas de grasa, etc.), más o menos planas, y servidoras de madera o bien de cerámica (de obra de Málaga), platos (de los cuales o no se indica el material, o bien eran de estaño) y platas de barro (obra de Valencia o Málaga; cabe señalar que estas piezas de importación las tenía Joan Benet Puig en su vivienda). Asimismo había tazas de cobre o vidrio (eran bastante frecuentes las de vidrio; en casa de Valença de Mont y Joan Llorenç), las cuales podían emplearse para fines diversos, tales como medir cantidades, o bien para contener y beber líquidos.

Usadas indistintamente para ir al fuego, albergar o bien servir la mesa estaban otras piezas tales como las ollas de cobre, de tierra o de hierro; eran

de diversos tamaños y algunas tenían tapa (hemos encontrado una que había sido retenida como prenda y dentro de la misma se guardaban cubrecamas de paño de ruso). Estas ollas podían ir «*enserpellades*» (aunque algunos extraían el esparto y lo depositaban en un lugar separado); otras por sus características llegamos a deducir que tenían un uso más específico; así había varias de cobre en casa de Valença de Mont, que contaban con varias escudillas agregadas (12 u 8 piezas a juego) y es probable que se usaran en la mesa.

En cambio, las jarras se empleaban tanto para albergar sólidos como líquidos y en muchas ocasiones se las denominaba por su utilidad: «*gerra ferinera*» (para la harina; ésta era de cerámica y había sido elaborada en Barcelona), «*gerra fornera*» (de 3 «*cuartans*» de capacidad; unos 52 Kg., con un agujero en la parte inferior para cocer la comida), «*gerra oliera*» (destinada al aceite) y «*gerra de tenir aygua*» (para el agua). También éstas servían para guardar el agua e incluso beber. De todos modos, se daban una serie de piezas destinadas casi exclusivamente a líquidos: el «*pitxell*» o «*pitel baramador*» (diseñado con agujeros en la parte superior) consistía en una variante de la jarra, el «*poal*» de cobre o de cerámica (había uno de esmalte verde en la vivienda de Joan Llorenç), el «*càntir o cànter*» (cántaro, de diversos tamaños y usos) de cobre (ha aparecido uno descrito con un solo pitorro y otro de los encontrados tenía dos asas, lo cual refleja que las denominaciones eran muy variadas), el «*librell*» (lebrillo de cerámica verde; no se especifica la utilidad de todos los localizados, pero uno de éstos se hallaba destinado a servir de medida del aceite), la «*alfàbia*» de tierra (sólo tenemos una), el «*barral*» de vidrio de tamaño grande o pequeño (ambos solían ser muy comunes), alguno llevaba una tapa y no todos estaban en buen estado, la «*ampolla*» (botella) de vidrio. Las botellas citadas se guardaban en armarios, así pues no se destinaban al uso diario. Vemos, como dato interesante, que en los domicilios de los vidrieros se empleaba un mayor número de objetos de vidrio que en los de los ceramistas. Debemos considerar la existencia de una mayor difusión de los objetos de cerámica en comparación con los de vidrio, pues los de barro eran casi tan abundantes en las viviendas de los vidrieros como en las de los ceramistas.

La despensa

La despensa reúne todos aquellos alimentos que se encontraban en los domicilios de los vidrieros, junto a los utensilios adecuados para trans-

portar los mismos u otros productos: capazos o cestas («coves», «concs», «paners») de caña (de «verge» y de «overga») con dos asas para la fruta, aunque algunos tenían diversos usos y se empleaban para otras cosas tales como guardar trapos de lana o bien de estopa. También se daban otras variantes según el tamaño: «sanalla» («una sanalleta de palma ab alguns sigrons» en la vivienda de Valença de Mont o bolsa para ir a comprar), «tenalla» de palma (para guardar el grano), «cabassa» de estopa (los capazos podían servir para depositar o pasar la harina y hacer pan, como en este caso), y «canamàs», algunos de los cuales no se especifica su utilidad. Las jarras podían usarse para almacenar («sis gerres olieres ensepellades de spar»).

Se han localizado patas de pollo con uñas («un parell de sperons», tal vez para el caldo en casa de Joan Llorenç), un bote de confitar con azúcar (Joan Benet Puig), una bola de lardo para cocinar («un sagí», Joan Benet Puig) y dos bolsas para arenques forradas («arengades», Joan Llorenç). Para beber, guardaban botellas de agua o de agua de rosa (junto a una rosa pequeña con un poco de miel se hallaba dispuesta esta bebida, a pesar de que también la destinaban a perfume).

En sus domicilios han aparecido diversas medidas: para cereales, para calcular la cantidad de aceite podían emplear un lebrillo («librell») de tierra esmaltado (normalmente de tono verde o melado) con dos embudos de estaño, medio «quartà» (teniendo en cuenta que un «quartà» eran unos 17,45 litros, la mitad equivalía a 8,72 litros) y un mayal de madera (que consistía en 4,36 litros). Además había romanas de diversos tamaños con sus pesos de plomo. La romana consistía en un instrumento que se hallaba generalizado en casi todas las casas; en uno de los inventarios, ésta aparece designada con el término «calestió» y constituye una variante de las otras, pues era de menor tamaño, de hierro y con los brazos de palma. En otro caso se utiliza el término «rumaneta» para hablar de una pequeña balanza apta para pesar cantidades menores a 15 libras, lo cual nos permite deducir que las grandes debían servir para pesar unas cantidades bastante considerables. Aunque no se especifica en la documentación consultada, ni tampoco se indican las características que tenían las pesas, éstas solían ser de media libra, 1 onza y 1 libra.

De todos modos, cabe señalar que ni en las viviendas de los ceramistas, ni en las de los vidrieros permanecían almacenados un gran número de víveres, sino tan sólo algunas variedades puntuales.

El ajuar doméstico de comedor, cocina y limpieza

Casi todas las casas contaban con un ajuar doméstico abundante. Este consistía, como en el grupo de los ceramistas, en manteles o «*tovalles* o *stovalles*» de algodón, lino, paño fino sin especificar, estopa, estambre, mezcla de lino de «*bri*» y algodón, o de «*bri cominal*» (un tipo especial). No siempre se sabe el tamaño, ni el color, pero en muchos casos éstos eran blancos o a dos tonos, por ejemplo blanco y gris, o bien a rayas, pudiendo encontrarse agrupados dos a dos. En una ocasión se indica la extensión de los citados manteles consistente en 15 palmos, en otras se muestra su estado de conservación; es decir, si eran nuevos, viejos o estaban rotos. Lo mismo ocurre con las servilletas o «*tovallons*» de lino, de «*bri*», de estopa de colores blancos, a rayas (en un caso son blancas y azules, pero sólo de los extremos). Consta que Valença de Mont las guardaba dentro de varios «*peroles*», pero de los demás desconocemos este detalle.

Por lo que se refiere a los trapos de lavarse, distinguían entre el de cocina o «*aixugamans*» y el de aseo personal o «*tovallola*». A proporción, abundaban mucho más las toallas. Los trapos de cocina para secarse podían haberse confeccionado con «*canamàs*» o con estopa; en cambio las toallas eran de lino, de hilo, de estopa, de mezcla de lino y estopa o «*bri*» y estopa. Aunque las últimas también solían ser blancas, las había a rayas («*listes*» o «*venes*» constituían los términos que empleaban para indicar la decoración rayada) y de dos tonos: blancas y rosas, blancas con acabados azules y flecos, lino con bordados de seda o blancas con rayas azules (la última modalidad se daba de modo muy usual). Asimismo se han localizado conchas para lavarse las manos de tamaño mediano en la cocina de Joan Benet Puig, y un juego de afeitarse formado por el bacín y la silla de barbero en la misma vivienda, al cual ya nos hemos referido.

Los bacines aparecían con regularidad en los domicilios, eran de latón y raramente de cobre o de cerámica (aunque contamos con uno de importación procedente de Valencia propiedad de Joan Llorenç), se usaban para el aseo y los había de diversos tamaños. En un bacín (guardado en el domicilio de Valença de Mont) se ha hallado depositado un anillo. Para lavar la ropa empleaban: el «*bugader*», «*la cassa bugadera*», «*caldera de fer bugada*» o el «*librell per a fer bugada*» e incluso «*gerres bugaderes*», aunque algunos se habían confeccionado con cobre, lo más normal es que éstos fueran de cerámica, sin llevar nada por la parte exterior, o bien se hallaran protegidos con una trama de cuerdas de esparto; además bastantes tenían una tapa de madera. En casa de Joan Benet Puig, por citar un ejemplo, con-

taban con tres precedentes de Valencia y, aunque éstos podían ser de diferentes dimensiones, lo normal es que hubiera más de uno por vivienda. Completaban el conjunto los trapos, pues algunos se usaban para tal fin («*un trosset de drap de casa gros*» y «*una trinxà de calces*» guardaba Jacob Monbopes); en otros casos, éstos se hallaban dentro de una caja con candado. Curiosamente se describe, a veces, el estado de limpieza y suciedad que presentaban tales útiles domésticos, tanto trapos y toallas como servilletas o manteles. Tal vez a proporción, los vidrieros no tenían tanta variedad de útiles: no hay cubos o cepillos, pero si hemos encontrado más escaleras, aunque tales diferencias es muy probable que se debieran a las preferencias personales, más que sociales, pues si las últimas existían no eran muy marcadas.

Las habitaciones dormitorio

Entre los muebles y objetos propios del dormitorio o habitación aparecen los siguientes: camas (de 7, 6, 5 o 4 tablas y los «*pergers*» que servían para aguantarlas), por debajo éstas podían haber sido hechas de «*canamàs*» o cañamo; y las había de diferentes tamaños y materiales: de madera de álamo o pino. Se menciona algunas veces si la madera era de mucho o poco valor, si tenía acabados o bien si este mueble iba suelto o empotrado a la pared (hemos hallado dos camas de este tipo en casa de Joan Benet Puig), y si el «*cobricel*» o cabecera estaba decorado (Valença de Mont lo tenía con una representación de la señal del ángel a San Juan). Además las camas solían llevar unas cortinas (formadas por 4 piezas, en buen o mal estado). Uno de los juegos, mostraba unas rayas plateadas sobre fondo azul, con una decoración de una rosa también plateada y la señal o símbolo de Puig; probablemente se hallaba destinado a una cama infantil o «*bressol*» (formaba parte del mobiliario de Joan Benet). De todos modos, cabe señalar que las cortinas no consistían en un complemento indispensable, pues únicamente las había en casa de Joan Benet y de Valença de Mont, quién además tenía unas de cañamo. Igualmente, encima de la cama ponían el jergón o «*màrfega*» formado por cañamo o paja, o ambos materiales. Éste podía hallarse clavado a la citada cama y encima se disponían los colchones (1, 2 ó 3 ejemplares por cama; normalmente 1 ó 2), cuyo forro podía ser blanco, a rayas (se encuentra uno amarillo y de oro, y otro con rayas blancas y azules) o a dos tonos (rojo y blanco por debajo; verde y blanco, y verde liso por la parte inferior; azul y «*leonado*», es decir, amarillento); se ha-

bían relleno de lana o borra, y contaban con una cubierta o funda de «*fustany*» (importada de Al-Fustat o creada a su imitación, como ya se ha dicho), o bien de cáñamo o de tela. Encima muchos ponían un «*travesser*» o travesero (casi todos ellos solían ser de «*fustany*», alguno llevaba mezclada tela de hilo plano de pluma).

Al conjunto debían añadirse calentadores (había uno de hierro y madera guardado en una caja en casa de Valença de Mont), colgadores (consistían en hierros: «*dos ferros lo hum sencer l'altra trencat abte per la dita ropa*»); Joan Benet Puig tenía uno de dos brazos y otro de tres), armarios de madera, de álamo o ciprés, con dos compartimentos (sólo hay dos en casa de Valença de Mont), un arriadero o «*recolzador*» de cuero y algún banco de cama. Igualmente, podían incluir cortinas en otros rincones, aunque no era muy corriente que estuvieran en todas las casas. Joan Llorenç poseía un cortinaje decorado con figuras de santos de tono amarillo y azul, que llevaba unos bordados, siendo la barra de sujetarlas de madera. Además había telas, capillas, retablos, cofres, cajas, bancos y bancales que completaban el mobiliario y la decoración.

El ajuar doméstico de habitación/dormitorio

Este ajuar se hallaba generalizado en todas las viviendas y constaba de las prendas usuales: sábanas (ponían una o dos y estaban formadas por 2, 3 ó 4 telas, según la calidad). Éstas podían ser de lino, «*bri*» o estopa, o mezcla de ambos, aunque también había alguna de cáñamo. En una ocasión se especifica el tamaño (5 palmos de ancho), además contaban con mantas, «*mantetas*», o «*flassades*» de borra, algodón o «*cotonina*», o «*cardada*» (una preparación de la lana), de color blanco, rojo, verde, azul, negro, o a rayas (blancas y marrones; con fondo rojo a base de rayas blancas y azules, mostrando los acabados rojos; otras posibilidades eran: blancas con rayas verdes, rojas y azules; blanca con rayas verdes y rojas, y acabados amarillos; o con rayas rojas). Algunas se hallaban en buen estado (o «*bona e aldana*», «*tenuda*»), otras no (e indica el texto «*esguinsada e oldana*» o «*ab alguns foradets*»). A continuación las cubrían con las colchas («*vànova*») y los cubrecamas («*cobertor*» o «*teles de demunt lit*»). Éstos podían ser de diversas medidas, según el tamaño de la cama, al igual que las sábanas y mantas. Las colchas se habían tejido con lino o algodón, con lino y la parte inferior de cáñamo; podían tener puntas, rayas o bordados (Valença de Mont conservaba dos con estrellas o astros, «*àsters*»). En cuanto al tama-

ño, consistía en 4 canas o 4 canas y media, las de cama grande (unos 6 metros o un poco más). De cubrecamas se han inventariado tres. Sabemos que uno era rojo y el otro estampado y, aunque se trataba de piezas un poco diferentes, muchas veces se empleaban indistintamente como colchas.

Asimismo, los cojines, se ponían uno o dos en cada cama con su correspondiente funda o sin nada. Los cojines se encontraban rellenos de paja o de pluma y alguno era de Al-Fustat o una réplica de los de esta localidad; la tela de los mismos, aunque casi nunca se indica, podía ser de lino y estopa. Las fundas podían llevar o no flecos («*fluxell*») y algunas mostraban cordones blancos en las puntas. En ciertos casos empleaban como funda telas destinadas a otras finalidades, así Jacob Monbopes utilizaba un «*saquet*» o saco para ello.

Los objetos de uso doméstico

No se han localizado tantos objetos, ni éstos eran tan diversos como en los domicilios de los ceramistas en cuanto a retablos y capillas se refiere, pero en los demás ámbitos sí que existe bastante similitud entre ambos grupos.

La iluminación se efectuaba con cirios o velas, que se colgaban o bien se depositaban en lámparas: candelabros («*canalobres*») de hierro para mesa, o de cerámica (Valença de Mont y Joan Llorenç contaban con ejemplares). Habían también luces de aceite: «*llumaners/llumaneres*» de hierro (con sus cucharas también de hierro) o de tierra. Éstas se hallaban en casi todas las casas. En cambio las linternas («*llanternes*») de hierro para aceite de diversos tamaños, los faroles («*faronets*») de vidrio destinados a aceite y cera, y los candiles («*llàntias*») de vidrio normalmente de aceite eran menos frecuentes; aunque cabe observar en este sector un mayor uso de útiles de vidrio. Finalmente en las habitaciones tenían algún «*pagès*» de madera para depositar las luces de aceite («*un pagès a sentar llumaners*» en la vivienda de Valença de Mont).

Los tejidos y telas abundaban en las casas. Guardaban trozos de ropa muy diversos. Normalmente se indicaba en los inventarios las características de la ropa, pero encontramos descripciones tales como «*un parell de panchs de drap vermell lons*» (en el documento de Joan Llorenç) que nos aportan escasa información. A veces especificaban la longitud y la posible utilidad del tejido, e incluso el lugar donde éste se hallaba depositado: de algodón (de 4 palmos, o de 15 canas y media; o sea, 3 m.), de lino (dentro de un estuche de cuero, o en un «*perol*», de 13 canas, que equivalían a 1,95

m.; de 9 canas ó 1,08 m.), de lana (en una cesta de caña), de paño, de estopa (para efectuar servilletas, de 12 canas y media; unos 1,87 m.), de lino y estopa (de 15 canas o 2,25 m.; podía ser para realizar toallas con esta tela importada de Alejandría), de hilo de «bri» y estambre, con el amarillo de la avena.

Las piezas nuevas, si se guardaban en casa podían ser para uso personal, pero en algunos inventarios se han encontrado en el apartado destinado a la tienda, como en el caso de Joan Llorenç y, por otro lado, es posible que el mercader Joan Benet Puig también reservara telas para vender. Asimismo, hemos hallado una que servía de prenda en casa del último citado: un paño de ruso grande con figuras de Tournai (población de Flandes) y algunos frutos; probablemente era un tejido de calidad. De todos modos, el mismo personaje poseía otra que se aproximaba a una pintura: «*un drap de pinzell ab la ystòria de Betsabé*» (personaje de la historia bíblica).

Además de la mencionada, había bastantes telas de importación. Hemos visto un paño de lino de Alejandría, pero aparecen otras procedentes de Tournai (un trapo de partera para el parto con unos personajes y forrado con una tela «*leonada*» o amarillenta). Los ejemplares de Tournai localizados (2 piezas) llevaban unos estampados muy característicos. Existían también telas de Damasco («*Par domàs stur de drap de bruneta senar*» surge en un texto y en otro hallamos una tela negra forrada con otra de Damasco, ambas pertenecientes a Joan Llorenç), si bien las más abundantes procedían de Xalons (o «*Axelo*», una población francesa, de la que tienen fragmentos tanto Valença de Mont como Joan Benet Puig), las cuales iban decoradas con personajes o imágenes, o bien con unas rayas, etc. y presentaban unos tonos vivos (hay algunas de color rojo). Cabe señalar que no siempre el estado de conservación de los fragmentos era bueno.

Sabemos que, al igual que los ceramistas, tenían instrumentos para tejer en las casas, como telares para el algodón con sus complementos (Joan Benet Puig), o bien para tejer cintas, tornos para hilar la lana con sus púas, o bien para hilar el algodón (Joan Llorenç), devanadoras con el pie de hierro (Valença de Mont, por los datos encontrados, parece que se dedicaba más a coser que a tejer) y otros enseres adecuados a tal fin: husos de hilar lino, peines de tejer algodón dispuestos en una cajita y otra caja agujereada apta para pasar el hilo, púas de madera para peinar la lana, unas tijeras pequeñas («*stesorettes*») y botones de madera. El material lo contabilizaban de diversos modos: a ojo («*un poch de stopa*» en una cesta) o a peso (1, 4 ó 5 libras de hilo, lino o estopa peinado, para hilar o hilado). Si se hallaba hilado, lo calculaban por fragmentos (por ejemplo Joan Llorenç tenía 15 piezas de

algodón), por ramos («rams»), trocas («troques»), madejas («madeixes o nogueres») o «capdells» era otro nombre que recibían y la cantidad podía ser muy variada de 1 a 59 ramos; los cuales normalmente se guardaban en una cesta de palma o caña, aunque también podía hallarse en una caja o bote de cristal, y tanto si se trataba de lana, como de lino, estopa o algodón teñido («cuit»), por teñir, más o menos preparado para ser tejido. Como dato interesante Joan Llorenç tenía 45 ramos de hilo delgado de Alejandría probablemente para venderlo, ya que él no contaba con telar en su casa.

Los cojines, alfombras y tapetes servían de complemento. Es posible que ellos mismos se fabricaran los cojines, pues se han localizado partes que correspondían a las zonas traseras de los mismos hechas de lino, estopa o «borra» (tejido basto de estopa empleado para piezas rústicas) y sogas de esta mezcla para cortinas o cojines. Existían cojines estampados: se han encontrado unos con motivos de hojas y los acabados de cuero rojo, otros a rayas que pertenecían a Joan Benet Puig, los segundos se hallaban rellenos de pluma. Los tapetes (o «frany») no eran muy normales, pero Valença de Mont tenía uno de dos caras ya un poco viejo. En cambio, las alfombras («stora») consistían en un elemento bastante común en las casas. En tres casos se indica que es una alfombra para el suelo («alfombra de peus»), una de las mismas se había configurado de madera («gerp»), de la otra desconocemos su uso, pero se hace constar su lugar de procedencia (Valencia) y el sitio donde se había ubicado (la pared).

Los retablos, pinturas, oratorios o capillas encontrados incorporaban casi todos asuntos de índole religiosa. En casa de Joan Benet Puig había dos retablos, uno con la imagen de la Virgen y dos profetas, otro de menores dimensiones en el que se había representado la anunciación del ángel a la Virgen. Además, este mercader conservaba un dibujo de una doncella antigua (tal vez era de estilo renacentista y se inspiraba en el mundo antiguo). En cuanto a los oratorios, acostumbraban a ser de madera y podían llevar un cristal delante, pero en casa de Joan Llorenç había uno de papel. Los temas de las capillas eran los típicos: la Virgen a un lado y en el otro la pasión de Cristo, la anunciación del ángel a la Virgen o bien la Virgen con el niño Jesús en brazos y algunos corderos.

Los cofres, baúles y cajas aparecían en las casas de vidrieros en numerosas ocasiones y tenemos una lista muy amplia. En cuanto a los cofres, había bastantes de procedencia antigua. En varios casos se menciona el lugar de manufactura y sabemos que en casa de Valença de Mont los dos inventariados habían sido realizados en Barcelona, aunque su valor era escaso, y otro de Valencia se podía observar en el domicilio de Joan Benet Puig. Los

cofres podían ser grandes, medianos o pequeños, casi todos iban cerrados con candado, aunque hay excepciones. Se han localizado varios de álamo, uno de nogal y de los demás desconocemos cual era su material. Entre las características que aparecen en las descripciones destacan: «*forrat*» o forrado por dentro; «*encuyrat*» o cubierto de cuero por fuera; «*ferrat*», es decir, con acabados exteriores de hierro (pues se indica en varias ocasiones), y «*groch*» o amarillo (en diversas viviendas, tales como la de Joan Benet Puig y la de Joan Llorenç, tenían uno pintado de este color). Asimismo se ha hallado un cofrecillo rojo y otro par más que además de llevar apliques de latón mostraban detalles en dorado («*un cofret de fusta molt poch daur ferrat de lautó*» y «*un cofre de fusta d'álber groc rossellat*»); se trataba de apliques puestos encima de la madera y no de pintura). En algunos casos se indica el estado de conservación, si estaba compartimentado (en uno o dos ámbitos o cajas) y lo que incluía dentro. Los grandes servían para almacenar objetos diversos o ropa de uso personal y de la casa; a veces se asemejaban a los trasteros y otros estaban vacíos. En cuanto a los pequeños se utilizaban para guardar documentación, dinero e incluso ropas, retales o algodón. Se ubicaban en diversos espacios de la casa, según sus caracteres y valor. Jacob Monbopes tenía uno («*cofre bancal petit dolent*») que empleaba para sentarse, según la explicación que se expone.

Aunque no siempre resulta fácil distinguir entre la denominación caja y cofre, pues a veces les daban a ambos un uso similar, la terminología caja surge en ocasiones. Las más comunes eran de madera (álamo, nogal, pino o chopo) y algunas llevaban una capa de pintura (rosa o a rayas a dos colores). También las había de ladrillo (Joan Llorenç poseía dos, una de ellas se hallaba pintada a rayas rojas y blancas) y de cobre (también era de Joan Llorenç y estaba forrada). Muchas servían para guardar dinero, útiles de coser o ropa. Las expresiones no son tan variadas como en el caso de los inventarios de cerámica. En lugar de caja, puede surgir ocasionalmente la palabra «*strada*», con uno o dos compartimentos de madera, muy semejante a las anteriores.

Los objetos curiosos consistían en piezas poco comunes, tales como un doctrinal en pergamino (pertenecía a Joan Benet Puig, quien es probable que supiera leer), espejos de una o dos lunas (Joan Llorenç y Joan Benet Puig habían comprado uno) o ramas de coral sin pulir (Joan Llorenç conservaba varias). O bien útiles adecuados para efectuar tareas de reparación: martillos («*magabe, magall o mall*» era el nombre que recibían), o bien hachas para cortar la leña, los cuales aunque podían hallarse en algunos domicilios no tenían un uso generalizado.

La bodega

Incluye aquellos objetos e instrumentos relacionados con la manufactura y almacenaje del vino. Únicamente en el inventario de Valença de Mont aparece una habitación reservada a tal fin, pero también en los otros domicilios, tales como el de Joan Benet Puig, hallamos útiles destinados a la viña y el vino. El último tenía en su casa portadoras (para transportar la uva desde la viña), una prensa y cubos («*cubel*» o «*galleda*» es el nombre que recibían) para la confección de la bebida y Valença de Mont contaba con diversos recipientes: una medida de madera en la que guardaba troncos (o «*una cuartera de rabassa*») y específicos para el vino, entre ellos un lebrillo («*un librell de lliurar vi*»), un embudo en una cesta y un enrejado para las botas de madera. Algunas de tales piezas se hallaban en la entrada y es muy probable que ésta se dedicara a vender tal producto. Se han encontrado varias botas (de menos de una sumada o carga, de media sumada, 1 sumada, de 2 e incluso de 4 sumadas; recordemos que 1 sumada equivalía a unos 80 litros). Abundaban las botas de pequeñas dimensiones (media sumada) y las de 2 sumadas. Valença contaba también con una botella pequeña con fondo de bota, pero no se describe su uso y por tanto podía servir para otros productos.

En el caso de Joan Llorenç, Joan Barragó, o de Jacob Monbopes no se han observado productos de esta índole, si bien el último vivía en casa de unos taberneros.

El establo

Aunque no sabemos como era la distribución de todas las viviendas, el único que consta que tuviera establo era Joan Benet Puig. Además contaba con un amplio número de animales: un burro («*rosí*») rojizo de unos 6 años, dos asnos (uno casi negro de 7 u 8 años y otro destinado al servicio doméstico) y 2 bueyes con los instrumentos de labranza. Junto a los útiles para cargar a los animales: dos «*xamaques*» para llevar la paja, unos «*àrgens*» (utensilio que colocado en el asno o burro servía para transportar hierba seca, paja o estiércol), unas alforjas y una sarria de esparto para depositar objetos en la espalda del animal. En cambio, Jacob Monbopes había tenido un caballo y guardaba los arneses («*arnielló o arnell*» que se adaptaban a la cabeza del animal).

En cuanto a los complementos, hallamos una caja grande con candado en la que se almacenaba la cebada o comida para los animales (Joan Benet

Puig) y un abrevadero («*abeurador*») destinado a depositar el agua para beber los animales, pero que Joan Llorenç había inutilizado.

Casas y tierras de propiedad y arrendadas

Constan aspectos relacionados con la tenencia y arrendamiento de casas y tierras en los inventarios de Valença de Mont y de Joan Benet Puig; de los demás vidrieros no tenemos referencias. Valença de Mont se veía obligada a devolver cada año un préstamo que le hicieron a su marido por valor de 29 libras, 8 sueldos y 6 dineros; en cambio, percibía dinero anualmente por dos censales muertos, uno de 15 libras anuales y otro de 40 sueldos, también anuales. El primero no sabemos si se trataba de una casa, taller o huerto; en el segundo caso, era una vivienda situada en la calle Tallers.

Como aspecto a tener en cuenta, cabe señalar que no se habla directamente de la compra o el arrendamiento del obrador ninguna vez; sólo en el caso de Valença sabemos que éste se hallaba anexo a la vivienda y deducimos que participaba de las condiciones de ésta.

En cuanto a Joan Benet Puig, debía tener bastantes ganancias, pues estaba abonando el precio de un censal por la compra de la casa y un huerto en la calle de la Palla valorado en 30 libras, de las cuales pagaba 6 libras y 10 sueldos por San Juan y otras 4 libras y 10 sueldos el día 15 de agosto, festividad de la Virgen. Además era propietario de dos tierras de cultivo: una en Bonells de 3 mujadas, valorada en 7 sueldos, y la otra en Sant Joan Despí, de la cual no se especifica el tamaño, pero consta que pagó 7 libras. Asimismo, había arrendado una masía («*mas*») en Sant Joan Despí por la que había abonado 22 sueldos anuales, otra tierra de cultivo en el Priorat de Junqueres, de una mujada, y dos viñas (una en Sant Joan Despí de 2 ó 3 mujadas, por la que pagaba 22 sueldos anuales, y otra en Bonells de 3 mujadas y cuyo censo anual era de 7 sueldos).

Igualmente, se han podido encontrar, entre los bienes de ambos, algunos instrumentos destinados al cuidado o la labranza del campo: unos azadones («*set quaberes per a quabar*» y «*càvecs*»), una hoz («*strifoll*») para segar el trigo, un palo o bastón de madera («*aspre*») para atar las judías u otros cultivos, un hierro («*càvec*») para cavar y un instrumento («*àrguens*») para cargar el trigo con sus cuerdas. Había otros útiles, cuerdas de pozo y hachas, a las cuales ya nos hemos referido anteriormente.

Aspectos a destacar

Un aspecto importante es que, a pesar de la similitud existente en los objetos básicos, su número y características entre los inventarios de ceramistas y vidrieros, se da una mayor variedad de productos en los domicilios de los primeros, tales como moldes para realizar pan, cepillos para limpiar, pinturas al óleo, tipos de cofres o productos propios de la despensa o la bodega, etc.; a excepción de las piezas de vidrio, que eran mucho más abundantes en los documentos referentes a los segundos. En cambio, la cerámica se hallaba generalizada como útil doméstico en las casas de ambos grupos. De la misma y de las obras en vidrio no he traducido siempre la terminología para evitar confusiones, debido a que según la zona u ámbito geográfico las denominaciones pueden variar, o bien piezas diversas reciben un mismo nombre.

Cabe indicar que había una serie de muebles que eran propios de todas las casas, al igual que algunos elementos pertenecientes al ajuar doméstico, pues su uso se hallaba generalizado; en cambio, aparecen otros que, si bien surgen alguna vez, no se utilizaban con frecuencia y no todos los tenían, más bien eran piezas curiosas por su rareza: armarios, colgadores, martillos, tijeras, espejos, jaulas, cucharas, saleros, aceiteras, pimenteros, etc. También podían ser objetos peculiares por su decoración, acabados, aunque se tratara de muebles o ropas (cortinas, colchas, alfombras, etc.) fácilmente localizables en las viviendas. Las piezas de importación, con bordados, apliques o pinturas tenían un mayor prestigio que las hechas en casa. Otro detalle que nos resulta bastante insólito es este interés por guardar cosas viejas o rotas, muebles en mal estado e inservibles: sillas a las que les faltaba una pata, mesas rotas, etc., pues los citados podían encontrarse depositados incluso dentro de los baúles o cofres.

De todos modos se observa que estos artesanos, por lo común, tenían las necesidades cubiertas, no vivían de la caridad, sino de su trabajo, y lo hacían más o menos holgadamente. En algunas ocasiones, las prendas o los préstamos les permitían adquirir algún objeto o propiedad que les faltaba. Se ha resaltado a lo largo del trabajo los individuos más característicos. Se hallaban en posesión de los bienes muebles e inmuebles suficientes. Algunos podían ahorrar, otros habían comprado o arrendado casas, huertas y viñas. Tampoco vivían en la abundancia, pero podían adquirir objetos de importación, probablemente caros. En cambio, es muy probable que casi todos fueran analfabetos, no supieran leer, ni escribir, por la escasez de textos hallados. Además, la mayor parte de los mismos eran documentos for-

mados por hojas sueltas sobre arrendamientos, más que volúmenes amplios, y si los había éstos eran de índole religiosa. Podían permitirse la compra de algún retablo o pintura, alfombra o tela para decorar sus viviendas. A destacar que las escenas de las telas eran normalmente de índole pagana, si las comparamos con las localizadas en los retablos y pinturas, cuyo uso debía ser primero religioso y después decorativo. De hecho, en la mayor parte de bienes, el sentido práctico prevalecía por encima del decorativo, abrigar o cubrir las paredes era más importante que el motivo, aunque tampoco lo excluían. Con los cofres y cajas pasaba lo mismo. Lo importante era contar con uno, no su valor o calidad, aunque también ambicionaran tener objetos raros o de lujo. En otro aspecto que se acusan diferencias entre ambos sectores es en las propiedades. Los ceramistas acostumbraban a poseer más casas, huertos y tierras propios, o bien pagaban censos por su alquiler en un número mucho más alto que los vidrieros. Únicamente el mercader de vidrio gozaba de una posición mejor en este ámbito. Como dato curioso cabe señalar que algunos ceramistas contaban con talleres en la calle del Vidre.

Finalmente cabe mencionar que había un número mucho más elevado de ceramistas que de vidrieros en la ciudad de Barcelona. El vidrio, a pesar de ser un material conocido, su uso no se hallaba tan generalizado y, por consiguiente, no había tanta demanda. La proporción entre un grupo y otro es bastante desigual. Lamentablemente, las descripciones que se realizan en los inventarios de muchos muebles y objetos, sobre todo de la cerámica y el vidrio, en la mayor parte de los casos nos impiden tener una noción de su aspecto exacto, en cuanto a detalles o decoración se refiere. Obviamente, el criterio del notario o persona que efectuaba el inventario prevalecía en las descripciones y el modo de calificar o identificar los diversos utensilios y piezas dependía del vocabulario más o menos rico de quien lo describía.

ELS NOTARIS DELS BRAÇOS I LES SEVES ACTIVITATS DURANT LES CORTS DE MITJAN SEGLE XVI (1542-1564)

○ JORDI BUYREU I JUAN
UNIVERSITAT DE BARCELONA

La celebració de les Corts a Catalunya era una de les manifestacions més importants de la relació contractual i pactada entre el monarca i els seus vassalls. El fil argumental que tradicionalment ha utilitzat la historiografia catalana en els estudis de Corts ha estat el deteriorament gradual de les relacions entre el sobirà i els braços. Aquest antagonisme va créixer progressivament i finalitzà amb un trencament de relacions d'ambdues parts, ja que durant un segle no s'aprovà cap constitució ni capítol de cort.

Així, doncs, la majoria dels esforços d'investigació han estat encaminats en aquesta direcció i això ha comportat que altres aspectes directament relacionats amb la celebració de Corts quedessin totalment oblidats. Aquest article s'inicia amb la intenció de realitzar una aportació a l'estudi d'aquests temes poc estudiats, essent conscient, però, que probablement només es podrà plantejar l'estat de la qüestió d'alguns d'ells, ja que no és la intenció d'aquest treball –si més no de moment– d'aprofundir en totes aquestes qüestions.

De fet, s'ha de pensar que la celebració de Corts suposava la compareixença d'un gran nombre de gent, que a part d'assistir a les sessions parlamentàries podia convertir-se en escenari de profitoses reunions per tancar pactes o acords. En definitiva, era la manera més econòmica i còmoda de poder estar en contacte amb el major nombre possible de personalitats influents de l'època, ja que hi assistien una part significativa dels estaments eclesiàstics i de la noblesa. A més, també hi eren els síndics de les ciutats i les viles convocades, amb la qual cosa es podien tractar alhora temes que interessessin a diverses comunitats, llimar diferències entre elles o fins i tot afegir-ne. També era una manera de poder establir contacte amb els alts dignataris de la cort de Valladolid que acompanyaven el rei o el príncep, segons qui fos el que presidís les Corts, i fins i tot per poder entrevistar-se amb el monarca o el príncep. S'ha de tenir en compte que hi havia comunitats, estiguessin o no convocades a Corts, que només tenien la possibilitat d'entrar en contacte amb el monarca i presentar-li els seus presents, mercès o queixes en aquestes reunions, ja que la majoria d'universitats no es podia permetre el luxe d'enviar ambaixades a la cort, pel cost econòmic

que això suposava.¹ També era possible la presència de mercaders que s'atansaven fins al lloc on se celebraven les reunions per tancar pactes o arribar a acords de compravenda.

Un altre tema que no ha estat excessivament estudiat és el seguit d'oficials que feien possible el normal desenvolupament de les sessions parlamentàries. Així, per exemple, s'ha prestat poca atenció als notaris, als porters, als habilitadors o als advocats, tots ells oficis cabdals durant la celebració de la Cort. Aquestes qüestions seran les que tot seguit es plantejaran en aquesta treball.

Els oficials de Corts

A continuació es farà un petit recorregut per alguns dels càrrecs que quedaven fora de les grans decisions, però que eren imprescindibles per al normal desenvolupament de les sessions.

Així, per exemple, els porters eren dels primers oficials que s'elegien. Se n'escollia un per cada braç i tenien encomanada la tasca de vigilar la porta on estaven reunits els membres del braç, controlant els accessos. També eren els encarregats d'acompanyar les ambaixades que els membres del braç poguessin fer als altres braços o al monarca. Durant les ambaixades solemnes, i sempre dins la forta càrrega simbòlica que acompanyava tots els actes que se celebraven en el període modern, el porter duia una maça de plata que representava l'autoritat i la independència del braç.² A punt de finalitzar la Cort, els braços es reunien per tal d'acordar la remuneració que

1. Aquest era el cas, per exemple, de les valls d'Andorra, que posteriorment es veurà com, tot i no estar convocades a Corts, trobem els seus representants a Montsó per arribar a acords. La ciutat de Tarragona, que assistia sistemàticament a les reunions, tot i no estar convocada, per demanar que fos admesa al llistat de poblacions amb el privilegi d'assistir a les reunions parlamentàries. Arxiu Històric de Tarragona (AHT), *Acords Municipals*, 130, f. 17r. Aquesta vila sol·licità la seva admissió periòdicament des de 1283. Eva SERRA (coord.), *Cort General de Montsó (1585) Montsó-Binéfar. Procés familiar del braç reial*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2001. També el cas de l'illa de Mallorca, que el 1552 trameté un síndic perquè sol·licités al príncep Felip ajuda per poder fortificar el territori. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), *Generalitat*, 1035, f. 59r.-60r.

2. Lluys DE PEGUERA, *Practica, forma, y estil, de celebrar Corts Generals en Catalunya, y materias incidentes en aquellas*, Madrid: Generalitat de Catalunya; Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 1998, p. 26; Víctor FERRO, *El Dret Públic Català. Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Vic: Eumo, 1987, p. 214-215.

havia de rebre cadascun dels oficials que havia participat en el desenvolupament de la reunió legislativa. Aleshores, el desembre de 1547, els integrants dels braços estipularen donar el salari acordat en funció del temps que duraren les reunions. Aleshores decidiren que «[...] *sien donades y pagades a Pere Montfor, del stament eclesiàstich, a Barthomeu Feliu, del militar, y Anthoni Arcs, del bras reyal de la dita Cort, porters, y als dits staments y brassos [...] cent sinquanta florins o per la valor de aquells quaranta una lliura, sinch sous barcelonesos per rahó de dues terces de llur ofici de porters [...]».*³ El desembre de 1552 es realitzà la mateixa operació per als porters d'aquella Cort. Cadascun dels porters tenia assignat un salari de 100 florins d'or a l'any, que havia de pagar el General de Catalunya.⁴

Un altre dels oficials imprescindibles per al desenvolupament de les sessions eren els advocats dels braços. Aquests tenien la tasca fonamental d'orientar, defensar i assessorar els interessos del braç, que servien des d'un punt de vista legal i jurídic.⁵ Normalment s'elegien dos advocats per cada braç, sabent que el seu coneixement de les lleis de la terra i del funcionament de les Corts seria essencial perquè els integrants dels braços traguessin el màxim profit dels mecanismes legals que tenien al seu abast, i aconseguissin així un elevat nombre dels propòsits inicialment previstos. El salari que percebien aquests oficials era superior al que ja s'ha exposat més amunt amb els porters, a causa d'una major preparació i d'una responsabilitat més elevada per part dels lletrats. Tenien estipulada una remuneració de 200 florins d'or a l'any i rebien la part proporcional a aquesta quantitat en funció de la durada de les reunions.

És evident, però, que podia haver-hi novetats en les disposicions inicials, a causa, per exemple, d'una malaltia. Així, el 1547, un dels advocats del braç reial, Dionís de Clariana, s'hagué d'absentar de l'escenari de la Cort per qüestions de salut i ja no es pogué reincorporar de nou a la seva feina, així que hagué d'ésser substituït per un altre advocat.⁶ En el mateix context de 1547, i en l'últim tram de la Cort, els braços es disposaren a pagar els honoraris dels seus advocats a partir dels diners de la Diputació General, que era l'encarregada de sufragar totes aquestes despeses de per-

3. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), *Corts*, 68, f. 124r.-125r.

4. ACA, *Generalitat*, 1035, f. 205v.-206r.

5. DE PEGUERA, *Practica, forma y estil...*, p. 26; FERRO, *El Dret Públic Català...*, p. 214-215.

6. AHCB, *Corts*, 68, f. 123r.-124r.

sonal. Els advocats d'aquelles Corts van ser Francesc Solsona, canonge de la Seu de Barcelona, i Jeroni Mahull, canonge de la Seu de Lleida, per l'estament eclesiàstic; Bernabé Serra, de la ciutat de Barcelona, i Pere Robio, de la ciutat de Lleida, per l'estament militar. Els tres lletrats de l'estament reial, a causa de la indisposició d'un ells, foren Dionís de Clariana, de la ciutat de Barcelona; Francesc Botella, de la ciutat de Lleida, i Joan Amich, de la ciutat de Tortosa.⁷ A la Cort de 1552 es repetí el mateix procediment, però sense que aquesta vegada s'absentés ningú per raons de malaltia. La remuneració fou exactament la mateixa que en l'anterior reunió, i alguns dels presents el 1547 repetiren el 1552. Així, doncs, Guillem Cassador, abat de Sant Feliu de Girona i procurador del Bisbe de Barcelona, i Joan Dimas Loris, procurador del Bisbe de Vic, foren els advocats del braç eclesiàstic. Per l'estament militar, hi hagué Pere Camps i Jaume Claret. Pere Robio i Dionís de Clariana foren els advocats del braç reial.⁸ En canvi, només una de les persones citades fins ara realitzà novament la funció d'advocat durant la Cort de 1563-64, per bé que ens hàgim de remuntar gairebé 20 anys enre-re. Així, pel braç eclesiàstic hi hagué Garau Vilana i Paulo Pla, tots dos canonges de la Seu de Barcelona. El braç militar estava representat per Bernabé Serra i Miquel Pujades i l'assessorament legal del braç reial estigué de nou a càrrec de tres persones, Josep Montaner, Bernat Joan Pole i Joan Cella, tots tres ciutadans de Barcelona.⁹

Uns altres oficials que s'escollien només iniciar la Cort eren els promovedors. Aquests també eren indispensables perquè actuaven com a portaveu de cadascun dels braços i establien relacions amb els altres braços. La seva funció era força important, perquè els estaments s'havien de posar d'acord per poder avançar en les diverses etapes de la Cort o per pressionar el monarca perquè escoltés les seves reivindicacions.¹⁰ Normalment s'escollia un promovedor per cada braç, bé que durant la Cort de 1547 el braç reial en tingué dos. El salari era el mateix que el dels advocats, és a dir, 200 florins d'or a l'any, que els els pagaven en relació amb el temps que durava la Cort. D'aquesta forma, els promovedors de 1547 foren Joan Torrell, canonge de Girona, per l'estament eclesiàstic; per l'estament mili-

7. AHCB, *Corts*, 68, f. 124r.-125r.

8. ACA, *Generalitat*, 1035, f. 204.

9. ACA, *Generalitat*, 1038, f. 251v.-252r.

10. DE PEGUERA, *Practica, forma y estil...*, p. 26; FERRO, *El Dret Públic Català...*, p. 214-215.

tar fou elegit Francesc Setantí i, finalment, per l'estament reial s'encarregaren de l'ofici de promovedor Galcerà Carbó Falset i Ombrau, ciutadà de Barcelona, i Joan Noguera, ciutadà de Perpinyà. El fet que el braç reial tingués dues persones que feien les funcions de promovedors no suposà un augment de les despeses de la Cort, ja que es repartiren el salari d'aquest ofici entre les dues persones.¹¹ El 1552 es repetí una operació semblant, per bé que aquesta vegada hi hagué un sol promovedor per cada braç. Així, Francesc Solsona, canonge del capítol de la Seu de Barcelona, fou el promovedor del braç eclesiàstic; pel braç militar fou elegit Francesc Antoni Setantí i, finalment, Jaume Pau Çapila, ciutadà de Barcelona, fou el promovedor del braç reial.¹² El 1563-64 realitzaren aquesta tasca les següents persones: el promovedor del braç eclesiàstic fou Antoni Llorens Valentí, abat de Camprodon; Nicolau Mahull s'encarregà de fer aquestes funcions pel braç militar i, novament, en l'estament reial, s'encarregaren de fer aquesta feina dues persones: Pere Ferreres, ciutadà de Barcelona, i Joan Puig, ciutadà de la vila de Perpinyà.¹³ De vegades se'ls avançava el salari que havien de cobrar. D'aquesta forma, Miquel Ciurana, regent dels comptes del General i que era la persona enviada per la Generalitat a Montsó, lliurà al principi de juliol la quantitat de 41 lliures i 5 sous a Francesc Setantí com a retribució del primer trimestre.¹⁴

Un altre càrrec que era imprescindible per al desenvolupament de la Cort eren els habilitadors. Aquests tenien la funció de comprovar tota la documentació que portaven els assistents a les reunions parlamentàries. Havien de verificar si tothom que participava a la Cort ho podia fer i si els poders de procura que portaven alguns dels assistents, en representació d'altres persones convocades, eren vàlids. Cada braç elegia 3 habilitadors, que juntament amb els 9 que escollia el sobirà eren els 18 membres que estaven encarregats de realitzar aquesta tasca. El salari que rebien aquests individus era de 30 florins d'or i no estava en relació amb el temps que durés la Cort, ja que se'ls retribuïa per realitzar una funció determinada, habilitar les persones que havien de participar en les sessions, la qual cosa

11. AHCB, *Corts*, 68, f. 124r.-125r.

12. ACA, *Generalitat*, 1035, f. 205r.

13. ACA, *Generalitat*, 1038, f. 251v.-252r.

14. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), 361/86. No se sap si aquesta era una pràctica habitual o si només es feia en casos puntuals. Entre els promovedors només s'ha localitzat aquest cas i, entre els habilitadors, com es veurà tot seguit, algun cas més.

era totalment independent de la durada de la Cort. Tant els 9 oficials nomenats pel rei com els 9 oficials nomenats pels braços rebien les remuneracions de la Diputació del General. A la Cort de 1552, els habilitadors de la part reial foren: Maties Sorribes, abat de Sant Salvador de Brea; Francesc de Gralla i Desplà, mestre racional; Miquel Terça; Francesc Giginta; Francesc Muntaner, regent de la Cancelleria; Estebe Puig, advocat fiscal; Miquel Terça, jutge de cort; Guillem Guirzes, regent de la Tresoreria, i Joan Antoni Devi, algtzir reial. Els altres 9 habilitadors, elegits pels braços foren: pel braç eclesiàstic, Arcàngel Mercader, abat o comendatari perpetu del monestir de Sant Martí de Cuixà; Perot de Castellet, canonge, sagristà i síndic del capítol de la Seu de Tarragona, i Onofre Dario, monjo i abat del monestir de Poblet. Pel braç militar, foren elegits Serafí de Çarrós, òlim de Centelles, Francesc Pou i Sancliment Prunera. Finalment, pel braç reial, foren escollits Rafael Agullana, de Girona; Melcior Monyós, de Lleida, i Miquel Figueres, de Granollers.¹⁵ En el cas dels habilitadors també es pot constatar que a algunes persones se'ls avançaren els diners. Així, el 3 d'agost de 1552, de part de Miquel Ciurana, regent dels comptes del General, se li avançaven a Serafí Çarrós, òlim de Centelles, la quantitat de 16 lliures i 10 sous, que era l'equivalent als 30 florins d'or que havia de rebre en un futur en concepte de salari.¹⁶ El 26 de setembre de 1552, es produí la mateixa situació, ja que novament Miquel Ciurana avançava els diners corresponents al salari d'habilitador a Onofre Dario.¹⁷ Dos dies després es reproduí el mateix fet amb Melcior Monyós¹⁸ i l'11 d'octubre amb Francesc Pou.¹⁹

La importància dels notaris a les Corts

Del llistat d'oficials que s'han anat revisant a les pàgines precedents, queden per citar els notaris, que tot i que era el primer càrrec que s'elegia a la Cort, s'ha deixat voluntàriament per al final.²⁰ Precisament aquest col·lectiu professional fou notícia a Catalunya entre els segles XV-XVII a

15. ACA, *Generalitat*, 1035, f. 203r.-204r.

16. AHPB, 361/86.

17. AHPB, 361/86.

18. AHPB, 361/86.

19. AHPB, 361/86.

20. FERRO, *El Dret Públic Català...*, p. 213-214.

causa de les creixents tensions que hi hagué entre els notaris públics i els notaris reials, i aquestes controvèrsies arribaren al punt més àlgid durant el segle XVII. En els anys que són objecte d'estudi en aquest treball es produïren debats importants per aquesta qüestió. A més a més, s'ha de remarcar que aquest període engloba l'any de creació del Col·legi de Notaris Reials.²¹ A partir d'aleshores, els notaris reials també procedeixen a regular el seu funcionament i a posar proves d'accés a la professió. Tot això esdevingué que s'iniciés un intens debat entre ambdós col·lectius, amb enfrontaments temàtics per temes com ara la història, l'antiguitat, la noblesa i les competències dels dos col·legis. Les discrepàncies finalitzaren amb el decret de Nova Planta.²²

Precisament aquest seguit de discrepàncies també queden reflectides durant la celebració de les Corts del període estudiat. Així, per exemple, durant la cort de 1547 ja hi hagué una picabaralla entre els notaris públics i els notaris reials, a causa de l'acusació per part dels primers de la menor preparació en l'ofici notarial que tenien els segons, o de la major antiguitat en l'ofici dels uns o dels altres.²³ De fet, era lògic que durant les sessions parlamentàries apareguessin aquest tipus de temes, ja que aquesta activitat professional, com totes les altres, requeria que es legislés a la Cort.²⁴

Els notaris ja tenien un paper primordial durant els preparatius de la Cort. En principi, tots els membres convocats tenien l'obligació d'assistir a Corts. L'absència de les reunions només es justificava a conseqüència d'un impediment «*vergonyós, danyós o perillós*», però des de 1359 no era obligació manifestar la causa de dit impediment.²⁵ És a partir d'aquest moment que sota una aparent malaltia s'encobreixen altres causes, com per exemple l'elevat cost econòmic que implicava el viatge i la manutenció

21. Jordi GÜNZBERG I MOLL, «Els enfrontaments entre les corporacions notariales barcelonines a l'època moderna», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* (Barcelona), XVIII (2000), p. 259-271.

22. GÜNZBERG I MOLL, «Els enfrontaments entre les corporacions...».

23. AHCB, *Registre Deliberacions*, 59, f. 39v.-41r; AHCB, *Corts*, 68, f. 48r.-49r. Sobre les qüestions referents a la menor preparació dels notaris reials, GÜNZBERG I MOLL, «Els enfrontaments entre les corporacions...», p. 259-271.

24. A més de la Cort, el monarca també podia regular activitats professionals mitjançant l'atorgament de privilegis reials. Sobre els notaris, es pot consultar Jordi GÜNZBERG I MOLL, «L'instrument notarial a l'època moderna (segles XVI i XVII)», a *Actes del II Congrés d'Història del Notariat català*, Barcelona: Fundació Noguera, 2000, p. 313-342.

25. FERRO, *El Dret Públic Català...*, p. 200.

mentre durava la Cort o la inexistència d'uns interessos consistents per ser-hi presents, entre d'altres. Ara bé, les persones convocades que no assistien a la reunió parlamentària podien enviar un procurador perquè actués en nom seu. Era en aquest moment quan aquests individus utilitzaven els notaris que havien de prestar els serveis en els braços de la Cort, per tal d'assegurar-se que els habilitadors no posarien entrebancs en l'admissió dels respectius procuradors. Així, a les Corts de 1552, un total de 156 membres anaren representats per un procurador.²⁶ D'aquests, 93 passaren durant el mes de juny d'aquell any per la notaria de Joan Monjo o li enviaren la documentació pertinent per correu.²⁷ El motiu era justificar la seva absència a la Cort davant del notari que actuaria com a escrivà del braç militar.²⁸ Aquest desplaçament a Barcelona pels qui no hi residien o fins i tot l'enviament del document que ja havia ratificat un altre notari a Joan Monjo tenia la clara intencionalitat de donar més versemblança a la renúncia i augmentar les possibilitats que, un cop iniciada la Cort, els habilitadors no invalidessin per qualsevol raó el document realitzat prèviament.²⁹

D'una banda s'ha de pensar que l'escrivà del braç era el primer funcionari que s'elegia una vegada s'havien inaugurat les sessions,³⁰ que alhora —com s'acaba de veure— ja portava una gran part de la documentació referent als membres absents. De l'altra, ¿com es podien posar en dubte els documents que aportava, qui després ratificaria i autenticaria tots els acords que prendrien els membres del braç militar durant el desenvolupament de les Corts? De fet, el desplaçament que feien prèviament a Barcelona, els qui decidien absentar-se de la Cort havia de servir per a manifestar alguna possible reivindicació que el seu substitut pogués plantejar a les sessions —en el

26. Joan Lluís PALOS, *Catalunya a l'Imperi dels Àustria*, Lleida: Pagès editors, 1994, p. 270.

27. AHPB, 361/86.

28. Tothom sabia qui seria l'escrivà del seu braç, ja que en condicions normals es ratificava el que havia estat en la Cort anterior. FERRO, *El Dret Públic Català...*, p. 213-214.

29. D'aquesta manera, un cop acceptada la seva renúncia, els procuradors podrien utilitzar els vots dels absents sense cap tipus de problema. A més, en el cas que algú volgués presentar-se a la Cort durant la celebració, s'havia d'haver inscrit per procura i ésser acceptat pels habilitadors.

30. Els primers oficials que s'elegien eren el porter i el notari. Oriol OLEART I PIQUET, «Els notaris dels braços de la Cort General de Catalunya al segle XVI», a *Estudis sobre la història de la institució notarial a Catalunya en honor de Raimon Noguera*, Barcelona: Fundació Noguera, 1988, p. 188-189.

cas que aquest estigués domiciliat a Barcelona– i per signar la procura davant el futur escrivà del braç. En definitiva, sortia més a compte el desplaçament a Barcelona per un o dos dies, que no pas una llarga estada a Montsó.

Hi havia un notari per a cadascun dels tres braços, amb la tasca principal de deixar constància escrita de tot el que succeïa entre els assistents de cada braç i, a més, el notari donava fe i certificava tot allò que prèviament havia deixat anotat sobre el procés de l'estament. Posteriorment, cada notari havia de lliurar tota la documentació de la Cort perquè quedés guardada a l'arxiu de l'estament, custodiada per la Diputació del General, per poder ésser consultada en el futur, bé que no sempre es lliurava en els terminis establerts. A més, els notaris tenien altres tasques, potser més secundàries, però no per això menys importants. Així, per exemple, rebien el jurament dels que ja havien estat habilitats per a la Cort, es reunien els tres notaris dels braços per intentar arribar a acords sobre els capítols que s'havien de consensuar per tal de presentar-los al monarca o tenien cura dels documents del braç, que s'acostumaven a guardar en una caixa, de la qual s'encarregava el porter.³¹ El salari de les persones que ostentaven el càrrec de notari era el mateix que el dels advocats o que el dels promovedors, és a dir, 200 florins d'or l'any, que cobraven en proporció del temps que s'allargava la Cort. Per exemple, en el 1542, els notaris cobraren 50 florins d'or.³² La durada de la Cort de 1547 fou el doble que l'anterior i se'ls pagà conforme a 2 trimestres.³³ El mateix import reberen els escrivans de cada braç durant la reunió parlamentària de 1552.³⁴ El 1563-64, «[...] *de les pecúnies del dit General sien donades y pagades a Francesch Sunyer, del bras eclesiàstich, a Jaume d'Encontra, del bras militar, a Michael Joan Cellers, del bras Real de la dita cort, scrivans y notaris públichs de Barchinona, cent cinquanta florins de la sobre dita valor, és a saber, a quiscú d'ells quaranta una lliures y sinc sous barcelonesos [...]*».³⁵ Ara bé, a més de l'assignació que rebien per la seva feina a la Cort, els integrants d'un braç podien acordar concedir al seu notari una aportació suplementària. Aquest fou el cas del notari del braç militar a la Cort de 1563-64.³⁶ Aquests oficials

31. OLEART I PIQUET, «Els notaris dels braços...», p. 185-207.

32. ACA, *Generalitat*, 1022, f. 78.

33. OLEART I PIQUET, «Els notaris dels braços...», p. 199.

34. ACA, *Generalitat*, 1035, f. 205v.

35. ACA, *Generalitat*, 1038, f. 252r.

36. OLEART I PIQUET, «Els notaris dels braços...», p. 202.

tenien l'ajut d'un escriptent que s'encarregava de fer les feines més laborioses i que no tenia assignat cap tipus de salari. Al final de la Cort, demanaren una assignació pecuniària per la feina feta.³⁷

Tot seguit se citaran els notaris que estigueren encarregats de les tasques de certificar i donar fe de tot el que es feia en el si dels braços durant les Corts dels anys centrals del segle XVI. Així, el 1542 el notari del braç eclesiàstic fou Francesc Sunyer. Es desconeixen les raons exactes per les quals en el braç militar n'hi hagué dos, Miquel Joan Riera i Joan Monjo, però probablement fou per qüestions de salut. En el braç reial es designà a Rafael Puig.³⁸

En principi, si no hi havia cap impediment ni enrenou, els notaris repetien el càrrec durant la celebració de la Cort següent.³⁹ El 1547, pel braç eclesiàstic ocupà aquest càrrec Francesc Sunyer i, pel braç militar, Joan Monjo. Ara bé, en el braç reial sí que hi hagué novetats: en un principi es nomenà Rafael Puig,⁴⁰ però una malaltia l'obligà a absentar-se de Montsó i ja no es pogué reincorporar a la seva feina. El substituïren Joan Lunes i Jeroni Paver.⁴¹ De fet, aquesta substitució portà algunes desavinences en el si del braç reial. Al final d'agost ja feia dies que Rafael Puig estava malalt i de forma provisional s'encarregaven de la seva feina el notari del braç eclesiàstic Francesc Sunyer i Agustí Mas, escrivà de manament i gendre del malalt. Una vegada els metges determinaren que era recomanable que s'absentés de Montsó per poder curar la malaltia, Rafael Puig s'afanyà a demanar permís per poder deixar la Cort i recomanar les persones que l'havien de substituir. Aleshores demanà que el reemplaçessin en les seves funcions dues persones: Jeroni Paver, notari de Barcelona que altres vegades ja havia executat aquesta feina, i Agustí Mas, el seu gendre. A més, també citava que es mantingués en el càrrec el que fins aquell moment havia estat el seu ajudant, Francesc Palou. Finalment els integrants del braç seguiren parcialment les recomanacions de Rafael Puig i designaren Jeroni Paver com a notari del braç i Francesc Palou com el seu ajudant. En canvi, desestimaren la possibilitat de nomenar també el seu gendre, ja que al·legaren que era oficial reial.⁴² Sembla ser que aquesta elecció no fou ben vista per la ciu-

37. OLEART I PIQUET, «Els notaris dels braços...», p. 193.

38. ACA, *Generalitat*, 1022, f. 78.

39. FERRO, *El Dret Públic Català...*, p. 214.

40. AHCB, *Corts*, 68, f. 9.

41. AHCB, *Corts*, 68, f. 124r.-125r.

42. AHCB, *Corts*, 68, f. 47r.

tat de Barcelona, ja que la vint-i-quatrena pretenia que fos una altra la persona designada per desenvolupar les tasques de notari pel braç reial. Vist això, els integrants de la vint-i-quatrena i els consellers començaren a pressionar perquè fos Joan Lunes, notari i sotssíndic de Barcelona, la persona que substituís Rafael Puig.⁴³ Així, doncs, Joan Lunes es traslladà a Montsó, ja que a Barcelona s'estava convençut que, una vegada arribés a la Cort, aconseguiria que es destituís Jeroni Paver per nomenar-lo a ell en el càrrec de notari.⁴⁴ La ciutat comtal, amb la designació de Jeroni Paver, se sentí agreujada, car normalment el notari del braç reial era l'escrivà major de Barcelona, que alhora era el secretari dels síndics de la ciutat.⁴⁵ Aquesta realitat, però, no es complia amb la designació del darrer notari del braç i és per això que els consellers i la vint-i-quatrena començaren a pressionar. Finalment, els barcelonins imposaren part del seu criteri i Joan Lunes fou acceptat com a notari del braç reial, però amb el compromís de treballar conjuntament amb Jeroni Paver, que era en definitiva qui havia estat escollit prèviament, bé que amb una certa superioritat institucional per part de Joan Lunes.⁴⁶ A les acaballes de la Cort, el salari que es lliurà per la feina que efectuaren els notaris es repartí en parts proporcionals, i Rafael Puig cobrà el primer trimestre i Joan Lunes i Jeroni Paver la retribució corresponent al segon trimestre i que hagueren de repartir-se.⁴⁷ Aquest fet demostra la influència que tenia la ciutat de Barcelona en el si del braç reial i que de vegades la portava a actuar amb certa prepotència, tenint en compte només els seus interessos.

Durant el 1552, el notari del braç eclesiàstic fou Francesc Sunyer. Joan Monjo exercí el càrrec de notari en el braç militar i l'escrivà del braç reial fou Joan Jeroni Canyelles. Aquests reberen exactament el mateix salari que s'havia acordat a les altres Corts.

Finalment, els notaris de la cort de 1563-64 foren: Francesc Sunyer, que fou designat pel braç eclesiàstic; Jaume d'Encontra, elegit escrivà del

43. AHCB, *Registre Deliberacions*, 59, f. 43r.-44r.

44. Joan Lunes era sotssíndic en aquell moment i, per tant, representava la ciutat en les causes judicials. FERRO, *El Dret Públic Català...*, p. 162. A més, Joan Lunes coneixia perfectament el funcionament de la Cort, perquè a l'anterior reunió parlamentària havia estat síndic de la ciutat. ACA, Reial Cancelleria, *Processos de Cort*, 45, f. 36v.

45. FERRO, *El Dret Públic Català...*, p. 213-214.

46. AHCB, *Corts*, 68, f. 66v.

47. AHCB, *Corts*, 68, f. 124r.-125r.

braç militar,⁴⁸ i Miquel Joan Cellers estigué exercint les mateixes tasques en el braç reial.⁴⁹

La funció dels notaris era primordial per al desenvolupament de la Cort i, per tant, tenia un pes específic important. Ara bé, els notaris compaginaven la feina que generava la Cort amb les tasques pròpies del seu ofici en l'àmbit de la societat, les quals eren la seva principal font d'ingressos en els períodes en què no se celebraven reunions parlamentàries, i això suposava la major part del temps que exercien la seva professió. D'una banda, estaven al corrent dels assumptes que s'originaven a la mateixa Cort, dels quals es tractarà en el següent apartat. De l'altra, els notaris dels braços de la Cort de vegades no tancaven els seus despatxos professionals, encara que hi estiguessin allunyats, perquè seguien atenent els seus clients.⁵⁰

En principi, i pel que s'ha pogut constatar a la documentació de l'etapa estudiada, els notaris havien d'estar-se a Montsó mentre se celebrava la Cort, ja que en els casos de malaltia s'ha observat la rapidesa amb què es nomenà un substitut. Però això no treu que algun d'ells pogués seguir mantenint el seu despatx professional obert, regentat per un auxiliar o un altre notari, ja que segurament no es podien permetre el luxe de tenir tancat durant un llarg període de temps el que era la seva principal font d'ingressos. Tot i aquesta hipòtesi, al meu entendre lògica, no s'ha localitzat cap cas en el qual es pugui constatar aquest fet.

Ara bé, s'ha arribat a l'anterior hipòtesi a partir d'un altre supòsit que sí que ha estat constatat a partir de la documentació. S'ha observat en els paràgrafs anteriors que, per diverses raons, de vegades hi hagué dos notaris per realitzar les tasques pròpies d'un mateix braç. Aquest fet donava un marge, més que acceptable, perquè els notaris poguessin atendre altres persones que no s'estiguessin a Montsó i poguessin desplaçar-se així a Barcelona, i amb la seguretat que els assumptes de la Cort quedaven atesos per l'altre notari que restava pendent de les qüestions del braç al qual havien estat assignats. Així, a tall d'exemple es pot citar el cas de la Cort de 1542, on, com ja s'ha esmentat, en el braç militar s'assignaren dos notaris: Miquel Joan Riera i Joan Monjo. Doncs bé, Miquel Joan Riera, el 28 de juliol d'aquell any, redactà un document a la vila de Montsó, però tres dies després, el 31 de juliol, estava a Barcelona, on deixà constància d'un altre docu-

48. OLEART I PIQUET, «Els notaris dels braços...», p. 201.

49. ACA, *Generalitat*, 1038, f. 4r.-5v.

50. En el període estudiat, tots els notaris dels braços estaven instal·lats a Barcelona.

ment.⁵¹ El mateix Joan Miquel Riera, tan sols un mes després, tornava a protagonitzar un fet similar. L'1 de setembre oficialitzava a Montsó un document de procura de Joan de Montcada, comte d'Aitona, per a Francesc Oros⁵² i el 5 de setembre es localitza un altre document generat pel mateix notari, però aquesta vegada realitzat a la ciutat de Barcelona.⁵³

De ben segur que no es pot generalitzar, ja que s'hauria d'estudiar de forma exhaustiva cada cas i probablement es trobarien moltes excepcions, però sembla evident que els notaris, quan podien o se'ls autoritzava, es dedicaven a assumptes totalment aliens a la Cort i que responien a les seves tasques de notari.

Els integrants dels estaments no solament acordaven el salari de cadascun dels oficials, tal com s'ha vist a les pàgines precedents, sinó que també pactaven qualsevol tipus de despesa que es pogués produir en el si de la Cort. Per exemple, durant la celebració de 1552 es resolgué lliurar la remuneració pertinent a la senyora encarregada de netejar les sales on es reunien els braços a la vila de Montsó.⁵⁴

L'activitat econòmica generada per la Cort

En aquest apartat es farà referència a les actuacions que realitzaven els notaris durant les reunions parlamentàries, però que eren independents de les funcions que tenien encomanades mentre se celebrava la Cort. De fet, la feina que de forma indirecta els reportava la Cort s'iniciava abans que s'inauguessin les sessions. Ja s'ha pogut constatar en pàgines precedents que els notaris que havien de fer les funcions d'escrivans dels braços, uns dies abans de l'inici de la Cort, incrementaven de forma desmesurada la clientela. Això era conseqüència de la possibilitat que tenien els convocats en el braç militar d'excusar la seva assistència, delegant el seu vot en una altra persona, que seria la que es desplaçaria fins a l'escenari parlamentari.

Un altre motiu pel qual s'incrementava l'activitat laboral dels notaris els dies previs a l'inici de les sessions era conseqüència de la presentació dels greuges en l'escenari parlamentari. Si algun dels cavallers que no assistia

51. AHPB, 341/36.

52. AHPB, 341/36.

53. AHPB, 341/49.

54. ACA, *Generalitat*, 1035, f. 220v.

a la Cort havia de presentar algun greuge particular, havia de firmar el corresponent document de procura, delegant en una altra persona els poders per poder presentar la corresponent reclamació. És a dir, per exemple el 1542, Lluís Vilana, davant de Francesc Sunyer, que havia de ser el notari del braç eclesiàstic, delegava en el seu fill Joan Vilana i en Miquel Vilarassa els poders per presentar un greuge a la Cort que s'havia d'inaugurar uns dies després a Montsó.⁵⁵ Però és que fins i tot quatre anys abans de la celebració de les reunions parlamentàries, Francesc Sunyer ja tenia clients que estaven directament relacionats amb aquest fet. Efectivament, el primer de juny de 1538, Felip de Cervelló signà un document de procura davant qui havia de ser un dels notaris dels braços en les properes Corts, perquè Joan Bonaventura de Gualbes el representés a l'hora d'interposar un greuge davant l'Emperador.⁵⁶ En aquest cas, l'absència de Felip de Cervelló era conseqüència de la seva partida en direcció a Mallorca, per tal d'ocupar el càrrec de lloctinent general d'aquell regne.⁵⁷ Deixava, així, l'assumpte ben lligat, ja que presumiblement ell no estaria en la propera celebració de la Cort del Principat. L'assumpte no era per menys, ja que Felip de Cervelló reclamava una quantitat més que acceptable en aquell greuge.⁵⁸

Als notaris no solament se'ls incrementava la feina que estava indirectament relacionada amb l'activitat de les Corts abans que se celebressin, sinó també durant el transcurs d'aquestes. Ja s'ha esmentat anteriorment que les reunions parlamentàries servien també com un important punt de trobada per efectuar negocis, pactes o acords entre els convocats a les sessions. En definitiva, tot això feia que, entre els convocats que assistien a les sessions i els que no estaven convocats però que s'hi presentaven per diverses raons, tot plegat suposés un gran nombre de persones que es trobaven a la vila de Montsó. Tots ells, si arribaven a algun tipus d'acord, necessitaven la presència d'un notari per ratificar el pacte. És clar que aquests notaris no eren sinó els que estaven realitzant les tasques d'escriurens en cadascun dels tres braços.

55. AHPB, 326/142.

56. AHPB, 326/142.

57. Rogelio PÉREZ BUSTAMANTE, *El gobierno del Imperio español*, Madrid: Comunidad de Madrid, 2000, p. 136-137; Josep JUAN VIDAL, *El sistema de gobierno en el reino de Mallorca (siglos XV-XVII)*, Mallorca: El Tall, 1996, p. 158-159.

58. ACA, *Generalitat*, 1086, f. 10.

És, doncs, a partir d'aquesta realitat que s'ha pogut fer un estudi d'alguns dels acords que es realitzaren en el si de la Cort, encara que malauradament només es disposa d'una part de la informació i de l'activitat econòmica que implicaven aquests pactes. De vegades, l'escenari de la Cort s'utilitzà per solucionar antics plets o conflictes, com fou el cas del generat entre la Generalitat de Catalunya i Joan de Montcada, comte d'Aitona, que es resolgué el 1542 a Montsó, a partir de la decisió que prengueren els braços per solucionar aquell tema.⁵⁹ A la Cort de 1547 també s'arribà a la finalització de la disputa que mantenien el reverend Andreu Claverol, canonge de la Seu de Lleida, i Jaume Joan Juneda, donzell de la vila de Montsó, mitjançant la concòrdia arbitrada per Matias Moncayo i per la qual es condemnava Andreu Claverol a pagar una quantitat de diners a Jaume Joan Juneda.⁶⁰ El 1552, novament es troba un exemple de reconciliació entre dues parts: el 9 d'agost d'aquell any, es dictà una sentència arbitral entre Dídac d'Olmedo, senyor de Vernet, d'una part, i les valls d'Andorra, de l'altra part, realitzant les pertinents funcions d'àrbitre Francesc Meca.⁶¹ En aquelles mateixes Corts, però el 16 de novembre, s'aconseguí un altre acord que posava fi a tensions entre dues parts. Aquesta vegada fou entre Tomàs Costa, abat comendatari de Sant Sadurní de Cabanyals a Montsó, de l'orde de Sant Benet a la diòcesi d'Urgell, i Joan Meca, senyor de Montfalcó a la vegueria d'Urgell: hi actuà com a àrbitre Esteve Naves, ciutadà de Barcelona.⁶²

Una altra possibilitat era que durant la Cort es comencessin conflictes que probablement després acabarien a la via judicial. Aquest és el cas de Francesc de Vallgornera i de Montagut, de la vegueria de Girona, que autoritzà mitjançant procura Janfrido Traginer, de la ciutat de Barcelona, per representar-lo en un possible litigi amb el duc de Cardona.⁶³

Fins ara s'han vist exemples on l'escenari de les Corts servia per a iniciar conflictes, per a reconciliar parts enfrontades o per a arribar a acords que, amb la pressió de la presència del monarca, s'utilitzaven per a finalit-

59. ACA, Generalitat, *Deliberacions*, 128, f. 22v.-23v.

60. AHPB, 361/94.

61. AHPB, 361/86. En aquest cas, es pot observar de nou el que s'ha explicat anteriorment: les valls d'Andorra, que no estaven convocades a Corts, aprofitaven la celebració d'aquestes per fer públics els seus problemes i intentar solucionar-los.

62. AHPB, 361/86.

63. AHPB, 361/86.

zar antics plets i assegurar, així, una mica més la tan desitjada pau social que els habitants del Principat anhelaven, ja que de vegades aquests conflictes estaven relacionats amb el problema del bandolerisme. Tot seguit es presentaran uns altres tipus d'acords que es realitzaren mentre se celebrava la Cort. Aquests eren de caire econòmic i amb ells es pretén demostrar la importància de les reunions parlamentàries, tant des del punt de vista institucional com des del punt de vista social i econòmic, ja que sens dubte servien de punt de trobada per a molts aspectes de la realitat de l'època, entre els quals tenia un paper molt destacat la vessant econòmica.

Així, per exemple, durant la Cort de 1552 es tanca un negoci en el qual estan involucrats Joan Miquel Simó, senyor de la baronia d'Yterri i Monteleon, en el regne de Sardenya, i residint normalment al castell de Càller, encara que en aquelles dates es trobava a Montsó, i Guillem Guirzes, regent de la Tresoreria de Catalunya, pel qual s'han de lliurar 424 lliures i 16 sous en la propra fira que se celebri a Medina del Campo.⁶⁴

El mes d'octubre de 1552 s'acordava un altre negoci entre quatre persones que estaven en aquells moments a Montsó. El document explicava que «[...] *En la companyia unida y comensada ab lo adjutori y directió de Nro. Sor. Déu en y sobre un càrrech y molts faedors per Alexandria de moltes sorts de robes y thexits de les d'Alexandria y sa terra per y entre lo magnífich mossèn Setantí, abitant en la ciutat de Barchinona, y moss. Juanot Santafe, abitant en la villa de Falset, y mossèn Berthomeu de Puixnidó, abitant en la ciutat de Barcelona, y mossèn Francesch Deuder, abitant en la mateixa ciutat, tots quatre companys y tots prinsipals estan fets concertats y apuntats y concordats los capítolls eh avinenses deval scrites y mencionades tot dol, frau y engany remogut y cesant com se segueix [...]*».⁶⁵ De fet, és un llarg document que deixa constància de tots els mínims detalls que relacionaven els quatre socis entre ells, el que havia d'aportar cadascú i els treballadors encarregats de realitzar el comerç amb els productes estipulats.

Tot i aquests exemples, la major part de la documentació consultada als protocols notariais només dóna una part de la informació. Exactament deixa constància de la multitud de documents de procura que s'expedeixen a Montsó per la persona que estava en aquells moments a la Cort, que és qui realitzava el negoci o el tracte donant poders perquè un procurador seu, que podia estar o no en l'escenari de la Cort, s'encarregués de cobrar

64. AHPB, 361/86.

65. AHPB, 361/103.

una quantitat de diners que es devien a la persona a qui ell representava. Així, doncs, es pot constatar que s'efectuaven nombroses relacions comercials entre els assistents a Corts, però no es pot identificar el tipus de tracte, sinó només de vegades l'import pel qual es realitzava.

A partir d'aquesta realitat parcial, es poden posar nombrosos exemples, com ara el del comte d'Aitona, que el 28 de juliol de 1552 autoritzà un criat seu, Gaspar Llademo, que de qualsevol majoral, pastor, governador, administrador o qualsevol altra autoritat recuperés tots i cadascun dels seus ramats o altres animals.⁶⁶ Un altre exemple és el del ciutadà de Barcelona Pere Camps, que el 1552 es trobava a Montsó i el 9 d'agost d'aquell any va autoritzar la seva muller Francina Camps, el seu germà Tomé Camps, la seva mare i el prevere Serafí Arasdovelles, que en aquells moments estaven absents de la vila de Montsó, perquè cobressin les quantitats en diners que es devien a Pere Camps.⁶⁷ El setembre d'aquell any, Francesc de Moler, habitant a Girona, expedí un document de procura per a Joan Ferrer Blanquerio, ciutadà de Barcelona, mitjançant el qual se l'autoritzava perquè recuperés els diners que es devien a la persona a qui representava.⁶⁸ Un altre cas és el de Francesc de Guimerà, que atorgava els corresponents poders perquè el reverend Onofre Gualbes tragués del compte que tenia a la Taula de Canvi de Barcelona la quantitat de 150 lliures.⁶⁹ Al llarg de la mateixa Cort, Bernat de Marles, abat comendatari de Santa Maria de Perpinyà, signà un document de procura perquè Rafael Ferrer cobrés en nom seu 25 lliures de la Taula de Canvi de Barcelona.⁷⁰ Durant la següent reunió parlamentària, la de 1563-64, Bernat Meca, ciutadà de Barcelona, encarregà a Antoni Casquer, mercader també de Barcelona, que diposités en nom seu 120 lliures a la Taula de Canvi de Barcelona.⁷¹

L'estada a Montsó era també un lloc idoni per reclamar als diputats, mitjançant els braços convocats a la Cort, antics pagaments no efectuats per la Diputació del General. Aleshores s'expedia un document de procura perquè un representant anés a demanar els deutes a la ciutat de Barcelona, ja que la persona que reclamava seguia el desenvolupament de les sessions parlamentàries. Així, per exemple, Lluís Oliver de Boteller, ciutadà de

66. AHPB, 361/86.

67. AHPB, 361/86.

68. AHPB, 361/86.

69. AHPB, 361/86.

70. AHPB, 361/86.

71. Arxiu Històric de la Biblioteca de Catalunya (AHBC), *Manuels Notarials*, f. 230.

Tortosa, expedí un document de procura perquè Pere Galcelles, ciutadà de Barcelona, reclamés dels diputats les rendes que li proporcionaven els censals morts de què disposava.⁷² També es podia demanar diners al mateix monarca, com fou el cas de Raimon Martí de Torrelles, alcaid de la vila de Bellver, que autoritzava Joan Muñoz de Salazar, provisor de les armades de l'Emperador, perquè cobrés en nom seu la quantitat que se li devia per haver avançat diners als soldats que tenia al seu càrrec.⁷³ Fins i tot també es venien a cobrar salaris endarrerits, com fou el cas de Bernat Aymerich, que havia estat oficial de Lluís Oliver de Boteller al vescomtat de Castellbó i per això reclamava 120 lliures.⁷⁴

A partir de l'exposició realitzada a les pàgines precedents, es pot constatar que la figura dels notaris dels braços en el si de les Corts esdevenia imprescindible. En primer lloc, perquè eren una peça més de l'engranatge que sistemàticament es posava en funcionament durant la celebració d'una Cort General. En segon lloc, eren unes peces clau perquè la intensa activitat econòmica o contractual que s'ha tingut ocasió de comprovar al llarg d'aquest treball es pogués portar a terme. Els serveis dels escrivans dels braços, amb una funció en aquells moments pública, s'utilitzaven per als interessos privats dels assistents a les reunions parlamentàries. Malauradament, com ja s'ha esmentat, la documentació no permet arribar a un coneixement exhaustiu de tots i cadascun dels negocis i tractes que es tancaven a Montsó, ja que en moltes ocasions només es té constància que s'ha realitzat alguna transacció a partir de les accions posteriors que generava aquesta, com era el cas dels documents de procura. Però a partir d'aquests documents només es coneix la quantitat que una persona determinada ha de cobrar o de pagar i que autoritza a una altra perquè ho faci. No es coneix qui és l'altra part que realitza el pacte, ni tampoc el negoci en qüestió. Ara bé, probablement es podrien identificar més peces d'aquest enorme puzzle que se'ns presenta diversificant la recerca als arxius locals i comarcals d'on eren originàries les dues parts contractants. També s'hauria d'ampliar considerablement el període objecte d'estudi, per tenir així les dades de les Corts realitzades al llarg d'un segle i poder identificar les persones que realitzaven negocis a les reunions parlamentàries i si totes les celebracions de Corts eren igual de fructíferes o hi havia diferències, i si n'hi havia, quins n'eren els motius.

72. AHPB, 361/86.

73. AHPB, 361/86.

74. AHPB, 361/86.

Una altra possibilitat seria realitzar estudis similars als regnes d'Aragó i València, ja que almenys durant l'època moderna es concentraven els assistents dels tres territoris a la vila de Montsó per a la celebració de la Cort general. Aquest fet triplicava probablement l'activitat econòmica que es realitzava a les Corts i que en aquests moments es desconeix.

Ara bé, la meua intenció no era pas arribar a conèixer tots aquests interrogants, ni molts altres que es plantejarien en una recerca d'aquest tipus, sinó simplement constatar l'oblit de la historiografia en qüestions que són paral·leles a la tradicional activitat de les Corts. Es pot arribar a obtenir molta més informació –a més a més de la política i la institucional– d'altres aspectes que estaven relacionats indirectament amb les reunions parlamentàries que es realitzaren a la Corona d'Aragó durant l'època moderna.

EL CAPÍTOL DE LA SECA REIAL DE BARCELONA.
NOTES A PROPÒSIT D'UN LLIBRE D'ACTES (1577-1581)

○ ALBERT ESTRADA-RIUS
MUSEU NACIONAL D'ART DE CATALUNYA

Introducció

Els historiadors de les institucions medievals i modernes catalanes han prestat poca atenció a les seques o cases de la moneda. En la majoria dels casos, l'estudi d'aquests organismes ha estat emprès per numismàtics o historiadors de la moneda que, en general, s'han centrat en l'anàlisi de les emissions i dels processos de fabricació, tot deixant en un segon terme, quasi bé anecdòtic, els aspectes purament institucionals. Entre aquests darrers destaca, de manera particular, l'anàlisi de les diverses manifestacions corporatives i organitzatives dels professionals encarregats de la fabricació del numerari.

L'article que el lector té a les mans té per objecte desplaçar, precisament, el centre d'interès de l'activitat desenvolupada en el taller monetari als aspectes associatius i corporatius. En aquest sentit, el que es vol presentar és una aproximació, des de la perspectiva jurídica i institucional, a un dels òrgans més desconeguts de la seca reial de Barcelona. Ens referim, tal com s'enuncia al títol del treball, al capítol dels obrers i dels moneders de la seca reial de Barcelona.¹

Per dur a terme aquesta tasca, ens haurà de servir de guia un manuscrit inèdit conservat a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB). Es

1. Aquest article s'inscriu en una línia de recerca centrada en l'estudi institucional de la seca de Barcelona en època medieval i moderna. Es tracta d'un projecte iniciat amb la preparació de la ponència «El règim jurídic de la seca reial de Barcelona», presentada al *XI Seminari: Els tallers monetaris d'època medieval*, organitzat pel Gabinet Numismàtic de Catalunya del MNAC el març de 2001 i continuada amb els següents treballs: «La ceca Real de Barcelona en la Baja Edad Media. Notas para el estudio de su organización», a *Actas del XI Congreso Nacional de Numismática*, Zaragoza: FNMT, 2002, p. 269-274, i «El Col·legi de la Seca Reial de Barcelona. Notas para su estudio», *Ius Fugit. Revista de Estudios histórico-jurídicos de la Corona de Aragón* (Universitat de Saragossa/Institución Fernando el Católico/CSIC, en premsa). En la seva elaboració s'ha beneficiat del projecte de recerca BUJ2000-0971, «Los juristas y el derecho en la Corona de Aragón (s. XIII-XVIII)», finançat pel Ministerio de Ciencia y Tecnología.

tracta d'un llibre d'actes i deliberacions del capítol que data del darrer quart del segle XVI i que va ser redactat pel notari Pere Ferran, escrivà de la institució.² A partir d'aquest document es poden reconstruir, tal com veurem, detalls de l'organització, els procediments i la vida corporativa col·legial que, d'altra manera, ens serien totalment desconeguts pel caràcter eixut, en aquest punt, de les fonts normatives.

Per tal d'emmarcar l'estudi del capítol, es presentarà un plantejament institucional general de la seca reial de Barcelona com a institució marc en la qual es verificava la regalia del «*ius cundendi moneta*»³ a Catalunya. En sentit estricte es distingirà entre la seca reial, o institució emissora dependent del monarca, i el col·legi d'obriers i moneders, és a dir, la corporació que aplegava el personal que intervenia en la fabricació del numerari i que, òbviament, justificava la seva existència per la seva vinculació a la casa de la moneda o seca.

També s'analitzarà, amb brevetat, l'organització institucional i l'estatut jurídic per tal de comprendre millor el paper del capítol com a òrgan corporatiu. A continuació, s'oferirà una síntesi del coneixement que es té del capítol a través de la normativa. Finalment, gràcies al contingut del llibre d'actes, es pot plantejar quin era l'ordre, el procediment i l'estil dels actes que se seguia en la celebració del capítol anual en el segle XVI.

La seca reial de Barcelona i el col·legi d'obriers i de moneders

Els comtes de Barcelona, igual que les altres autoritats coetànies amb dret d'emetre moneda, van necessitar de professionals hàbils en la fabricació del numerari a l'hora de fer efectiva la seva regalia. Aquests artesans –locals o forans– van obrar en tallers que van rebre en la documentació el nom de «*moneta*», primer, i de «*seca*», després.⁴

2. Vegeu AHPB, Pere FERRANDO (1577-1582), *Primus liber deliberacionum et conclusionem magnifici collegii sive capituli monetariorum et operariorum sicce monete regie Barcinone et aliorum actuum et negociorum dicte regie sicce, 1577 abril 26 – 1581 desembre 9*. D'ara endavant, citat AHPB, Pere FERRAN, protocol núm. 481/3.

3. Sobre aquest dret, vegeu J. RIBALTA, «*Ius cundendi monetam, sobirania i pactisme a Catalunya. Els problemes jurídics de l'anomenada moneda local catalana*», *Institut. Revista Catalana d'Història del Dret* (Barcelona: Associació Catalana d'Història del Dret Jaume de Montjuïc), 1 (1996), p. 505-562.

4. De totes maneres, la dualitat de denominacions va perdurar en el temps tal i com es

Tant en època visigòtica com després de la conquesta franca de Barcelona (801), es van fabricar diferents emissions monetàries a la ciutat que coneixem per l'evidència numismàtica.⁵ No podem precisar ni l'estructura ni les característiques pròpies d'aquests tallers altmedievals, per bé que sembla que es tractava d'una organització molt simple que es posava en funcionament únicament per encunyar emissions puntuals i que, per tant, no tenia un caràcter permanent. Aquest és el nucli fundacional de la seca reial de Barcelona com a institució dependent del comte, primer, i del rei, després, destinada a la producció de la moneda de curs legal.

Al llarg del segle XIII, sota l'influx teòric de la recepció de l'«*ius commune*» o dret comú –és a dir, el dret romà, canònic i feudal llombard estudiat a Itàlia–, es va divulgar àmpliament una concepció corporativa i associativa que va ser adoptada per la majoria de col·lectius humans amb determinats trets professionals, o d'altra mena, en comú, fins a vertebrar, en bona mesura, la mateixa societat baixmedieval.⁶ En aquest context es va començar a estructurar arreu d'Europa, possiblement com a recuperació de formes col·legials ancestrals,⁷ les organitzacions dels professionals de la fabricació de la moneda.

El procés de constitució corporativa dels moneders va arrencar de les mateixes arrels teòriques i va córrer paral·lel al d'altres organitzacions d'o-

pot veure en alguns documents. Per exemple, en un de 1533 es parlava encara de «*monetarie regie*». Vegeu F. DE SEGARRA, *Sigil·lografia catalana*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1922 (cat. núm. 1771), vol. II, p. 233.

5. Vegeu Anna M. BALAGUER, *Història de la moneda dels comtats catalans*, Barcelona: Societat Catalana d'Estudis Numismàtics/Institut d'Estudis Catalans, 1999, p. 63 i s.; també M. CRUSAFONT, *Numismàtica de la Corona catalano-aragonesa medieval (785-1516)*, Madrid: Editorial Vico, 1982, p. 24-32.

6. Vegeu P. MICHAUD-QUANTIN, *Universitas. Expressions du mouvement communautaire dans le Moyen-âge latin*, Paris: J. Vrin, 1970, i P. GROSSI, *El orden jurídico medieval*, Madrid: Marcial Pons Ed., 1996, p. 92.

7. Sobre les seques romanes, vegeu, per exemple, J. TORRES, «Las cecas romanas y su personal», *Anuario Español de Arqueología* (Madrid: CSIC), 76 (2003), p. 138 i s. Pel que fa a la continuïtat, vegeu R. S. LÓPEZ, «Continuità e adattamento nel medioevo: un millennio di storia delle associazioni di monetieri nell'Europa meridionale», a *Studi in onore di Gino Luzzatto*, Milano, 1950, vol. II, p. 74-117, i «An Aristocracy of Money in the Early Middle Ages», *Speculum* (Issue 1), vol. XXVIII (1953), p. 1-43. Per una anàlisi de la problemàtica de la possible continuïtat corporativa des de la perspectiva italiana, vegeu A. I. PINI, *Città, comuni e corporazioni nel medioevo italiano*, Bologna: Cooperativa Libreria Universitaria Editrice Bologna, 1994³, p. 219-258 (en particular, p. 226).

ficis manuals o mecànics⁸ i liberals,⁹ que també van adoptar fórmules corporatives gremials o col·legials similars. Cal destacar, en tot cas, que en l'activitat de fabricació de moneda conflueixen una sèrie de característiques derivades de les particularitats del treball que van repercutir directament, com s'anirà exposant al llarg del text, en la configuració jurídica de l'associació de moneders. Així, la fabricació monetària era: a) una activitat intrínsecament manual; b) un treball, en principi, temporal, atès que la producció de moneda no era contínua ni interrompuda; aquesta particularitat segurament va provocar, a més, la itinerància del personal especialitzat, primer, i la compaginació amb un treball principal, posteriorment; c) una producció d'un bé qualificat d'utilitat pública que depenia directament, per dret de regalia, del titular del poder públic.

El procés associatiu va culminar en el mateix segle XIII amb l'existència d'un col·legi d'obrers i moneders vinculats a la seca reial de Barcelona.¹⁰ La denominació que va rebre aquesta corporació va oscil·lar al llarg del temps entre els noms de «col·legi» i «capítol». És simptomàtic d'aquesta indefinició nominal que, en l'encapçalament del llibre de deliberacions de la corporació que serveix de base a aquest article, apareguin com a títol ambdós termes units per una conjunció.¹¹ En aquest treball, per tal d'evitar confusions d'homonímia pel que fa al segon dels termes, es designa la corporació amb el nom de «col·legi» i es reserva el mot «capítol» per a l'òrgan plenari de la corporació, que serà objecte d'anàlisi més endavant.

El Col·legi es va configurar per la confluència de dos corrents connectats. En primer lloc, pels diversos privilegis reials que, sense crear una corporació de manera expressa, venien a atorgar diverses gràcies a les persones que es dedicaven a la fabricació de moneda i, correlativament, venien a reconèixer el gaudi col·lectiu dels mateixos. Aquest bagatge normatiu es va compilar en un llibre de privilegis¹² que es va redactar al llarg dels segles

8. Per exemple, els argenters.

9. Per exemple, els advocats.

10. Vegeu A. ESTRADA-RIUS, «La ceca Real de Barcelona...», «El Col·legi de la Seca...» i «La recepción de la ordenanza mallorquina de 1315 en las cecas medievales de la Corona de Aragón. Notas para su estudio», a *Actas del XIII Congreso Internacional de Numismática*, Madrid, 2003 (en premsa).

11. Així apareix «*collegii sive capituli*». Vegeu AHPB, Pere FERRAN, protocol núm. 481/3.

12. La recopilació en llibres de privilegis del dret especial de cada corporació era, com és ben sabut, un fet usual a l'Antic Règim que les corporacions de moneders van adoptar.

XIV, XV i XVI i que permet resseguir la trajectòria corporativa.¹³ En segon lloc, cal tenir present la pròpia voluntat dels moneders, que, a la pràctica, es van emparar en les disposicions pròpies de l'«*ius commune*» que afavorien les construccions corporatives.

La confluència de les dues fonts en la constitució corporativa vénen apreciades en un fragment del *Tractatus de moneta* (1421), del jurista vigatà Jaume Callís (c. 1364-1434). En aquesta obra, el juriconsult es qüestionava, retòricament, l'existència del col·legi dels obrers i moneders i, una vegada plantejada i analitzada la qüestió, responia en un sentit positiu argumentant que els privilegis reials havien estat concedits a una col·lectivitat i, també, pel fet que l'«*ius commune*» permetia l'organització corporativa.¹⁴

El Col·legi va sorgir com l'associació o corporació que aplegava el personal vinculat a la fabricació de la moneda. En aquest punt, cal remarcar que, al llarg del segle XIII, i a través de successives disposicions dels reis Pere el Catòlic i Jaume el Conqueridor, la monarquia va protegir amb privilegis els moneders vinculats a la seca reial de Barcelona. Els privilegis van ser concedits, molt probablement pel seu contingut, a instància dels interessats, que van obtenir la definició d'un règim d'accés a l'ofici molt tancat i endogàmic.

En abstracció,¹⁵ es pot dir que el personal de la seca, bàsicament integrat per obrers i moneders,¹⁶ va aconseguir tancar l'accés lliure a l'ofici en benefici d'un ingrés privilegiat i restringit basat en l'«*ius sanguinis*». És a dir, l'accés a la corporació es reservava als parents dels oficials de la seca, bé que el rei també podia obrir la porta per via de gràcia a nous membres sense

Així, per exemple, en el cas dels moneders valencians, vegeu F. MATEU LLOPIS [transcripció i estudi preliminar], *Libre dels privilegis de la seca y casa real de la moneda de Sa Magestat de la ciutat y regne de Valencia los quals se han vertit de lati en romans en lo any de la nativitat del Senyor MDCXXX*, València: Ajuntament, 1957.

13. Vegeu *Llibre de diferents Privilegis Reals, Sentencias, y, Provisions Reals concedits, y, fetas a, favor dels Mag(nífic)s Alcaldes, y, Collegi de la Real Seca de Bar(ce)lona*, Barcelona: Biblioteca de Catalunya (BC), ms. 1.710.

14. Vegeu J. CALLÍS, «Tractatus de moneta», a *Margarita fisci, accesse re eiusdem Viridarii militiae, praerogativae militaris ac De moneta tractatus*, Barcelona: Apud Iohannem Gordiolam, 1556, p. 197-204. Vegeu la primera qüestió, p. 197.

15. Vegeu sobre aquests temes, en particular, el plantejament presentat a ESTRADARIUS, «La ceca Real de Barcelona...» i «El Col·legi de la Seca Reial...».

16. Els obrers eren els experts a fondre el metall i preparar els cospells o discs de metall, mentre que els moneders eren els encarregats d'encunyar la moneda per mitjà dels encunyis i d'un martell.

antecedents familiars.¹⁷ També van aconseguir sostreure els oficials de la jurisdicció reial ordinària i supeditar-la a una jurisdicció reial especial o fur privilegiat. Els responsables de la nova jurisdicció eren uns representants dels obrers i els moneders que van rebre el nom d'alcaldes de la seca, un dels quals pertanyia al col·lectiu dels obrers i l'altra al dels moneders.

Per tot plegat, el Col·legi va esdevenir una corporació privilegiada amb un estatut especialment atractiu per a aquells que volien sostreure's de la jurisdicció ordinària. Aquest fet va provocar un seguit de conflictes de jurisdicció amb altres institucions coetànies i un seguit d'abusos del seu personal que va obligar la Corona, des del regnat de Pere el Cerimoniós, a intervenir intentant limitar-los. Així, per exemple, Alfons el Magnànim va fixar, per constitució de Corts,¹⁸ el nombre de membres de la corporació. També va assegurar-se que els integrants fossin efectivament persones amb els coneixements tècnics precisos i no llecs en els mateixos que només volguessin emparar-se en el fur privilegiat. El 1500, per esmentar un altre exemple, el rei va prohibir l'ingrés en el col·legi de nobles, cavallers i ciutadans. No obstant això, el 1511, un nou privilegi va derogar aquesta darre-ra prohibició.¹⁹ Aquestes limitacions, en general, es van manifestar bastant ineficaces, tal i com el mateix llibre d'actes ho demostra en recollir entre les nòmines de col·legiats nobles i cavallers que, evidentment, no es van dedicar mai a l'efectiva fabricació monetària.

Un llibre d'actes cincentista del Capítol

El coneixement de les institucions no s'hauria de reduir, sempre que fos possible, a l'estudi dels anomenats documents de creació del dret de naturalesa bàsicament normativa, encara que sovint en siguin els únics conservats. El treball que el lector té a les mans pretén compaginar l'anàlisi normatiu amb els anomenats documents d'aplicació del dret.

17. Era un fet inicialment tan excepcional que en una de les nòmines del personal s'assenyala expressament: «Bernat Tomàs, moneder, qui no era de linatge, e fo fet companyó per gràcia». Vegeu BC, ms. 1.710, f. 17r.

18. Vegeu l'edició de la constitució a J. SALAT, *Tratado de las monedas labradas en el principado de Cataluña con instrumentos justificativos*, Barcelona: Antoni Brusi, 1818, doc. XLIX, t. II, p. 50-53.

19. Vegeu Biblioteca Nacional, Paris (BN), ms. miscel·lani, col. Baluze, núm. XVI (238), f. 164v.-165r.

En el nostre cas, el document en qüestió és el ja esmentat llibre d'actes del capítol del Col·legi d'obriers i moneders de Barcelona. Es tracta d'un testimoni de primer ordre per poder aproximar-nos a la dinàmica i al funcionament intern de la corporació en el darrer quart del cinc-cents. Una part destacada de la seva rellevància radica en el fet que és l'únic document d'aquesta tipologia que es conserva o que, almenys fins al moment, coneixem a Catalunya.

L'exemplar que hem d'analitzar és un volum manuscrit que es conserva a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona.²⁰ Està compost per un total de 133 folis de paper de 35 x 24 cm, amb pàgines numerades a l'època i enquadernat amb unes cobertes simples de pergamí. La seva aparença externa és, per tant, la usual dels llibres notariais coetanis.

A la coberta del volum, hi ha un element de distinció que assenyalava la preeminència del manuscrit. Es tracta d'un escut reial, amb una corona reial descoberta al damunt [fig. 1]. És coetani al manuscrit i està dibuixat en tinta negra i amb els quatre pals o barres acolorides de vermell. Cal recordar que la utilització del senyal reial era un privilegi especial del qual disposava el Col·legi a la pràctica i que venia a remarcar de manera pública la seva vinculació directa amb la Corona.²¹

En un sentit idèntic, es documenta també l'ús de les armes reials en el segell de la corporació. En aquest darrer cas, l'emblema presentava una creu gran equilatral amb quatre escuts petits reials als cantons. Ferran de Segarra va documentar la utilització d'aquest segell, com a mínim, entre els anys 1428 i 1588. Es tracta, en tot cas, d'una datació feta a partir dels documents en els quals el trobà²² i que ens permet assegurar que aquest segell era el vigent en el moment de redacció de l'esmentat llibre d'actes i que documents d'aplicació del dret derivats dels acords presos en el capítol devien anar validats amb el mateix.

20. Vegeu AHPB, Pere FERRAN, protocol núm. 481/3. L'autor vol agrair vivament a l'amic professor Javier Rodríguez l'ajuda inestimable per tal de reproduir fotogràficament aquest manuscrit. També vol manifestar el seu agraïment al personal de l'AHPB i, particularment, a Laureà Pagarolas, director del mateix, per la seva col·laboració.

21. En la façana de la seca reial de Barcelona, al carrer dels Flassaders, 40, per exemple, encara es pot veure un solemne escut borbònic que indica la titularitat reial de l'edifici i el caràcter oficial dels treballs que s'hi duien a terme.

22. Vegeu F. DE SEGARRA, *Sigil·lografia catalana...*, vol. II, cat. núm. 1.768, p. 232.

Fig. 1. A la coberta del llibre d'actes del capítol de la seca reial de Barcelona apareix dibuixat l'escut reial [AHPB, Pere FERRAN, núm. 481/3].

En el foli primer del volum, hi ha un encapçalament o rúbrica del notari Pere Ferran que ens l'identifica com l'escrivà que va dur a terme la redacció del llibre. Ferran era notari públic, per autoritat reial, de Barcelona i, alhora, era l'escrivà de la Cort dels Alcaldes. El fet que Ferran compatibilitzés ambdós oficis explica, probablement, que aquest volum es conservi avui a l'AHPB. Per alguna raó que no coneixem, el volum no va ser tornat a l'arxiu o escrivania de la seca reial de Barcelona i va restar entre la documentació pública de la notaria de Ferran. No sabem per què no es va reclamar des del Col·legi si no és que es tracti d'una minuta o esborrany de les actes. De totes maneres, per l'extensió i la correcció del text sembla el llibre d'actes genuí. Com que l'arxiu de la

seca es va perdre i només se n'ha salvat excepcionalment algun exemplar—com el ja esmentat llibre de privilegis—, el llibre d'actes és un testimoni especialment destacat pel seu caràcter únic.

L'existència d'un escrivà o notari privatiu de la seca reial de Barcelona és un fet constatat des de l'època baixmedieval, tant d'acord a la normativa que en contemplava la figura²³ com per la redacció efectiva dels diversos registres de naturalesa comptable i administrativa que la producció de moneda generava.²⁴ Ambdues fonts ens mostren amb reiteració l'existència de sèries de fins a vuit llibres de diferent matèria: a) de compra de metall; b) d'aliatge; c) de fosa del metall; d) d'obriers o fabricació dels cos-

23. Així, en l'ordinació de 1285 es llegeix: «*deu haver lo Maestre scriva reyal qui scriba bé e leyalment açò que-s pertany a la moneda*». Vegeu J. BOTET SISÓ, *Les monedes catalanes*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1911, doc. XIII, vol. III, p. 270.

24. Pel que fa a un document representatiu d'aquesta tipologia documental, vegeu ACA, RP, MR, reg. 2.047.

pellis; e) d'emblanquinar; f) de moneders o d'encunyació; g) de lliuraments de la moneda i, finalment, h) de despeses generals de la seca. Es tracta d'uns registres o llibres, a vegades enquadernats en un únic volum, que permeten resseguir perfectament el procés de fabricació del numerari. Així mateix, es documenta la menció d'una cambra dins la casa de la seca on s'ubicava l'escrivania.²⁵

La rúbrica de l'encapçalament del llibre objecte de comentari també diu que el volum és el primer llibre de deliberacions del Col·legi o Capítol dels moneders i els obrers de la seca de la moneda reial de Barcelona i d'altres actes i negocis dels alcaldes de la seca reial. De totes maneres, pot ser que es refereixi al primer llibre portat per l'esmentat notari i escrivà. La normativa reial abans esmentada no va contemplar la redacció d'un llibre específic de deliberacions, sinó que es reconeixia l'existència d'un òrgan deliberatiu o capítol i es deixava, implícitament, el seu funcionament a l'autonomia interna del Col·legi. S'ha de tenir en compte que els llibres que, per ordinació reial, calia portar feien referència a la fabricació de la moneda i estaven destinats a ser revisats pel tribunal comptable del mestre racional del rei.

És lògic de pensar que, atès que el capítol era un òrgan plenari de la corporació amb capacitat de deliberació i presa de decisions, sorgís la necessitat de fixar per escrit les resolucions acordades per a recordança futura. Molts òrgans col·legiats van actuar d'aquesta manera des de l'època medieval. Testimonis d'aquesta pràctica els trobem, per exemple, en els llibres d'acords de les sessions dels capítols eclesiàstics, en els processos de Corts Generals, en els llibres de deliberacions dels consells municipals o en els del consistori de la Diputació del General de Catalunya.

En el cas del capítol dels obrers i els moneders, no podem fixar, amb la documentació disponible, el moment en què es va donar aquest pas. De totes maneres, es pot presumir que no era una pràctica nova. Així, en una de les actes del llibre –corresponent al 29 de novembre de 1577–, es menciona un acord o acte pres en el capítol corresponent a l'any 1576.²⁶ Aquesta acta no està conservada en el present llibre i havia d'estar-ho en un d'anterior.

El llibre d'actes té un contingut molt precís. En primer lloc, es recullen els nomenaments dels oficials nous que obtenien oficis amb la provisió i el privilegi d'ingrés. En segon lloc, aplega les actes de les sessions plenàries anuals del capítol amb els acords presos. Aquesta és la part del

25. Vegeu ACA, RP, MR, reg. 1967, f. 8r.

26. Vegeu AHPB, Pere FERRAN, protocol núm. 481/3, f. 12r.

contingut del llibre que ens interessa més pel que fa al coneixement del funcionament del capítol com a òrgan col·legial.

La constitució orgànica del Col·legi: el capítol

La configuració col·legial generada al voltant de la fabricació de la moneda va anar estretament lligada a la composició, paral·lela, d'una estructura orgànica que ordenava i protegia el treball de la seca. Aquesta darrera era, en definitiva, la que havia de fer operativa la vida i l'activitat de la corporació. Els òrgans del Col·legi poden ser desglossats, bàsicament, en tres unitats orgàniques: el taller de fabricació, la cort dels alcaldes i el capítol.²⁷

El taller era la seca pròpiament dita o casa en la qual es desenvolupava la tasca material de fabricar la moneda. Estava organitzat d'acord amb el procediment de fabricació i, per això, tenia diverses seccions amb operaris que treballaven per separat.²⁸ La cort dels alcaldes constituïa el tribunal de justícia, en el qual es manifestava la jurisdicció atribuïda pel rei als alcaldes damunt els col·legiats. En definitiva, es tractava de l'òrgan que feia efectiu el privilegi del fur especial i propi que tenien reconegut els membres del Col·legi. El capítol era, a més, l'òrgan plenari per antonomàsia del Col·legi. El fonament d'aquest òrgan residia en la reunió o assemblea de tots els col·legiats. Cal dir que l'existència d'aquest tipus d'òrgans era comuna a la majoria d'institucions corporatives i responia a la voluntat de posar en comú la resolució i la presa d'acords davant les necessitats de la vida comunitària.

Els orígens del capítol de la seca, com els del mateix Col·legi, no ens són ben coneguts. La normativa reial no preveu, inicialment, la seva existència, bé que podem suposar que l'aparició d'aquest òrgan va seguir immediatament a la del mateix Col·legi. La primera menció de naturalesa normativa expressa relativa al capítol i en la qual se li atorguen unes competències precises correspon a un privilegi reial de Jaume II de 1318.²⁹

27. Vegeu ESTRADA-RIUS, «La ceca Real de Barcelona...» i «El Col·legi de la Seca Reial...».

28. Vegeu J. TORRES, «Evolución històrica de la fabricación de moneda», a *La moneda en Navarra*, Pamplona: Gobierno de Navarra, 2001, p. 257-286.

29. J. SALAT, *Tratado de las monedas labradas en el principado de Cataluña con instrumentos justificativos*, Barcelona: Antoni Brusi, 1818 (Apèndix de documents), doc. núm. III, p. 2-3.

En concret, s'establia que els alcaldes de la seca havien de ser elegits en el si del capítol congregat.

El llibre d'actes del Col·legi és una font inestimable per conèixer el desenvolupament orgànic del capítol. La normativa analitzada no entrava més enllà de regular el caràcter d'òrgan plenari de la institució i de seu en la qual es verificava l'elecció dels alcaldes. Per tant, cal distingir, d'ara endavant, el capítol com a òrgan de govern de les assemblees o capítols que aquest òrgan convocava per funcionar amb regularitat.

En concret, sembla que hi havia dos tipus de reunions capitulars: les ordinàries, amb caràcter anual i data de convocatòria fixada pel costum i coneguda per tothom, i les extraordinàries. La reunió ordinària anual del Capítol era el moment adequat, tal com es veurà més endavant, per procedir a la renovació dels oficis electius del Col·legi.

A través del llibre d'actes es descobreix una organització més complexa que no apareixia a la normativa. Així, consta que existia un òrgan delegat del plenari del capítol que rebia el nom de «sisena» pel nombre de membres que l'integraven. La divisió dels col·legiats en les dues categories d'obers i moneders, que tenia la seva projecció en l'existència d'un alcalde obrer i un altre de moneder, també tenia el seu reflex en la composició de la sisena, que es componia, per tant, de tres obrers i tres moneders. El nom ens evoca amb claredat les dotzenes i el trentenari, és a dir, les comissions delegades reduïdes coetànies del Consell de Cent de Barcelona.³⁰ L'elecció dels membres de la sisena tenia lloc, molt probablement amb caràcter anual, en la mateixa data que la dels alcaldes de la seca. D'igual manera, sembla que els alcaldes sortints eren integrats a la nova sisena.³¹

No coneixem amb exactitud quines eren les competències de la sisena si bé cal pensar que, com a consell reduït i òrgan delegat, tenia un caràcter de suport a les decisions dels alcaldes, veritable poder executiu i judicial del Col·legi. En alguna ocasió, es denomina aquest òrgan delegat amb el terme significatiu de «sisena de consells de dits alcaldes».³²

En el llibre d'actes també es menciona la reunió del consistori. L'existència d'aquest òrgan de govern ens és conegut amb el mateix nom en

30. Vegeu S. RIERA VIADER, «El Consell de Cent: creació i desenvolupament del seu règim de govern (1249-1462)», a *La Barcelona gòtica*, Barcelona: Museu d'Història de la Ciutat, 1999, p. 33-34.

31. Vegeu AHPB, Pere FERRAN, protocol núm. 481/3, f. 12v.

32. Vegeu AHPB, Pere FERRAN, protocol núm. 481/3, f. 32r.

altres institucions coetànies com ara, per exemple, la mateixa Diputació del General de Catalunya. En el cas del col·legi d'obrers i moneders no queda clar si és un sinònim més de la sisena o si, al contrari, aplegava la sisena més els alcaldes. Aquesta darrera possibilitat és especialment suggeridora.

Els alcaldes, a més de ser els jutges naturals d'obrers i moneders i de les seves famílies i servents, eren també els representants naturals del Col·legi. Així, per exemple, els trobem, precedits dels seus porters amb les maces alçades, en els diversos actes protocol·laris de la ciutat en memòria dels monarques difunts al llarg del segle XVII.³³ En contraposició, el mestre de la seca tenia una autoritat tècnica sobre el treball a la seca de la moneda i venia a ser un cap directiu del taller o superior nomenat pel rei i no escollit pel col·legi.

És interessant interpretar l'estructura orgànica del Capítol a la llum de la pràctica organitzativa de les institucions coetànies. Així, una institució representativa podia tenir una estructura general integrada per un òrgan plenari o consell general, una delegació o consell reduït i una magistratura col·legiada amb caràcter executiu. Aquest model és el que, per exemple, trobem plenament desenvolupat en l'organització municipal que, precisament, adopta aquest model abstracte, tal com ha explicat el professor Font Rius.³⁴

A més de la sisena, hi havia una sèrie d'oficis unipersonals que completaven l'estructura institucional del Col·legi. Entre aquests, destaca el bustier, el clavari i l'oïdor de comptes. El bustier, tal com denota el seu nom, era el membre del col·legi que s'elegia per tal de recaptar l'anomenat dret de bústia. Aquest dret es menciona com a propi de la corporació en la normativa col·legial del segle XIV i consistia en l'obligació pecuniària dels membres de pagar una quota o dret a la bossa comuna del Col·legi. Els diners recaptats servien per a sufragar les despeses col·legials i l'assistència als membres del col·legi que ho necessitessin, com ara orfes, vídues o col·legiats malalts. A més d'aquest dret ordinari, es podien imposar contribucions extraordinàries a través de talles o repartiments de quantitats entre

33. Vegeu, per exemple, A. DURAN SANPERE, J. SANABRE, *Llibre de les solemnitats de Barcelona*, Barcelona: Institució Patxot, 1947, doc. CXXII, vol. II, p. 107.

34. Vegeu J. M. FONT RIUS, «Orígenes del règimen municipal de Catalunya», a *Estudis sobre els drets i institucions locals en la Catalunya medieval*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1985, p. 510 i s.

els col·legiats arran de despeses especials com ara, per esmentar un exemple concret real, sufragar les despeses per obtenir una seu més digna per a l'escrivania dels alcaldes.³⁵

El clavari era un oficial del Col·legi que actuava de tresorer de la Corporació.³⁶ Es tracta d'una figura que coneixem gràcies al llibre d'actes atès que, a diferència del bustier, no apareix a la normativa. En aquest sentit, trobem que en un dels capítols anuals es dissenya un circuit per als diners recaptats d'acord amb el qual han de passar del bustier al clavari per, posteriorment, ser dipositats a la taula de canvi de la ciutat de Barcelona a nom dels alcaldes i del mateix clavari.³⁷ La constància d'aquest circuit fa que no es pugui pensar en una duplictat de noms per a un mateix ofici, sinó en dos oficials diferenciats. El clavari és una figura rellevant, per tal com apareix al costat dels alcaldes en la signatura de la majoria d'actes transcrits en el llibre. Sembla ser que la instauració d'aquest oficial estava inspirada en les figures coetànies del tresorer reial de la cort reial o en els homònims clavaris municipals, per exemple.

Finalment, l'oïdor de comptes era un membre de la corporació que era elegit amb caràcter anual, tal com consta al llibre en sessió capitular de 1579.³⁸ Tenia la missió expressa de fiscalitzar la comptabilitat del bustier i del clavari del Col·legi d'acord amb un procediment d'audició de comptes que no coneixem específicament per a aquest ofici, però que es pot extrapolar de la pràctica coetània de les institucions.³⁹ En l'acta que corresponia a l'elecció de l'oïdor de comptes es deia que havia estat dotat pel

35. Vegeu AHPB, Pere FERRAN, protocol núm. 481/3, f. 19r.

36. En aquest punt revisem la identitat entre clavari i bustier que, en altres publicacions anteriors, havien proposat. És possible que inicialment hi hagués aquesta identitat, però de l'anàlisi del llibre d'actes sembla clar que cal sostenir la separació. Vegeu AHPB, Pere FERRAN, protocol núm. 481/3, f. 21r.

37. Vegeu AHPB, Pere FERRAN, protocol núm. 481/3, f. 21r. Sobre les taules de canvi, vegeu, en general, J. C. AYATS, F. UDINA, S. ALEMANY, *La «Taula» de Cambio de Barcelona (1401-1714)*, Barcelona: Banco Español de Crédito, 1947; A. M. ADROER, G. FELIU, *Història de la Taula de Canvi de Barcelona. Seu fundacional de La Caixa de Barcelona*, Barcelona: Caixa de Barcelona, 1989, i J. M. PASSOLA, *Els orígens de la Banca Pública: les taules de canvi municipals*, Sabadell: AUSA, 1999.

38. Vegeu AHPB, Pere FERRAN, protocol núm. 481/3, f. 29v.

39. Vegeu T. DE MONTAGUT, *El Mestre Racional a la Corona d'Aragó (1283-1419)*, Barcelona: Fundació Noguera, 1987, 2 vol., i *Les institucions fiscalitzadores de la Generalitat de Catalunya (Des dels orígens fins a la reforma de 1413)*, Barcelona: Sindicatura de Comptes de Catalunya, 1996.

Col·legi amb plena i bastant facultat d'oir, passar i examinar els comptes del bustier i qualsevol altra de la seca.⁴⁰

Pel que fa a aquestes figures, es tractava d'oficis que eren presos de patrons institucionals coetanis. Això no era gens estrany per tal com el prototipus que havia pres la corporació d'obers i moneders era molt coherent amb la concepció institucional derivada de la recepció del Dret comú i dels models que va ajudar a configurar. En aquest sentit, el bustier i el clavari eren l'adaptació a les necessitats col·legials, respectivament, de les figures dels receptors de tributs i del clavari municipal o del tresorer reial, per exemple, mentre que l'oïdor de comptes constituïa l'adaptació del mestre racional de la Cort reial, dels racionals municipals o dels oïdors de comptes de la Diputació del General de Catalunya.

La celebració del capítol anual dels obrers i els moneders

L'anàlisi de les actes de les sessions plenàries del capítol d'obers i moneders contingudes en el llibre d'actes ens permet obtenir un coneixement de la constitució i del funcionament d'aquest òrgan del col·legi que no era possible amb l'anàlisi de la normativa reial. Així, del llibre d'actes podem extreure una sistematització institucional molt desenvolupada que complementa la visió orgànica que ens aporta la normativa ja esmentada.

El seguiment de les actes recollides al manuscrit del llibre d'actes i deliberacions permet afirmar que la periodicitat de celebració de les reunions capitulars era, amb caràcter ordinari, anual. En concret, l'assemblea se celebrava el dia 29 de novembre de cada any, començant i acabant en la mateixa jornada. L'elecció d'aquesta data no se sap fins a quin punt va ser aleatòria i, probablement, era un costum antic.

La convocatòria es feia per crides i –si creiem el tenor de les actes– a toc de campana. Els encarregats de fer la convocatòria solemne eren els alcaldes de la seca, que la transmetien a l'escrivà de la institució –en el nostre cas, Pere Ferran– i als dos porters reials que actuaven de testimonis.⁴¹ Aquests porters reials estaven assignats a la cort dels alcaldes i és probable que en ocasions solemnes, com ara la celebració del capítol, osten-

40. Vegeu AHPB, Pere FERRAN, protocol núm. 481/3, f. 22r.

41. Vegeu AHPB, Pere FERRAN, protocol núm. 481/3, f. 11r.

tessin unes maces o vergues d'argent com a símbol de jurisdicció, tal com sabem que disposaven a la seca de València o altres institucions coetànies com la Diputació del General de Catalunya o bé el Consell de Cent. De fet, els alcaldes tenien dret, per privilegi reial de 1476, a disposar de dos verguers amb maça.⁴²

El capítol solemne tenia lloc a la seu de la seca reial que, des de mitjan segle XIV, estava ubicada a l'actual illa de cases situada entre els carrers de la Seca, dels Flassaders, de les Mosques i de la Cirera. La seca estava ubicada en aquest espai des d'almenys 1350 i, encara que amb els anys acabaria per ocupar tota l'illa, al llibre d'actes només es menciona la casa del carrer de les Mosques.⁴³ De totes maneres, cal tenir present que aquesta seu no era l'únic edifici vinculat al Col·legi. Així, consta que els alcaldes tenien la seva escrivania al carrer anomenat a l'època de la Diputació,⁴⁴ en un local de lloguer que, per cert, no els satisfieia en absolut per ser petit, fosc i poc digne, en general, tal com ho debateren en alguna ocasió.

Com ja s'ha esmentat amb anterioritat, el capítol pròpiament dit consistia en una reunió o assemblea plenària que aplegava tots els membres de la corporació. En aquest sentit, hi assistien obligatòriament els obrers, els moneders, els alcaldes, el notari o escrivà de la seca, els porters reials i el mestre de la seca. A les actes queda clara la presidència del mestre de la seca, per bé que, per privilegi d'Alfons el Magnànim (1437), en la seva absència podien presidir els alcaldes.⁴⁵ El mestre de la seca venia a ser el representant del rei o, almenys com a responsable econòmic i del treball, tenia una posició especial i rellevant. La lectura de les actes ens permet reconstruir l'estructura i els procediments que se seguïen en el desenvolupament de les sessions capitulars.

En primer lloc, s'anotaven en una llista els membres presents i, sovint, també els absents. Això sembla indicar que hi devien haver unes llistes o nòmines de personal en les quals estaven inscrits els membres del Col·legi. En alguns folis del llibre d'actes apareix un encapçalament referit a la matrícula dels col·legiats, encara que en cap cas el notari va dur-la a efecte.⁴⁶ No oblidem que l'assistència al Capítol era obligatòria i que la normativa

42. Vegeu BN, ms. miscel·lani, col. Baluze, núm. XVI (238), f. 164r.-164v.

43. Vegeu AHPB, Pere FERRAN, protocol núm. 481/3, f. 11v.

44. Devia d'estar, per tant, prop de l'actual palau de la Generalitat.

45. Vegeu BC, ms. 1.710, f. 77r.

46. Vegeu AHPB, Pere FERRAN, protocol núm. 481/3, f. 23r.

col·legial sancionava l'absència amb una pena pecuniària.⁴⁷ De fet, des del regnat d'Alfons el Magnànim hi havia l'obligació de portar una matrícula dels col·legiats. La matrícula era necessària, entre altres coses, per tal que el bustier pogués controlar el pagament del dret de bústia que havien de satisfer tots els col·legiats.

Aquest procediment implicava l'existència, possiblement, d'un llibre de matrícula o almenys d'uns llistats. D'aquests darrers almenys coneixem una llista copiada al *Llibre de privilegis de la Seca*,⁴⁸ corresponent a l'entorn del principi del segle XIV. També es conserva una altra llista continguda en la constitució de la reina Maria, consort i lloctinent d'Alfons el Magnànim: en aquesta s'establien restriccions a l'accés al Col·legi per tal d'evitar els abusos i el frau a la llei i establia, ultra la fixació d'un nombre tancat de col·legiats la matrícula o registre dels membres.⁴⁹ El nombre general de persones registrades en cada llistat és molt uniforme i sol correspondre a una vintena d'obres i una vintena de moneders.

És significatiu que el registre del personal present o absent fos copiat, reiteradament a l'acta en dues columnes, la primera corresponent als obrers i la segona, corresponent als moneders. Aquesta distinció mostra clarament la separació que existia entre les dues col·lectivitats que integraven el Col·legi. L'anotació al començament de l'acte de les persones presents era un procediment freqüent, tal com es constata, només per citar dos exemples anàlegs, en els processos de Corts o en les actes dels llibres de deliberacions municipals de moltes poblacions del Principat.

Les diferències socials, expressades en el diferent tractament de cortesia, també eren presents en cadascuna de les dues llistes. En concret, una part dels obrers i els moneders reben el tractament cavalleresc de «*mossèn*». En algun cas, la noblesa dels personatges es prou pregona pels seus cognoms. Així, per exemple, Miquel Riembau de Corbera i de Santa Coloma, senyor de Llinars.⁵⁰

No podem entrar en aquesta seu en un estudi prosopogràfic i sociològic dels membres del capítol, però sí que cal recordar que els privilegis reials havien consagrat, des d'època medieval, el predomini de l'«*ius sanguinis*» com a porta d'entrada a la corporació i que aquesta prerrogativa estava viva

47. La pena era de 12 diners. Vegeu J. BOTET SISÓ, *Les monedes catalanes...*, doc. XIX, vol. III, p. 287.

48. Vegeu BC, ms. 1.710, f. 13r. i s.

49. Vegeu J. SALAT, *Tratado de las monedas labradas...*, doc. XLIX, t. II, p. 50-53.

50. Vegeu AHPB, Pere FERRAN, protocol núm. 481/3, f. 11v.

al darrer quart del segle XVI. Així ho mostren, amb reiteració, les actes de provisió de vacants del llibre d'actes i les pròpies llistes de col·legiats. En aquestes darreres es repeteixen, sovint, els cognoms i es menciona alguna vegada el parentiu. La presència d'aquests personatges d'alt relleu ens posa de manifest que la pertinença al col·legi, en molts casos, era una via d'assolir el preuat fur privilegiat de la cort dels alcaldes de la seca i evitar la jurisdicció ordinària atès que és obvi que el senyor de Llinars, per citar-lo com a prototip d'un sector social dels col·legiats, no devia exercir mai ni d'obrer ni de moneder, encara que participés activament en la vida institucional del Col·legi de la Seca Reial. En aquest sentit, en una de les actes d'un capítol es reconeix «*endemés, per haver-hi en lo present col·legi persones il·lustres y de molta qualitat*». ⁵¹ Tot plegat recorda el fallit intent reial ja mencionat de tancar l'accés al Col·legi de nobles, cavallers i ciutadans. ⁵²

El llistat d'obrers i moneders no contenia tot el personal integrat a la seca, només d'aquesta manera podem explicar que persones que havien estat proveïdes del seu nomenament i privilegi amb ofici de la seca després no apareguessin als llistats de convocats al capítol anual.

En segon lloc, es reproduïx la proposició dels alcaldes al ple amb un seguit de diverses propostes que es feien sobre el govern del Col·legi. Les proposicions eren molt variades i estaven relacionades amb el bon govern del col·legi amb casuística diversa, com ara la necessitat de refer les presons o l'escrivania dels alcaldes, o bé els inconvenients derivats d'admetre en el col·legi vassalls de senyors pels conflictes que se'n derivaven. En aquesta proposició es feia patent el caràcter representatiu i electiu dels dos alcaldes –un alcalde obrer i un alcalde moneder–, atès que una de les qüestions proposades era, precisament, enunciar l'acabament del mandat anual dels alcaldes i la necessitat de procedir a escollir-ne de nous.

Acabada la proposició, es feia la discussió plenària dels diversos assumptes deliberats. Les actes dels capítols que ens han arribat estan filtrades i ordenades d'acord amb l'estil notarial de l'escrivà i, per això, no es tracta d'actes literals de les intervencions i el desenvolupament de les discussions, sinó d'actes definitives i ordenades de les conclusions finals a les quals s'arribava. Segurament, el notari en el curs de la sessió prenia notes a manera de minuta que, amb posterioritat, eren posades en net i redactades de manera definitiva.

51. Vegeu AHPB, Pere FERRAN, protocol núm. 481/3, f. 20r.

52. Vegeu BN, ms. miscel·lani, Col. Baluze, núm. XVI (238), f. 164v.-165r.

Cal tenir en compte que l'elecció i el nomenament dels oficis col·legials era un dels punts essencials de la reunió, atès que es tractava de magistratures anuals. En concret, l'elecció dels dos alcaldes, de la sisena de consellers i dels oficis de clavari, de bustier i d'oïdor de comptes. L'elecció, finalment, es realitzava ordenadament en ordre decreixent d'importància.

El procés d'elecció dels alcaldes no resta gaire clar en la documentació, bé que sembla deduir-se que s'utilitzava un sistema electiu de cooptació. En tot cas, l'elecció dels alcaldes es verificava fora de la congregació plenària, en l'anomenada sala de deslliurança de la moneda. Es duia a terme per una comissió reduïda integrada pel mestre de la seca, els dos alcaldes sortints i un obrer i un moneder. Era aquesta comissió la que nomenava els nous alcaldes. Pel que sembla, no estava en ús el sistema d'elecció per insaculació, tan corrent a les institucions d'ençà del segle XV.

Feta l'elecció de manera reservada, es procedia a la manifestació i la publicació dels alcaldes nous i al seu jurament. Acte seguit, també calia elegir la resta d'oficis electius del Col·legi. Primer, la sisena i, després, els oficis unipersonals. Aquests darrers no sembla que fossin anuals, sinó que només es renovaven quan feia falta. Resolts els principals temes pendents, el capítol es dissolia.

Conclusions

1. El capítol era un òrgan propi del Col·legi d'obriers i de moneders de la seca reial de Barcelona. La seva finalitat era actuar d'òrgan de govern del Col·legi a través d'una reunió anual plenària de tots els col·legiats.

2. Coneixem la configuració i l'actuació del capítol a través de documents de creació del dret, com ara la pròpia normativa reial, i d'aplicació del dret. D'aquests darrers, és fonamental l'existència del llibre d'actes del capítol, conservat a l'AHPB.

3. Gràcies al contingut d'aquest document podem reconstituir, en bona mesura, l'organització i el funcionament del Capítol. En concret, es pot reconstruir el procediment i l'ordre de celebració del capítol anual i detallar el desenvolupament orgànic del Col·legi al darrer quart del segle XVI. Aquest darrer es basava en una comissió delegada o sisena i en uns oficis que eren el de bustier, el clavari i l'oïdor de comptes. En general, podem dir que es va estructurar una organització basada en els models usuals de l'època i dels quals el municipi català és el més ben conegut.

NOTES HISTÒRIQUES SOBRE LA INSTITUCIÓ I LA FUNCIÓ NOTARIAL
EN ÈPOCA MODERNA I CONTEMPORÀNIA.
EL CAS DE L'ESCRIVANIA I LA NOTARIA PÚBLIQUES DE TERRASSA

○ PERE PUIG I USTRELL
ARXIU HISTÒRIC COMARCAL DE TERRASSA

Motivació, objectiu i límits del present treball

La història de les escrivanies i les notaries públiques es documenta sovint indirectament, mitjançant la informació que es troba a les obertures dels protocols, les al·lusions a les autoritats que legitimen la funció o els instruments notariaus que regulen les complexes relacions de domini o, més directament, mitjançant la documentació dels titulars de drets sobre cada escrivania. Els notaris, en general, ens han deixat els fons generats en l'exercici de la seva funció, però en aquests fons no es troba la documentació personal que regulava el seu nomenament i la seva relació amb els titulars de l'escrivania com a institució subjecta a dominis. Aquesta relació i el joc de dominis implicats, els trobem més documentats als arxius dels ens o les persones que hi tenien drets en la jerarquia de dominis que s'establia.

Així, veiem que, en el cas de l'escrivania de Terrassa, la documentació reial, per la senyoria eminent que el rei hi tenia, la del priorat de Terrassa (la senyoria mitjana), o la dels castlans locals, que en època moderna reu-niren els drets reials i el domini útil, ens proporciona les fonts directes tant de les relacions de dominis com de les condicions concretes en què era exercit en el lloc l'ofici de la fe pública, la facultat d'autoritzar i validar els documents públics i privats, judicials i extrajudicials.

Hem volgut aprofitar la rica i abundant documentació que ens proporciona un fons dels antics castlans de Terrassa per a documentar la història de les escrivanies de l'antiga vila i terme, per tal de completar treballs anteriors nostres en aquest àmbit. Aquest fons és conegut pel nom de Falguera, propi d'una de les darreres famílies titulars dels documents, que obtingué el títol del Marquesat de Castellbell, i es conserva a l'Arxiu Reial de Barcelona (ACA). Aquest fons prové de les famílies descendents de Pere Fizes, successores d'aquest comerciant barceloní que el 1661 adquirí la castlania de Terrassa i, amb ella, els drets sobre l'escrivania i la notaria del lloc. Hi trobem documentació, per tant, dels segles XVII, XVIII i XIX, fet que determina el període cronològic del nostre treball.

Val a dir que en època moderna l'arxiu del priorat de Terrassa deixa d'oferir documentació sobre l'escrivania i comprovem que la senyoria mitjana que hi tenia esdevé llunyana, inefectiva, reduïda a uns drets estereotipats que no influeixen en els afers de la institució. Pel que fa al dret eminent del rei, també el veiem absent, a partir dels segles moderns, de les relacions entre els notaris i els titulars del domini útil, i només apareix com a justificació dels antecedents que configuraren la institució terrassenca en el segle XIII. Els fons de les institucions reials poden, malgrat tot, ampliar la informació que donem en aquestes notes, però el seu estudi seria objecte d'una àmplia recerca que no ens hem proposat en aquest moment. Per això, les notes que presentem aquí no pretenen fer una història de l'escrivania i la notaria de Terrassa, sinó més aviat fer conèixer les possibilitats que el fons Falguera-Castellbell ofereix en aquest sentit i aportar informació a la realitat institucional i als afers que afectaven la funció notarial en el període estudiat, des de l'òptica del cas de Terrassa.

És per això que els diferents capítols del treball no presenten una estructura única ni pretenen treure conclusions generals, sinó que tracten, amb relativa independència, els diferents aspectes que el fons documental emprat ens aporta. L'objectiu del treball, per tant, és interpretar la realitat de la institució terrassenca en els diferents àmbits documentats, des de les relacions de domini fins a les condicions de les cases de l'escrivania, passant per les famílies titulars de la castlania, els conflictes jurisdiccionals, el nomenament dels notaris, l'arxiu i la transformació definitiva a partir de la llei del notariat de 1862. Completem el treball amb uns capítols referents a la transmissió del fons de protocols de Terrassa fins als nostres dies. Aquesta part intenta completar també les notícies que n'hem donat en altres treballs anteriors i exposar una experiència prou allisonadora de les vicissituds que ha passat aquest fons i dels perills de destrucció que, afortunadament en aquest cas, ha pogut superar.

Origen de la notaria i l'escrivania públiques de Terrassa

La notaria de Terrassa té documentat el seu origen en la sentència del jutge Pere Albert, datada el 26 d'abril de 1236, davant d'una demanda del capellà de Sant Pere contra el nomenament d'un escrivà («*tabellionem*») fet pel batlle reial. El capellà al·legava la possessió de l'escrivania de Terrassa des de sempre i el batlle responia que calia nomenar un escrivà oficial («*ordinatus notarius*») i que el rei podia regir els drets d'escrivania públi-

ca, especialment en els castells i les viles de la seva jurisdicció, com era el cas de la vila i el terme del castell de Terrassa. El jutge reconegué el dret del rei de nomenar un notari a Terrassa, a través del seu batlle, confirmà la possessió de la notaria a Bertran de Santcrisòfor,¹ que la posseïa d'ençà de quatre o cinc anys abans, reconegué el dret dels clergues de Sant Pere a l'expedició de testaments i capítols matrimonials i salvà el dret de propietat sobre la institució pública a favor del prior del monestir de Santa Maria de Terrassa, del qual depenia l'antiga parròquia de Sant Pere.

Aquesta condició jurídica de la notaria no fou gaire estable, però sí que ho fou la relació de dominis establerta pel rei Jaume I amb document de 7 de febrer de 1254, en virtut del qual el sobirà establí al prior de Santa Maria, perpètuament, l'escrivania del castell de Terrassa amb el dret d'exercir-hi les funcions notariales i l'exclusiva de l'ofici en el terme de Terrassa i amb l'obligació de pagar-ne dos censals d'or anuals, tot segons els termes propis dels contractes anomenats establiments emfitèutics, la principal figura jurídica de l'època per regular les relacions de domini sobre béns i drets. A partir d'aquest moment, i fins a mitjan segle XVIII, els notaris de Terrassa exerciren per autoritat del prior del monestir de Santa Maria de Terrassa, que ho fou de la col·legiata del Sant Esperit a partir de 1601. La relació dels notaris amb la institució eclesiàstica es regulà igualment mitjançant l'establiment emfitèutic i els notaris havien de pagar al prior de Terrassa un cens anual, que el 1305 s'establí en sis morabatins.²

La jurisdicció reial a Terrassa comprenia l'antiga castlania, el titular de la qual regia el patrimoni i els diversos drets del rei en el lloc, entre els quals es trobava la notaria pública (per a l'expedició d'instruments notariales) i l'escrivania de la cort del batlle reial (per als registres i els documents de l'administració pública reial). El domini últim i directe corresponia al rei i el domini útil era traspassat pel prior de Terrassa en establiment a un tercer, que durant els segles medievals fou quasi sempre el notari que exercí com a tal.

1. Trobem el notari Bertran de Santcrisòfor, amb el nom de Bertran acòlit, autoritzant escriptures des de 1227 i se'n conserva el primer protocol, de 1237-1242, que és també el primer de la notaria reial terrassenca, publicat per Pere PUIG I USTRELL, *Capbreu primer de Bertran acòlit, notari de Terrassa, 1237-1242*, Barcelona: Fundació Noguera, 1992 (Acta Notariorum Cataloniae; 2-3).

2. Vegeu més detall d'aquestes qüestions al treball de Pere PUIG I USTRELL, «Senyoria directa, domini útil i funció notarial a la notaria i l'escrivanies públiques de Terrassa», a *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català*, Barcelona: Fundació Noguera, 1994 (Estudis; 7), p. 617-633.

Pel que fa al domini directe, ens podem remuntar a l'any 1288, en què el rei Alfons II el vengué a Guillem Colrat, juntament amb els censos corresponents. Els anys següents, els drets sobre la notaria i l'escrivania són ostentats pels administradors del castell i palau de Terrassa, anomenats «*casers reials*». El 1313, el rei Jaume II cedí a Romeu Cardona el castell i palau de Terrassa amb la cort local i una sèrie de béns i drets, entre els quals es comptava el domini directe i els censos de la notaria i l'escrivania de districte de la vila i el terme del castell de Terrassa. Els posseïdors del castell i palau, a partir de llavors, al·legaren els seus drets com a successors de Romeu Cardona i la jurisdicció de la notaria i l'escrivania la trobarem sempre unida a la castlania de Terrassa, de la qual no se separarà fins que les escrivanies i els notaris que depenien de les jurisdiccions senyoriales passaren a titularitat de l'Estat, a partir de la llei de 1862 de constitució del Notariat.

La transmissió del domini directe en època moderna

Voldríem ara seguir la transmissió i l'exercici dels drets sobre l'escrivania terrassenca en època moderna, a partir del castlà Pere Fizes, per tal de completar la història de la institució que encetàrem fa uns anys, i concretament per al període que cobreix la descendència d'aquest castlà. Aquest capítol de la història es pot escriure ara a partir de la documentació d'època moderna dels castlans de Terrassa que es troba al fons Falguera-Castellbell que es conserva a l'Arxiu Reial de Barcelona.

La successió dels castlans que foren titulars dels drets reials de Terrassa durant el segle XIV no està pas aclarida, ja que el càrrec passà diverses vicissituds que compliquen la qüestió, però podem seguir la successió des que el llinatge Muntanyans adquirí la castlania de Terrassa. Així, Francesc de Muntanyans i d'Horta, senyor de la casa de Baiona i fill de Francesc de Muntanyans i de Banyeres i de Francesca d'Horta, comprà cap a la darreria del segle XIV els drets d'aquesta castlania que tenien els hereus de Ferrer de Manresa. El 5 de juny de 1436, Antoni Guillem de Muntanyans i d'Horta, probablement fill de l'esmentat Francesc, comprà a Pere Joan de Vallseca, de la casa del rei, una altra part de les rendes i els drets que integraven la castlania de Terrassa, i entre aquests drets hi havia el domini directe i els censos de la notaria i l'escrivania de la vila i el terme. Per successió hereditària, la castlania passà després a un segon Antoni Guillem de Muntanyans i d'Horta, fill de l'anterior i senyor de Sant Vicenç de Caste-

llet; el 1457, a Francesc de Muntanyans i d'Horta, fill d'Antoni Guillem, i el 1499, els drets passaren per adjudicació d'herència abintestat a Honorat Dimes de Muntanyans i d'Horta, que morí esquarterat a l'església de Terrassa a mans dels homes dels Poal i els Coromines.³ Per sentència de la Reial Audiència de Catalunya de 12 d'agost de 1521, els drets passaren a Pere Francesc de Muntanyans, fill il·legítim d'Honorat Dimes; el 1541, al fill d'aquest, Honorat Jaume de Muntanyans i de Torrelles, que es casà amb Elisabet Constança de Requesens-Campllong i de Corbera, senyora de Púbol; el 1556, a la filla i hereva universal d'aquest, Anna de Muntanyans-Horta i de Requesens-Campllong, que morí sense descendència i que per testament atorgat el 1583 deixà els seus béns a Miquel de Cruïlles i de Requesens, inclosos els drets de Terrassa.

El 1611, Josep de Tormo i de Vilademany succeí Miquel de Cruïlles com a hereu universal seu i, el 1622, la seva vídua, Ginebra de Tormo, i el seu fill Lluís vengueren el castell i palau a la Universitat i al consell municipal de la vila de Terrassa. El consell municipal no pogué assumir gaire temps l'administració d'aquest important patrimoni i en quedà endeutat a causa de la guerra i altres calamitats de l'època, i acabà venent el castell palau a Pere Fizes, negociant barceloní, el 1661.

Pere Fizes morí el 10 de setembre de 1680,⁴ havent nomenat hereu universal el seu fill homònim Pere Fizes, anomenat «Menor», pel seu testament atorgat el 1673 i publicat a la seva mort, el 1680. Una filla, Caterina Fizes, havia rebut la meitat dels drets de la castlania de Terrassa com a dot

3. La successió de castlans que donem aquí completa és la que donàvem en el treball citat a la nota anterior (PUIG, «Senyoria directa...», p. 622-623 i 628-629), amb noves dades de documents del fons Falguera-Castellbell conservat a l'ARB (ACA) i amb aportacions d'unes recerques sobre la casa de Baiona realitzades per Esteve Canyameres i Ramoneda, a qui agraïm la seva col·laboració generosa. Notícia de l'assassinat d'Honorat Dimes es troba a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), *Rúbriques de Bruniquer*, II, XXV, p. 315, segons amablement ens comunica l'historiador terrassenc Pere Roca i Fabregat. Adverteixo també que bandejo la grafia del cognom «*Montanyans*», que vaig adoptar en el treball citat suara per fidelitat a la versió dels documents de l'època, i que adopto la forma «*Muntanyans*» d'acord amb l'ortografia actual, ja que la grafia documentada amb «*o*», alternant amb «*u*», era una conseqüència òbvia de la pronúncia àtona d'aquesta vocal.

4. Aquesta data, desconeguda fins ara, l'hem trobada en un document del fons Falguera-Castellbell: Arxiu Reial de Barcelona [ARB (ACA)], *Fons Falguera*, capsa 319, còpia de sentència de 1685 sobre «*lo distret de las escrivania*», f. 42. Els documents del Fons Falguera que citem en aquest treball es conserven reproduïts en microfilms a l'Arxiu Històric Comarcal de Terrassa (AHCT).

en els capítols matrimonials fermats el 1679 amb el seu espòs, Francesc de Verthamon.⁵ L'altra meitat havia de passar a la filla de Pere Fizes Menor i la seva esposa Baptista Rull i de Ayala, Francesca Fizes i Rull, que el 1698 es casà amb el donzell de Mojà Francesc de Solà de Sant Esteve i d'Oriola.

La divisió de l'heretat de Pere Fizes es concretà en una concòrdia fermada el 29 d'abril del 1700 entre Francesc de Verthamon, actuant en nom propi i com a pare i administrador dels béns de Josep i de Maria Teresa de Verthamon i Fizes, fills seus i de la seva primera esposa, difunta, Caterina Fizes, d'una banda, i Francesc de Solà de Sant Esteve i la seva esposa Francesca Fizes i Rull, de l'altra. Segons aquesta concòrdia, ambdues parts posseïrien comunament i per indivís la casa castell i palau de la vila de Terrassa, la castlania de dita vila amb les seves atribucions («*preheminèncias*»), les escrivanies públiques i de districte («*distret*») de la mateixa vila i els seus termes, la casa on hi havia aquestes escrivanies, l'hort gran prop del carrer de Fontvella, els censos, les obligacions, les pensions i les rendes diverses i els graners i els cellers del castell. Fixarien l'habitació que ocuparien si es trobaven alhora en el castell i palau, podrien obtenir gratuïtament escriptures de la notaria i assumirien per meitats tots els deutes i les obligacions derivades del patrimoni dividit. A més de certs pactes sobre uns censos i unes rendes de l'heretat Rull, la descripció del conjunt patrimonial es remetia a la que conté el document de compra de la castlania per part de Pere Fizes el 1661 i s'establí que la concòrdia tindria vigència a partir de la mort de Pere Fizes Menor.⁶

D'aquesta manera, el patrimoni del castell i palau de Terrassa, amb el domini directe de les escrivanies, es transmeté dividit entre les dues branques familiars: una era la del primogènit Pere Fizes Menor i l'altra, la dels Verthamon, s'inicià amb la germana d'aquest, Caterina Fizes.

Per tal de facilitar la identificació dels personatges, exposarem primer la successió d'ambdues branques. El primogènit Pere Fizes Menor fou succeït per la seva filla Francesca de Fizes i Rull, esposa de Francesc de Solà

5. ARB (ACA), *Fons Falguera*, capsa 319, concòrdia any 1700.

6. ARB (ACA), *Fons Falguera*, capsa 319, concòrdia any 1700 (fotocòpia a AHCT, *Administració senyorial*, 19/3, núm. 7, p. 845-857). Uns nous pactes basats en aquesta concòrdia es fermaren el 16 d'abril de 1753 entre Maria Lluïsa de Verthamon i de Carreres, vídua de Josep de Verthamon i Fizes, i el seu fill Miquel de Verthamon i de Carreres, d'una banda, i Anna de Càrcer de Solà de Sant Esteve Fizes i Rull, vídua de Josep de Càrcer Sotomajor i de Martí, i el seu fill Francesc, de l'altra: ARB (ACA), *Fons Falguera*, capsa 319, "còpia de la concòrdia ab Barthamon", 1753.

de Sant Esteve i d'Oriola, donzell resident a la vila de Moià (capítols matrimonials fermats el 1698); els succeí llur filla, Anna de Solà de Sant Esteve Fizes i Rull, esposa de Josep de Càrcer Sotomajor i de Martí, que féu testament el 1737 i nomenà hereu universal el fill de tots dos, Francesc de Càrcer i de Solà de Sant Esteve, que es casà amb Maria Teresa de Montaner i de Boneu. El 1755, Francesc de Càrcer féu testament i nomenà hereu universal el seu fill Marià de Càrcer i Montaner i de Solà de Sant Esteve, resident a Barcelona i casat amb Maria Josepa de Peguera. Els succeí el seu fill Josep Maria de Càrcer i de Peguera, també resident a Barcelona i casat amb Maria Josepa de Falguera i de Pastós, pubilla del patrimoni de Can Falguera de Sant Feliu de Llobregat. Aquí és on el llinatge Càrcer entronca amb la família Falguera, transmissora del fons d'on obtenim el gruix de la informació. Josep M. de Càrcer morí el 1844 i fou succeït pel seu fill Ramon Maria de Càrcer i de Falguera, casat amb Escolàstica d' Amat i d' Amat. Joaquim Maria de Càrcer i d' Amat, veí d'Horta, fill dels esmentats Ramon Maria i Escolàstica i espòs de Maria Concepció d'Oriola Cortada i Salses, obtingué el 1872 el títol de Marquès de Castellbell per herència materna i el 1874 rebé la meitat indivisa de la castlania de Terrassa per herència paterna. Veurem més endavant que aquesta darrera transmissió ja no incloïa la notaria, que el 1863 fou venuda pels senyors útils al notari Jacint Soler i Oliveras.

Pel que fa a la branca Verthamon, Francesc de Verthamon i la seva esposa Caterina Fizes, que fermaren capítols matrimonials el 1679, transmeteren l'herència a llur fill Josep de Verthamon i de Fizes, resident a Mataró, que prengué possessió de la castlania de Terrassa el 1714 i es casà amb Maria Lluïsa de Carreres, la qual, ja vídua, signà una nova concòrdia sobre l'escrivania el 1753.⁷ La successió passà al fill d'aquests, Joan Albert de Verthamon i de Carreres, resident a Tarragona, i després a la filla d'aquest, Maria Anna de Verthamon i de Vidal, casada amb Francesc Maria de Cadenes, també de Tarragona. El 1859, els drets successoris passaren a Ramon de Ciscar i de Montoliu, nebot de l'esmentada Maria Anna de Verthamon.

7. És la concòrdia que hem citat a la nota anterior.

Els castlans de Terrassa apleguen el domini directe i el domini útil

El titulars de la castlania de Terrassa posseïen el domini anomenat «*íntegre domini, alou i senyoria*» de la notaria i l'escrivania, amb dret a la percepció del cens anual (originàriament de dos morabatins), i tenien aquest domini pel rei i també pel prior de Santa Maria de Terrassa, que hi tenia drets en qualitat de senyoria mitjana.

El domini útil corresponia al prior de Santa Maria de Terrassa per la concessió emfitèutica atorgada pel rei el 1254. Aquesta concessió comprenia el dret d'exercir l'ofici de notari i escrivà o de nomenar la persona que l'exercís. Tal com succeï en altres casos similars, el priorat de Santa Maria traspassava el domini útil i el dret d'exercir la funció notarial a un notari d'ofici. Així, al segle XIII, el prior de Terrassa traspassà aquests drets, successivament, a Bertran de Santcristòfor i Guillem de Santcristòfor, notaris i escrivans de Terrassa, i el 1305 a Pere de Lledó, en aquest cas després d'un conflicte per interferència de la Corona, que havia nomenat notari del lloc i això suposava atribuir-se un dret que pertocava al prior. Els notaris de Terrassa exerciren per Pere de Lledó i pels seus successors fins al 1353, en què Jaume Gili comprà el domini útil. Llavors s'enceta una nissaga familiar de notaris que s'anomenaven «*notari públic, senyor útil i propietari de la notaria i escrivania públiques de Terrassa per autoritat del prior de Santa Maria*».

Aquesta situació es mantingué, pràcticament, fins a Jaume Gili Amat, que ja no exercí de notari i el 1615 establí el domini útil al noble Josep de Tormo,⁸ el qual ja n'havia adquirit el domini directe el 1611, com ja hem vist. D'aquesta manera, a partir de 1615 tant el domini directe com el domini útil foren ostentats pels titulars de la castlania de Terrassa, i en concret per la família Tormo, per la Universitat de Terrassa a partir de 1622 i per Pere Fizes i la seva descendència a partir de 1661. Els traspassos de domini es feien sempre segons la figura jurídica de l'establiment emfitèutic, de manera que la titularitat última no es perdia: el domini directe es tenia pel rei i el domini útil pel prior de la col·legiata del Sant Esperit i Sant Pere, com a institució successora del monestir de Santa Maria.

Els titulars de la castlania de Terrassa tenien el domini directe de les escrivanies pel rei, però pel domini útil, adquirit per l'establiment de 1615, havien de pagar el cens corresponent als successors de Jaume Gili i Amat.

8. ARB (ACA), *Fons Falguera*, capsa 319, establiment de l'escrivania, 1615.

El cens fixat per aquest establiment era de trenta-cinc lliures, a més dels sis morabatins que calia pagar anualment al prior de Terrassa.

L'establiment de 1615 comprenia «*totas notariam et scribaniam publicas*» de la vila i el terme del castell de Terrassa, la prerrogativa de «*districte*» (és a dir, l'exclusiva de la funció notarial en aquesta vila i terme, amb dret a exercir també en els termes de Rubí i Matadepera) i tota la documentació, és a dir, els manuals, els protocols, les nòtules, els llibres, les bosses, els plec, els registres de processos, els trasllats i altres escriptures civils criminals, judicials i extrajudicials, públiques i privades, i els capbreus, segons els termes amb què s'expressen al document.

Ens ha costat veure reflectits els drets del priorat de Terrassa a la documentació del seu arxiu, que es conserva, tanmateix, molt íntegre a partir del segle XVII. Trobem, malgrat tot, una nota de pagament de cens durant els anys 1738 a 1745 que és força reveladora de la relació de dominis. Segons aquesta nota, els castlans del castell i palau de la vila de Terrassa paguen cada any «*de cens sis morabatins al prior com a senyor mitjà*» i el prior, al seu torn, «*paga dos morabatins al dit carlà [en nom propi i en representació de l'altre titular de la castlania] com a senyor directe de dita escrivania, y axís dit carlà sols fa de cens una lliura setze sous*».⁹ Comprovem, doncs, que la senyoria directa que tenia el rei era ostentada pels castlans i per ella el prior pagava el cens corresponent. Veiem també que aquests censos ancestrals es perpetuen de forma gairebé invariable i s'han d'entendre amb independència dels drets adquirits per Jaume Gili i els seus successors com a conseqüència del sotsestabliment del domini útil contractat el 1615.

La senyoria útil de la notaria com a titular del fons de protocols

Veiem que els drets que ostentaven els senyors útils de l'escrivania i la notaria comprenien l'exercici de l'ofici, directament o a través d'un notari legitimat, l'exclusiva districtual i la possessió de tota la documentació generada i rebuda. Aquí es planteja la qüestió de quina titularitat cal considerar com a productora dels fons notariaus, que en el cas que estudiem es transmeten sempre unitàriament i sota la titularitat dels senyors útils. Pensem que es tracta d'escatir quins factors cal considerar pertinents a l'hora

9. Arxiu de la parròquia del Sant Esperit de Terrassa, «*Llevador de las rentas del priorat de Tarrassa*», 1739, p. 207 (capsa 56, peça 2).

d'establir la titularitat que determina efectivament la formació i la transmissió dels protocols i els documents annexos. En el cas de Terrassa, com en molts altres d'equiparables i en les notaries parroquials, és clar que la titularitat de l'ofici comprenia també la de la documentació produïda i que el notari que exercia, si no era el mateix senyor útil, tenia una funció delegada, exercia l'ofici com a persona legitimada per raó del seu títol de notari. La documentació és producte d'una funció que pertany directament als senyors útils, la titularitat dels quals determina la continuïtat de la funció i el seu producte documental.

Aquestes consideracions no resolen definitivament el problema, perquè és evident que l'*auctoritas* necessària per a l'exercici de l'ofici notarial també és un factor pertinent i que la jerarquia de dominis no s'exhauria amb l'anomenat «*domini útil i propietat*». Volem remarcar aquí que la realitat de la formació i la transmissió del fons documental és determinada d'una manera efectiva per la titularitat que tenia dret a l'exercici de la funció i a la possessió dels protocols i per això ens sembla que aquesta titularitat era un factor decisiu en la producció del fons documental.

Observem també que els notaris exercien per diferents autoritats, però aquestes autoritats eren jurisdiccionalment de tipus diferents. Així, els notaris de Terrassa exercien, en diferents moments, per autoritat del prior de Terrassa, per autoritat règia i per autoritat apostòlica. Fins a la segona meitat del segle XVIII, l'autoritat del prior de Terrassa fou adduïda pels notaris per raó del domini útil que aquest càrrec eclesiàstic ostentava sobre la institució local, i aquest domini útil determinava l'entitat i la continuïtat d'aquesta institució (l'escrivania i la notaria) i de la producció del fons documental que s'hi generava. L'autoritat règia era exhibida pels mateixos notaris quan exercien fora de la jurisdicció districtual que pertanyia al priorat i legitimava el seu ofici com a autoritat inherent i necessària per a exercir-lo, sense relació amb cap mena de domini institucional. Els documents produïts fora del dictricte en virtut d'aquesta autoritat eren recollits en protocols diferents, a part dels produïts dins del dictricte. L'autoritat règia apareix també al costat de la del prior durant els segles XVII i XVIII i, en aquest cas, podia fer referència al títol oficial que calia per exercir la fe pública o a l'autoritat genèrica que legitimava aquest títol. En el cas de Terrassa, també podia fer referència al domini últim que el rei tenia sobre la institució, des del seu origen. Pel que fa a l'autoritat apostòlica, és adduïda pels notaris entre mitjan segle XVII i mitjan segle XVIII i sembla que es deriva de la interferència, en aquesta època, dels drets pontificis amb els drets reials en les jurisdiccions en què intervenien les institucions ecle-

siàstiques. Per tant, el significat de l'autoritat és de signe diferent segons el cas i cadascuna té una repercusió diferent a l'hora de determinar la titularitat de la producció i la transmissió dels fons notariais corresponents.¹⁰

El privilegi de distret

Els posseïdors de la notaria de Terrassa feren demandes judicials en diverses ocasions contra la vulneració del privilegi d'exclusiva que tenien per a l'exercici de la funció notarial en el terme de Terrassa. Jaume Gili i Amat, com a senyor útil i propietari, féu demandes en aquest sentit l'any 1597, contra les universitats de la vila i la forana de Terrassa, i novament el 1609, en reclamar l'exclusiva també als termes de Rubí i Matadepera. Una sentència de la Reial Audiència de Catalunya de 7 de setembre de 1613 reconegué el caràcter districtual de l'escrivania de Terrassa, i això significava que el senyor útil d'aquesta escrivania podia prohibir a qualsevol altre notari de tenir escrivania i rebre instruments públics dins el terme de Terrassa, que les dues universitats i els singulars d'aquest terme havien d'acudir obligatòriament al senyor útil o als seus substituïts i que només per als capítols matrimonials i els testaments podien acudir al rector de la parròquia de Sant Pere de Terrassa o bé a l'escrivania de distret. No es reconeixia, però, l'exclusiva notarial per als termes de Rubí i Matadepera.¹¹

El 1685, Miquel Corbera, pagès de la parròquia de Sant Feliu de Vilamilans, fou condemnat al pagament de 50 florins d'or per haver infringit aquest privilegi d'exclusiva en fer un censal en poder d'un notari que no regia l'escrivania de distret. La demanda dels senyors útils se sustentava en el fet que el demandat s'havia de considerar resident en el terme de Terrassa, perquè la parròquia de Vilamilans era sufragània de la de Sant Quirze de Terrassa, mentre que el priorat de Terrassa al·legava que l'ob-

10. Sobre aquesta problemàtica, hem volgut aportar aquí una realitat més, la de la institució terrassenca, al debat que s'ha obert entorn de la configuració dels fons notariais a partir de l'estudi de Lluïsa CASES i LOSCOS, Laureà PAGAROLAS i SABATÉ, «Sobre la institució notarial a Catalunya. Qüestionament a la *Norma per a l'elaboració del quadre de classificació dels fons notariais*», *Lligall* (Barcelona), 19 (2002), p. 73-85, i, en el mateix sentit que plantejem aquí, el treball de Rafel GINEBRA i MOLINS, «Del tractament arxivístic dels fons notariais. Aportacions, o quasi, a un debat», *Lligall* (Barcelona), 21 (2003), p. 61-70.

11. Més detalls sobre el procés i la sentència es poden veure a PUIG, «Senyoria directa...», p. 626-628.

jecte del contracte en qüestió era de patrimoni eclesiàstic i, com a tal, subjecte a la jurisdicció eclesiàstica i no pas a la civil («laica»). És curiós, aquí, que el demandat era defensat pel priorat de Terrassa, que també era titular dels drets dels demandants, els senyors útils. El procés se substancià a la cúria del batlle de Terrassa.¹²

En el procés que portà a la sentència de 1613 es féu constar que els notaris de Terrassa permetien en diferents ocasions que altres notaris autoritzessin escriptures dins del seu districte, però sempre amb llicència expressa per a fer-ho. Un nou conflicte es produí el 1767 amb el notari reial Joan Ferrer i Aguilera, que residia a la vila de Terrassa i autoritzava escriptures a la Quadra de la Cartoixa de Vallparadís. La demanda fou promoguda el 4 de maig de 1767 per Marià de Càrcer i Montaner i Lluïsa de Verthamon i Carreres, vídua de Josep de Verthamon, com a senyors útils i propietaris de l'escrivania districtual de Terrassa, els quals presentaren la documentació acreditativa usual, des de l'establiment emfitèutic atorgat pel rei Jaume I el 1254, els privilegis confirmatoris de l'emperador Carles (22 juliol 1539) i del rei Felip I (5 juny 1598), la sentència citada de 1613, unes lletres executorials de 17 de febrer de 1614, una reial pragmàtica de Felip II (19 juny 1620), un pregó del batlle de Terrassa (4 maig 1663) i, com a antecedent aplicable, la sentència de 1685 comentada suara.

El fiscal informà que la demanda no esqueia perquè les lleis del regne proclamaven la «*libertad de poder actuar los escribanos reales en qualquiera parte que tubieren su domicilio fixo, y que los vezinos y moradores de los pueblos puedan libremente acudir a ellos*», llevat dels casos de privilegi legítim i no derogat; però, sempre segons el fiscal, els demandants no havien justificat suficientment la legítima possessió d'aquest dret d'exclusiva. El procés continua amb la presentació de testimonis, mitjançant citatòries al batlle i els regidors de Terrassa, al mateix demandat i a d'altres, fins que una resolutòria dictada el primer d'octubre de 1767 obliga Joan Ferrer i Aguilera a lliurar als senyors útils de l'escrivania de Terrassa tots els manuals i les escriptures rebudes en poder seu en exercir a Terrassa com a notari.¹³ Es confirma així que els senyors útils ostenten la titularitat dels protocols i altres documents produïts o rebuts pels notaris.

12. ARB (ACA), *Fons Falguera*, caps 319, sentència de 1685.

13. Vam poder consultar l'expedient d'aquest procés a la Casa de Subhastes de Barcelona; l'Ajuntament de Terrassa n'optà a l'adquisició, però el document fou adquirit per altri a un preu més alt, el 21 de juny de 2000.

El fons notarial de Terrassa, efectivament, conserva dos manuals (enquadernats en un sol volum) del notari Joan Ferrer i Aguilera amb escriptures des de 29 de juliol de 1765 fins a 6 de setembre de 1767, fermades majoritàriament a la Quadra de la Cartoixa de Vallparadís del bisbat de Barcelona, i algunes a diferents poblacions de la comarca, com ara Matadepera, Rubí, Sant Cugat del Vallès o Vacarisses. Joan Ferrer encapçala aquests manuals com a notari per autoritat règia resident a la vila de Terrassa. La quadra de Vallparadís pertanyia als marquesos de Sentmenat, però els demandants al·legaren que estava situada dins el terme de Terrassa. En un sondeig aleatori d'aquests manuals, només hi hem trobat un document fet a la vila de Terrassa, que, si no és l'únic, cal considerar ben excepcional, però aquesta actuació a la vila interferia clarament els drets dels notaris regents de l'escrivania de distret.

El procés encara no era clos el 1781, en què es reconeix la possessió de l'escrivania districtual a favor dels demandants, es declara que els regidors de Terrassa i el fiscal també ho reconeixen i s'ordena que es publiquin novament els pregons de 1614 i 1663 i que el mandat lliuri tots els manuals i les escriptures atorgades en detriment del dret dels demandants. De tot això, segons còpia autèntica demanada per Marià de Càrcer, se'n fan notificacions al Marquès de Sentmenat, a Joan Ferrer, al batlle, al síndic procurador i als regidors de la vila de Terrassa, i a Maria Lluïsa de Verthamon.¹⁴

La provisió del càrrec de notari de la vila i el terme de Terrassa

El nomenament del notari que havia de regir l'escrivania de Terrassa era, com hem vist, un dret clarament posseït pels titulars del domini útil. Cap al darrer vintenni del segle XVIII es comencen a documentar interferències contra aquest dret motivades perquè el nombre d'habitants del lloc requeria, segons les disposicions vigents, un altre escrivà per poder atendre el negoci públics i privats del lloc.

Així, el 14 de juny de 1782, la Real Cámara comunicà a Marià de Càrcer i Montaner, com a senyor útil de l'escrivania de Terrassa, que l'Ajuntament d'aquesta vila havia proposat el nomenament d'Albert Reniu i Pedrós com a segon notari de Terrassa. Els senyors útils al·legaren els seus drets i, mitjançant comunicació de 22 de gener de 1783, el Real Acuerdo

14. ARB (ACA), *Fons Falguera*, capsa 317, còpia certificada del procés judicial de 1781.

ordenà als senyors útils que nomenessin un nou notari. Marià de Càrcer, junt amb Joan Albert de Verthamon, resident a Tarragona i amb qui compartia el domini útil, al·legà que no calia un altre notari a Terrassa. Càrcer i Verthamon presentaren una declaració en què el batlle, els regidors i els veïns de Terrassa manifestaven que la cúria local estava ben servida amb un sol escrivà i al·legaren també que el nou Jutjat de Província de Barcelona havia fet minvar els plets que es desenvolupaven a la cúria local, que no hi havia queixes sobre el servei que prestava el notari existent i que, si en veïen la necessitat, nomenarien un nou notari ells mateixos perquè hi tenien dret, segons el procediment que s'havia seguit ja a les ciutats de Mataró, Vic i Girona.¹⁵

El 1784, encara es produeix una nova demanda contra la pretensió d'Albert Renui d'exercir com a notari de Terrassa, i els senyors útils demanen que es consideri cosa jutjada en virtut de la resolutòria de 1767 de la Reial Audiència (que ja hem comentat abans), que obligà Joan Ferrer i Aguilera a lliurar al notari regent de Terrassa els manuals i els instruments que havia autoritzat en aquesta vila i terme, i d'una altra resolutòria de 1780 de l'Audiència en el mateix sentit contra Francesc Baleix. Es repetia que un sol escrivà bastava, que el nombre de protocols generats a Terrassa era molt menor que el de molts dels notaris del Col·legi de Barcelona i que un nou notari podria suposar insuficiència de recursos per a subsistir tots dos.¹⁶

En algun moment hi hagué discòrdia entre els «condóminos» de l'escrivania per l'elecció de notari, com ho veiem el 1844, entre Francesc M. de Cadenes i Josep M. de Càrcer. La solució adoptada es basaria en la proposta d'un jurista,¹⁷ en els termes següents: cada vacant seria coberta per cada un dels dos senyors, successivament, i la primera es decidiria per sorteig; si es produïen dues vacants alhora (perquè ja exercien dos notaris a Terrassa), se seguiria igualment el torn d'alternança establert. L'elector a qui pertoqués el nomenament hauria de garantir que la persona escollida tingués altes qualitats i no fos simplement «*hombre de bien*», hauria de ser bon redactor i no un simple «*notario formulista*», i hauria de saber «*letra anti-gua*» i llatí per poder arribar al primer causant o posseïdor en els contractes que afectessin béns immobles.

15. ARB (ACA), *Fons Falguera*, capsa 317, certificació de 1783.

16. ARB (ACA), *Fons Falguera*, capsa 317, còpia d'una demanda de M. de Càrcer i J. A. de Verthamon, 1784.

17. ARB (ACA), *Fons Falguera*, capsa 316, lletra de F. M. de Cadenes, 12 febrer 1844.

El 13 de març de 1845, Ramon M. de Càrcer i de Falguera i Maria Anna de Verthamon i de Cadenes, senyors i propietaris conjuntament de l'escrivania, signaren un conveni per al nomenament de notari segons la proposta citada i l'endemà, 14 de març, en una notaria de Barcelona, es féu el sorteig per determinar qui seria el primer elector de notari. Cadascun dels dos trià un número: Maria Anna el número 24 i Ramon Maria el 12. Llavors, cadascun aniria traient alternativament una bola d'una bossa de loteria amb 90 boles, fins que sortís un dels dos números que havien escollit. Sortí primer el número 24 i, per tant, Maria Anna seria la primera electora.¹⁸

El mateix any 1845 el jutge de primera instància de Terrassa informa a la Junta de Govern de l'Audiència de Barcelona sobre la necessitat de nomenament d'un nou notari al partit judicial. El motiu és que el nombre d'assumptes civils i criminals augmenta i els dos notaris que actuen al jutjat no són suficients: Francesc Soler i Ler té vuitanta anys d'edat i Joan Daura, escrivà interí del jutjat, no es pot posar al corrent de la feina. D'altra banda, una reial ordre de 7 d'octubre de 1835 preveu que l'Audiència pot nomenar un escrivà interí si la població cap de partit té menys de dos escrivans. Ramon Maria de Càrcer, un dels dos senyors útils de l'escrivania, al·lega un cop més (com hem vist que succeí l'any 1783) que no cal un altre escrivà a Terrassa, perquè la població creix, però «*disminuyen las utilidades*», i proposa que Francesc Soler nomeni un substitut o que el mateix Joan Daura actuï d'auxiliar en allò que Soler no pugui atendre.¹⁹ La segona plaça de notari havia arribat a Terrassa el 1820 amb la instauració del jutjat de primera instància. És remarcable, tanmateix, la resistència recurrent dels senyors útils a l'ampliació de notaries a Terrassa, bé que aquesta vegada Francesc Maria de Cadenes, l'altre senyor útil, com a espòs d'Anna Maria de Verthamon, no compartia el parer de Ramon M. de Càrcer. De fet, el 1846 començaren a exercir dos notaris nous, Joan Daura i Jacint Soler i Oliveras, nomenats pels senyors útils segons el sistema pactat que hem vist.

Una circular del Ministeri de Gràcia i Justícia de 23 d'octubre de 1857 implicava que a Terrassa calia el nomenament d'un tercer notari, i l'Audiència Territorial posà la nova plaça a concurs mitjançant un anunci al *Diari de Barcelona* («*Diario de Brusí*»). Els senyors útils, llavors Ramon Maria de Càrcer i els esposos Francesc Maria de Cadenes i Maria Anna de Verthamon, en instància de 9 de gener de 1858, exposaren a la Sala de

18. ARB (ACA), *Fons Falguera*, capsa 316, conveni sobre provisió de la notaria, 1845.

19. ARB (ACA), *Fons Falguera*, capsa 316, recurs a la Reial Audiència, 1845.

Govern de l'Audiència Territorial el dret que tenien a «*proveer todas las escribanías de la villa de Tarrasa a nombre del Estado*» per títols antics que s'havien fet valdre el 1841, en cobrir-se la vacant de Francesc Huguet, i havien estat reconeguts per una reial cèdula de 8 d'agost de 1807 i per reial ordre de 6 de gener de 1844. Sembla que a cada creació de nova plaça de notari es produïa el mateix conflicte d'interessos i la demanda consegüent, que sempre havia d'acabar amb el reconeixement dels drets particulars dels senyors útils, tot i que ara ja hi veiem la intervenció reguladora de l'Audiència Territorial.

El tercer notari, Joan Carrancà i Busquets, començà a exercir a Terrassa el 1859, i el notari Jacint Soler reclamà una reducció del cànon que havia de pagar als senyors útils perquè se li reduïen els assumptes i la notaria de Carrancà era més rendible perquè tenia al seu càrrec els protocols històrics. Però aquests fets es produïen al començament de 1863 i la promulgació de la Llei de 28 de maig de 1862, de constitució del notariat, havia de canviar profundament les coses.

Els pactes dels notaris amb els senyors útils i propietaris de l'escrivania i la notaria

El 24 de juliol de 1795 es produeix el nomenament de Joan Morales com a notari públic de Terrassa, que substituirà el notari Josep Torrella durant dos anys. Observem que el notari Torrella no cessa totalment d'exercir en aquest període i fins i tot comparteix algun manual amb el nou notari fins que, al cap de dos anys, torna a exercir tot sol, segons ho podem veure per la successió dels seus protocols. No hem pogut esbrinar el motiu concret del nomenament de Morales i el cessament parcial de l'activitat de Torrella, però ens interessa ara recollir els acords subscrits entre els propietaris útils i el notari, que tracten sobre les competències d'aquest i altres aspectes, com ara les cases i l'arxiu de l'escrivania.

Així, a la data esmentada, Marià de Càrcer i de Montaner i Solà de Sant Esteve, resident a la ciutat de Barcelona, en nom propi i com a procurador de Joan Albert de Verthamon i Carreres, resident a Tarragona, tots dos «*castellans comunament y per indivís*» de la vila de Terrassa, concedeix per al termini de dos anys a Joan Morales, notari reial i públic de Llançà, la regència de tota la notaria i l'escrivania de distret de la vila de Terrassa, bisbat de Barcelona, i del terme del castell de la mateixa vila, juntament amb la casa on són les dites notaria i escrivania, «*per a sa pròpia habitació*».

El nomenament està regulat pels següents pactes:

1. En començar l'exercici del seu càrrec, Joan Morales farà un inventari dels manuals i les escriptures pròpies de l'escrivania i en farà un de nou en acabar, completat amb la documentació que ell hi hagi aportat.

2. Administrarà els capbreus que regulen els arrendaments de llossols, els censos, els delmes i la resta de béns que constitueixen el patrimoni que fou de Pere Fizes; podrà rebre salari per les escriptures que aquesta gestió generarà.

3. Els senyors útils podran obtenir gratuïtament les escriptures que necessitin per als seus afers particulars.

4. El notari s'encarregarà d'escriure les deliberacions dels consells, les pòlisses, els arrendaments i les «*tabbes*» de l'administració municipal de la vila de Terrassa, per la qual cosa rebrà la quantitat fixa de quinze lliures anuals.

5. La mateixa funció farà per a la Universitat Forana del terme de Terrassa, per un salari de dotze lliures anuals.

6. En acabar l'exercici del càrrec, tindrà un termini de tres mesos per enquadrar «*a sos gastos los manuals aurà fet*». En el cas que morís abans d'acabar el termini de concessió del càrrec, els senyors útils tindran dret exclusiu per arrendar les escrivanies a qui voldran.

7. El notari rebrà el salari que estigui establert per raó de les escriptures judicials que li requereixi la cúria local, en portarà una «*llibreta*» d'assentaments comptables i en passarà comptes als senyors, almenys cada fi de mes. El notari rebrà dos terços de les quantitats obtingudes i els dos senyors útils es dividiran el terç restant.

Aquests són els pactes bàsics. També s'estableix que el salari dels escriptors, el paper, les enquadracions i altres despeses aniran a càrrec del notari.²⁰ Destaquem el fet que el notari feia la funció d'escrivà del comú (les universitats de la vila i de la part forana) i de la cort del batlle.

Pocs dies després d'haver rebut la regència de les escrivanies, Joan Morales, segons estava previst, fa inventari de «*los papers, escripturas y demás que se troban en la casa de dita scrivania y en lo arxiu de la torre de la casa del palau de la mateixa*». És a dir, de la documentació que hi havia a l'escrivania i a l'arxiu que estava instal·lat a la torre del palau, que és l'edifici que es conserva actualment de l'antic castell.

20. ARB (ACA), *Fons Falguera*, caps 317, concessió de l'escrivania i la notaria de Terrassa a Joan Morales, 1795.

L'inventari fa relació del contingut de dotze armaris i alguns prestatges situats a la torre, a la sala que és a nivell de la finestra: manuals, llibres de notes, esborranys, registres de la batllia, cadascun identificat pels anys (escrits en lletra) que comprèn i guardats per ordre cronològic. Per aquest inventari, i per d'altres que s'han conservat, observem que els protocols del segle XIII que manquen actualment també mancaven llavors, i fins i tot alguns més. L'inventari passa després a la «cava» de l'escrivania «y en un quarto de detràs», on es troben plecs de processos, manuals, llibres de notes, esborranys i els capbreus; contingut semblant se cita en un armari, que també conté resolucions del consell municipal, partides de dipòsit i altres papers. «En lo estudi de baix de dita casa», que mira a l'hort del Palau, hi ha bosses de pergamí amb esborranys notariais, plecs de processos, testaments, capítols matrimonials i inventaris del segle XVII.²¹

La documentació que estem tractant deixa ben clar que tots els protocols, les escriptures i altres papers produïts pels notaris de Terrassa eren propietat dels senyors útils, en virtut dels títols que posseïen per successió des dels privilegis del segle XIII. El 1797, arran d'un conflicte suscitat perquè el notari Josep Vendrell i Salvany, que ho era de la quadra de Vallparadís (domini dels Sentmenat a Terrassa), exercia també a la vila de Terrassa, el sotsbatlle informà que aquest notari tenia la llicència necessària per actuar en aquesta vila, és a dir, la llicència que havia rebut dels senyors útils. Els drets dels senyors útils es justifiquen de manera semblant a com ho hem vist en el conflicte de 1782 que hem exposat abans, però aquí destaquem una de les declaracions del sotsbatlle, en el sentit que els notaris de Terrassa, en acabar les seves funcions, no poden endur-se ni traspasar els manuals que han produït, com ho fan els notaris dels llocs on no hi ha «*distrito*» (privilegi de distret), sinó que els han de deixar a l'arxiu que tenen els propietaris i senyors útils de l'escrivania.²²

El 16 d'octubre de 1801, Francesc Soler i Ler, resident a Igualada, accepta el nomenament de notari de Terrassa per cobrir la vacant que s'ha produït per la mort del notari Josep Vendrell. Soler es compromet a exercir el càrrec, enquadrar els protocols, deixar als senyors útils tots els documents rebuts dels seus antecessors i els que ell produirà i pagar 120 lliures anuals, la meitat a cada un dels dos senyors, «*en metálico y no en*

21. ARB (ACA), *Fons Falguera*, capsa 248-249, inventari de l'escrivania de Terrassa, 1795.

22. ARB (ACA), *Fons Falguera*, capsa 317, informe del sotsbatlle de Terrassa, 1797.

reales ni otro papel moneda». La resta de pactes són similars als que hem exposat abans i veiem que el notari continua actuant com a escrivà del consell municipal de les dues universitats de Terrassa. Per la seva banda, els senyors útils li cedeixen com a habitatge la casa de la notaria, situada a la plaça de la vila, prop del Palau, i prometen compensar-lo en el termini de tres mesos si algun altre escrivà autoritza escriptures al terme de Terrassa «*en contrafacción del distrito local y personals*».²³

Els senyors útils havien de procurar el manteniment de l'escrivania i dels documents de l'arxiu, segons consta en una comunicació de 13 de setembre de 1804, en la qual el notari Soler i Ler reclama als senyors útils el pagament dels rebuts presentats per despeses que ha tingut per «*componer los papeles de las escrivanías*» i per treballs de fuster, paleta i d'altres.²⁴

El pagament del cens anual que havien de fer els notaris als senyors útils hagué de ser reclamat per aquests al notari Soler i Ler el 1845. El notari, després de rebre diverses reclamacions, addueix que ha estat absent i que ha tingut diverses obligacions, i a final d'any liquida tots els endarreriments.²⁵ De fet, aquest notari ja havia cessat en el seu càrrec, perquè el 16 de setembre de 1845 es produí el nomenament de Jacint Soler i Oliveras, pare de l'historiador terrassenc Josep Soler i Palet. En aquesta època, el nomenament de notari era regulat per la Junta de Govern de l'Audiència Territorial de Barcelona, però continuava essent una prerrogativa dels senyors útils, que tenien confirmat el seu dret per una reial ordre de 6 de gener de 1844.²⁶

El 3 de març de 1846 fou nomenat notari de Terrassa, per a cobrir la vacant deixada per Soler i Ler, Joan Daura, escollit per Maria Anna de Verthamon, segons el sorteig efectuat, del qual hem parlat abans.²⁷ Des de 1841, Daura exercia d'escrivà interí del Jutjat de Primera Instància de Terrassa, on cobria la vacant deixada en morir el notari Francesc Huguet. El conveni d'a-

23. ARB (ACA), *Fons Falguera*, caps 316, notaria i escrivania de Terrassa, doc. 1, còpia del nomenament de F. Soler i Ler.

24. ARB (ACA), *Fons Falguera*, caps 319, lletra del notari F. Soler i Ler a Marià de Càrrec.

25. ARB (ACA), *Fons Falguera*, caps 316, còpia de rebut a favor de F. Soler i Ler, 23 de setembre 1845.

26. ARB (ACA), *Fons Falguera*, caps 316, expedient de nomenament de F. Soler i Ler, 1845.

27. ARB (ACA), *Fons Falguera*, caps 316, expedient núm. 2 de concòrdia sobre la provisió de l'escrivania de Terrassa i nomenament d'escrivans.

quest notari amb els senyors útils inclou uns pactes que reproduïm perquè presenten certes diferències respecte als pactes que hem vist de l'any 1795:

1. Joan Daura es compromet a pagar cada any 250 lliures catalanes en moneda d'or o de plata, la meitat a cadascun dels dos senyors.

2. Posarà a disposició els documents de l'arxiu que calguin per als arrendaments de béns dels senyors útils.

3. Defensarà els drets dels senyors, com a successors de Pere Fizes.

4. Autoritzarà i expedirà gratuïtament les escriptures que necessitin els senyors.

5. Tindrà dret a salari pels documents que els senyors li requereixin a efectes de capbreuació, si aquests els hi encarreguen com a coneixedor i apte en aquesta matèria.

6. Tots els documents que produeixi quedaran arxivats a l'escrivania, tindrà cura de l'arxiu i en farà inventari en començar l'exercici del càrrec.

7. Cada mes de gener farà un índex de les escriptures que haurà autoritzat l'any anterior i en lliurarà sengles còpies a cadascun dels senyors.

8. Els senyors útils podran inspeccionar o fer inspeccionar el compliment de les obligacions que contreu el notari.

9. Joan Daura exercirà de secretari de l'Ajuntament de Terrassa i en rebrà el salari que s'estipuli.

10. Daura també haurà de comunicar als senyors qualsevol novetat important que afecti l'escrivania i el seu càrrec.

11. El notari ocuparà la casa de la notaria i l'escrivania situada a la plaça de la vila i n'assumirà les reparacions necessàries; els senyors n'assumiran les obres de reedificació indispensables.

A diferència dels pactes de 1795, observem que es fixa el cens anual, que el notari defensarà els drets dels senyors, a qui lliurarà cada any una relació de les escriptures autoritzades (a efectes comptables), els comunicarà qualsevol novetat important i podrà ser sotmès a inspecció. D'altra banda, hi ha modificacions substancials a causa dels canvis institucionals que s'han produït. El notari exercirà de secretari de l'Ajuntament de Terrassa, figura que succeeix la d'escrivà de les antigues universitats de la vila i la forana, que des del 1800 han esdevingut dos municipis diferents: la vila de Terrassa i el poble de Sant Pere de Terrassa. A més, el 1835 fou restablert, ara definitivament, el Jutjat de Primera Instància de Terrassa i els notaris locals hi actuaren com a escrivans, com ho havien fet des de sempre a la cúria del batlle, però aquesta funció ja pertanyia ara a la nova jurisdicció judicial i per això no consta en aquests pactes. El darrer pacte permet al notari ocupar la casa de l'escrivania de la vila, però haurà d'as-

sumir-ne les reparacions de manteniment necessàries, mentre que els propietaris útils només estaran obligats a les reformes arquitectòniques que calguin. Sembla que, d'aquesta manera, els senyors útils podien reduir els costos que comportava la institució, sensiblement menys rendible que en èpoques passades.

La darrera escriptura de pactes amb els senyors útils, abans de la llei del notariat, la subscrigué el notari Joan Carrancà el 10 de març de 1859. Els pactes foren els mateixos que els que hem vist el 1846, però no hi consten el punt primer (pagament del cànon anual) ni el novè (exercir com a secretari de l'Ajuntament).²⁸

Les cases de l'escrivania i la notaria de Terrassa

En el document d'establiment de les cases de l'escrivania, del 1615 (del qual parlarem tot seguit), aquestes són anomenades «*domos sive hospitium*» (podríem dir «*cases i habitatge*»), tenien dos portals que donaven a la plaça de la vila, que quedava a llevant, i contenien les escriptures, els despatxos, els armaris, les taules i altres mobles necessaris per a la redacció de les escriptures: «*cum botigiis et operatoriiis, scriniis, archis, armariis, tabulis et aliis apparatus ibidem ad opus scripturarum et scribentium erectis*». La documentació del segle XVIII parla de «*cases ab tres portals*» on des de temps antics els escrivans de Terrassa exerciren el seu càrrec i que «*ocupen la frente de la plassa que mira a llevant*», de manera que confronten per aquesta banda amb la plaça i, a tramuntana, amb el carrer Major i amb les fonts de la vila situades a l'extrem sud del carrer Cremat.²⁹

Entre els papers del fons Falguera-Castellbell que estem estudiant, hi trobem un parell de croquis d'un projecte d'obres de la casa de l'escrivania que es poden datar dins la segona meitat del segle XVIII. La casa tenia entrada per la plaça de la vila i dues plantes, i a la part de darrera hi havia un hort.³⁰ Els croquis són parcament explícits, però sembla que es tracta

28. ARB (ACA), *Fons Falguera*, capsa 316, «*Escritura privada de pactos firmada por los nobles señores [...], condóminos de las notarías y escrivanías de la villa de Tarrasa, y D. Juan Carrancá y Busquets, relativos a la Notaría y Escribanía que éste obtiene [...]*».

29. ARB (ACA), *Fons Falguera*, capsa 317, expedient sobre la pretensió d'Ignasi Aparici al cens de la casa de les escrivanies.

30. ARB (ACA), *Fons Falguera*, capsa 248-249, «*Croquis de les obras poden ferse en la casa de las escrivanias de Tarrassa*», dins inventari de l'escrivania, 1795.

d'una ampliació important de l'edifici, segons l'opinió d'un arquitecte amb qui ho hem comentat.

Als baixos de la casa hi havia una entrada, un estable, un celler («*selle-ret*») i una altra estança, innominada; l'oficina i l'habitatge del notari devien ser al primer pis. Segons el projecte, als baixos es mantenia l'entrada, amb uns graons al fons per on s'accedia a la sala «*estudi*», que devia ser l'oficina pròpiament dita; una porta al fons donava a un distribuïdor des d'on s'accedia a una comuna («*retrate*») i, per la porta del fons, a l'arxiu. El primer pis devia ser l'habitatge del notari, amb una sala interior, dues habitacions petites a la banda de la plaça i una de gran al fons. Sembla que el projecte preveia el desdoblament de la planta, tot deixant un pati de llums interior, però d'aquest cos d'edifici nou només s'indica la construcció de la cuina, al primer pis; es pot suposar que al costat hi devia haver el menjador. La reforma de la casa, com es veu, fou profunda: d'un petit espai d'oficina situat en un edifici amb estable i celler es passa a un despatx ben condicionat i una residència ben dotada.

Sobre les «*cases de l'escrivania*», hi tingueren drets des del 1630 uns particulars, que n'havien de rebre el cens corresponent, però aquest pagament no es féu efectiu d'una manera regular, cosa que provocà un conflicte d'interessos l'any 1774. El conflicte es resolgué sense recurs judicial, amb un acord entre els posseïdors d'aquest cens i els senyors útils de l'escrivania, que l'havien de pagar.

Els fets es remunten a l'establiment de les cases que Jaume Gili Amat havia fet el 7 de desembre de 1615 a favor a Josep de Tormo i de Vilademany a cens de 25 lliures anuals.³¹ Ja hem vist que el mateix Gili havia venut pocs anys abans, el 1611, a Josep de Tormo, el domini útil sobre les escrivanies de Terrassa, que tenia pel monestir de Santa Maria de Terrassa, però havia retingut el domini sobre les cases, que posseïa pel benefici de Sant Miquel de la capella homònima construïda en el cementiri de la parròquia de Sant Pere de Terrassa. El cens que Gili pagava a l'obtentor de l'esmentat benefici era de 3 lliures i 6 sous.

El 1622, les escrivanies i les cases passaren a la Universitat de la vila de Terrassa per compra a Josep de Tormo. El 23 d'agost de 1641 aquesta Universitat vengué, mitjançant encant públic, a Pau d'Amat, cavaller de Barcelona, el cens sobre les cases de l'escrivania; el 1645, el comprador

31. ARB (ACA), *Fons Falguera*, capsa 319, còpia de l'establiment de les cases de les escrivanies, 1615.

traspassà aquest cens al seu fill, anomenat també Pau d' Amat, i, d'aquest, el cens passà a Josep d' Amat i de Boixadors, fill seu, a qui havia constituït hereu universal el 1665.³²

El 1661, la Universitat va vendre el domini útil de l'escrivania a Pere Fizes, però el cens de les cases sembla que no s'havia pagat com corresponia als usufructuaris, és a dir, els senyors útils de l'escrivania. Aquest incompliment segurament s'ha de relacionar amb una demanda feta per Martí Quintana, beneficiat de Santa Maria del Mar, de Barcelona, que reclamava drets com a hereu de Jaume Gili Amat, contra Pau d' Amat i la Universitat de la vila de Terrassa. La sentència fou favorable al beneficiat de Santa Maria del Mar.³³

El 3 de febrer de 1703, els senyors útils de l'escrivania van subscriure una concòrdia amb Josep d' Amat i de Boixadors sobre el cens que aquest havia de cobrar per la possessió de les cases de l'escrivania. El dret a la percepció del cens passà a Francesc Aparici en casar-se aquest el 1732 amb Caterina d' Amat, successora dels Amat, i després al fill d'aquests, Ignasi Aparici i d' Amat. El 20 d'agost de 1774, Ignasi Aparici demana als senyors útils de l'escrivania el pagament d'endarreriments que se li deuen per raó d'aquest cens. Els senyors útils responen que no els pertoca tal pagament perquè les cases no formaven part de l'herència de Pere Fizes. El motiu d'això és que Pere Fizes no les podia haver rebut en comprar el lot patrimonial de la castlania de Terrassa a la Universitat d'aquesta vila, el 1661, perquè aquesta Universitat les havia traspassat el 1630. Així, calia considerar un error la inclusió de les cases en el document de compra-venda de 1661 i, d'altra banda, el cens hauria prescrit perquè no s'havia pagat des de 1661.

A partir de l'esmentada concòrdia de 1703 és clara la possessió de les cases per part dels senyors útils de l'escrivania, però aquests reivindiquen una errada de comptes en aquesta concòrdia, on s'establí un cens de 35 lliures anuals, en lloc de les 25 fixades en l'establiment inicial de 1615. Per la seva banda, Aparici demana endarreriments des de 1750, però la seva voluntat és arribar a una amigable composició per tal d'evitar un plet. Els drets d'ambdues parts semblen clars i arriben a un acord segons el qual

32. ARB (ACA), *Fons Falguera*, capsa 317, referències a documents de 1703 a 1770 sobre el cens de les cases de l'escrivania.

33. ARB (ACA), *Fons Falguera*, capsa 317, còpia del *Liber conclusionum civilium*, 1644, f. 193v., procés de la Reial Audiència de 19 octubre 1644.

Aparici restituirà l'escreix de cens pagat entre 1704 i 1750, i els senyors útils li pagaran els censos deguts des de 1751.³⁴

Alienació dels oficis reials

Les escrivanies de la vila i el terme de Terrassa estaven subjectes al domini major i directe de la Corona, i el domini útil (amb el dret de nomenament de notari i l'exclusiva de la funció notarial al districte) corresponia al prior de la comunitat eclesiàstica de Terrassa, que el tenia arrendat als que s'anomenaven senyors útils i propietaris, i aquests, al seu torn, arrendaven l'exercici del càrrec als notaris. El títol primigeni d'aquesta jerarquia de domini es remuntava, com hem vist al principi, a l'establiment emfitèutic atorgat pel rei Jaume I al prior de Santa Maria de Terrassa el 5 de febrer de 1254. El nomenament de notari era un dret assignat al domini útil de l'escrivania i traspassat al priorat de Terrassa en virtut d'aquest establiment de 1254.

La Corona tenia, per tant, el domini eminent sobre el càrrec d'escrivà i notari i per això aquest càrrec quedà afectat pel procés d'alienació d'oficis reials que es produí a les acaballes del segle XVIII. Així, un reial decret de 6 de novembre de 1799 establí l'alienació dels oficis notariais vinculats a la Corona, però es permetia conservar aquests oficis i el dret de propietat sobre ells mitjançant el pagament d'un terç del valor de les notaries, en cada cas.³⁵ Un cop satisfet el pagament corresponent, els senyors útils rebien un títol confirmatori de llurs drets sobre les notaries.³⁶

El reial decret de 6 de novembre de 1799 facultava el Consejo Supremo de Hacienda a procedir a les «*incorporaciones de los oficios enajenados*» i l'execució del decret arribà uns anys després, mitjançant una reial ordre de 25 de desembre de 1805, que ho encarregava a la Comisión del Consejo Gubernativo de Consolidación de Vales Reales. L'alienació de l'o-

34. ARB (ACA), *Fons Falguera*, capsa 317, resposta d'Ignasi Aparici a l'expedient citat a la n. 29.

35. Vegeu Manuel FRAGA IRIBARNE, Juan BENEYTO PÉREZ, «La enajenación de cargos públicos en la perspectiva histórica y sociológica», *Centenario de la Ley del Notariado. Sección I, Estudios históricos*, Madrid, 1964, p. 397-472 (a la p. 453 recollim la informació que aportem aquí).

36. La informació sobre aquest procés la trobem a ARB (ACA), *Fons Falguera*, capsa 319, correspondència i notes de comptes 1804-1807.

fici notarial suposava una forta despesa per als senyors útils i, per bé que només es demanava un terç del cost com a primer pagament, aquests sol·licitaren una reducció de l'import.

La validació («*valimiento*») del càrrec notarial a favor dels senyors útils comportava una valoració prèvia del valor de venda i de la renda anual de l'escrivania per tal de determinar el pagament compensatori exigible per l'alienació del dret reial sobre el càrrec notarial. La informació d'aquests valor i renda és demanada al notari Francesc Soler i Ler, el qual ho comunica als senyors útils el 13 de setembre de 1804, tot manifestant que ignora el motiu d'aquesta petició.³⁷

Un cop feta la valoració i exigit el pagament, el 21 de desembre de 1805 Blas de Aranza, Intendent General de l'Exèrcit i el Principat de Catalunya, de part de Luis Álvarez de Mendoza, governador interí del Consejo Supremo de Hacienda, comunica a Marià de Càrcer i Joan Albert de Verthamon, com a senyors útils afectats, que tenen vuit dies per pagar el pagament imposat, passats els quals es procedirà per via executiva. L'import establert és de 16.666 rals. Pocs dies després, en carta de 26 de desembre, Joan Albert de Verthamon, resident a Tarragona, planteja a Marià de Càrcer, resident a Barcelona, la necessitat de posar-se d'acord immediatament sobre què cal fer: considera que els censos que han de pagar per l'escrivania al prior de Terrassa i al Baró de Castellet són molt alts, que cal buscar diners per a satisfer el pagament imposat per la validació dels seus drets i que potser convé renunciar al domini útil de l'escrivania i quedar-se només amb el lloguer de les cases que aquesta ocupa. Tot plegat és un nou signe de la rendibilitat minvant que comportava el domini de l'escrivania.

Marià de Càrcer opta per demanar una reducció de l'import i en instància de 27 de desembre de 1805 demana a l'intendent general una moratòria per tal de poder justificar que la quantitat exigida és excessiva a causa de les despeses que ocasiona l'escrivania i el poc benefici que n'obtenen. Admesa la reclamació, el comptador general de la Comisión Gubernativa de Consolidación de Vales Reales comunica que s'ha reduït l'import de 16.666 rals a només 7.000. A consulta dels deutors, l'intendent general informa que el pagament s'ha de fer «*en moneda metálica*» i Càrcer i Vert-

37. Documents citats a la nota anterior. El procediment era força complex: l'inicia José Godoy com a governador del Consejo Supremo de Hacienda, que ho comunica al governador del Corregiment de Mataró, aquest ho trasllada al batlle de Terrassa i, finalment, el batlle ho comunica al notari.

hamon efectuen el pagament de 3.500 rals cadascun, pel qual obtenen carta-rebut del mateix intendent el 17 de setembre de 1806.

Finalment, el 8 d'agost de 1807 és expedit el document reial de validació, segons el qual el rei Carles IV, un cop presentats els títols justificatius i efectuat el pagament de 7.000 rals com a tercera part del valor assignat, confirma a Càrcer i a Verthamon el domini útil de les escrivanies de la vila i el terme de Terrassa a títol perpetu.

La Llei de 28 de maig de 1862, sobre constitució del Notariat

Les reformes liberals que liquiden el sistema d'antic règim arriben finalment, pel que fa a la funció notarial, el 1862, amb la llei de 28 de maig sobre constitució del Notariat. Aquesta llei estableix que només existirà una sola classe de notaris (article 1), que seran els que seguiran el règim instaurat per la mateixa llei, de manera que la funció notarial ja no dependrà de diferents jurisdiccions, com eren l'eclesiàstica, la municipal o la baronial. També se suprimeixen els drets de districte, propis de territoris dependents de jurisdiccions de dret privat, perquè la llei instaura els dictrictes notariais, que es correspondran amb els diferents partits judicials (article 3).

Els notaris seran de nomenament reial (article 11) i les notaries seran proveïdes per oposició davant de les audiències, les quals proposaran al Govern els tres opositors més qualificats (article 12). Així, els senyors útils de la notaria de Terrassa perden el dret al nomenament dels notaris de Terrassa.

L'exercici de la funció notarial serà incompatible amb qualsevol càrrec que impliqui jurisdicció, amb qualsevol càrrec públic remunerat i amb càrrecs que l'obliguin a residir fora del seu domicili (article 16). Per tant, els notaris de Terrassa deixaran de ser secretaris de l'ajuntament. Hi haurà col·legis notariais a tots el llocs que el Govern designarà i a cada col·legi pertanyeran tots els notaris del territori corresponent (article 41).

Els protocols pertanyen a l'Estat i seran conservats pels notaris (article 36). Els notaris seran a partir d'ara els responsables directes de la conservació de tots els protocols de la seva notaria i, en el cas de Terrassa, de tots els antics, des de la creació de la notaria reial al segle XIII. Hem vist que els drets dels senyors útils de l'escrivania terrassenca comprenien tant el càrrec de notari com també els protocols i tota la documentació generada o rebuda pels notaris i pels seus antecessors. Aquest dret s'havia justificat en diverses ocasions com a derivat del domini útil, perquè els documents

constituïen un producte de l'exercici d'aquell càrrec, i també pel dret de distret, és a dir, per l'exclusiva de l'exercici notarial de què gaudien dins el terme de Terrassa.

A cada audiència hi haurà un arxiu general, on es conservaran els protocols de més de vint-i-cinc anys d'antiguitat (article 37). Cada notari entrant rebrà del seu predecessor els protocols i altres documents de la notaria sota inventari i el jutge de primera instància, o el jutge de pau a les poblacions que no siguin cap de partit, intervindrà en l'inventari i en el lliurament dels protocols (article 38). A l'apartat següent, tractarem la transmissió dels fons notariais terrassencs en els darrers temps.

Els notaris que estiguin exercint en actes judicials, no obstant la incompatibilitat establerta per l'article 16, podran continuar en la doble funció judicial i extrajudicial fins que es produeixi la vacant a la seva notaria (disposició transitòria primera). El Reglament de 30 de desembre de 1862 completaria aquesta disposició en el sentit que els notaris afectats podrien renunciar a la funció judicial bo i proposant un substitut, però un cop separat el càrrec de notari del d'escrivà actuari, aquests ja no podran tornar a recaure en una mateixa persona.

La llei també preveu que els propietaris d'oficis de la fe pública alienats rebran indemnització segons l'anomenada clàusula de reversió a la Corona (transitòria quarta). Ja hem vist l'alienació del càrrec que es produí a Terrassa al començament del segle XIX, i cal suposar que els antics senyors útils tingueren dret a aquesta indemnització, però ja veurem que optaren per vendre tots els seus drets sobre la notaria. La llei permetia que els antics propietaris de notaries poguessin presentar encara, per un sol cop, la persona que volguessin per al càrrec, en el cas que renunciessin a la indemnització (transitòria sisena).

Les obertures dels protocols dels tres notaris que exerciren a Terrassa en el moment de la promulgació de la llei expressen el canvi experimentat en la seva funció. Jacint Soler i Oliveras (notari de 1846 a 1891) obria els protocols així: «*Protocolo de las escrituras públicas que por ante mí, el infrascrito notario y escribano de la Villa y Juzgado de Primera Instancia de Tarrasa y su Partido [...]*». Els anys 1861 i 1862 reduí l'esment del càrrec a «*notario y escribano público de la Villa de Tarrasa*». El protocol de 1863 presenta la nova obertura, segons els canvis ocasionats per la llei de 1862: «*Protocolo de los instrumentos públicos que yo, el infrascrito notario de la Villa de Tarrasa, nombrado por Real Título de cuatro de junio de mil ochocientos cuarenta y seis autorizaré [...]*». A partir de 1871 afegeix a l'esment del càrrec la referència «*del Colegio del Territorio de Barcelona, resi-*

dente en la Villa de Tarrasa, nombrado [...]». A partir de 1879, l'obertura es redueix a «Protocolo de los instrumentos públicos correspondientes al año [...]», fórmula que esdevé usual a partir d'aleshores en tots els notaris.

Pau Cardellach i Busquets (1858-1863) obrí els protocols de 1858 a 1862 així: «Yo, Don Pablo Cardellach y Busquets, natural de la villa de Tarrasa por oposiciones [...] notario público y escribano numerario del Juzgado de Primera Instancia de la propia villa de Tarrasa nombrado por Real Cédula de S. M. Isabel segunda de doce de marzo de mil ochocientos cincuenta y ocho y el primero por oposiciones de la provincia de Barcelona, empiezo este protocolo de los instrumentos públicos [...]». El 1863, darrer any que exercí a Terrassa, obrí així: «Protocolo de los instrumentos públicos que el infrascrito notario del Colegio Territorial de Barcelona nombrado por Real Título de [data] autorizaré [...]».

Per la seva banda, Joan Carrancà i Busquets (1859-1886) obria els protocols amb una fórmula més semblant a la que usava el notari Soler: «Protocolo de las escrituras que por ante mi, el infrascrito notario público y escribano de número del Juzgado de esta Villa y su Partido se otorgarán [...]». Igualment, veiem el canvi d'obertura el 1863: «Protocolo de los instrumentos públicos que yo, el infrascrito notario del Colegio de la Audiencia Territorial de la ciudad de Barcelona, con residencia en la villa de Tarrasa, nombrado por Real Cédula de once de mayo de mil ochocientos cincuenta y nueva autorizaré [...]». L'obertura breu que encetà Soler el 1879, la usà Carrancà des de 1875, amb la forma: «Protocolo de los instrumentos públicos correspondientes al año [...]».

A partir de 1863, doncs, observem que els notaris substitueixen el mot «*escrituras*» per «*instrumentos*», per bé que el notari Cardellach ja emprà el mot «*instrumentos*» des del 1858. També veiem que en desapareix la referència a la funció judicial i que s'hi afegeix la data d'obtenció del títol de notari i el col·legi al qual pertanyien.

Comprovem que tots els notaris terrassencs en actiu el 1862 exercien ensems d'actuaris judicials. També veiem que, tal com preveia la llei, els notaris que tenien aquest càrrec d'actuaris del jutjat, funció heretada dels antics escrivans de la cúria del batlle, continuaren exercint aquest ofici, tot i que el 1865 començà a actuar al jutjat de Terrassa el primer notari que no exercí extrajudicialment, Geroni Archs, el qual trobem en alguns expedients judicials, mentre que en d'altres continuen actuant els notaris Jacint Soler o Joan Carrancà. Aquest escrivà exclusivament judicial deixa d'actuar el 1868, en què apareixen dos actuaris, Josep Sala i Feu i Joan Ruiz i Casanovas, que comparteixen la funció judicial durant uns quants anys amb el

notari Jacint Soler, però aquest cada cop més rarament, i sembla que cap a 1874 deixa aquesta funció. Carrancà, com ja hem vist, començà a exercir com a actuari interí del jutjat el 1841 i continuava el 1866, però no podem assegurar quan deixà la funció perquè en aquells anys la documentació conservada del jutjat es fa escadussera.

Afegim aquí que els notaris locals també exercien com a actuaris del jutjat de l'alcaldia de Terrassa, que tenia funcions de jutjat de pau: entre 1820 i 1860 hi trobem actuant els notaris Francesc Soler i Ler, Francesc Xavier Huguet i Pocorull i Jacint Soler i Oliveras. S'ha perdut la documentació posterior del jutjat de l'alcaldia i tampoc en altra documentació no hem trobat notícia que ens aclareixi en quin moment els notaris deixaren aquesta funció.

La venda de les escrivanies de Terrassa

Els notaris havien de satisfer certes quantitats de diner als senyors útils de l'escrivania per exercir l'ofici. Trobem uns rebuts segons els quals el notari Carrancà havia pagat diverses quantitats per l'obtenció de la notaria (650 lliures), pel domini útil (30 lliures), pel lloguer de la casa de la notaria (100 lliures) i per certs rèdits, durant els anys 1860 a 1862.³⁸ A partir de la promulgació de la llei del Notariat, els notaris serien funcionaris públics, nomenats pel rei i adscrits a un col·legi notarial, i s'extingirien tots els drets senyorials sobre les notaries i els notaris. Sembla que els posseïdors d'aquests drets a Terrassa no optaren per rebre la compensació prevista, ja que, amb data de 22 de març de 1863, els senyors útils van vendre tots els seus drets sobre l'escrivania al notari Jacint Soler i Oliveras pel preu de 18.000 lliures, segons una escriptura que extractem amb detall a continuació.

Davant de Ferran Ferran, notari públic de Barcelona, Ramon de Càrcer i de Falguera, veí de Barcelona i de quaranta-dos anys d'edat, i Ramon de Ciscar i de Montoliu, veí de Barcelona i de trenta-dos anys d'edat, venen a Jacint Soler i Oliveras, notari del Col·legi Territorial de Barcelona, resident a la vila de Terrassa, de cinquanta anys d'edat, *«la propiedad, pleno dominio y demás derechos [...] de la Notaría y Escribanía de la villa y partido de Tarrasa»*, on el comprador exerceix l'ofici de notari per nomena-

38. ARB (ACA), *Fons Falguera*, capsa 316, rebuts de Ramon de Càrcer a favor del notari Joan Carrancà, 1860-1862.

ment atorgat el 16 de setembre de 1845 per Maria Anna de Verthamon i per l'esmentat Ramon de Càrcer i confirmat per reial cèdula de 4 de juny de 1846. La propietat es tenia en domini directe de la Universitat de la vila de Terrassa, com a successora de Jaume de Tormo i de Vilademany, a cens de dos morabatins anuals, amb valor de 9 rals i 66 cèntims, però ara és lliure d'aquest gravamen perquè els venedors la posseeixen «*en franco alodio*» com a successors de Pere Fizes, que comprà la propietat a la dita Universitat el 8 de juliol de 1661, segons escriptura en poder de Josep Ferrer, notari de Barcelona, registrada el 25 d'octubre de 1818 a la Comptadoria d'Hipoteques de Barcelona, al foli 18 del llibre 3 d'escriptures antigues, i a la Comptadoria de Terrassa el 20 de novembre de 1838, al foli 3 del llibre 1 d'escriptures antigues. Els venedors també tenen confirmada «*la propiedad del oficio*» per reial cèdula del Ministeri de Gràcia i Justícia de 8 d'agost de 1807 i per reial ordre de 6 de gener de 1844. Els atorgants transfereixen «*todos sus derechos y acciones para que pueda disponer de la Notaría y Escribanía vendidas entre vivos o por causa de muerte como mejor le convenga sin restricción ni limitación alguna, cual podrían hacerlo los vendedores á no mediar esta venta*». La venda es fa pel preu de 18.000 rals de billó, que els venedors reconeixen haver rebut del comprador en diner metàl·lic d'or i plata. El document acaba amb algunes de les clàusules usuals, com la promesa de compliment, la d'evicció i d'altres.

Així acaba la successió dels senyors útils i propietaris de l'escrivania, que s'havia originat pel privilegi de 1254 del rei Jaume I. Els seus darrers possessors es desprenen de tots els seus drets, de manera que les conseqüències de la llei del notariat en relació amb la propietat de l'ofici hauran d'afectar, a partir d'ara, el notari Jacint Soler.

Pel que fa a la senyoria mitjana del prior de Terrassa, ja hem esmentat la manca de documentació relativa que s'observa en el seu arxiu. De fet, l'antic cens que el prior percebia havia esdevingut insignificant i no se n'havia modificat la quantitat de sis morabatins fixada el 1305. D'altra banda, els afers de l'escrivania tenien com a protagonistes els posseïdors efectius del domini útil, mentre que el prior no hi consta mai com a part directament afectada. Observem també que, a la segona meitat del segle XVIII, els notaris deixen d'aduir l'autoritat del prior que l'establiment de 1254 establí com a necessària per a exercir en el terme de Terrassa: el 1778 entra en funcions el notari Manuel Comelles i Aparici, que és el primer que ja no fa al·lusió a l'autoritat del prior, i ja no trobem documentats els drets del priorat en les transformacions que experimenta la funció notarial durant el segle XIX.

L'arxiu de protocols de Terrassa i la Torre del Palau

Acabem aquesta digressió amb un breu recorregut de la transmissió dels fons documentals generats pels notaris i els escrivans de Terrassa, amb l'objectiu d'aplegar en una narració al més completa i garantida possible notícies publicades, nova documentació i testimonis orals. Centrem aquesta exposició a l'època contemporània, per tal de completar l'historial presentat a l'edició de l'inventari de l'arxiu notarial publicat el 1984.³⁹

L'arxiu notarial de Terrassa i, també, la documentació del fons Falguera-Castellbell a què fem referència en aquest treball conserven diversos inventaris que feien els notaris en prendre possessió o en cessar del càrrec. Aquests inventaris ens informen que, almenys des del començament del segle XVIII, tota la documentació notarial antiga es conservava a la torre del castell anomenat Palau, és a dir, l'antic castell que centrava el patrimoni reial de Terrassa, inclosa l'escrivania i la notaria. D'altra banda, aquests inventaris ens permeten confirmar que actualment es conserven pràcticament tots i els mateixos protocols des del segle XIII fins al XVIII. Hem vist més amunt que, el 1795, el notari Joan Morales féu l'inventari que li pertocava en dues parts: els protocols i les escriptures antics estaven a la torre del Palau i la documentació més recent a la casa mateixa de l'escrivania, on els notaris tenien l'oficina i l'habitatge. També hem vist, en parlar d'aquesta casa, que uns croquis del segle XVIII hi indiquen una sala anomenada «arxiu».

És força interessant una notícia que trobem en un procés del jutjat de primera instància obert el 15 de novembre de 1822. Es tracta d'una demanda d'execució d'una resolutòria que no s'ha realitzat a causa «*de las críticas circunstancias y apuros en que se ha visto esta villa por el espacio de tres meses, amenazada siempre de cerca por un número considerable [de facciosos] por algún tiempo*», de manera que els processos han estat amagats i la justícia ha restat encallada per manca d'assessors, però ara, «*en el día en que se respira ya algún tanto más libremente*», es demana que es

39. Vegeu Pere PUIG I USTRELL, Josep SANLLEHÍ I UBACH, *Catàleg de l'Arxiu Notarial de Terrassa*, Barcelona: Fundació Noguera, 1984 (Inventaris d'Arxius Notarials de Catalunya; 5), p. 37-40. Advertim que, sobre la suposada destrucció de documents de l'arxiu notarial l'any 1713, a més del que se n'exposa en aquest *Catàleg*, es pot consultar ara el capítol corresponent a Pere PUIG I USTRELL, Vicenç RUIZ I GÓMEZ, Joan SOLER I JIMÉNEZ, *Diplomatari de Sant Pere i Santa Maria d'Ègara. Terrassa, 958-1207*, Barcelona: Fundació Noguera, 2001, p. 82-84.

continuí el procediment. La primera diligència davant d'aquesta demanda és un certificat de l'escrivà Francesc Soler i Ler que reproduïx un ofici de l'alcalde constitucional de 17 de juliol de 1822, en el qual l'alcalde comunica que ha rebut avisos confidencials que informen «*que los facciosos en muy crecido número van a entrar en esta villa*» i, tenint en compte els danys que han causat a Balaguer i a d'altres llocs «*destrozando y haciendo pedazos los procesos y las escrituras públicas*», recomana que els escrivans del jutjat de Terrassa prenguin mesures per tal de protegir la documentació. A conseqüència d'aquesta comunicació, l'esmentat escrivà Francesc Soler amagà tots els processos civils i criminals que posseïa «*y asimismo los protocolos, tapiándolos en un escondrijo*».

Aquest fet és un reflex més del clima d'inseguretat i de les accions que es produïren durant el Trienni liberal, que acabaria interromput el 1823. L'ocultació de documents sembla que afectà tot l'arxiu, segons la informació que en dóna l'historiador Josep Soler i Palet, fill del notari Jacint Soler i Oliveras. L'antic arxiu municipal i notarial, diu aquest historiador, «*estigué amagat a la torre que a la plassa Major de Tarrassa encara s'aguanta mercè a la generositat, ilustració y patriotisme del ja mort notari de Tarrassa D. Joan Carrancà y Busquets, essent aytal torre lo darrer resto del antich castell o Palau reial de la avans vila*».⁴⁰

Aquestes notes de Soler i Palet requereixen un parell d'aclariments, abans de continuar el tema de l'arxiu. Terrassa havia rebut el títol de Ciutat el 1877 i, per això, l'historiador l'esmenta com a «*avans vila*». Un incís més llarg mereix la transmissió de la propietat de la torre del Palau, tema que exposem succintament tot seguit.

El notari Carrancà, efectivament, comprà la torre del Palau als seus propietaris útils, que posseïen el patrimoni reial constituït per la castlania de Terrassa. Així, aquest notari comprà la meitat indivisa de la torre segons escriptura d'1 de maig de 1874 a Joaquim de Càrcer i d'Amat, Marquès de Castellbell, el qual la tenia per donació del seu pare, Ramon Maria de Càrcer i de Falguera. Uns anys després, el 12 de maig de 1879, comprà l'altra meitat a Ramon de Ciscar i de Montoliu, que l'havia rebut en herència de Maria Anna de Verthamon i de Vidal, tia seva, que morí el 1859. En morir Joan Carrancà, el 24 de novembre de 1886, heretà tota la propietat de la torre el seu fill Joan Carrancà de Hediger, advocat, el qual la vengué a un altre notari de Terrassa, Ramon Estalella i Trilla, el 13 de novembre de

40. Josep SOLER I PALET, *Monografía de la parroquia de Sant Julià de Altura*, Terrassa: Estampa de M. Utset y Juncosa, 1893, p. 81-82.

1907, i aquest la va vendre a Francesc de Paula Badia i Tobella, també notari de Terrassa, el 12 d'octubre de 1927. Els fills i altres successors del notari Badia, finalment, feren donació de la torre a la ciutat de Terrassa, com a edifici històric singular i simbòlic, el 5 de juliol de 1990, donació que fou acceptada per l'alcalde Manuel Royes i Vila en nom de la ciutat.⁴¹ L'Ajuntament emprengué tot seguit les obres de consolidació, restauració i museïtzació de la Torre del Palau, que es pot veure i visitar actualment a la nova plaça habilitada al seu entorn.

Tornem, doncs, al tema de l'arxiu notarial i observem que Soler i Palet sembla confirmar l'ocultació de l'arxiu en un lloc recòndit de la torre. Així ho expressa en els mots citats i també més endavant: l'arxiu «*fins fou tancat en una cova de la esmentada torre desde la guerra de la Independència, dit està que se inutilisaren molts llibres y documents que, quan va decidir-se tràure-los d'allí, al octubre de 1848 se trovaren molt malmesos, corcats uns y podrits altres*». Posteriorment, el notari i arxiver del districte Jacint Soler i Oliveras, pare del narrador, s'ocupà de la bona conservació i la classificació de l'arxiu, del qual s'havien esbarriat i inutilitzat molts documents «*en los anys anteriors a dita època y mitjansers entre ella y la vinguda y saqueig del Comte d'Espanya*»,⁴² és a dir, aproximadament entre 1808 i 1833.

Sabem, per tant, que l'arxiu estava en una «cova» de la torre i que en fou extret el 1848. Pel que fa a la pèrdua de llibres i documents, ja hem dit abans que pels inventaris dels segles XVIII i XIX no sembla que s'haguessin perdut protocols anteriors al segle XIX i això també fa qüestionable un saqueig en època del comte d'Espagnac, repressor del liberalisme a Catalunya els anys 1827 a 1833, al qual sembla que es refereix Soler i Palet. Ja hem observat en un altre lloc que les destruccions d'arxius que Soler i Palet situa aquí entre la Guerra del Francès i les actuacions de l'esmentat comte no sembla que afectessin tampoc, com creia, els pergamins de les esglésies de Sant Pere de Terrassa, que no sabem per què no aconseguí veure.⁴³

L'antic arxiu notarial, amb la resta de documentació municipal i de les confraries, es conservaren a la casa del notari arxiver Jacint Soler, al núme-

41. Agraïm aquesta informació a Oriol Badia i Tobella, il·lustre terrassenc, fill del notari Francesc de Paula Badia, que ens facilità les dades de la inscripció de la torre al Registre de la Propietat de Terrassa (finca inscrita amb el número 2.207, inscripcions primera a vuitena) i altres informacions sobre l'actuació del seu pare en la conservació de l'arxiu, com veurem més endavant.

42. SOLER I PALET, *Monografia de la parroquia...*, p. 81-82.

43. PUIG, RUIZ, SOLER, *Diplomatari...*, p. 84 i n. 165.

ro 28 del carrer de la Font Vella de Terrassa, probablement des del 1848, en què hem vist que fou extret de la torre del Palau. Segons una notícia publicada el 1892, Josep Soler i Palet informa que separà de l'arxiu notarial «a prop de cent llibres» de la cort del batlle, de l'administració municipal antiga i de confraries locals, que guardà amb la intenció que l'Ajuntament se'n fes càrrec.⁴⁴ En morir el notari Jacint Soler, el 15 de desembre de 1891, el seu fill Josep Soler i Palet demanà a l'Ajuntament que es fes càrrec de la documentació històrica pertanyent al comú de l'antiga vila i, amb aquesta finalitat, es formà una comissió municipal per examinar la documentació a la casa de la família Soler i separar-la de la pròpiament notarial d'acord amb el nou notari arxiver, que era Ramon Estalella i Trilla. Segons escrigué Soler i Palet, la cosa no va passar d'aquí i tot l'arxiu notarial amb els fons antics d'altres institucions es traslladà a casa del notari Estalella.⁴⁵

Soler i Palet, juntament amb altres ciutadans de l'època, continuà insistint en la necessitat que l'Ajuntament promogués la conservació del patrimoni històric de la ciutat. Tanmateix, bé que l'Ajuntament, l'any 1904, creà un Patronat per a l'Organització de l'Arxiu, Museu i Biblioteca Municipals, no s'arribà a formar cap d'aquests centres fins al 1928, en què Elisaa Casanovas, vídua de Soler i Palet, impulsà la inauguració de la Biblioteca-Museu Municipal Soler i Palet en compliment de la voluntat testamentària del seu difunt marit. Aquesta primera biblioteca i museu de la ciutat foren possibles gràcies al llegat testamentari de Soler i Palet, que deixà amb aquest fi la seva casa i els importants fons museístics, bibliogràfics i documentals que havia reunit durant la seva vida. Restava pendent, però, la constitució d'un arxiu històric de la ciutat, perquè la documentació antiga del comú continuà en poder del notari arxiver.

La tasca del notari Francesc de Paula Badia i la tragèdia de 1936

El 3 d'octubre de 1925 prengué possessió d'una de les notaries de Terrassa Francesc de Paula Badia i Tobella, que fou nomenat arxiver de

44. Maria COLL I CALVO, *La Biblioteca-Museu Municipal Soler i Palet de Terrassa. 1928-1978. Cinquantenari d'una Fundació*, Terrassa: Patronat de la Fundació Soler i Palet, 1978, p. 23. Segons l'autora, aquesta notícia que dona Soler i Palet fou publicada al *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* (Barcelona), 5 (abril-juny 1892), p. 75.

45. AHCT, *Fons Josep Soler i Palet*, ms. autobiogràfic «Una biografia», p. 8.

protocols del districte per reial ordre de 23 d'abril de 1926. Badia destacà pel seu interès en la bona conservació de l'arxiu notarial, que també contenia els altres fons històrics terrassencs, tal com el va poder veure F. Duran i Canyameres, que així ho exposà en un treball sobre els arxius judicials publicat el 1933.⁴⁶ Duran, bé que succintament, explica en aquest treball que l'arxiu de protocols estava instal·lat a la torre del Palau i en altres departaments de la casa del notari Badia i, també, que s'havien fet paperetes dels volums de l'arxiu, tasca promoguda per aquest notari.

Coneixem alguns detalls de l'actuació del notari Badia per a protegir i promocionar el riquíssim fons d'aquest arxiu, «*potser el més interessant dels notarians de Catalunya*», com afirmà Duran i Canyameres.⁴⁷ El setembre de 1934, Badia informa al Col·legi Notarial de Catalunya de la importància de l'arxiu que té al seu càrrec, exposa que ha despès dues mil pessetes en la col·locació i la conservació de l'arxiu, quantitat que no es correspon amb els guanys de l'expedició de còpies, «*que cada dia esdevé més rara*», i que l'habitació on es guarda l'arxiu està afectada per humitats; també exposa la seva intenció de traslladar l'arxiu «*a una habitació més perfectament acondicionada, la qual ja té preparada a la torre de l'antic castell-palau de Terrassa*», situada junt a la casa on viu ell mateix, i que la instal·lació de prestatges «*ben airejats*» representa unes despeses de mil cinc-cents pessetes; per tot això, demana la subvenció d'aquesta quantitat, que, tanmateix, no és prou per a fer els «*catàlegs i fitxers que facilitessin les busques i consultes*» i altres operacions que detalla i «*que la tècnica d'arxius aconsellaria*». Segons una comunicació de 13 d'octubre de 1934, el degà president de la Junta Directiva del Col·legi Notarial de Catalunya informa al notari Badia que se li ha concedit la subvenció de 1.500 pessetes per al trasllat de l'arxiu segons la petició que aquest notari havia fet.⁴⁸

Així, doncs, l'arxiu notarial de Terrassa tornà a la torre del Palau, on havia estat almenys durant el segle XVIII i fins al 1848. Les intencions que Badia manifestava a la seva sol·licitud no eren pas paraules buides, sinó

46. FELIX DURAN I CANYAMERES, *Els arxius judicials de Catalunya*, Barcelona: Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya, 1933, p. 38-39.

47. DURAN, *Els arxius judicials...*, p. 39. Ja sabem que hi ha altres arxius notarians catalans tant o més importants, però el terrassenc, procedent d'una modesta vila d'època medieval i moderna, destaca certament per la seva antiguitat i integritat. Vegeu el *Catàleg* citat a la n. 39 i l'edició del primer protocol a PUIG, *Capbreu primer de Bertran acòlit...*

48. Obtenim aquesta informació dels documents que Oriol Badia i Tobella, fill del notari de qui parlem aquí, ens permeté de consultar fa uns anys.

que tot seguit encarregà a Salvador Cardús i Florensa, emèrit historiador terrassenc, la col·locació de l'arxiu al seu nou emplaçament.⁴⁹

El notari Badia destacà indubtablement per la sensibilitat cultural i la dedicació que demostrà en defensa del patrimoni històric que tenia sota la seva responsabilitat, cosa que demostren les iniciatives que acabem d'explicar i també, molt especialment, l'esforç per redactar en català les escriptures que autoritzava. Una estadística difosa pel Comitè pro Catalanització de Terrassa informava del nombre d'escriptures en català i en castellà que aquest notari havia fet entre octubre de 1932 i març de 1933: a la primera data, el mateix any que s'havia aprovat l'Estatut d'Autonomia, 14 en català i 61 en castellà, amb un augment progressiu de l'ús del català fins a la segona data, en què ja n'havia fet 72 en català i 11 en castellà.⁵⁰ És una informació important, perquè tots els protocols d'aquest notari, i els d'altres predecessors immediats seus, foren cremats l'octubre de 1936, com veurem més endavant.

Malauradament, Francesc de Paula Badia fou assassinat el 24 de juliol de 1936, junt amb set industrials terrassencs, vora la font de l'Olla, al marge de la carretera de Terrassa a Talamanca, per obra d'un escamot revolucionari. El notari Jesús Solís de Ecénarro, també de Terrassa, escrigué el 4 d'agost següent a la Junta Directiva del Col·legi Notarial demanant instruccions per a protegir l'arxiu de protocols, perquè corrien rumors que hi havia intenció de cremar-lo, igual que el del Registre de la Propietat, i restava més desprotegit, després de la mort del notari arxiver. El dia 20 d'agost el Col·legi Notarial n'informava el Conseller de Justícia de la Generalitat de Catalunya. El Col·legi rebia una altra carta datada el 8 de setembre, aquest cop de la vídua del notari, Montserrat Tobella i Barrera, que informava de la profunda catalanitat i la defensa dels treballadors de les notaries que el seu marit havia demostrat en escrits publicats i demanava ajuda per la precària situació econòmica en què es trobava, amb la necessitat d'atendre set fills menors.⁵¹ És un fet reconegut que el notari Badia no era un

49. Vegeu les notes biogràfiques de l'historiador Cardús recollides pel seu fill Josep Cardús i Grau a Salvador CARDÚS [I FLORENSA], *L'escultor Arnau Cadell i el seu claustre de Sant Cugat*, Sabadell: Fundació Bosch i Cardellach, 1993, p. 15.

50. *El Dia* (30 maig 1933). La informació no esmenta el notari, però un cop més agraïm a Oriol Badia d'haver-nos facilitat una nota manuscrita del seu pare on aquest consignà aquestes dades per al Comitè que les difongué. Òbviament, el català era llavors una llengua d'ús social ben normal i encara plenament majoritari.

51. Aquesta informació es pot trobar a Eladi CREHUET, *Els notaris morts a la rera-guarda de Catalunya (1936-1939)*, Barcelona: Fundació Àpoca, 1999, p. 7-10.

polític actiu i que la seva execució s'ha de considerar un acte de represàlia perquè els comitès antifeixistes no havien pogut trobar Amadeu Torrens i Astals, conegut salista terrassenc.

La vídua, Montserrat Tobella, demostrà una integritat d'esperit digna de més reconeixement. El 20 d'octubre d'aquell mateix any s'hagué d'enfrontar a l'intent de destruir pel foc tot l'arxiu notarial, amb els fons històrics del municipi, de la batllia i de les confraries de Terrassa, que es conservava a casa seva i a l'annexa torre del Palau. Com hem dit, foren destruïts tots els protocols del notari Badia i d'altres notaris predecessors seus, que segurament estaven al despatx de la notaria o en alguna estança propera a aquest. El fons històric, tan ben instal·lat el 1934 a la torre del Palau, estava essent extret i amuntegat al pati de la casa, mentre alguns ciutadans terrassencs maldaven per aconseguir d'aturar-ne la destrucció imminent. Montserrat Tobella tingué la serenitat i la valentia d'oposar-s'hi frontalment i potser hem d'agrair a la seva actuació el salvament de l'arxiu, ja que donà temps a Josep Rigol i Fornaguera d'obtenir a l'Ajuntament una ordre d'aturar aquella lamentable situació. L'arxiu, autèntic arxiu històric de la ciutat, fou traslladat a les esglésies de Sant Pere, que s'havien salvat de la destrucció el juliol anterior i on el mateix Rigol, ajudat per altres, anava aplegant tot el patrimoni històric que aconseguia recollir per la ciutat i per la rodalia.⁵²

Darrera etapa: l'Arxiu Històric de Terrassa

Durant els anys de la guerra civil, l'arxiu de protocols, amb la resta de documentació antiga que contenia i la que s'anava recuperant, fou conservat a la sala anomenada «*arxiu*» de la rectoria de Sant Pere i estigué sota la cura especialment de Salvador Cardús, que, com hem dit, el 1934 havia rebut l'encàrrec de treballar-hi. Ja el 1932, Cardús, secretari del Patronat de la Biblioteca-Museu Soler i Palet, havia rebut facultats d'aquest Patronat per a constituir un arxiu històric de la ciutat. El 1939, en restaurar-se el culte a Sant Pere, s'efectuà el retorn de documents històrics i objectes artístics als particulars i les institucions que n'havien estat espoliats o els havien hagut

52. El 5 d'abril de 1937, Josep Rigol i Fornaguera fou nomenat Delegat a Terrassa de la Secció d'Arxius de la Generalitat, per ordre del conseller de Cultura Josep Tarradellas publicada al *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, núm. 97 (7 abril 1937), p. 57-58.

d'abandonar per la revolució del 36. Els fons històrics municipals i notariais, però, foren dipositats a la Biblioteca Soler i Palet, a l'antiga casa del carrer de la Font Vella, on quedà constituït el que a partir d'aquell moment ja es pogué anomenar Arxiu Històric de Terrassa.

Els esdeveniments fan la impressió de ser, massa sovint, fruit de l'atzar i conseqüència de desgràcies, de fets lamentables i també, cal dir-ho, d'accions generoses i valentes. L'antiga aspiració de crear centres del patrimoni històric, per la qual havia lluitat especialment Soler i Palet, només començà a realitzar-se el 1928 gràcies al llegat del mateix Soler i Palet, que deixà les seves riques col·leccions i fins i tot un edifici, la seva casa pairal, perquè s'hi fundés la Biblioteca-Museu, i també gràcies a l'acció de la seva vídua, Elisea Casanovas, que renuncià al seu usdefruit i no parà fins que veié realitzada la voluntat testamentària del seu difunt espòs. No és superflu recordar aquí que la parella no tingué fills, fet que, d'alguna manera, podia facilitar la disposició del llegat.

L'altra gran aspiració, en la qual Salvador Cardús fou digne continuador de Soler i Palet, era la creació de l'arxiu històric, que es féu realitat el 1939, com hem dit, amb el dipòsit dels fons històrics a la Biblioteca, però fou com a conseqüència del perill de destrucció que l'arxiu notarial havia patit el 1936 i del seu trasllat a Sant Pere i no pas, doncs, per iniciativa de les institucions que ho haurien pogut fer possible molt abans i haurien pogut estalviar els greus esdeveniments del 36.

Pel que fa a l'arxiu de protocols, la Comissió Gestora constituïda a l'Ajuntament aprovà el 6 de desembre de 1939 una resolució de l'Alcaldia per la qual es facultava el notari Jesús Solís a utilitzar l'edifici de la Biblioteca-Museu Soler i Palet a fi d'instal·lar-hi aquell arxiu. L'Ajuntament obtingué el consentiment d'Elisea Casanovas per habilitar unes estances que ella tenia reservades als baixos de la casa i hi féu unes petites obres de remodelació. El notari Solís havia sol·licitat aquest servei en virtut de l'article 304 del Reglament del Notariat de 1935, segons el qual els ajuntaments de les poblacions cap de districte notarial havien de facilitar un local per a arxiu de protocols del districte corresponent.

El trasllat dels fons es féu immediatament i l'arxiu notarial, junt amb el municipal antic i els altres fons aplegats constituïren el nucli originari de l'Arxiu Històric de Terrassa. Salvador Cardús, ajudat per les bibliotecàries del centre, en fou abnegat conservador i hi realitzà exhaustives recerques que donaren lloc a la impressionant sèrie de monografies que ens deixà, modèliques pel rigor amb què reconstruïa els fets històrics sobre una base documental directa.

D'aquesta manera, l'antic arxiu notarial de Terrassa rebia tractament arxivístic i custòdia permanent com a fons històric, restava obert als investigadors i s'avançava a les disposicions del Decret de 2 de març de 1945, de reorganització de la Secció Històrica dels Arxius de Protocols. Aquest decret disposava que els ajuntaments proporcionessin un local adequat per a la instal·lació d'aquests arxius de districte, que dependrien dels notaris arxivers corresponents, i preveia la creació d'arxius històrics comarcals o locals, als quals s'incorporarien els fons notariais històrics.

La documentació històrica aplegada a la Biblioteca Soler i Palet ocupà l'estança davantera dels baixos de l'edifici fins a l'ampliació de la biblioteca realitzada el 1950, en què passà a una sala interior, també als baixos. El 1976, les antigues prestatgeries de fusta foren substituïdes per prestatgeries metàl·liques mòbils, que permeteren l'ingrés de nous fons històrics. L'arxiu notarial fou objecte d'un profund treball arxivístic els anys 1980 a 1983 que donà lloc a l'edició de l'inventari corresponent, amb una introducció on s'esbossa la història de la institució, les característiques diplomàtiques dels llibres i els documents i la seva transmissió. El treball fou promogut i subvencionat per la Fundació Noguera, que n'assumí l'edició.⁵³

El 26 d'abril de 1982 fou creat l'Arxiu Històric Comarcal de Terrassa, per conveni entre el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i l'Ajuntament de Terrassa. Aquest arxiu acolliria el patrimoni documental de la ciutat i també l'arxiu notarial. La inauguració d'una seu pròpia de l'arxiu comarcal tardà encara tretze anys, en una data coincident: el 26 d'abril de 1995. Llavors, tots els fons històrics reunits a l'antiga Biblioteca Soler i Palet foren traslladats al nou arxiu, construït als baixos de l'edifici adquirit per l'Ajuntament al carrer del Pantà, número 20.

Des del 1939, l'Arxiu Històric de Terrassa, unit des del 1982 a l'Arxiu Comarcal de la mateixa ciutat, conserva els protocols de més de vint-i-cinc anys i cada any ingressa els que van assolint aquesta antiguitat. En compliment de l'esmentat decret de 1945 i d'altres disposicions legislatives que l'afecten, són oberts a la recerca històrica els protocols de més de cent anys d'antiguitat, mentre que la resta és d'ús exclusiu del notari arxiver del districte.

53. *Catàleg de l'arxiu notarial...*

ELEMENTOS ESCRITURIARIOS, ALFABETIZACIÓN Y PRÁCTICAS MÁGICAS
EN UN EXPEDIENTE INQUISITORIAL DEL SIGLO XVIII:
EL PROCESO DE JACOME DUPRÉ

0 — ALICIA MARCHANT RIVERA
UNIVERSIDAD DE MÁLAGA

Preliminares

El presente estudio da luz pública al contenido de un proceso inquisitorial inédito que hoy día aún duerme, archivado junto a otros expedientes, en las dependencias de la Divinity School (Harvard University, EE.UU.), esperando turno para ser explorado en su totalidad y cargando a sus espaldas largos años de silencio y orfandad.

A diferencia de otros textos inquisitoriales conservados en universidades americanas,¹ el manuscrito que incluye el proceso de Jacome Dupré, vivandero² de las guardias valonas³ en la Tarragona del siglo XVIII, carece de luz sobre su ubicación y traslado, al menos respecto a lo que el más anciano archivero y los anales universitarios pudieron aportar.

Dos cajas congregadas bajo el epígrafe «Inquisición Barcelona» albergan las diversas piezas en latín, catalán y castellano, manuscritas e impresas, que, en una horquilla temporal de cuatro siglos –XVI/XIX–, pueden

1. Como ejemplo, la universidad americana de Emory conserva un volumen de la Inquisición que fue propiedad de Juan Antonio Llorente (1756-1823), quien llevó este texto, junto con otros documentos, a París, cuando tuvo que salir de España. El siguiente dueño del volumen fue el bibliófilo Francisco Domecq Víctor, aunque posteriormente el texto sufrió varios traslados hasta ubicarse en la citada universidad.

2. «*Persona que vende víveres a los militares en marcha o en campaña, ya llevándolos a la mano, ya en tiendas o cantinas*»; *Diccionario de la Real Academia Española*, Madrid: Espasa-Calpe, 1994.

3. «*El origen de estos cuerpos se remonta a 1702, durante la Guerra de Sucesión, con la finalidad de rendir honores y escoltar a la persona del Rey, por lo que sus miembros debían pertenecer a la más rancia nobleza y mostrar una fidelidad absoluta a la institución monárquica. A pesar de su carácter más bien ceremonial, se integraron como dos unidades más del ejército de S. M. Católica, estando presentes en casi todas las campañas en las que se vio envuelta España a lo largo del siglo XVIII y comienzos del XIX*»; José M. ALARCÓN LUQUE, «Las Reales Guardias Valonas y Españolas durante el reinado de Carlos IV (1788-1808)», *A. C. M. H. Alabarda* (enero 2002).

arrojar nuevos contenidos e intereses sobre pautas de investigación ya establecidas o pendientes de retomar.

El legajo se halla precedido de un catálogo casero, en prieta letra manuscrita de los años 20 del pasado siglo, único testimonio de trabajo humano paleográfico realizado sobre este conjunto inédito.

El enfoque que se ha aplicado al análisis de este proceso inquisitorial ha sido el de la historia de la cultura escrita en su vertiente de orientación mágica del texto escrito, recopilación de soportes e instrumentos de escritura empleados en prácticas religiosas heterodoxas⁴ y grado de alfabetización existente en el colectivo actuante, en nuestro caso el de los soldados de guardias valonas.

Respecto a este último aspecto, una relación lineal aportaría que los caracteres gráficos únicamente pueden parecer poderosos para quienes no consigan entrelazarlos en los hechos ordinarios de su vida cotidiana,⁵ para quienes los consideren de algún modo extraños. Según este planteamiento, únicamente en un contexto de alfabetización restringida sería posible una orientación mística de las grafías. Debe ser pues nuestra tarea en estas líneas desconfiar del sencillo esquematismo de esta valoración e intentar conceder a sociedades de épocas precedentes la cualidad de ser tan complejas como las actuales.

Antecedentes: la Inquisición y el tribunal de Barcelona

El Tribunal de la Inquisición tuvo una larga vida en España: se instauró en 1242 y no fue abolido formalmente hasta 1834, durante la Regencia de María Cristina, registrándose su actuación más intensa entre los años 1478 y 1700, con el gobierno de los Reyes Católicos y de los Austrias.⁶

Los primeros tribunales de Inquisición se formaron a partir de un concilio provincial de Tarragona, ciudad escenario de los procesos que se proponen para comentario; dependían del obispo de la diócesis y, por regla general, su actuación fue moderada.

4. Manuel GUERRA, *Historia de las Religiones*, Pamplona: Ediciones de la Universidad de Navarra, 1980, p. 370-374.

5. Rita MARQUILHAS, «Orientación mágica del texto escrito», en Antonio CASTILLO (comp.), *Escribir y leer en el siglo de Cervantes*, Barcelona: Gedisa, 1999, p. 111-128.

Con el establecimiento de los Reyes Católicos en el poder, el Santo Oficio cambiaría de manera notable. Si inicialmente el tribunal fue creado para frenar la heterodoxia entre los bautizados (las causas más frecuentes eran los falsos conversos del judaísmo y mahometismo; pronto se añadió el luteranismo, con focos en Sevilla y Valladolid, y el alumbradismo, movimiento seudomístico), también se consideraron delitos contra la fe la blasfemia, en la medida que podía reflejar la heterodoxia, y la brujería, como subproducto de religiosidad.⁷

Se reconoce mayoritariamente que las cárceles del Santo Oficio fueron mejores que las seculares: conocemos sus normas internas, su relativa liberalidad (condena a cárcel perpetua significaba a no más de siete años, por ejemplo) y hasta los presupuestos de su mantenimiento y sus dietas. La tortura, que estaba limitada por severas restricciones y sólo tras consulta obligatoria a la Suprema o Consejo Central, se practicaba con métodos nada sensacionalistas y no se llegó a usar ni en el 10% de los procesos. Por su parte, los autos de fe no consistieron en la celebración multitudinaria de la quema del hereje: eran solemnísimos actos públicos en los que, tras el sermón aleccionador, eran leídas las sentencias a los reos; los relajados eran entonces entregados al brazo secular para su ejecución extramuros en el quemadero, previa muerte por asfixia a los que se habían reconciliado.⁸

El deseo de paliar la posible arbitrariedad de que el Inquisidor medieval acusara a un eventual reo espontáneamente determinó la figura del fiscal, pero como éste no podía actuar sin licencia del juez inquisidor se reinició en similar abuso.

La historia de la Inquisición en Aragón estuvo marcada por la oposición popular, oficial y legalista de sus Cortes. No hubo ni una sola reunión en Cortes a lo largo del siglo XVI que no se constituyera en enérgica protesta contra los abusos y desafueros inquisitoriales. La existencia de los fueros representó para el Santo Oficio algo semejante a un constante examen de conciencia.

6. Entrevista con Beatriz COMELLA, autora del libro *La Inquisición española* (Rialp, 1988; 3ª ed.: noviembre de 1999), realizada por Jorge BALVEY, *ARVO.NET 2000. Escritos ARVO*.

7. J. PÉREZ, *Crónica de la Inquisición en España*, Barcelona: Martínez Roca, 2002.

8. Ángel PRADO DE MOURA (coord.), *Inquisición y sociedad*, Valladolid: Secretariado de publicaciones e intercambio editorial, Universidad de Valladolid, 1999.

De entre las historias generales de la Inquisición, H. Lea⁹ había aportado gran cantidad de datos sobre el Tribunal de Barcelona, como lo hicieron, aunque con menor volumen, H. Kamen¹⁰ y los distintos colaboradores de la obra dirigida por J. Pérez Villanueva y B. Escandell.¹¹

Autores como J. Blázquez se inclinan por pensar que el tribunal de Barcelona fue realmente peculiar y señala que *«la historia del Santo Oficio de Barcelona casi podría ser calificada como la historia de un conflicto jurisdiccional entre las autoridades catalanas y él»*, como ya lo había hecho H. Lea al señalar el cambio que representó el decreto de la Nueva Planta (1716), cuando escribió que, *«como todas las libertades y privilegios de Cataluña fueron abolidos por los conquistadores, sus subsiguientes relaciones con la Inquisición no muestran ya caracteres especiales»*, lo que quiere decir, lógicamente, que anteriormente sí los tuvo. Por su parte, J. Martínez Millán ha puesto de relieve que *«el Tribunal de Cataluña fue, sin duda alguna, el que más alteraciones experimentó a lo largo de su historia, especialmente durante el período inmediatamente anterior (1640-1700) a la crisis general de la institución en el siglo XVIII»*.

Se implanta la Inquisición en Cataluña en 1487, después de larga resistencia, y su primer periodo abarca hasta la muerte de Felipe II (1598), con dos claros subperiodos: 1487-1505, dominado por la acción contra el criptojudasmo, y 1539-1598, por la represión del protestantismo. Frente a la Inquisición, los reinos de la Corona de Aragón partían de una situación distinta de los de Castilla: la experiencia inquisitorial no era nueva para ellos. En el caso de Barcelona, además, se añadía el hecho de contar, ciudad y diócesis, con un inquisidor propio, segregado del inquisidor general. Era una inquisición plenamente papal y romana que se encontraba ahora en franca y pacífica atonía. El deseo de independencia frente a la Corona y de vinculación a Roma se manifestará en los pactos de Peronne de 1641, que mantendrían la Inquisición en Cataluña.

La economía del Tribunal de Barcelona fue siempre muy precaria. Sus sueldos solían estar por debajo de los de la mayoría de tribunales y, a medida que los privilegios y exenciones del pan y de la carne se fueron redu-

9. *Historia de la Inquisición Española*, Madrid: Fundación Universitaria Española, 1983, 3 v.

10. *La Inquisición Española*, Barcelona: Grijalbo, 1977, 322 p., y *La España de Carlos II*, Barcelona: Crítica, 1987, 662 p.

11. *Historia de la Inquisición en España y América*, Madrid: BAC, 1984, 1.548 p.

ciendo, se estancó esta compensación. Las entradas, a su vez, presentaban también fuertes dificultades. Pablo IV, para evitar que el tribunal viviera únicamente de la confiscación, con lo que comportaba de posible abuso del mismo, ratificó una anterior concesión papal de que se atribuyera a cada tribunal un beneficio de las catedrales y colegiatas que radicaran en el distrito inquisitorial. Al de Barcelona le correspondieron pues las catedrales de Tarragona, Barcelona, Girona, Urgell, Vic y Elna y las colegiatas de Santa Ana de Barcelona, Guissona, Organyà y Tremp.

La ubicación del distrito del Tribunal de Barcelona determina parte de su actividad: por ser zona fronteriza con Francia será notable el número de franceses juzgados por el Tribunal y, por lo que la frontera comporta de movimientos militares en el siglo XVII, serán también muchos los militares encausados. Por ser puerto de mar, la vigilancia de los libros será también otra de las actividades notables.¹²

Las condenas por brujería. Prácticas mágicas y el uso de elementos escriturarios

En España hubo pocos casos de brujería en comparación al resto de Europa; fue un fenómeno más destacado entre la población bautizada de los territorios americanos, por el apego a sus ritos y tradiciones seculares. En la Península alcanzó gran difusión el proceso de las brujas de Zugarramurdi (Navarra), condenadas en 1610.¹³ La Inquisición prefirió considerar a estas brujas personas alucinadas o enfermas.

En los procesos de tribunales como el de Cartagena de Indias, llaman la atención las acusaciones por brujería, entre las cuales se mencionan específicamente echar las varillas para descubrir tesoros (la moderna guaquería era perseguida como cosa del diablo) o utilizar las habas para hacerse invisible, etc.

12. Joan BADA ELÍAS, «El Tribunal de la Inquisición en Barcelona, ¿un tribunal peculiar?», *Revista de la Inquisición*, núm. 2 (1992), p. 109.

13. Algunos inquisidores pusieron en tela de juicio el papel de la Inquisición en los procesos de brujería, especialmente tras el sonadísimo auto de fe de este año, que tuvo lugar en Logroño y que llevó a la hoguera a algunas supuestas brujas del norte de Navarra. El *Tratado de las supersticiones y hechicerías, y de la posibilidad y remedio de ellas*, que vio la luz pública por vez primera en Logroño, en 1529, aunque indirectamente, se anticipa en esta línea. Fray Martín DE CASTAÑEGA, *Tratado de las supersticiones y hechicerías...*, Madrid: De la luna, 2001.

Según los inquisidores, los brujos tenían la capacidad de hacerse pequeños y transportarse por el aire; se transportaban en perros, gatos y otros animales; hacían polvos y ponzoñas que extraían de sapos, culebras, lagartos, caracoles y pedos de lobo. Utilizaban estos polvos para destruir las cosechas y hacer mal a las personas y al ganado; y su dios, antropomórfico o teromórfico, llamado demonio, era adorado en ritos perfectamente definidos.¹⁴ Precisamente el primer caso de brujería procesado inquisitorialmente en España se dio en Zaragoza, en 1498; hubo siete más hasta 1532. Abundante sería el recuento de las supersticiones que cobijó Aragón en esos siglos, así como el de los procesos anejos. En 1585 se castigaba a azotes a María Gracia Melero por conservar el dedo de un ahorcado y creer que eso le daría buena suerte.¹⁵

Cuenta Cristóbal de Chaves, autor bien informado por su cargo de procurador de la Audiencia, en su *Relación de la cárcel de Sevilla*, escrita entre 1591 y 1592, que había muchos presos que ganaban su vida escribiendo cartas y billetes de amores para fuera de la cárcel y que respecto a los prisioneros del Santo Oficio, las disposiciones y normas referentes a su gobierno eran taxativas en lo tocante a la general incomunicación de los presos, por más que luego la realidad fuera otra. Precisamente el racionamiento inquisitorial del papel, junto a las largas horas invertidas en las alegaciones y confesiones en su propio amparo, son los argumentos en los que Ángel Alcalá se basó para poner en duda que fray Luis de León escribiera en la cárcel de Valladolid *De los Nombres de Cristo* o *Exposición del Libro de Job*.

Señala Antonio Castillo que el ingenio, ante esta situación, se despertó en presos como Luis Carvajal el Mozo, hijo de Luis Carvajal el Viejo, gobernador del Nuevo Reino de León, de origen portugués y estante en

14. «A Doña Lorenza de Acereto, por ejemplo, procesada y posteriormente absuelta por el tribunal, se le acusaba de utilizar los polvos resultantes de la trituración de las calaveras, cabezas de difuntos, sesos de asno y cabezas de gato prieto. A estos polvos se añadían recortes de uñas de los pies y de las manos y los cabellos de la cabeza de la parte del cogote. Esta mezcla se tostaba y colocaba en un recipiente de plata y se echaban sobre ella, a manera de sal, unos pedazos de ara consagrada»; M. Victoria URIBE, «Los ocho pasos de la muerte del alma: la Inquisición en Cartagena de Indias», *Boletín Cultural y Bibliográfico*, núm. 13, v. XXIV (1987).

15. Ángel ALCALÁ GALVE, *Los orígenes de la Inquisición en Aragón*, Zaragoza: Diputación General de Aragón, Departamento de Cultura y Educación, 1984 (Colección Temas de Historia Aragonesa; 1).

Méjico, que fue procesado y sentenciado por la Inquisición mejicana acusado de judaizante. En una de las misivas que dirigió a su hermana Leonor lo deja ver cuando manifiesta su esperanza en volver a tener en sus manos el mismo plátano que, sin duda, él había empleado para mandar uno de sus mensajes. También un hueso de aguacate envuelto en un trozo de tafetán, y en el hueso unas letras algo difíciles de leer pero que empezaban diciendo «*Paciencia como Job*», fueron el exponente de la necesidad de mantenerse unido a los suyos a través del hilo de la escritura. La pluma podía sustituirse por una aguja y los contados pliegos de papel por algún hueso de aguacate, la piel de una pera o un pedazo de cualquier tejido.¹⁶

La invocación del demonio podía revestir dos maneras y ser también objeto de la comunicación escrita: expresa, cuando se pedía su auxilio y que se manifestara a través de signos o señales, y tácita, si los medios utilizados eran tales que exigían su intervención, aunque no fuera expresamente invocado. Es evidente el predominio femenino en estas prácticas, ya que el 85,3% era mujeres; entre los hombres, se cuentan esclavos, fabricantes de sillas, zapatos y espadas, así como un porcentaje elevado de hombres y mujeres sin oficio: algunos, pobres de solemnidad. La mayoría era gente de vida poco ejemplar: personas que estaban amancebadas, hijos naturales y mujeres separadas de sus maridos o solteras con más de un hijo de diferentes padres. Gente, en suma, marginada por el desamparo y el bajo estatus social y étnico.

Para la mayoría, la superstición era su medio de vida o una ayuda para malvivir, pues todos acabarían confesando que carecían de los poderes que les atribuían, pero que se aprovechaban de la credulidad popular para sustentarse con el dinero que recibían a cambio de los conjuros, hechizos y embustes.

Entre los procesados había personas que decían descubrir cosas ocultas o encontrar objetos perdidos y hurtados, utilizando para ello la suerte del cedazo, las oraciones del *Ánima sola* y de *Santa Marta* o unos huevos echados en agua fría. Otras quitaban o evitaban hechizos con sahumerios, baños de hierbas y enterramientos de diversos objetos en las puertas de las casas.

Propone Pilar Hernández el caso del joven cuzqueño Leonardo Álvarez Valdés, que fue denunciado por invocar al demonio. Se le había encontrado una cédula, firmada de su puño y letra, en la que ponía: «*Digo yo, Leo-*

16. Antonio CASTILLO GÓMEZ, *El aguacate y los plátanos. Cárcel y comunicación escrita en ambas orillas del Atlántico (Siglos XVI y XVII)*, en vías de publicación.

nardo [...], que daré y entregaré mi alma a los demonios luego que salga de éste mi cuerpo; y que hago y haré pacto explícito con cualquiera que se me aparezca; y lo firmo de mi nombre [...]». Y en una nota añadía: «daré esta cédula de entrega de mi alma al demonio que se me apareciere y sacare el problema de mi alma». Al principio negó ser el autor del escrito, aunque luego confesó que lo hizo con intención de apostar, debido a su desesperada situación económica.

Si tenemos en cuenta las penas contenidas en el derecho, habrá que convenir que el Santo Oficio se mostró benigno con estos delincuentes y fue parco en las penas. Tenemos la impresión de que consideraban a aquellos pobres reos como víctimas de un engaño, consecuencia de su incultura y unas circunstancias sociales adversas. La pena más común fue de 100 ó 200 azotes (aplicados con más o menos rigor), destierros (más o menos rígidos) o unas multas que nunca llegaban a pagar, dada la imposibilidad.¹⁷

Los zahoríes, que tenían el don de ver a través de la materia, eran requeridos para ver tesoros ocultos, sirviéndose también de instrumentos relacionados con el mundo de la cultura y escritura. Como ejemplo, podemos nombrar al arquitecto Melchor Pérez de Soto, que en 1650 era maestro mayor de obras en la catedral de Méjico. Se le acusó de estar en posesión de libros prohibidos y haber usado la astrología judiciaria para hacer juicios de nacimiento y pronósticos para descubrir hurtos, adivinar elecciones, etc. En las actas se citan varios traslados de impresos y escritos, que circulaban entre los acusados, los cuales se habían valido de ellos para adivinar el porvenir en las rayas de la mano.

Los nigromantes, por medio de escritos impresos o manuscritos (grimorios), imponían su voluntad a los demonios para con su ayuda encontrar tesoros ocultos, adivinar el futuro o vencer la resistencia de la mujer más firme. No obstante, los nigromantes estaban muy lejos de conocer bien su arte: muchos de ellos eran simples tramposos que tan sólo se habían apropiado de algunos trozos del saber. Éste fue el caso de Diego de la Rosa, bordador de oficio, quien en 1580 fue acusado de nigromancia ante la Inquisición de Lima. En el momento de la detención, se encontró en su poder un ejemplar manuscrito, redactado por su mano, «con muchos caracteres, letras griegas y hebraicas y otras cosas malas». El libro contenía rituales

17. Paulino CASTAÑEDA DELGADO, Pilar HERNÁNDEZ APARICIO, «Los delitos de superstición en la Inquisición de Lima durante el siglo XVII», *Revista de la Inquisición*, núm. 4 (1995), p. 9.

y conjuros para atraer a las mujeres, poder volar por el aire con los demonios, hacer hablar a una calavera, hacerse invisible; pero, sobre todo, instrucciones para encontrar tesoros escondidos, donde se utilizaban para la ceremonia velas de cera, incienso y cuatro varillas de ganado.¹⁸

Pero, como apunta M. Jesús Torquemada, habría que cuestionarse cuántos de esos personajes estaban convencidos de la veracidad de sus procedimientos y quiénes de ellos explotaban la picaresca y el aturdimiento de sus convecinos para «*pasar la vida*» simplemente. Por ello, al acercarse a los procesos inquisitoriales de estas características que venimos tratando, resulta muchas veces difícil discernir si cuando reconocían que sus prácticas eran defraudatorias lo hacían en honor a la verdad o empujados por el duro trance en el que se encontraban, para terminar cuanto antes su proceso inquisitorial.¹⁹

El proceso de Jacome Dupré, soldado de las guardias valonas. Crónica de un suceso²⁰

a) f. 1r. (Tarragona, año de 1723). Por delitos de sortilegio y superstición. Cárcel de San Juan, entró en ella el día 16 de marzo de 1723 Jacome Dupré, de nacionalidad suiza y natural de San Mauricio, de oficio vivandero en las guardias valonas. Se llevó al hospital el 28 de junio de 1723, donde murió el 24 de julio del mismo año.

b) f. 2r. (23 de febrero del año 1723). Pedro de Copón firma el documento en el que se manda prender a Jacome Dupré, soldado de las guardias valonas, por delitos de sortilegio y superstición, en las cárceles secretas de la Santa Inquisición, con la confiscación de sus bienes.

c) f. 4-14 (19 de noviembre de 1722). Testificación de María Dupré, esposa de Jacome Dupré. Se declara que Jacome había sido soldado de guardias valonas, pero al día de la testificación tenía el oficio de vivandero en la ciudad de Tarragona. María era hija de Jaime Matheu, labrador, y

18. GUSTAV HENNINGSEN, «La evangelización negra: difusión de la magia europea por la América colonial», *Revista de la Inquisición*, núm. 3 (1994), p. 9.

19. M. J. TORQUEMADA, *La Inquisición y el diablo*, Sevilla: Universidad de Sevilla, 2000.

20. El proceso inquisitorial aparece en el Archivo de Divinity School sin foliar, de modo que la pauta empleada se corresponde con la numeración correlativa de los folios aplicada por la autora para su estudio.

de edad de 44 años. Manifiesta la voluntad de haber descargado su conciencia antes, pero alega haber sido amenazada por el marido y otros afines.

Los hechos tuvieron lugar el 31 de octubre. La casa de María era «*de habitación pública*» y allí se hospedaban dos soldados de guardias valonas, uno capitán de armas de la Compañía de *monsieur* Castañet, de guardias valonas de Tarragona, y el otro, Nicolás Sinsaberze, de nacionalidad alemana y soldado de la misma compañía, apodado «*el Pintor*». El tercer individuo es el marido de la que comparece, Jacome Dupré, dueño de la casa donde se cometieron los delitos, situada en la calle de la Virgen de Montserrat.

Jacome Dupré le pidió a su esposa una sortija de oro y otra de plata, sin ofrecerle ninguna explicación. A las dos de la tarde, salieron los tres hombres de casa y no volvieron hasta las seis; traían consigo un palo de grueso como el dedo pulgar, y puesto en el extremo del palo un poco de cera blanca y en el medio, un trozo de seda colorada; en el extremo del palo, un poco de seda amarilla.

A las once de la noche, María estaba en su cuarto y por curiosidad se puso a mirar por el ojo de la cerradura de la sala donde los tres hombres estaban. Al no poder ver, abrió un poco la puerta. Vio cómo el soldado llamado Nicolás tomó el palo, apretándolo todo lo fuertemente que podía y dando vueltas por la sala. María vio cómo el palo se inclinó hacia la tierra y entonces dijo Nicolás «*aquí está el dinero*», y todos se fueron a sus aposentos.

Al día siguiente, todos cantaron y bailaron hasta que llegaron las once; en ese momento, Jacome Dupré anunció a su esposa y a la criada que se retiraran a la cama. Jacome y Nicolás *le enseñaron a María un papel que había pintado el diablo, en el cual papel había pintada una mano, un alma, un pan, dos horquillas y una hostia*, y dijo Nicolás que con aquel papel pintado y todo lo demás contenido en él hallaría todo el dinero que hacía años estaba enterrado en la escalera, donde habitaba un alma en pena.

Al cabo de dos días se reunieron, porque Nicolás *expresó el deseo de hablar con el demonio. Para ello utilizó un compás sobre el papel que ya tenía y se puso bocabajo y de cabeza*. Los demás escucharon un ruido y luego él alegó que había estado hablando con el diablo.

Tomó el papel y lo encendió con el canal bocabajo, viéndose unas letras muy distintas, por las cuales, según Nicolás, transmitía el diablo que en la grada había mil doblones que el diablo guardaba. Y añadió que sin una hostia consagrada y un pan y dos horquillas de hierro no podía levantar aquel dinero, porque en la olla del dinero había dos horquillas de plata.

Jacome Dupré mandó a la criada, Margarita, que comprase el pan, pan que luego los tres hombres recortaron en forma de hostia, y pidió a su mujer la llave del arca. Nicolás orientó a Jacome que al amanecer debía llevar la hostia a una iglesia y ponerla bajo el mantel del altar, para consagrarla, y así lo hizo en la Iglesia Catedral. Luego amenazó de muerte a su mujer y a su criada, por si decían algo o rompían la hostia que estaba guardada en el arca.

A las once de la noche siguiente, se reunieron en el sótano de la casa con el papel, el pan, la hostia y las dos horquillas, y Jacome volvió a advertir a María que no se encomendara a Dios; en caso contrario, se la llevarían los demonios, cosa que la mujer desoyó.

A las cuatro de la madrugada se oyó un gran ruido. Subió Jacome y advirtió a la mujer y a la criada que si a la mañana siguiente le preguntaban los vecinos por el ruido, que dijeran que se le había caído un doblón en la escalera.

El día antes de esta declaración, Nicolás había preguntado a María si quería ver al demonio, a lo que ésta respondió negativamente. Volvió a preguntarle si quería ver el caballo negro y el blanco, a lo que ella encolerizada respondió de nuevo de forma negativa, añadiendo que más podía Dios que él y que todos los demonios. Ante esto Nicolás sugiere a Jacome que entierre viva esa noche a su mujer y que, en caso contrario, lo haría él. Oyendo esto María se escapa y acude a la guardia de la Puerta de San Antonio, comunicó todo lo que pasaba al capitán de la guardia y él dio parte al teniente del Rey de la plaza. Capturaron a los tres hombres.

María Dupré declara para descargar su mala conciencia, jura y, *como no sabe firmar*, lo hace por ella Joseph Vattle, calificador. Se trata de una copia de su testificación, que concuerda con el original y queda en secreto.

d) f. 12-15. Deposición de María Dupré, que se hace a dos de diciembre de 1722. Comparece a las 3.30 de la tarde en la sacristía de la capilla de los Terreros, situada en el mismo convento. Se añade como dato que ella y la criada fueron encerradas en el cuarto la noche de los hechos y que también aparecen otros dos soldados de las guardias valonas que no cooperan en los hechos, pero que estuvieron presentes en una sesión, aunque la noche clave fueron encerrados en sus cuartos. Pasa esta ratificación de deposición ante Joseph Marca, notario del Santo Oficio.

e) f. 16-23. Declaración de la criada, Margarita Sarandels, natural de Villanueva de Cubellas, que figura a diferencia de la de la esposa como no ratificada, al igual que su deposición.

La criada llevaba unos cinco meses sirviendo en la casa de los Dupré. Apunta que, el primer día de los hechos, los tres hombre se marcharon de

la ciudad y volvieron a casa sobre las cuatro o cinco de la tarde. Añade como dato que *«trahían un palo de abellar enforcado que sólo vio / cómo lo sacó de debaxo de su casaca, y / dixerón los dos, que esta declarante lo / oyó, que el dicho Nicolás para arrancar / el palo de la tierra hubo de sangrarse / por la rodilla, haviéndoles en- / señado la llaga en la rodilla»* (f. 17r.). La criada, en su declaración, añade más datos que María Dupré: que antes de la noche en la que ellas presenciaron la ceremonia, Nicolás el soldado se encerró en su cuarto y *«escribió o pintó un papel»*, sin que los demás lo pudieran ver, *«y se sacava sangre de su cuerpo y con su sangre escribía en aquel papel»*. El ama y la criada vieron *«un papel donde había diferentes caracteres, parte con tinta y parte con sangre»*. Nicolás dijo que las letras que se vieron al quemar el papel eran el nombre del antiguo habitante de la casa, que se llamaba Martín, que llevaba treinta y ocho años enterrado, que se cumplirían el día de San Martín. La criada también había sido enviada a comprar dos velas pequeñas.

Nicolás había puesto un papel de ancho como la mano con una figura del diablo en la puerta de cada cuarto de la casa, menos en el que Margarita y su ama dormían. Esa noche prendieron a su amo, Jacome Dupré, y al capitán de armas, con dos soldados más que había en la casa. Nicolás huyó, pero fue detenido por el comandante de guardias valonas de la ciudad y tiene entendido la criada que está preso en uno de los castillos de la misma.

f) f. 30-33. Comparece el testigo tercero, Mariano de Abad, soldado que fue prendido y que, por estar algún tiempo en casa de Jacome, participó de oídas del asunto.

g) f. 34-37. Testimonio del soldado Carlos de la He, compañero del anterior, que también vivía en casa de Jacome y que también fue prendido y cuestionado en torno a por qué no había denunciado antes a la Santa Inquisición (responden que los tres implicados hablaban todos en secreto).

h) f. 38-41. Testimonio de D. Luis Ferdinando, teniente de guardias valonas, natural de Flandes. Estaba de guardia en la Puerta de San Antonio cuando María Dupré acudió a denunciar.

i) f. 42-43. Testimonio de Pedro Juan Pujol, quien hizo las horquillas para Jacome Dupré.

j) f. 44-45. Comparecencia de Pablo Amiguet, albañil de Tarragona. Se le cita para que cuente qué halló debajo de las escaleras en casa de Jacome Dupré. *Allí aparece un papel blanco en el que ya no había hostia, y era el mismo papel, según María, en el que estuvo envuelta en su arca. «Un pan con un papel enzima con diferentes caracteres y figuras en él escritos»;*

también halló como dos tenedores de hierro y un forcado de avellano en cuya extremidad había cera blanca y la seda roja y la amarilla.

k) f. 46-47. Testimonio de Felipe Freyre, teniente del Rey de Tarragona. Declara en torno a por qué mandó prender a los dos soldados que vivían en la casa de Jacome Dupré.

l) f. 48-50. Testimonio de Don Pedro Alejo, conde de Brías, comandante de los batallones de las guardias valonas. Al parecer Nicolás el Pintor estuvo retraído en la Catedral hasta que se habló con otras autoridades eclesiásticas y se le prendió.

m) f. 51-52. El testigo número diez es el sargento Caballero.

n) f. 53-56. Testimonio del Barón de Haën, Capitán del Regimiento de la reales guardias valonas, nacido en Luxemburgo.

ñ) f. 57-58. Testigo número doce. Don Pedro Antonio Tacón y Cárdenas, comisario de guerra de los Ejércitos de Su Majestad.

o) f. 60-73. Testimonio de Nicolás Andrés Fontsigler, apodado el Pintor, cabecilla de los hechos, que está en la cárcel y no entiende el idioma castellano, por lo que se le nombra un intérprete, Ambrosio Valat. Nacido en el ducado de Sajonia, en la capital, tiene de 20 a 21 años. Su oficio era pintor antes de servir al Rey. Al presente era soldado del regimiento de guardias valonas, de la compañía de *monsieur* Castañer. Se le toma declaración a los veintidós días de estar en la cárcel.

El tal Nicolás había estado comiendo y durmiendo varios días en casa de Jacome Dupré –que es designada por él como «*cabaret*»– y no tenía dineros para pagarle. Entonces, como había oído de María Dupré que en aquella casa había dineros escondidos, inventó la historia para marear la perdiz hasta que le llegara el turno de partir con las tropas.

La escalera donde se le antojó decir que estaba el dinero era de piedra. «*Un papel que forxó de su caveza pintando una ca- / veza de muerto diferentes triángulos / un caldero, y diferentes escitu- / ras que unas no dezían nada / y otras dezían Martín, mil doblones [...]*» (f. 63r.). Su idea era entretener a los dueños de la casa hasta el día de San Martín, para que abriesen el dinero, y ese mismo día él se iría con las tropas. «*[...] Y también en el / dicho papel había algunas letras colo- / radas las que hizo escriviéndolas / con orines, y después puestas a la / luz quedaron coloradas*» (f. 63v.). La criada, Jacome Dupré, María Dupré y los dos soldados comían juntos y convinieron repartirse el dinero; los otros dos soldados de la pensión no estaban al tanto. *Apunta Nicolás que el papel blanco en el que envolvió la hostia lo guardaba para hacerse un pasaporte. Se comieron los trozos de la hostia sobrante entre todos.*

Mientras que los tres hombres cavaban la escalera, hicieron tanto ruido que vinieron algunos vecinos a preguntar, con lo que apagaron las luces, momento que aprovechó Nicolás para meter en el agujero todos los objetos que se han venido citando, y luego lo taparon. A la mañana siguiente, dieron la excusa de que al Pintor se le había caído medio doblón en la escalera.

María Dupré comenzó a sospechar que Nicolás llevaba muchos días sin pagar lo que comía, pero entonces el marido comenzó a pegarle y ella se escapó diciendo al declarante que se la pagaría. Vinieron los guardias a prender al Pintor, que se había recluido en la Iglesia Catedral, y lo llevaron preso a la cárcel del cuartel. También prendieron a los otros dos soldados, pero éstos salieron en libertad pronto.

Según lo que le había comentado Jacome, María había llevado a su marido a la cárcel de Tarragona vidrio picado mezclado con la comida, y a él mismo también le echó alguna cosa mala en la comida que le hizo tener un accidente del que llegó a ser sacramentado.

Los dos hombres son trasladados de las cárceles de Tarragona a cárceles secretas de la Inquisición. Nicolás el Pintor se ratifica en todo lo que ha dicho y no tiene más que añadir.

Más adelante, con la información que han proporcionado los demás testigos, se le vuelven a hacer preguntas. Entonces sí declara que es falso que él dijera que iban a buscar la vara de Jesé, y que sólo ató lo susodicho al palo para componerlo e intentar engañar a todos, porque no podía pagar la estancia. El compás sirvió para hacer un círculo en la escalera y señalar el lugar. *La criada confiesa a su amo estando ya en la cárcel que había visto a Nicolás escribir el papel de su puño y letra por el agujero de la cerradura.*

El reo declara que es falso que él hubiera dicho que la mano que pintó era del demonio. Se trataba de orines, que pasados por el calor de una vela se quedaron rojos. Admite que fue verdad que pidió dos candelas, porque era de noche y quería ver, pero es falso que pidiera una hostia consagrada. «Y escribiéndole assímismo un papel escrito en / él diferentes figuras, círculos y caracteres, y otras / cosas, y ya algo gastado y roto; dixo ser el mis- / mo papel quel tiene, y todo lo que en / él ay de caracteres, y otras cosas, como son / círculos, triángulos, calderas, y figura del De- / monio, y calabras, y escrito quel dize sacra / y Martín, y otras cosas; todo lo hizo, y escri- / vió a fin de engañar a Maria [...]» (f. 71v.), pero no por obrar contra la Santa Fe Católica.

Alega que hizo todos los dibujos sin ocultarse, a la vista de todos los que entraban a comprar vino a casa de Jacome Dupré, que la mayoría de las

veces él estaba borracho y que no sabía que hubiera dineros ciertos debajo de la escalera. Que es cierto que él mandó hacer las dos horquillas para luego poder clavarlas en la muralla, poner un palo y escaparse. «*Que él ha dicho la verdad en todo, y aunquel / sea puesto a cuestión de tormento no dirá otra / cosa porque todo es como lo ha dicho so cargo / de su juramento y lo firmó junto con dicho su in- / térprete [...]*» (f. 73r.).

p) f. 90r. Habla el fiscal: «*[...] digo que he / visto las testificaciones contra Jacome Du- / pré Vivandero, y los soldados San Juan / y Nicolás N., alias el Pintor, de las rea- / les Guardias Valonas; y resultando de / ellos, que los referidos tres sujetos concur- / rieron en la ejecución de sortilegio por / buscar thesoros: pido y suplico se / vean en junta de Calificadores; jun- / tamente con el papel de los caracteres, y / figuras; y executado se me traiga para pe- / dir lo de justicia [...] febrero de 1723*». Antes de esta sentencia figuran numerosos informes del Santo Oficio.

Se suceden en el legajo una serie de informes de un solo folio, en tiempo desde marzo a julio, en los que los oficiales inquisidores apuntan que «*no se sigue cosa alguna*» contra Jacome Dupré.

q) f. 101-102. Relación del médico sobre la indisposición de Jacome Dupré (22 de mayo de 1723). El médico de los presos, D. Rafael Esteva, dice haber notado en Jacome Dupré calentura, tos y expectoración de sangre, por lo que pide que se le traslade a una cárcel más espaciosa para que le puedan hacer efecto los medicamentos.

r) f. 106. Voto de prisión de Jacome Dupré (25 de febrero de 1723), desde el Palacio de la Inquisición de Barcelona. «Mandamiento sin secreto» que acompaña al voto de prisión.

s) f. 112r. María Dupré, confiesa Jacome, había estado casada antes que con él con dos o tres maridos. Jacome declara que su última confesión cristiana fue hace once meses, en Tarragona. Respondió bien a todas las preguntas de doctrina cristiana que le hicieron los inquisidores. «*Preguntado si sabe leer, y escribir y si ha estudiado alguna facultad dixo no sabe leer, ni escribir, ni estudiado facultad alguna*». Jacome Dupré apunta que su mujer pidió a Nicolás el Pintor le pintase una Virgen de Montserrat y un San Antonio. A su mujer le hubiera encantado tener por marido al Pintor, según declaraciones de la susodicha. Éste le preguntó si la casa era suya, y ella le dijo que era alquilada, que ojalá fuera suya para conseguir el dinero que, durante las últimas guerras, el antiguo dueño había dejado enterrado en ella.

A partir de ese momento comienza el bulo, que Nicolás confiesa a Jacome que era por no querer pagar. Jacome Dupré declara que su mujer y Nicolás son los primeros que se conchaban.

t) f. 121-122. Se le pide de nuevo a Jacome Dupré que descargue su conciencia. Que estando en la cárcel de Tarragona, un soldado lo visitó y le comunicó *que en el papel que se había encontrado debajo de la grada estaban pintadas su cabeza y la del soldado San Juan, y ellos no le habían dado permiso para ello*. Nicolás, cuando ambos viajan juntos hacia las nuevas cárceles, les dice que lo había escrito de su cabeza. Y añadió el dicho Nicolás que había estado en la Inquisición de Roma y que en ella había molido huesos dentro de un mortero, de calavera de hombre, para mezclarlos con mercurio, y que no le daba pena aunque le cargasen de cadenas, y que se escaparía dejando un fajo de paja atado a las cadenas. *Y el dicho soldado Nicolás, en este camino hacia la nueva cárcel, pasando por Martorell, se hizo dar un pliego de papel blanco, que no se sabe por qué lo pidió, y llevaba escondida en los calzones una pluma, de plomo, y un cortaplumas pequeño.*

Al final de la acusación presentada (f. 129r.), se expresa lo siguiente: «*Otrosí, a Usted pido y suplico que este reo sea puesto a rigurosa quies-tión de tormento, en que esté, perseverare y le sea repetido, como aya lugar en derecho, hasta que entera y cumplidamente diga la verdad de sí*».

u) f. 131r.: «*y el día siguiente enseñó a las dichas mujeres / un papel que no sabe si era el que había escrito el dicho Nicolás con tinta y sangre, y como cada día escribía y pintaba nuevos papeles [...]*».

Jacome Dupré confiesa que cerró la puerta de la escalera porque no se fiaba de Nicolás, que todos los días escribía cosas nuevas. Entonces fue cuando colocó el Pintor un papel con la cara del diablo en la puerta de cada cuarto y dijo que si no le abrían la puerta de la escalera vendría el diablo y se llevaría a uno de ellos. Habló con el diablo, según Jacome Dupré, en alemán, por una chimenea. Jacome Dupré señala que él no creía, a diferencia de María, su mujer, que fuese a encontrar el dinero, pero que en todo momento hacía lo que Nicolás le ordenaba.

Los tres triángulos del papel declara Dupré que eran tres pactos con el diablo, según el Pintor. Se le propone que sepa que va a ser puesto como testigo contra Nicolás y Sanjuán; Jacome Dupré acepta.

El 24 de junio de 1723, los médicos de los pobres presos aconsejan a las autoridades del Santo Oficio que se traslade a Jacome al hospital de la ciudad de Barcelona de la Inquisición, porque persisten las calenturas con amagos de convertirse en *Pshiscio* (con amagos de pasar a tísico).

Entre los f. 48 y 49 del legajo va inserto un pequeño papel que es la partida de defunción de Jacome Dupré. Es un formulario a imprenta relleno con sus datos. Ingresó en el hospital de Santa Cruz de Barcelona el 25

de junio y murió en ese mismo hospital el 24 de julio. El formulario está en latín. De esta forma se cierra el expediente.

Conclusiones

Tras este recorrido por la función que jugaron los soportes e instrumentos de escritura en el desarrollo de prácticas mágicas denunciadas y condenadas por la Inquisición, podemos esbozar ciertas conclusiones.

Nuestros personajes se desenvuelven en la sociedad de una España dieciochesca diezmada por los esfuerzos que los gobernantes habían exigido a los ciudadanos para proteger unos valores que ya se habían puesto en entredicho hacía tiempo en el resto de Europa. La intervención del Santo Oficio a la hora de reprimir estas manifestaciones de ocultismo venía a tratar de paliar determinadas carencias de tipo científico y cultural que aquejaban a la España del siglo XVIII.

El aparato inquisitorial fue consciente del poder y eficacia de la escritura utilizada por sus reos, de ahí que se procediera en el siglo XVI al racionamiento del papel en la cárcel de Sevilla, tal y como se ha visto. Ante la carencia de soporte escritorio, se desarrollaron pues los más inverosímiles canales e instrumentos de comunicación escrita por parte de los presos (aguja, piel de pera, pedazos de tela, hueso de aguacate, etc.).

También los textos escritos de orientación mágica se formalizaron en modelos documentales reconocidos, como la cédula, en el caso referido del joven cuzqueño Leonardo Álvarez, quien en el citado documento, firmado de su puño y letra, había pactado la entrega de su alma al diablo.

Los zahoríes, que tenían el don de ver a través de la materia, eran buscados para localizar tesoros ocultos, sirviéndose también de instrumentos relacionados con el mundo de la cultura y escritura. En esta línea se podría situar la acción de Nicolás el Pintor, soldado de las reales guardias valonas, quien en la búsqueda de un supuesto tesoro emplea de manera continuada papel, tinturas, compás y otros elementos relacionados con el mundo de la cultura escrita. Las técnicas al uso de estos sacatesoros eran de lo más variado, pero en esencia todas ellas se centraron en conseguir el efecto de encontrar riquezas que permanecían ocultas al ojo humano y que, por llevar así mucho tiempo, se hallaban únicamente a la espera de que alguien se convirtiera en su nuevo dueño.

Pero también Nicolás el Pintor hace participar al otro polo de estas relaciones mágicas en el proceso de escritura. Así, el diablo «pinta» un papel

en el que se dan cita lo humano y lo divino –una mano, un pan, un alma y una hostia–;²¹ el diablo habla y se comunica a través de un papel incendiado.

Por otro lado la sangre, como tintura, es empleada en este proceso como vehículo del acto escriturario, aunque más adelante se declara su naturaleza de orín que, tras haber sido expuesto al calor, había adquirido una tonalidad rojiza.

La relación pormenorizada del proceso inquisitorial nos ha permitido conocer que Nicolás el Pintor, soldado valón, conocía la habilidad de la escritura (así lo pone de manifiesto la inmersión en este campo que aplica al entorno de sus prácticas mágicas; además, sabe firmar), e incluso utiliza ésta con fines turbios y en provecho propio, pretendiendo engañar a los moradores de la casa de los Dupré, usando la escritura abiertamente como instrumento de poder. La escritura como fundamento mismo, la fuente de la potencia operativa del objeto mágico.²²

Presenta también una conciencia clara acerca de la importancia de la posesión de material escritorio como soporte de documentación oficial, el caso aludido del papel conservado para elaborar un pasaporte.

En cambio, Jacome Dupré, también soldado valón, refiere que no sabe leer ni escribir ni ha estudiado facultad alguna (razón por la que se comprende que desempeñe el oficio de vivandero y que pertenezca a una generación de guardias valonas donde el primitivo origen noble del cuerpo se había desvirtuado).

Por su parte, Nicolás el Pintor, aun poseyendo un grado medio de cultura, como se ha demostrado, había estado envuelto previamente en otro tipo de supersticiones y prácticas mágicas (moler huesos de calavera de hombre dentro de un mortero para mezclarlos con mercurio), lo que viene a corroborar la idea expuesta en los preliminares: no sólo en un contexto de alfabetización restringida es posible una concepción mística de la grafía (éste es el caso de Jacome y María Dupré, o la criada), sino que actuaciones

21. «Para esa clase de sortilegios era muy frecuente la utilización de hostias consagradas, agua bendita, vino consagrado, reliquias de santos, etc. Otras veces el vehículo material del ensalmo consistía en pociones, ungüentos o rezos de diferentes oraciones»; M. J. TORQUEMADA, *La Inquisición...*, p. 46.

22. Giorgio R. CARDONA, *Antropología de la escritura*, Barcelona: Gedisa, 1999, p. 157. Ver también a este respecto el capítulo II.2 de la obra de Fernando BOUZA ÁLVAREZ, *Corre manuscrito. Una historia cultural del Siglo de oro*, Madrid: Marcial Pons, 2001, p. 93-108.

como la de Nicolás el Pintor nos demuestran que, aparte la dosis de engaño patente en el curso de los acontecimientos y el uso de la escritura como poder frente a un colectivo, seguía viva en la época la creencia en el poder mágico de la escritura y en los elementos concernientes a su universo.

El Pintor demuestra ser un soldado que está en posesión de instrumentos y soportes de escritura, como lo respalda el pliego de papel blanco que pidió en Martorell, de camino hacia la nueva cárcel, y la pluma y el cortaplumas pequeño que llevaba escondido en los calzones. En definitiva, por lo entresacado de las declaraciones, concebía el escribir y pintar papeles como una actividad cotidiana («y como cada día escribía y pintaba nuevos papeles [...]») aneja a su diaria existencia.

Todo lo expuesto nos conduce a pensar que la vulgarización de los procesos de lectura y escritura no tuvo por qué conllevar la anulación de los grafismos mágicos, ni de su poder para atraer y convencer. Por el contrario, es evidente que facilitó su acceso, particularizó ciertas prácticas, llegando finalmente a insertar nuevas líneas y canales de comunicación escrita en el ancestral mundo de la magia.

LA JUSTÍCIA ORDINÀRIA A CATALUNYA:
ELS ALCALDES MAJORS DEL CORREGIMENT DE MATARÓ (1718-1808)

○ RAFAEL CERRO NARGÁNEZ
UNIVERSITAT DE BARCELONA

Introducció¹

El Decret de Nova Planta de 1716 definí el límits territorials del que havia d'ésser una de les dotze demarcacions catalanes del segle XVIII: el corregiment de Mataró. Fou, doncs, voluntat de l'administració borbònica –tot seguint el parer dels coneguts informes emesos per l'intendent de Catalunya, José Patiño, i el conseller de Castella, Francesc Ametller– afeblir la superfície de l'antiga vegueria de Barcelona i configurar una nova entitat jurídica, a partir de la façana litoral del Maresme, que dependria de la pujant ciutat de Mataró, població que no fou mai vegueria, però que es convertí en cap de corregiment, i a la qual s'afegí el domini de la sotsvegueria del Vallès, territori que a partir del segle XIV també depengué del veguer barceloní i que ara, sota el regnat de Felip V, fou classificada alcaldia amb capital a la vila de Granollers.²

D'aquesta manera –i sempre segons les dades oferides pel cens de 1719–, el corregiment de Mataró que sorgeix del Decret de Nova Planta, amb una superfície de 1.459 Km², no fou precisament un dels més extensos del país, però amb 36.274 habitants sí que era dels més poblats. Compitava gairebé amb 67 poblacions: 36 eren de jurisdicció reial (com ara Mataró i Granollers) i 31 de senyoriu. A l'alcaldia de Granollers li corresponien,

1. Aquest article s'ha finançat amb una beca predoctoral de la Fundación Caja Madrid, concedida en el marc de la meua tesi doctoral, titulada *Los alcaldes mayores de Barcelona (1718-1808)* i dirigida pel Dr. Pere Molas Ribalta. També agraeixo al Dr. Enrique Giménez López, de la Universitat d'Alacant, la seva profitosa ajuda.

2. Josep Maria GAY ESCODA, «La gènesi del Decret de Nova Planta de Catalunya. Edició de la consulta original del Consejo de Castilla de 13 de juny de 1715», *Revista Jurídica de Catalunya* (Barcelona), 1-2 (1982), p. 7-41 i 263-348. Jesús BURGUEÑO, *De la vegueria a la província. La formació de la divisió territorial contemporània als països catalans (1790-1850)*, Barcelona: Rafael Dalmau, 1995 (Col·lecció Camí Real; 7), p. 22.

llavors, la meitat de totes aquestes jurisdiccions; en concret 34: 18 de règies i 16 de senyoriu.³

Naturalment, la màxima autoritat d'aquest partit fou, com era previsible, el corregidor, que fixà la seva capital –i la del seu jutjat reial ordinari– a la ciutat de Mataró. Els titulars del corregiment foren sempre militars, seguint la planta militarista imposada per Felip V als regnes de la Corona d'Aragó. Bé que Mataró no fou mai considerada com una de les grans places d'armes catalanes, amb guarnició militar, com ho eren Barcelona, Tarragona, Girona, Lleida, Tortosa, Vic i Puigcerdà, a la pràctica els titulars del corregiment esdevingueren igualment «*gobernadores militares y políticos*».⁴

Aquest corregidor militar tingué la responsabilitat de presidir el nou ajuntament de regidors mataroní i d'impartir justícia civil i criminal ordinària de primera instància. Però, de fet, el seu tarannà castrense fou la principal causa per la qual l'obligaren a assessorar-se, en matèria contenciosa, per un tinent de corregidor o alcalde major: un lletrat, advocat dels Reials Consells, que, a més, presidí el capítol municipal en les absències dels seus superiors. El corregiment comptà durant el segle XVIII amb dos alcaldes majors: un residí a la ciutat de Mataró, molt a prop del corregidor, i l'altre instal·là el seu jutjat a la vila de Granollers.

Fins a la primera meitat de la centúria foren els corregidors de Mataró els encarregats de nomenar els seus alcaldes majors. Però publicada l'Ordinanza d'Intendents-Corregidors, el 13 d'octubre de 1749, aquesta responsabilitat passà a mans del rei, el qual, per mitjà d'una terna de tres candidats proposats per la Cambra de Castella, escollia lletrat, sempre a instàncies del secretari del Despatx de Gràcia i Justícia. El Decret de 29 de març de 1783 suposà una altra novetat per als alcaldes majors en classificar, prelatòriament, l'alcaldia mataronina en vara de segona classe o d'ascens i la granollerina en primera classe o d'entrada. Aquest és, doncs, el *cursus honorum* professional dels titulars que exerciren ambdues alcaldies catalanes durant tot el segle.⁵

3. Josep IGLESIAS, «Les divisions territorials», a Lluís SOLÉ SABARÍS, *Geografia de Catalunya*, Barcelona: Aedos, 1968, v. III-2, p. 695. Archivo Histórico Nacional (AHN), *Consejos*, llig. 17.991 («*Informes de los corregidores y alcaldes mayores sobre los sueldos que gozan*»).

4. GAY ESCODA, *El corregidor en Catalunya*, Madrid: Marcial Pons, 1997, p. 652-661.

5. La bibliografia relativa als alcaldes majors, la trobem a José Manuel BERNARDO ARES, *Los alcaldes mayores de Córdoba (1750-1833)*, Córdoba, 1978 (Colección Medina y Corella); 4). Ricardo GÓMEZ-RIVERO, «Alcaldes mayores del Reino de Aragón (1750-

Mataró: vara de segona classe o d'ascens

Cronològicament parlant, el doctor en dret Josep Montaner, ciutadà honrat de Barcelona i advocat dels Reials Consells, fou el primer alcalde major de Mataró. En qualsevol cas, el seu nom no apareixia a la llista de contribuents al Reial Cadastre de Mataró, elaborat per la Intendència el 1719, per la qual cosa deduïm que no era pas veí de la ciutat.⁶ Una mica més de llum aportà un informe borbònic de 1717. Segons aquest, Montaner era nascut a Barcelona. Durant el govern austriacista fugí de la capital en companyia del filipista Josep Llopis, més tard conseller de Castella.

A causa dels seus mèrits de fidelitat, el nostre home fou consultat per la Reial Audiència catalana per ocupar diversos càrrecs al nou ajuntament barceloní, però sense gaire sort. També sol·licità el dret de portar espasa i

1808)», *Ivs Fvgit. Revista Interdisciplinar de Estudios Histórico-Jurídicos* (Zaragoza), 2 (1993), p. 153-164. Enrique GIMÉNEZ LÓPEZ, *Militares en Valencia (1707-1808)*, Alicante: Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, 1990 (Ensayo e Investigación; 30), p. 159-189. Joan MERCADER I RIBA, *Felip V i Catalunya*, Barcelona: Edicions 62, 1968, p. 315-321. Josep Maria TORRAS I RIBÉ, *Els municipis catalans de l'Antic Règim (1453-1808)*, Barcelona: Curial, 1982, p. 229-234. María del Carmen IRLES VICENTE, «Justicia y poder. Los alcaldes mayores de Teruel en el siglo XVIII», a *I Conferencia Internacional "Hacia un Nuevo Humanismo"* (Córdoba), v. II (2001), p. 995-1.011, i «La divisió territorial i judicial de les terres catalanes en el segle XVIII: l'alcaldia major d'Agramunt», a *V Congrés Internacional d'Història Local. L'Estructuració Territorial de Catalunya*, Barcelona, 2001, p. 432-442. Rafael CERRO NARGÁNEZ, «Cíviles entre militares: los alcaldes mayores de Barcelona (1718-1750)», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna* (Barcelona), 15 (1995), p. 353-359; «Los alcaldes mayores de Barcelona: perfil sociológico de una élite letrada al servicio de los Borbones (1718-1750)», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna* (Barcelona), 17 (1997), p. 217-238; «La implantación de los alcaldes mayores en Cataluña (1717-1834)», *Studia Historica. Historia Moderna* (Salamanca), 21 (1999), p. 295-314; «Els alcaldes majors de Catalunya: entre austriacistes i borbònics (1717-1725)», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* (Barcelona), XVI (1998), p. 283-301; «Els alcaldes majors de Catalunya: l'opció civilista enfront de la militarista (1717-1720)», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* (Barcelona), X (2000), p. 301-320; «La nómina de los alcaldes mayores de Cataluña (1717-1834)», *Ivs Fvgit. Revista Interdisciplinar de Estudios Histórico-Jurídicos* (Zaragoza), 8-9 (2001), p. 45-74; «Los alcaldes mayores de Cataluña. Una evolución desigual y conflictiva (1717-1808)», *Hispania. Revista Española de Historia* (Madrid), 207 (2001), p. 289-314, i «Los alcaldes mayores del corregimiento de Lérida en el siglo XVIII», *Cuadernos Dieciochistas* (Salamanca), 2 (2001), p. 37-72.

6. Joaquim LLOVET, *Mataró, 1680-1719: el pas de vila a ciutat i a cap de corregiment*, Mataró: Caixa d'Estalvis de Mataró, 1966, p. 127-128.

exempció d'allotjaments.⁷ Poc després, el coronel Francisco Antonio de Morales, primer corregidor de Mataró, el nomenà el seu alcalde major. Montaner jurà la vara el 7 d'octubre de 1718, segons certificà el secretari de l'ajuntament, Segimon Ros.⁸ Però molt aviat Morales es penediria de la seva elecció. En efecte, Montaner s'havia revelat com un lletrat amb fort caràcter i un criteri independent que no agradava gens ni mica al corregidor, acostumat –com a militar– a ésser obeït pels seus subordinats. Inevitablement sorgiren conflictes i fortes topades entre tots dos, la qual cosa obligà la Reial Audiència a intervenir-hi.⁹ La seva sobtada mort a mitjan 1723, després de gairebé cinc anys a l'alcaldia, no portaren la desitjada harmonia entre les dues autoritats del corregiment: la militar i la civil.

El 26 de novembre de 1723, Morales tornava a nomenar un nou alcalde major. L'escollit fou ara el burgès honrat i advocat de la Reial Audiència Salvador Reniu i Padró. El Consell de Castella aprovà el nomenament per Decret de primer de febrer de 1724. Pagà la *media annata* i jurà el càrrec, davant el regent Cristóbal del Corral Idíaquez, el 24 del mateix mes, bé que tenia llicència de la Cambra per prendre possessió a mans del corregidor.¹⁰

La família Reniu estava fortament arrelada a Mataró des de feia generacions. Joan Tria i Reniu, burgès honrat el 1600, mullerà el seu fill Melcior Tria i Reniu amb Maria Àngela Padró, filla de l'apotecari Antoni Padró. Potser ens pot semblar estrany un nomenament com el de Salvador. El seu pare, el també burgès honrat Josep Reniu i Padró, doctor en medicina, havia estat un ferm austriacista. Els anys 1700 i 1708 fou jurat en cap de Mataró. Gràcies als serveis prestats a la futura emperadriu, Elisabet Cristina de Brunswick, en desembarcar a Mataró per casar-se amb l'arxiduc Carles, fou recompesat, el 12 d'abril de 1709, amb un títol de cavaller. Però no el gaudí pas gaire temps. El seu nom figurava a la coneguda llista de mercès i privilegis cremats públicament pel botxí borbònic l'11 d'abril de 1716.¹¹

7. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), *Reial Audiència*, r. 121, f. 135v. (Barcelona, 19 febrer 1717), i r. 122, f. 12v. (Barcelona, 31 març 1717).

8. ACA, *Reial Audiència*, llig. 226/4 (Mataró, 7 octubre 1718).

9. MERCADER, *Felip V i Catalunya...*, p. 318. Pere MOLAS RIBALTA, *Societat i poder polític a Mataró (1718-1808)*, Mataró: Rafael Dalmau, 1973, p. 77 i 81.

10. ACA, *Cancelleria*, r. 6.137, f. 1v.-7r. (Granollers, 26 novembre 1723).

11. Pedro VOLTES BOU, «Noticias sobre las mercedes nobiliarias otorgadas por el Archiduque Carlos de Austria durante su gobierno en Barcelona», *Documentos y Estudios* (Barcelona), X (1961), p. 89. Francisco José MORALES ROCA, *Próceres habilitados en las Cortes del Principado de Cataluña, siglo XVII (1599-1713)*, Madrid: Hidalguía, 1983, v. II, p.

No obstant això, malgrat els antecedents familiars, el nostre Salvador Reniu i Padró adoptà un interessat posicionament vers la causa filipista al final del conflicte dinàstic. L'estiu de 1713 fugí de Barcelona, on exercia d'advocat, i es refugià a Mataró, ja a mans borbòniques. Ingressà a la companyia del mariscal de camp Gabriel Cano, governador militar de la ciutat. La seva vinculació a l'autoritat militar mataronina li permeté, molt aviat, ésser nomenat assessor lletrat ordinari del corregidor Francisco Antonio de Morales i subdelegat de la Intendència.

Els triennis a l'alcaldia de Reniu i Padró foren igualment conflictius com en temps de Montaner. En especial difícils foren les seves relacions amb el nou corregidor, el mariscal de camp Oroncio Betrela de Andrade, el qual, sense el permís del Consell de Castella i amb l'oposició del nostre lletrat, escollí, el 1731, un nou alcalde major: Bru Sanromà. Malgrat tot, Reniu i Padró aconseguí, el novembre del mateix any, un nou despatx d'alcalde major per a un nou trienni.¹²

Els serveis de Salvador Reniu i Padró no passaren desapercebuts a la Corona. El 1733, al poc temps de deixar la vara, fou nomenat regidor vitalici de Mataró per la mort de Josep Vendrell.¹³ Aquest títol fou complementat, set anys després –durant la guerra amb Anglaterra–, amb el càrrec de «veedor» del comerç i el contraband de Mataró.¹⁴ Morí exercint la regidoria l'any 1766, però la seva herència serà recollida pel seu primogènit, el burgès honrat Josep Francesc Reniu Padró i Llauder, síndic procurador general (1785-1788) i regidor de Mataró entre els anys 1785 i 1795.¹⁵

Bru Sanromà, ciutadà honrat de Barcelona, era membre d'una família de camperols de Tiana que es traslladaren a Mataró el segle XVII. El patriarca, Bru Sanromà i Partella, rebé el 20 de juny de 1676 privilegi de ciutadà honrat de Barcelona. Anys més tard, el 1705, fou jurat en cap de Mataró i rendí obediència a l'arxiduc Carles en nom de la ciutat. No obstant això, el 1707 fou desinsaculat per simpatitzar amb la causa filipista. Per aquest

63. Mateo BRUGUERA, *Historia del memorable sitio y bloqueo de Barcelona y heroica defensa de los fueros y privilegios de Cataluña, 1713-1714*, Barcelona: Editorial Luis Fiol y Cros, 1871-1872, v. II, p. 466.

12. ACA, *Reial Audiència*, r. 14, f. 10v.-12r. (Madrid, 21 abril 1731), i r. 212, f. 62-64r. (Madrid, 29 novembre 1731).

13. ACA, *Reial Audiència*, r. 213, f. 86v.-87r. (Aranjuez, 21 juny 1733).

14. ACA, *Reial Audiència*, r. 217, f. 207r.-209v. (Aranjuez, 19 juny 1740).

15. ACA, *Reial Audiència*, r. 167, f. 156-157v. (Barcelona, 7 agost 1745). MOLAS, *Societat i poder polític...*, p. 199.

motiu, com a mèrit, l'any 1715 el Capità General, el marquès de Castel-Rodrigo, el nomenà –amb caràcter interí– membre del Consell de Mataró, alhora que es dissenyava la planta municipal catalana. De fet, l'Audiència l'havia consultat per a una de les noves regidories, però sense èxit.¹⁶ En canvi, el 5 de gener de 1731, el seu fill, l'esmentat Bru Sanromà, llavors doctor en dret civil i advocat dels Reials Consells, era escollit alcalde major pel corregidor Oroncio Betrela de Andrade. Però aquest nomenament fou rebutjat per Reniu i Padró, que al·legà l'hostilitat del corregidor vers la seva persona.¹⁷ El Consell de Castella, però, per Decret de 26 de juny, anul·là el títol, per bé que pensem que aviat aquest tribunal canvià d'opinió, perquè el 14 de desembre l'aprovà després de quasi un any d'obstrucció. Sanromà jurà la vara a l'Audiència l'11 de gener de 1732 i pagà la *media annata*, tot i que no pogué prendre possessió del càrrec fins que Reniu i Padró finalitzés el seu trienni, cosa que succeí l'any següent.¹⁸

Bru Sanromà reproduí els mateixos incidents a l'ajuntament que els seus predecessors, però aquesta circumstància no fou pas obstacle per sol·licitar –amb els seus germans Domènec i Jaume Sanromà– plaça de regidor a Mataró. La Reial Audiència catalana el considerava un digne candidat: «*aunque de genio áspero, según le comprehenden algunos en la ciudad*». No obstant això la seva pretensió fou rebutjada perquè la seva alcaldia era incompatible amb la regidoria.¹⁹ Després de tretze anys a la vara que exercia amb l'Auditoria de Marina, deixà la vara vacant el 1746. El seu substitut fou l'advocat de la Reial Audiència Antoni Espona, que arribà a la ciutat amb retard.

Els Espona, ciutadans honorats de Barcelona, eren veïns de Manresa, població a la qual el doctor en dret civil per la Universitat d'Osca, el nostre Antoni Espona, fou alcalde major (1734-1738). El seu pare, Josep Espona, preparà el 1738 al seu primogènit un avantatjós matrimoni amb Anna Maria Arnau, filla del prestigiós doctor en dret mataroní Josep Arnau i Cabanyes.²⁰ Llavors Antoni es traslladà a Mataró i aquí continuà la carrera de vares, gràcies al títol expe-

16. LLOVET, *Mataró, 1680-1719...*, p. 49 i s. MERCADER, *Felip V i Catalunya...*, p. 421.

17. ACA, *Reial Audiència*, r. 212, f. 69-71v. (Mataró, 5 gener 1731).

18. ACA, *Reial Audiència*, r. 212, f. 20v.-21r. (Madrid, 30 juny 1731).

19. ACA, *Reial Audiència*, r. 154, f. 128v.-129r. (Barcelona, 13 març 1734).

20. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), Fèlix AVELLA, *Llibre Segon, Capítols Matrimonials, 1725-1743*, f. 72v.-77r. (Barcelona, 17 setembre 1738). Per aquest motiu sol·licità a l'Audiència exempció d'allotjament. ACA, *Reial Audiència*, r. 162, f. 155-156v. (Barcelona, 16 desembre 1739).

dit, el 9 de setembre de 1747, pel corregidor Betrela. El Consell de Castella aprovà el seu despatx per Decret de 24 febrer de 1748. Jurà la vara amb llicència de la Cambra, mesos més tard, però abans hagué de pagar el dret de la *media annata*.²¹ Només un trienni estigué Espona a l'alcaldia, perquè, de fet, feia temps que anava darrere d'una regidoria, la qual aconseguí l'any 1752. En aquesta plaça estigué fins al 1765, data de la seva jubilació.²²

La presència del doctor Josep Alegret suposà un canvi qualitatiu important respecte als seus predecessors. De fet, no tan sols era el primer alcalde major forani que tenia Mataró, sinó que a més fou el primer en ésser nomenat pel rei, a consulta de la Cambra de Castella, segons establia l'Ordenança d'Intendents-Corregidors de l'any 1749. Alegret era natural de la ciutat de València, on es graduà, el 1726, llicenciat i doctor en dret civil. Fou rebut com a advocat dels Reials Consell l'agost de 1731. Començà la carrera de vares a l'alcaldia d'Osca (1731-1737), on dirigí interinament, durant gairebé dos anys, el corregiment i la subdelegació de rendes per absència del seu titular. En aquest partit, a la vila de Bolea, tingué un greu incident verbal amb uns soldats i el seu comandat, Cayetano Perlasca. El 1737, el corregidor de Sant Felip, el coronel Miguel Vandooren, el designà alcalde major. Aquí, el 1744, era acusat de corrupció i quedà suspès de sou i càrrec un cop li fou practicat el judici de residència. Però una setència favorable del Consell de Castella de 1747 el declarà innocent i el reintegrà a la seva vara fins que en cessà el 1750. Conclòs el seu mandat a terres valencianes, la Cambra de Castella el consultà el 26 de maig de 1751 per fer-se càrrec de la vara mataronina, vacant per la renúncia d'Espona.²³ La Resolució Reial decretà nomenar-lo el 29 de juliol. El títol reial es despatxà el 12 d'agost. Jurà la vara, a la Sala Primera de Govern del Consell de Castella, sis dies després i pagà la *media annata*.²⁴ A Mataró, Alegret estigué cinc anys

21. ACA, *Reial Audiència*, r. 491, f. 90v.-93r. (Mataró, 9 setembre 1747).

22. ACA, *Reial Audiència*, r. 495, f. 121v.-123r. (Aranjuez, 25 abril 1752). Hagué de pagar a la Reial Hisenda 14.552 morabatins de *media annata*. L'espòs de la seva única filla, Anna Maria Espona i Arnau, el doctor en dret Raimon Font i Cervelló, fou síndic procurador general de Mataró entre els anys 1770 i 1773. Tot i que una néta, Francesca Font i Espona, es mullerà el 1793 amb Bernardo Tirrel, capità d'infanteria i fill del corregidor de Mataró, el mariscal de camp Pedro Tirrel. MOLAS, *Societat i poder polític...*, p. 175.

23. Archivo General de Simancas (AGS), *Gracia y Justicia*, llig. 152 («La Cámara, el 26 de mayo de 1751, propone letrados para la vara de alcalde mayor de Mataró»).

24. AGS, *Gracia y Justicia*, «Llibre de Registre», 299. ACA, *Reial Audiència*, r. 494, f. 202-205v. (Buen Retiro, 12 agost 1751).

sense protagonitzar incidents importants. De fet, el 1756, malgrat haver finalitzat el seu mandat, la Reial Audiència li ordenà continuar a la comissió encarregada de fortificar el riu Besòs, a Mollet, fins a l'arribada del seu substitut.²⁵ Renuncià després a l'alcaldia de Tarragona, però acceptà de servir les de la Solana (1757-1762), Ocaña (1762-1766), Almodóvar del Campo (1766-1769), Torregimeno (1769-1772) i Azuaga, on portà a terme diverses comissions per ordre del Consell de Castella.²⁶

El seu substitut fou el polèmic Luis Vidal de Lorca, fill de Francisco Pérez de Lorca, tinent coronel del regiment de Santiago i més tard director del Reial Hospital de Lleida. Un germà, Melchor Vidal, fou governador polític i militar i comandant general a la província de Nicaragua (Regne de Guatemala). Sabem que el nostre home estudià lleis a les universitats de Cervera i Osca, on es doctorà en dret civil. Gràcies a la seva formació acadèmica el Consell de Castella el consultà per ocupar càtedra de decrets, regència de lleis i filosofia suarista a Cervera, però sense èxit.²⁷

La carrera de vares, Vidal la començà a Vilafranca del Penedès el 1743, però, en acabar el seu trienni, les acusacions per la seva conducta foren tan greus que a punt estigueren de costar-li el càrrec. Malgrat això, no hi hagué cap obstacle perquè entre l'abril i el juliol de 1750 la Cambra de Castella el consultés per ocupar les vares civil i criminal de la ciutat de València. Aquí els informes emesos foren desiguals. Mentre que el conseller de Castella, José Borrull, el considerava «*sujeto de prendas*», Pedro Colón de Larreátegui –antic regent de l'Audiència de Catalunya– afirmava concisament: «*no he encontrado quien le conozca*».²⁸ Finalment, no sortí del país perquè el rei el nomenà, el 1751, alcalde major de Lleida, on residia bona part de la seva família. A Mataró, arribà quatre anys més tard, a consulta de la Cambra del 28 d'abril de 1755.²⁹ La Resolució Reial té data del 7 d'agost. El despatx s'expedí el 21 d'octubre i el jurament, satisfeta la *media annata*, fou complimentat davant el Consell de Castella el dia 5 de novembre.³⁰

25. ACA, *Reial Audiència*, r. 405, f. 35v., «*El secretario de la Audiencia, Francisco Prats y Matas, a José Alegret, alcalde mayor de Mataró*» (Barcelona, 5 febrer 1756).

26. AHN, *Consejos*, llig. 13.361/19, «*Relación de méritos y servicios del doctor José Alegret*» (Madrid, 11 octubre 1773).

27. CERRO NARGÁNEZ, «Los alcaldes mayores del corregimiento de Lérida...», p. 44.

28. AGS, *Gracia y Justicia*, llig. 151 («*La Cámara, el 29 de julio de 1750, propone letrados para la vara de alcalde mayor criminal de Valencia*»).

29. AGS, *Gracia y Justicia*, llig. 154 («*La Cámara, el 28 de abril de 1755, propone letrados para la vara de alcalde mayor de Mataró*»).

30. ACA, *Reial Audiència*, r. 499, f. 7v.-10r. (San Lorenzo, 21 octubre 1755).

En aquest destí, tornà a tenir problemes, ara amb els regidors de la ciutat, els quals el denunciaren reiteradament a l'Audiència pel seu comportament autoritari. El 1761 finalitzà un tens mandat. Tres anys després era proposat, en tercer lloc, per al corregiment de lletres d'Alcoi, però en la mateixa data era finalment nomenat corregidor de Ponferrada (1764), plaça on acabà la seva carrera. Tot i això, abans de prendre'n possessió hagué de renunciar a la vara d'alcalde major d'Almuñécar i Salobreña.³¹

Pel que fa a Francisco Manuel Laborda, nasqué el 1714 a Saragossa, estudià filosofia, lleis i cànons a les universitats de Saragossa, Osca, Valladolid i Alcalà, on es doctorà, i oposità a diverses càtedres a Saragossa, però sense gaire fortuna. De totes maneres, en aquesta ciutat exercí el càrrec d'advocat de presos del tribunal de la Inquisició.

La seva carrera a la magistratura la començà, precisament, a Mataró. No coneixem la data de la consulta ni la resolució, però el seu títol fou despatxat el 13 d'octubre de 1761, un cop consumada la renúncia de l'andalús Miguel Fernández de Zafra, nomenat poc abans. El 25 del mateix mes, Laborda jurava el càrrec davant el Consell de Castella i pagava la *media annata*.³² No tenim constància de tensions amb les autoritats municipals, per la qual cosa en finalitzar el seu trienni, el 1764, la Cambra, molt satisfeta, el consultà per altres destinacions. Dos anys enrere ja havia estat inclòs a la terna per fer-se càrrec de la vara d'alcalde major civil de Barcelona. El conseller de Castella Juan Martín de Gamio opinava que era un individu «juicioso, timorato y benemérito de mayor premio que aquella vara».³³ De totes maneres, de Mataró marxà a la vara igualadina, que exercí entre 1765 i 1768. En aquest darrer any, a mitjan febrer, ocupà una de les dues vares de Saragossa, a la seva ciutat natal, gràcies al fet que el també conseller de Castella Juan Antonio de Peñarredonda informà al rei que «su juicio ha sido alabado y su prudencia y conducta aplaudida; le tiene por de buenos talentos, muy moderado en su conducta, desinteresado y de asentado juicio».³⁴ De fet, tots aquests informes favorables serviren perquè la Cambra de Castella el proposés, els anys següents, en totes les vacants que es produïren a

31. GÓMEZ-RIVERO, «Alcaldes mayores del Reino de Aragón...», p. 659.

32. ACA, *Reial Audiència*, r. 877, f. 162v.-165r. (San Ildefonso, 13 octubre 1761).

33. AGS, *Gracia y Justicia*, llig. 158 («La Cámara, el 17 de mayo de 1762, propone letrados para la vara de alcalde mayor civil de Barcelona»).

34. AGS, *Gracia y Justicia*, llig. 159 («La Cámara, el 3 de octubre de 1767, propone letrados para una de las dos varas de alcalde mayor de Zaragoza»).

l'Audiència aragonesa. Però s'hagué de conformar amb una nova pròrroga a la seva vara el 1771. En qualsevol cas, des del 1770 era jutge de les obres de l'importantíssim canal Imperial d'Aragó, però un malaurat incident amb el prestigiós enginyer Ramón de Pignatelli i de Moncayo suposà, el 1786, el seu cessament a la vara. El rei per compensar-li els molts anys de servei a la judicatura li concedí —el març del mateix any— honors d'alcalde del crim de l'Audiència d'Aragó i el nomenà corregidor a Logroño. Malgrat això, un informe reservat del bisbe de Calahorra, datat el 1788 i adreçat a Florida-blanca, assenyalava que el seu rendiment professional ja havia baixat a causa de la seva edat: «*y son repetidas las quejas de los párrocos por su abandono en celar sobre desórdenes de la juventud en aquella ciudad*». ³⁵ Sens dubte, finalitzà la seva dilatada carrera en aquest corregiment.

El barceloní Ignasi Francesc Oliver i de Peyri, doctor en dret civil per la Universitat de Cervera i advocat de la Reial Audiència, és un bon exemple de família catalana vinculada a la carrera de varas. El seu pare, Gerònim Esteve Oliver, fou alcalde major a Montblanc (1732-1745) i el seu oncle, el doctor Josep Oliver, alcalde major a Tàrrega, Camprodon, Vic i Granollers. Les primeres notícies que tenim d'Oliver i de Peyri és un memorial adreçat, el 1756, a l'Audiència, en què sol·licitava plaça d'advocat al jutjat reial ordinari de Vic, on era alcalde major el seu oncle, però aquest suprem tribunal dictaminà «*que no pueden ser juez y abogado en una misma causa tío y sobrino*». ³⁶

El 1758, fou designat per a l'alcaldia de Besalú, plaça que havia quedat vacant en ser nomenat Raimon d'Eva i Betlloc alcalde major de Vic. Positiu fou l'informe emès per la Cambra de Castella en acabar el seu mandat cinc anys més tard, la qual cosa permeté, el 30 de març de 1765, ser consultat, en primer lloc, per a la vara d'alcalde major de Mataró. ³⁷ La Resolució Reial aprovà el nomenament per Decret de 3 de maig. Dos mesos més tard, el dia 17 de juliol, en fou despatxat el títol i rebé llicència per jurar el càrrec a mans del regent de l'Audiència, cosa que féu, en pagar la *media annata*, el 9 d'octubre. ³⁸ Quatre anys exercí aquest càrrec. En cessar-ne l'any 1769

35. AGS, *Gracia y Justicia*, llig. 822, «Informe de Pedro Luis, obispo de Calahorra y la Calzada, al conde de Floridablanca» (Calahorra, 26 març 1788).

36. ACA, *Reial Audiència*, r. 477, f. 63v. (Barcelona, 17 desembre 1756).

37. AGS, *Gracia y Justicia*, llig. 159 («La Cámara, el 30 de marzo de 1765, propone letrados para la vara de alcalde mayor de Mataró»).

38. AGS, *Gracia y Justicia*, «Llibre de Registre», 301; ACA, *Reial Audiència*, r. 881, f. 475r.-478v. (Madrid, 17 juliol 1765).

passà a ocupar les vares de Vilafranca del Penedès (1771), Manresa (1774), Palma (1777) i Daroca (1782), sempre a la Corona d'Aragó.³⁹

Notables eren les connexions familiars del lletrat Francisco Dumení i Argaiñ, nascut a Saragossa i amb nombrosa parentela a l'Exèrcit. Era nebot del tinent general Pedro Argaiñ i cosí germà del marquès de la Real Corona, patge reial i alferes de les Reials Guàrdies Espanyoles (1751). Un fill del nostre home fou cadet al regiment de Brabant.

Francisco Dumení estudià filosofia i lleis a la Universitat de Saragossa. Anys més tard, el 1741, fou admès com a advocat dels Reials Consell. El seu primer càrrec fou d'alcalde major a Lupiana, on el designaren els monjos jerònims del monestir. Segons un informe del conseller de Castella, Manuel de Montoya, datat l'any 1760, «*se había portado bien, aunque no a satisfacción de aquellos religiosos; que su literatura es mediana y ha manifestado desinterés; de buen juicio y costumbres*».⁴⁰ Des d'aleshores fou consultat, sense èxit, per a les vares de Segura de la Sierra, Guernica, Cáceres i Tàrraga. Malgrat això, el 1763, era per fi destinat a Catalunya i nomenat alcalde major de Besalú. Poc després de finalitzar el seu mandat, el 1768, escrigué un memorial al ministre Manuel de Roda en què sol·licitava urgentment plaça d'alcalde major a Catalunya o Mallorca per ser a prop del seu fill militar.⁴¹ La seva demanda fou vista després per la Cambra, bé que el conseller de Castella, Jacint Tudó, en consultar-li per a la vara vigatana, emeté un informe no gaire favorable sobre la seva conducta:

*«En el trienio que sirvió la vara de Besalú manifestó su genio violento y su propensión a adquirir dinero por medios de que jamás habían usado sus antecesores, habiéndose notado trato familiar con aquella gente ordinaria y viciada que podía acarrearle algún interés; por cuyas circunstancias y la de su limitada literatura no le considero idóneo para el empleo que solicita».*⁴²

Tampoc no tingué gaire més sort amb una vacant a la vara de Puigcerdà, però sí a la de Mataró gràcies a la consulta del 16 de novembre de

39. GÓMEZ-RIVERO, «Alcaldes mayores del Reino de Aragón...», p. 595.

40. AGS, *Gracia y Justicia*, llig. 241 («*El Consejo de Órdenes, el 9 de diciembre de 1760, propone letrados para la vara de alcalde mayor de Segura de la Sierra*»).

41. AGS, *Gracia y Justicia*, llig. 159, «*Memorial de Francisco Dumení y Argaiñ a Manuel de Roda*» (Besalú, 28 abril 1769).

42. AGS, *Gracia y Justicia*, llig. 159 («*La Cámara, el 2 de mayo de 1767, propone letrados para la vara de alcalde mayor de Vic*»).

1768. Això no obstant, la Resolució Reial no es pogué resoldre fins al 9 de juny de 1769. El títol fou despatxat el 18 de juliol i el jurament fou portat a terme, el 15 de novembre, a la Sala de Govern del Consell de Castella, quasi un any després.⁴³ Dumení estigué un trienni a Mataró, que finalitzà el 1772, data de la seva mort.

La seva substitució vingué de la mà de l'andalús Francisco Javier Chaves de Córdoba, fill d'Andrés de Chaves, secretari dels virreis de Navarra. Un oncle seu, el tinent general Juan de Chaves, ferit a Gaeta l'any 1707, perdé totes les seves propietats napolitanes i fou presoner dels imperials fins al 1716. En canvi, un altre oncle, també militar, el tinent coronel Miguel de Chaves, tinent de Rei a Gaeta, morí a les presons austríaques de Nàpols, després de cinc anys a la presó. Per aquest motiu, el nostre home rebé de la Reial Hisenda una pensió anual.⁴⁴

Francisco Javier Chaves de Córdoba tingué una acurada formació acadèmica, ja que fou becari al col·legi de San Bartolomé i Santiago de Granada. El 1725, regentà la càtedra de decretals d'aquella universitat i, l'any següent, fou admès com a advocat de la Reial Chancillería granadina. La seva carrera a corregiments i alcaldies fou dilatada. Començà als corregiments d'Olmedo (1734-1741), Ágreda (1741-1746) i Ourense (1746-1751), on fou subdelegat de la Intendència i del jutjat de contraband. El 1751, arribà a Catalunya, terra que ja no abandonà. Fou el primer lletrat forani que tingué Girona en 30 anys, vara que exercí en tres mandats diferents. El primer entre 1751 i 1760, per la renúncia de Josep Martínez de Pons, futur ministre de l'Audiència catalana i conseller de Castella.⁴⁵ Gràcies a la seva bona conducta fou prorrogat en dues ocasions (1755 i 1757). En concloure un llarg mandat fou destinat a l'alcaldia lleidatana, però allí només estigué gairebé un any (1762), perquè de fet el rei decidí nomenar-lo per a la vara d'alcalde major criminal de Barcelona (1762-1767), tot i que abans estigué proposat per a la pròpia de la ciutat de València. En qualsevol cas, el conseller de Castella Lope de Sierra i Cienfuego considerà «*que este sugeto era de mérito y le consideraba digno de que V.M. le aten-*

43. AGS, *Gracia y Justicia*, «Llibre de Registre», 302; ACA, *Reial Audiència*, r. 885, f. 136r.-139v. (Madrid, 18 juliol 1769).

44. AGS, *Gracia y Justicia*, llig. 155, «*Relación de servicios de Don Francisco Javier Chaves de Córdoba*» (1755).

45. AGS, *Gracia y Justicia*, llig. 152 («*La Cámara, el 24 de marzo de 1751, propone letrados para la vara de alcalde mayor de Gerona*»).

*diese en empleos correspondientes en los Dominios de Castilla, por no hallarse con la práctica necesaria para los de Valencia».*⁴⁶

En ser cessat a la vara barcelonina, Chaves de Córdoba tornà de nou a Girona per començar un segon mandat (1767-1771).⁴⁷ Finalitzat aquest, el monarca volgué designar-lo, el 1772 –com a compensació pels seus serveis– per a una de les dues ben dotades vares de Granada, però la rebutjà perquè, de fet, ja estava fermament arrelat al país des de feia temps. Com a conseqüència d'això fou proposat i acceptà l'alcaldia de Mataró, títol que la Cambra de Castella li lliurà el 12 de juliol de 1772 amb llicència per jurar el càrrec a la Reial Audiència catalana, cosa que féu el dia 29 de setembre del mateix any.⁴⁸ En cessà l'any 1776 i per tercer cop tornà a ocupar l'alcaldia gironina (1777-1780), on possiblement acabà la seva carrera.

Manuel de Noreña i González, natural de Puebla de Sanabria (Zamora), substituï Chaves a Mataró. Segons consta, era de família noble, estudià filosofia a Astorga i lleis a la Universitat de Valladolid, on oposità a les càtedres de vespres i prima de lleis sense fortuna. Després de quatre anys de passant en un bufet, fou admès com a advocat de la Reial Chancillería de Valladolid (1766) i dels Reials Consells (1773), la qual cosa li permeté defensar els interessos de diferents llinatges, però sobretot de l'orde de Sant Benet a Castella. El 1775, fou proposat per a corregidor de les Siete Merindades de Castella la Vella i alcalde major de Saragossa i de Cartagena, però sense gaire èxit.⁴⁹ En tot cas, Mataró fou la seva primera vara, gràcies al despatx signat per la Cambra el 6 de febrer de 1776. Jurà la plaça a la Sala de Govern del Consell sis dies més tard i pagà la *media annata*.⁵⁰ A Mataró, estigué un trienni, temps suficient per ser acusat, el 1777, de parcialitat a les eleccions de diputats del comú i síndic personer, a un dels quals agredí salvatgement. El 1779, abandonà Catalunya, però això no fou pas obstacle perquè la Cambra de Castella, malgrat el seu comportament, el continués consultant a les vacants pertinents que es produïen. Així, doncs, el mateix any fou nomenat corregidor de Benabarre i, per Decret de l'1 d'octubre de 1783, alcalde major de Terol, però morí abans de recollir el seu títol.

46. AGS, *Gracia y Justicia*, llig. 158 («*La Cámara, el 17 de mayo de 1762, propone letrados para la vara de alcalde mayor criminal de Barcelona*»).

47. GÓMEZ-RIVERO, «Alcaldes mayores del Reino de Aragón...», p. 511-512.

48. ACA, *Reial Audiència*, r. 887, f. 281-284v. (Madrid, 12 juliol 1772).

49. AGS, *Gracia y Justicia*, llig. 161 («*La Cámara, el 22 de mayo de 1775, propone letrados para una de las dos varas de alcalde mayor de Zaragoza*»).

50. ACA, *Reial Audiència*, r. 892, f. 55-58v. (El Pardo, 6 febrer 1776).

Igual de polèmic resultà José Manuel Picado, nascut a Palència el 1732. Aquest lletrat tenia tres anys d'estudis de filosofia i teologia practicats al convent de San Pablo de Palencia. El 1753, es graduà com a batxiller en dret canònic per la Universitat de Salamanca i, l'any 1757, fou rebut com a advocat dels Reials Consells. Com molts altres col·legues seus, començà la carrera d'advocat en territoris de senyoriu. D'aquesta manera, el 1758, els comtes de Siruela el nomenaren jutge d'apel·lacions i alcalde major de la vila de Roa, on a més tenia bufet obert. A Catalunya, arribà l'any 1775 per fer-se càrrec de la vara de Balaguer, que deixaria quatre anys més tard. Fins al moment, la Cambra de Castella l'havia consultat no més de deu vegades. Produïda una vacant a Mataró, la Cambra consultà Picado amb data d'1 de juny de 1779. La Resolució Reial es publicà el 23 de juliol i el títol es despatxà el 22 d'agost. Jurà el càrrec, a l'Audiència de Catalunya, el 16 d'octubre.⁵¹ El seu comportament, força deshonest a l'hora de tramitar els plets del jutjat ordinari, obligà l'Audiència a cridar-li l'atenció en no poques ocasions, mentre la Cambra es negava a prorrogar-lo a l'alcaldia mataronina. Fou cessat el 1784. En qualsevol cas, continuà la carrera de varas, ara a la vila de Tàrraga (1784-1791) i, després, a la ciutat d'Almería (1792-1800). En aquesta vara andalusa retingué l'assessoria militar i la subdelegació de rendes. El 1800, rebutjà de servir al corregiment de Betanzos, però acceptà el de Guadix (1801-1808), on segurament finalitzà la seva carrera. Successivament havia estat consultat per a les alcaldies de Vara de Rey, Alcalá la Real, tinent d'assistent de Sevilla, Logroño i Cáceres.⁵²

L'advocat valencià Antoni Alcaide substituï seguitament Picado. Aquest lletrat, en arribar a Mataró, tenia una bona formació professional –gràcies a la seva assistència a un estudi d'advocats de crèdit–, així com força experiència a la judicatura. Aquest argument era justificat després d'exercir, durant més de vint anys, vares a Catalunya, Aragó i València, com ara les de Berga (1763-1767), Calatayud (1769-1775), Terol (1775-1779) i Sant Felip (1780-1783).⁵³ A més, havia estat consultat per a l'alcaldia de la vila de Sahagún i, el 1766, en tercer lloc, per a una de les dues vares de Barcelona. Tot i que el conseller de Castella Pedro Ric i Egea no el conexia, havia

51. AGS, *Gracia y Justicia*, «Llibre de Registre», 305; ACA, *Reial Audiència*, r. 895, f. 236v.-239r. (San Ildefonso, 22 agost 1779).

52. AHN, *Consejos*, llig. 13.362/55, «*Relación de méritos de José Manuel Picado*» (Madrid, 7 febrer 1788).

53. GIMÉNEZ LÓPEZ, *Militares en Valencia...*, p. 181 i 188.

estat informat que era un home «razonable». En canvi, al seu col·lega José Aparicio Ordóñez, li havien assegurat –quan informà d’ell l’any 1761– que «era mozo de mui buena havididad y concepto, soltero y como de 30 a 32 años». ⁵⁴

Antoni Alcaide venia de terres valencianes quan, per fi, fou nomenat alcalde major de Mataró per Decret de l’1 d’octubre de 1783. Llavors quedava implantat el nou procediment de nomenaments establert al Decret del 29 de març del mateix any, que convertí Mataró en alcaldia de segona classe. El títol, però, amb les noves disposicions no li foren despatxades fins al 20 de gener de 1784. Prengué possessió del càrrec, davant l’Audiència catalana, el dia 29 d’abril. ⁵⁵ Clogué el seu sexenni, sense incidents remarcables, el 1791, però un any abans ja havia rebut, pel seus serveis, honors d’alcalde del crim de l’Audiència de Catalunya. ⁵⁶ No fou prorrogat a la tinença perquè el rei el nomenà corregidor de La Coruña el mateix any 1791, després d’èsser consultat, sense èxit, per a l’alcaldia valenciana d’Oriola. ⁵⁷

El gallec Santiago Núñez Casqueiro de Santa María nasqué l’any 1738 a Santiago. A la seva universitat estudià tres anys filosofia, però també cursà lleis i cànons a la Universitat de Valladolid, graduant-s’hi com a batxiller el 1759. En aquesta ciutat exercí de passant, treballant al bufet de Juan Bonilla i Gimeno, advocat dels Reials Consells i de la Chancillería de Valladolid. El 1762, Casqueiro fou admès com a advocat de l’Audiència de Galícia i, el 1767, com a advocat dels Reials Consells. En aquest darrer any, el Consell de Castella ordenà pagar-li 200 ducats anuals per formar part d’una comissió encarregada d’efectuar l’índex de papers del Col·legi d’Escocesos de la Cort, vinculat, és clar, als jesuïtes expulsats. Els següents anys no són gaire clarificadors, però és interessant constatar l’existència d’una relació de mèrits seus, trobada a mans de la Secretaria de la Cambra d’Índies, la qual cosa deu significar que demanà un càrrec a l’administració colonial. ⁵⁸ En qualsevol cas tenim constància, anys després, del seu trasllat a terres catalanes i la seva elecció per a les alcaldies de Granollers (1776-1780), Besalú (1780-1784) i Montblanc (1784-1790). El 21

54. AGS, *Gracia y Justicia*, llig. 159 («La Cámara, el 12 de julio de 1766, propone letrados para una de las dos varas de alcalde mayor de Barcelona»).

55. ACA, *Reial Audiència*, r. 900, f. 100v.-103r. (El Pardo, 20 gener 1784).

56. ACA, *Reial Audiència*, r. 989, f. 191r.-183v. (Madrid, 26 gener 1790).

57. GÓMEZ-RIVERO, «Alcaldes mayores del Reino de Aragón...», p. 464.

58. AGS, *Gracia y Justicia*. llig. 162, «Relación de méritos de Santiago Núñez Casqueiro de Santa María» (Madrid, 10 juliol 1769).

de novembre de 1790 era a Madrid quan rebé el despatx d'alcalde major de Mataró. Jurà el càrrec, davant la Sala Primera de Govern del Consell de Castella, l'11 de desembre.⁵⁹ A Mataró, l'any 1796, fou corregidor interí i subdelegat de la Intendència en absència del seu superior. Presidí les Juntes convocades a la ciutat per a recaptar diners i mantenir el sometent a la guerra contra França. En finalitzar el seu sexenni el 1797, Casqueiro fou destinat al corregiment d'Àgreda (1798-1803) i, més tard, a la vara de Plasència (1803), on segurament acabà la carrera.⁶⁰

Poques dades tenim del valencià Adrià Francesc de Puigcerver. Sabem, però, que el 1767 féu una disertació a la prestigiosa Reial Acadèmia de Santa Barbara i que l'any 1770 fou aprovat com a advocat de l'Audiència de València i també dels Reials Consells. El 1788, el Consell d'Ordres el proposà, en tercer lloc, per a la vara de Pedro Muñoz. Els informes rebuts fins llavors dictaminaren que «*ha procedido con honor, desinterés y arreglada vida*». Però el corregidor d'Alacant exposà que «*no hay motivo que haga relevante su mérito, ni tacha que le haga reprehensible*».⁶¹ No aconseguí aquesta vara, però l'any següent el rei el designà alcalde major d'Uclés. Només un any estigué en aquesta destinació, perquè el 1790 passà a Catalunya per fer-se càrrec de la vara de Granollers (1790-1797). En acabar el seu sexenni fou traslladat a l'alcaldia de Mataró, gràcies al títol expedid el 25 de maig de 1797. Rebé llicència de la Reial Cambra per jurar el càrrec davant l'Audiència, cosa que féu el dia 1 d'agost.⁶² Clogué el seu mandat l'any 1801. No sabem, però, quines posteriors destinacions li foren encomanades.

L'últim alcalde major mataroní fou José Justo López Tejerina, nascut a Cazorla l'any 1756. Estudià filosofia i ambdós drets a la Universitat de Granada, on es graduà com a batxiller en lleis. També fou col·legial a San Bartolomé i Santiago de Granada i membre de l'Acadèmia de pràctica. El 1779 fou admès com a advocat de la Chancillería de Granada i, el 1782, en els Reials Consells; aquest darrer any oposità, sense èxit, a una relatoria al Consell d'Hisenda. Tot i això, des d'octubre era corregidor de la vila sevillana

59. ACA, *Reial Audiència*, r. 1.189, f. 1v.-4r. (San Lorenzo, 21 novembre 1790).

60. AHN, *Consejos*, llig. 13.378/4, «*Relación de méritos y servicios de Santiago Núñez Casqueiro de Santa María*» (Madrid, 23 octubre 1797).

61. AGS, *Gracia y Justicia*, llig. 243 («*El Consejo de Órdenes, el 20 de mayo de 1788, propone letrados para la vara de Pedro Muñoz*»).

62. ACA, *Reial Audiència*, r. 1.196, f. 206v.-209r. (Aranjuez, 25 maig 1797).

de Cartaya per nomenament del marquès de Peñafiel. Un regidor de la població informà que es comportava amb «*desinterés, evitando pleitos, providenciando siempre con prudencia y ejercitando mucha caridad con los pobres*». Aquesta bona conducta meresqué que, entre 1780 i 1789, el nostre lletrat andalús fos consultat, molt sovint, pel Consell d'Ordres, per a diverses alcaldies, com ara la d'Alcántara, Dos Barrios, Campo de Criptana, Villanueva de la Serena, Mérida, Sueca, Daimiel i la Solana. En aquesta darrera vara, l'any 1788, el governador de la Sala d'Alcaldes de Casa i Cort assenyalà que «*es de arreglada conducta y de buena vida y costumbres*». Però els informes exposats anys abans, el 1785, per José Avalos, assistent de Sevilla, i pel regent de l'Audiència diferien. Mentres que el primer manifestava «*haber estudiado en malos libros*», el segon deia que

«*[...] es bastante limitado en la jurisprudencia, de genio altivo y ningún interés, por lo cual pasó a residenciarle el corregidor de Gibraltor, y que habiéndole nombrado el juez subdelegado de Marina en Ayamonte por su asesor, tuvo que separarle en breve de este encargo*».⁶³

Més sort tingué López Tejerina el 1792, moment en què el rei el nomenà corregidor d'Alfaro. En finalitzar el seu mandat fou proposat per a l'alcaldia aragonesa de Daroca, però finalment fou escollit alcalde major de Mataró. El títol li fou expedit el 19 de gener de 1802. Jurà la plaça davant el Consell de Castella el 9 de febrer i, com tots els seus predecessors, pagà la *media annata*.⁶⁴ En cessà el 1808, en el moment de l'entrada de les tropes franceses a Catalunya. Pel que sembla, un any abans havia tornat a ésser proposat per a ocupar l'ara corregiment de Daroca.

Granollers: vara de primera classe o d'entrada

El primer titular de la vara de Granollers, partit del Vallès, fou el doctor en dret civil i advocat de la Reial Audiència Joan Huguet, veí de Barcelona. El seu avi, Francesc Huguet, nasqué a Vila-rodona i durant la rebel·lió catalana de 1640 proporcionà queviures a Tarragona, assetjada lla-

63. AGS, *Gracia y Justicia*, llig. 243 («*El Consejo de Órdenes, el 20 de mayo de 1788, propone tetrados para la vara de la Solana*»).

64. ACA, *Reial Audiència*, r. 1.202, f. 46-50r. (Aranjuez, 19 gener 1802).

vors pels francesos. El pare, el notari de Barcelona Joan Huguet, i el seu germà més gran, Francesc Ignasi Huguet, foren morts pels miquelets austriacistes durant el conflicte dinàstic.

El nostre Joan Huguet exercí diversos càrrecs a l'etapa foral. L'any 1699, el veguer de Barcelona el designà auxiliar del prior de lletrats dintre de la seva cúria reial ordinària, però el 1705 el virrei Francisco de Velasco li confià l'escrivania de manament de la Capitania General. Per aquest motiu hagué d'assistir sovint als interrogatoris efectuats als austriacistes.⁶⁵ Sens dubte, l'exercici d'aquest darrer càrrec el convertien —a ulls dels partidaris de l'Arxiduc— en un personatge compromès amb la repressió borbònica i casa seva a Barcelona, i la dels seus germans, en patiren les conseqüències. Totes foren cremades el fatídic octubre de 1705. Els membres de la família hagueren de fugir i amagar-se a la casa paterna de Vila-rodon, on foren perseguits pels miquelets amb els resultats ja coneguts. No obstant això, sabem que Huguet, el 1712, tornà a Barcelona per casar-se amb Maria Gràcia Joià, filla de Josep Joià i Francis, agricultor de Sant Genís de Palafolls.⁶⁶ L'estada a la ciutat, però, finalitzà sobtadament el juliol de 1713, moment en què tornà a ésser perseguit pels miquelets de Nebot. Es refugià ara a Granollers, tot esperant l'arribada de les tropes borbòniques.

Gràcies als seus mèrits, l'any 1715, el marquès de Castel-Rodrigo li concedí permís per a portar espasa. Un any després l'intendent José Patiño el designà, per la seva fidelitat, oficial del Cadastre i el rei li concedí una escrivania criminal de la Reial Audiència.⁶⁷ Finalment, el 17 de setembre de 1718, el corregidor de Mataró, Francisco Antonio de Morales, el nomenà alcalde major de Granollers. Huguet acceptà la vara malgrat «*estar el suplicante enterado de los genios de los moradores de aquel partido*». Jurà el càrrec a l'Audiència, davant el Capità General marquès de Castel-Rodrigo, el dia 29 de novembre. No pagà la *media annata*, però hagué de delegar en un tinent, Joaquim Ros i Martí, l'exercici de l'escrivania criminal.⁶⁸ De

65. AHN, *Consejos*, llig. 13.386/93, «*Relación de servicios del doctor Juan Huguet*» (Madrid, 10 setembre 1720).

66. AHPB, Francesc MORA, *Capítols Matrimonials, 1674-1715*, núm. 64 (Barcelona, 29 novembre 1712).

67. María de los Ángeles PÉREZ SAMPER, «La formación de la nueva Real Audiencia de Cataluña (1715-1718)», a Pere MOLAS RIBALTA, *Historia Social de la Administración Española. Estudios sobre los siglos XVII y XVIII*, Barcelona: CSIC, 1980, p. 195.

68. ACA, *Cancellería*, r. 6.113, f. 258r.-261v. (Barcelona, 17 setembre 1718), i *Reial Audiència*, r. 126, f. 12-13v. (Barcelona, 14 setembre 1718).

totes maneres, aquests càrrecs no satisfieren pas les seves ambicions. En no poques ocasions sol·licità una regidoria de Barcelona i, sobretot, l'Auditoria General de l'Exèrcit de Catalunya, vacant. Però l'informe que el 1722 redactà el conseller de Castella Francesc Ametller no fou gaire propici i sentencià que «no le considero de bastantes prendas y experiencias para este empleo». ⁶⁹

A la vara granollerina, el 1731, Huguet tingué una forta topada amb el corregidor Oroncio Betrela, el qual volgué nomenar un nou alcalde major i fer-lo fora de l'alcaldia per no sometre's a la seva voluntat. Però, com veiem en el cas de Mataró amb Salvador Reniu i Padró, aquesta pretensió fou també combatuda per Huguet, el qual al·legà davant el Consell de Castella que Betrela pretenia cessar-lo per una suposada malaltia i per abandó de responsabilitats. Igual que passà amb el titular mataroní, el Consell, per Decret del 26 de juny de 1731, dictaminà al seu favor i ordenà al corregidor Betrela, no tan sols suspendre el cessament, sinó que a més l'obligà a prorrogar-li la vara. ⁷⁰ Malgrat tot, Joan Huguet no gaudí molt de temps del seu triomf sobre el corregidor, ja que morí mesos més tard, després de tretze anys de servei a Granollers.

Pel que fa a la seva parentela més directa direm, ràpidament, que també s'integraren a l'administració borbònica. Un germà, Josep Huguet, notari de Barcelona, fou nomenat el 1714, pel duc de Berwick, escrivà de la cúria del veguer de Barcelona (després dita corregidor). El 1724, Felip V el premià amb un títol de ciutadà honorat de Barcelona, bé que ell esperava una dignitat més alta. Francesc Huguet, monjo cistercenc a Sant Cugat del Vallès, fou abat del monestir entre 1725 i 1739. Diversos nebots ocuparen també diferents càrrecs. Baltasar Huguet fou corregidor de Tarazona (1718-1722), alcalde major civil de Barcelona (1729-1732) i, a partir de 1734, alcalde major de Palma, a l'illa de Mallorca. Al seu torn, Antoni Huguet fou oficial de la Comptadoria Principal de l'Exèrcit de Catalunya. ⁷¹

El substituï el cavaller Ignacio Ferraz, un lletrat d'origen aragonès, però domiciliat a Lleida. El seu pare, Pedro Ferraz, natural de Benavarri, es gra-

69. Biblioteca Universitària de Barcelona (BUB), ms. 1.970, f. 316v., «Papeles de Francisco Ametller..., Relación y censura de los pretendientes al empleo de Auditor General del Ejército de Cataluña, por muerte del Dr. Francisco Comes» (1722).

70. ACA, Reial Audiència, r. 212, f. 23r.-24v. (Madrid, 7 juliol 1731), i r. 212, f. 64r.-65v. (Madrid, 23 novembre 1731).

71. CERRO NARGÁNEZ, «Els alcaldes majors de Catalunya...», p. 294-295.

duà com a batxiller en lleis a Osca (1678) i es mullerà amb Maria Teresa Bullfarines, de Castelló de Farfanya (corregiment de Lleida) i parenta del doctor Joan Baptista Bullfarines, un austriacista que més tard fou el primer alcalde major de Lleida el 1720 i relator a la sala civil i criminal de l'Audiència catalana.⁷² Ignacio Ferraz també estudià a Osca, però es doctorà en dret civil a Gandia (1721). Quatre anys després fou admès com a advocat de la Reial Audiència. El seu primer càrrec fou el d'assessor lletrat del duc de Medinaceli-Cardona a la vila de Sort.⁷³ El 30 d'octubre de 1731, però, el corregidor Oroncio Betrela de Andrade el nomenà alcalde major de Granollers però, com ja hem vist, aquest títol fou impugnat, amb èxit, per Joan Huguet. Malgrat tot, el seu despatx li fou aprovat en el Consell de Castella per decisió del 20 de novembre de 1731, bé que «*con calidad de que no haya de poder usar este empleo hasta que el doctor Juan Huguet haya concluido y cumplido el trienio que está sirviendo*». En morir Huguet, el nostre home jurà la vara, a l'Audiència, el 14 de març de 1732.⁷⁴ Mentre exercia aquesta alcaldia, les seves virtuts professionals cridaren l'atenció de la Cambra de Castella i, durant la primavera i l'estiu de 1750, fou consultat per ocupar les places vacants d'alcalde major civil i criminal de Barcelona. No tingué fortuna en aquesta ocasió, però el regent de la Reial Audiència, Josep Francesc d'Alòs i Rius, marquès de Puertonuevo, informà molt favorablement sobre les seves capacitats:

«*Es cavallero y buen letrado, de edad de 45 a 50 años, tiene bien acreditada su habilidad y acierto en varias comisiones que la Audiencia ha puesto a su cuidado; es desinteresado y prudente, como lo califica el haber servido mucho tiempo y estar sierviendo ahora con pública satisfacción la Thenencia de Corregidor de la villa de Granollers y su partido, siendo muy apropósito para qualquier encargo de judicatura de mayor entidad*».⁷⁵

Sense incidents remarcables, Ignacio Ferraz cessà a l'alcaldia de Granollers el 1752, amb vint anys de serveis. No acabà aquí la carrera. El maig

72. José María LAHOZ FINESTRES, «Graduados altoaragoneses en las facultades de leyes y cánones de la Universidad de Huesca», *Argensola. Revista de Ciencias Sociales del Instituto de Estudios Altoaragoneses* (Huesca), 111 (1997), p. 129.

73. ACA, *Reial Audiència*, r. 147, f. 150v.-153r. (Barcelona, 25 maig 1731).

74. ACA, *Reial Audiència*, r. 212, f. 90r.-93v. (Mataró, 30 octubre 1731).

75. AGS, *Gracia y Justicia*, llig. 151, «*Informes reservados de José Francisco de Alòs y Rius, sobre pretendientes a la vara de alcalde mayor de lo civil de la ciudad de Barcelona*» (Madrid, 17 maig 1750).

del mateix any el rei, a proposta de la Cambra, el designà alcalde major d'Agramunt, però un cop nomenat Ferraz renuncià al càrrec. Cal esperar, però, al 12 de març de 1760 perquè la Cambra l'inclogui a la terna per proveir plaça d'alcalde del crim a l'Audiència, vacant per l'ascens de Josep Martínez Pons a la d'oïdor. El seu títol es despatxà el maig i el jurament tingué lloc davant el regent de l'Audiència catalana, Isidro de la Hoz, el 7 d'agost de 1760.⁷⁶

No disfrutà Ferraz gaire temps aquest destacat càrrec perquè morí el 13 de desembre de 1761. No tingué fills, per aquest motiu els seus béns foren heretats pel seu germà, Manuel Ferraz, resident a Lleida. Els seus marmessors foren un cosí, el regidor de Barcelona Lluís de Carbonell i Ferraz, marquès de la Quadra, i el seu amic, l'oïdor de l'Audiència, Antonio de Veyán i Montegudo.⁷⁷

Lluís Mompó i Agó hauria d'haver estat el primer alcalde major granollerí consultat per la Cambra de Castella un cop vigent l'Ordenança d'Intendents-Corregidors de 1749, però hi renuncià. Per tant, l'honor el tingué el gadità Juan Croequezel i Guillermin, col·legial de San Bartolomé de Granada el 1742 i advocat de la Chancillería de Granada i dels Reials Consells (1749). Aquest lletrat andalús tingué bufet obert d'advocats durant dos anys a la localitat del Puerto de Santa María, on n'assessorà el corregidor.

Croequezel fou nomenat alcalde major de Granollers a la Resolució Reial del 13 de setembre de 1753, però el seu nom ni tan sols figurava a la terna proposada per la Cambra el 19 de maig.⁷⁸ El títol es despatxà als pocs dies –el 23 d'octubre– i el jurament, previ pagament de la *media annata*, tingué lloc davant el Consell de Castella el 24 de novembre del mateix any.⁷⁹ El 1757, finalitzà el seu trienni i el 1760 fou consultat, sense èxit, per a l'alcaldia vigatana. Desconeixem els posteriors càrrecs exercits pel nostre

76. AGS, *Gracia y Justicia*, llig. 157 («*Consulta de la Cámara, el 12 de marzo de 1760, para proveer plaza de alcalde del crimen de la Audiencia de Cataluña, por ascenso a la de oidor de José Martínez Pons*»). ACA, *Reial Audiència*, r. 537, f. 92-95v. (Aranjuez, 22 maig 1760). MOLAS RIBALTA, «Las Audiencias borbónicas en la Corona de Aragón», a MOLAS, *Historia Social de la Administración...*, p. 155.

77. AHPB, Sebastià PRATS, *Llibre Segon de Testaments (1759-1761)*, f. 118v.-120r. (Barcelona, 11 desembre 1761).

78. AGS, *Gracia y Justicia*, llig. 152 («*La Cámara, el 19 de mayo de 1753, propone letrados para la vara de alcalde mayor de Granollers*»).

79. ACA, *Reial Audiència*, r. 496, f. 276v.-279r. (Buen Retiro, 23 octubre 1753).

home, que en qualsevol cas no sembla que passés per altres corregiments i alcaldies a les corones d'Aragó i de Castella.

El substituï un dels alcaldes majors catalans més veterans del país, però també dels més polèmics: ens referim al doctor en dret civil i canònic Josep Oliver, veí de Barcelona, que quan arribà a aquesta vila ja portava 33 anys de serveis en altres vares catalanes. Oliver inicià la carrera a Tàrraga (1724-1727) i després continuà a Camprodon (1728-1752) i Vic (1752-1757). En totes elles tingué nombrosos incidents amb les autoritats municipals, a causa del seu fort i autoritari caràcter. El 1740, mentre exercia la vara de Camprodon, l'Audiència li obrí sumari judicial per greus irregularitats durant el seu mandat, però el fiscal del Consell de Castella suspengué l'ordre processal i quedà exonerat de tota responsabilitat.⁸⁰ Potser aquesta paternal protecció del Consell sigui deguda als seus notoris serveis prestats a la Corona durant el conflicte dinàstic. Destacà, sobretot, la seva intervenció en el setge de Barcelona el 1713 com a granader al regiment de Guàrdies Espanyoles. A més, el seu oncle, Jaume Oliver, abat del monestir de Santes Creus entre 1696 i 1704, fou partidari de Felip V i, com a premi, arribà més tard a abat de Sant Cugat del Vallès. També altres membres de la família –com hem vist a la vara mataronina– estaven vinculats al reial servei i a les vares catalanes: és aquest el cas del seu germà, Gerònim Esteve Oliver, alcalde major de Montblanc durant tretze anys, i d'un nebot, l'esmentat Ignasi Francesc Oliver i de Peyri, alcalde major a diverses poblacions.

El nomenament de Josep Oliver per a la vara granollerina fou atípic en tots els sentits. Ell estava llavors acabant el seu mandat a Vic quan una greu malaltia el sorprengué convalescent a Granollers. El Consell de Castella, en atenció als seus mèrits i per Reial Cèdula datada el 15 de desembre de 1757, consentí l'exercici de la jurisdicció reial ordinària en aquest partit fins que completés el trienni.⁸¹ Aleshores Granollers no tenia alcalde major atès que havia finalitzat el seu mandat Juan Groequezel. Però interinament la vara era retinguda pel regidor degà, qui féu tot el possible per impedir que Oliver pogués efectuar, còmodament, les seves tasques.⁸² Tot i això, continuà a la vila fins al 1761, data en què retornà a Vic per morir tres anys després.

Fins al 1763, Granollers estigué sense alcaldes majors. Un any abans, la Cambra de Castella, a consulta del 7 d'agost, proposava per a la vara

80. ACA, *Reial Audiència*, r. 19, f. 214-215r. (Barcelona, 18 setembre 1740).

81. ACA, *Reial Audiència*, r. 501, f. 3v.-4r. (Buen Retiro, 15 desembre 1757).

82. ACA, *Reial Audiència*, r. 801, f. 536-537v. (Barcelona, 18 octubre 1761).

l'advocat de Berga Antoni Sala i Torres de Bages.⁸³ Segons informes reservats, consta que aquest lletrat estudià tres anys filosofia i catorze de jurisprudència a la Universitat de Cervera, on es graduà com a doctor. El 1748, fou habilitat com a advocat per la Reial Audiència. A la seva família també hi havia individus amb una àmplia experiència a la judicatura. El seu pare, el doctor en dret Joaquim Sala, fou alcalde major a Berga en dues ocasions (1720-1734 i 1741-1751). El substituï, interinament, el seu fill durant una malaltia. Mentrestant, un oncle matern, el ciutadà honrat de Barcelona i doctor en dret Fèlix Torres de Bages (fill del regidor de Manresa Jacint Torres de Bages, avi d'Antoni Sala), s'havia ocupat de l'alcaldia manresana entre 1739 i 1741.

A causa d'aquests valuosos mèrits familiars, la Resolució Reial del 29 d'octubre de 1762 decretà el nomenament del nostre home com a alcalde major de Granollers, però el despatx reial no s'expedí fins al 22 d'abril de 1763. Jurà el càrrec, amb llicència, a l'Audiència el 25 de juny.⁸⁴ A Granollers, s'estigué cinc anys i en cessà el 1768. Una dècada més tard, el trobem al capdavant de les alcaldies de Tarragona (1778-1782), Manresa (1782-1786) i de nou la de Tarragona (1787-1793), un cop rebutjada la d'Osca, on segurament finalitzà la seva carrera.⁸⁵

Antonio José Castro era natural de Jaén i col·legial de San Miguel de Granada, on estudià lleis i es graduà com a batxiller en cànons. El 1762, fou aprovat com a advocat dels Reials Consells. Dos anys després prenia residència al corregidor i a l'alcalde major de Guadalajara, població on exercí la titularitat de la vara, amb caràcter interí, durant tretze mesos. També efectuà, amb encert, nombroses comissions per ordre de la Chancillería de Granada.

Castro arribà a Granollers, consultat –en primer lloc– per la Cambra, el 13 de juliol de 1768.⁸⁶ El despatx li fou expedit el 13 de novembre i el jurament fou practicat, davant el Consell de Castella, el 5 de desembre del mateix any. Naturalment, després d'haver satisfet el dret de la *media anna-*

83. AGS, *Gracia y Justicia*, llig. 158 («*La Cámara propone, el 7 de agosto de 1762, letrados para la vara de alcalde mayor de Granollers*»).

84. AGS, *Gracia y Justicia*, «Llibre de Registre», 301; ACA, *Reial Audiència*, r. 879, f. 161r.-164v. (Aranjuez, 22 abril 1763).

85. Rafael CERRO NARGÁNEZ, «Los alcaldes mayores del corregimiento de Tarragona (1717-1808)», *Cuadernos de Investigación Histórica* (Madrid), 20 (2003), p. 310.

86. AGS, *Gracia y Justicia*, llig. 159 («*La Cámara propone, el 13 de julio de 1768, letrados para la vara de alcalde mayor de Granollers*»).

ta.⁸⁷ L'any 1773 finalitzà el seu trienni, sense gaire problemes. Fou nomenat més tard alcalde major de Marbella. Després continuà el servei a la vara de Plasència (1777) i al corregiment de Tordesillas (1781). Clogué la carrera al també corregiment de Requena, partit per al qual fou designat l'any 1785.⁸⁸

Quant al seu substitut, el català Raimon Texidor, direm que estudià deu anys a la universitat cerverina (sis anys filosofia i cànons i quatre més de lleis), on es graduà com a batxiller, llicenciat i doctor. En aquest centre docent oposità a la càtedra de regència de cànons. El 1761, fou rebut com a advocat dels Reials Consells. La Cambra el consultà per a Granollers el 17 de febrer de 1773. La Resolució Reial fou decretada el 16 d'abril i el títol d'alcalde major despatxat tretze dies més tard. No obstant això, el jurament, davant la Sala de Govern del Consell, no s'efectuà fins al dia 14 de maig.⁸⁹ En finalitzar el seu trienni fou nomenat alcalde major de la vila de Montblanc (1776-1780). Més tard passà a les vares de Morella (1780-1783) i Balaguer (1784-1790), per acabar la carrera a la de Tarragona (1793-1797).⁹⁰

Respecte a l'esmentat Santiago Núñez Casqueiro de Santa María, ja hem assenyalat que el Consell de Castella el tenia en bona consideració. La mateixa Cambra el proposà per a la vara granollerina a la consulta del dia 31 de juliol de 1776.⁹¹ El seu despatx s'expedí el 10 de setembre i el jurament –després de pagar la *media annata*– fou satisfet davant la Sala Primera del Consell el dia 20 del mateix mes.⁹² En concloure, el 1780, el seu mandat fou traslladat a la vara de Besalú.

La renúncia de qui hauria d'haver substituït Casqueiro –el regidor perpetu d'Oviedo Eugenio Álvarez Caballero– deixà el camí obert a l'advocat català Marià Berga i Felip, un lletrat amb una experiència professional molt superior a la dels seus predecessors. Marià Berga nasqué a Girona l'any 1739, estudià filosofia i sis anys de jurisprudència civil a la Universitat de

87. ACA, *Reial Audiència*, r. 884, f. 227-229v. (San Lorenzo, 13 novembre 1768).

88. GÓMEZ-RIVERO, «Alcaldes mayores del Reino de Aragón...», p. 499-500.

89. AGS, *Gracia y Justicia*, «Llibre de Registre», 303; ACA, *Reial Audiència*, r. 888, f. 147v.-150r. (Aranjuez, 29 abril 1773).

90. CERRO NARGÁNEZ, «Los alcaldes mayores del corregimiento de Tarragona...», p. 311-312.

91. AGS, *Gracia y Justicia*, llig. 161 («*La Cámara propone, el 31 de julio de 1776, letrados para la vara de alcalde mayor de Granollers*»).

92. ACA, *Reial Audiència*, r. 892, f. 429-431v. (San Ildefonso, 10 setembre 1776).

Cervera, on es graduà com a batxiller, llicenciat i doctor en lleis. El 1764, finalitzada l'etapa de passantia, fou rebut com a advocat de l'Audiència catalana i, el 1767, advocat dels Reials Consells.

En arribar a Granollers, Berga ja feia més de dotze anys que servia, amb encert, les alcaldies de Besalú (1768-1772), Igualada (1772-1775) i de nou la de Besalú (1775-1778), d'on arribà per fer-se càrrec de la vara granollerina a consulta de la Cambra del 7 de març de 1780. La Resolució Reial fou decretada el 26 de maig i el despatx fou signat el dia 31 d'agost. El jurament es practicà, davant la Reial Audiència catalana, el 30 d'octubre de 1780.⁹³ No acabà aquí la seva carrera, bé que quedaren frustrades les opcions d'ocupar una de les dues vares barcelonines el 1779 i el 1799 i, en aquest darrer any, la de Tortosa. Així, doncs, exercí –sempre a terres catalanes– les alcaldies de Tàrraga (1784), Girona (1784-1790) i Lleida (1791-1803), on acabà, segurament, la seva carrera, malgrat que el 1804 fou consultat, en tercer lloc, per ocupar el corregiment lletrat andalús de Loja, però sense fortuna.⁹⁴

Un aragonès reemplaçà un català: Mariano Villelas de Mola. Aquest lletrat, nascut a Alquézar, es graduà com a batxiller en lleis a la Universitat d'Osca el 1752, al mateix centre on els seu dos fills, Mariano i Felipe Villelas, estudiaren més tard.⁹⁵ Mariano Villelas de Mola fou admès com a advocat de l'Audiència aragonesa. Poc després s'encarregà de l'assessoria lletrada del jutjat de la seva vila natal i d'Adahuesca. Començà la carrera de vares a Catalunya, concretament a Puigcerdà, alcaldia que la Cambra de Castella consultà al monarca el 10 de novembre de 1779.⁹⁶ Cinc anys més tard arribà a Granollers per Decret d'1 d'octubre de 1783, que classificava aquesta població com a alcaldia de primera classe, però el títol no li fou despatxat fins al 5 de febrer de 1784. Jurà el càrrec davant l'Audiència el dia 4 de març.⁹⁷

L'estada de Villelas a Granollers fou particularment conflictiva, com es dedueix dels desiguals informes reservats adreçats a Floridablanca pocs

93. AGS, *Gracia y Justicia*, «Llibre de Registre», 305; ACA, *Reial Audiència*, r. 896, f. 189v.-192r. (San Ildefonso, 31 agost 1780).

94. AHN, *Consejos*, llig. 13.371/42, «*Relación de los méritos y servicios del doctor Mariano Berga y Felip*» (Madrid, 26 abril 1803).

95. LAHOZ FINESTRES, «Graduados altoaragoneses en las facultades...», p. 150.

96. AGS, *Gracia y Justicia*, llig. 162 («*La Cámara propone, el 10 de noviembre de 1779, letrados para la vara de alcalde mayor de Puigcerdá*»).

97. ACA, *Reial Audiència*, r. 900, f. 56v.-59r. (El Pardo, 5 febrer 1784).

mesos més tard. Així, doncs, el bisbe de Barcelona, l'andalús Gabino de Valladares i Mejía, considerava el nostre home «*sugeto batante hábil, y muy aplicado al despacho de las materias a su cargo y oficio, activo y zeloso en las materias públicas*». Però l'intendent baró de La Linde contradeia el bisbe en definir Villelas com «*un compuesto de muchos vicios: que sus costumbres y cristiandad son muy poco arregladas y la de sus hijos y familia escandalosas y chocantes*». Això no obstant, fou el regent de l'Audiència catalana, Manuel Francisco Torrente Castro, qui féu les crítiques i acusacions més greus sobre la seva persona:

*«Por lo que toca a la pericia legal de este sugeto esta conceptuada de corta, así en lo teórico como en lo práctico: que se le advierte precipitado, y obscuro en sus decisiones, dando motivo con esto para pensarse que no se instruye en los asuntos, pues a veces no se entiende lo que declara y otras veces no declara lo que piden las partes litigantes: que en sus autos y sentencias sigue un estilo mui diverso del que usan los tribunales ordinarios, y el superior de aquella Provincia; y lo peor es que exige salarios indevidos [...] por último, que ninguna prueba ha dado el referido Dn. Mariano de su zelo y actividad en las materias públicas, pues desde el mes de marzo de este año en que tomó posesión de su vara, nada ha adelantado en el Plan que le entregó su antecesor Dn. Mariano Berga y Felip de las obras que debían zelarse para el bien común, con arreglo a lo mandado, antes al contrario, pues se halla el Pueblo de Granollers casi conmovido a causa de la mala calidad y falta de peso que se nota en el Pan, de que se le abastece el Arrendador de la Panadería pública Jaime García, íntimo y familiar amigo del Alcalde mayor, quien le protege hasta el exceso de impedir al Ayuntamiento de aquella villa y a sus Almotacenes, que le apremien, sobre cuyos irregulares procedimientos de que se ha quejado dicho Ayuntamiento al Real Acuerdo, se esta substanciando expediente».*⁹⁸

Malgrat aquest sospitós comportament i la subsegüent investigació iniciada per ordre de Floridablanca sobre la venda irregular de pa, també denunciada, el 1787, per La Linde i en la qual, segons ell, «*se comenten muchas extorsiones y violencias*», el nostre home pogué cloure el seu sexenni, el 1790, sense més incidents. No fou evidentment apartat de la carrera, perquè més endavant arribaran noves destinacions, com ara les alcaldies de Besalú (1790-1797) i de Palma (1801-1807).⁹⁹ Els seus antecedents no

98. AGS, *Gracia y Justicia*, llig. 823/16, «*Informes reservados sobre Mariano Villelas de Mola, alcalde mayor de Granollers*» (Barcelona, 25 setembre 1784).

99. GÓMEZ-RIVERO, «*Alcaldes mayores del Reino de Aragón...*», p. 662.

foren pas obstacle perquè la Cambra el consultés, el 29 d'abril de 1807, per a ocupar la primera vara d'alcalde major de Barcelona, vacant per la mort del català Antoni Minoves i Servós.¹⁰⁰ El títol li fou expedit el 20 d'agost i jurà el càrrec, davant l'Acord de l'Audiència, el 18 de setembre.¹⁰¹

Sabem, però, que durant els primers dies del mes d'agost de 1808 fugí de Barcelona junt amb el seu company de vara, Armengol Dalmau i de Cubells, un cop controlada la ciutat per les tropes franceses. A partir d'aquí en perdem la pista.

Els últims alcaldes majors d'aquesta etapa es caracteritzen per la seva poca experiència a la judicatura. L'esmentat valencià Adrià Francesc de Puigcerver fou nomenat alcalde major de la vila el 17 d'octubre de 1790 i jurà el càrrec al Consell de Castella el 25 de novembre del mateix any.¹⁰² En cessar més tard passà, com hem dit, a la vara de Mataró (1797-1801). José Monsonis començà la carrera al corregiment de senyoriu de Colmenar. A Granollers arribà gràcies al títol expedit el 30 de maig de 1797. També jurà la plaça a Madrid el 26 de juny.¹⁰³ En cessà el 1803, però l'any següent ocupà la vara gironina, que abandonà el 1808 en el marc de la invasió napoleònica bé que, conclosa la guerra, Ferran VII li reintegrà la vara que exercirà, en un segon mandat, entre 1814 i 1816.¹⁰⁴

En canvi, molt curiós resulta el currículum professional de Manuel Esteban Balmaseda, nascut a Redal (bisbat de Calahorra) el 1775 i que estudià tres anys filosofia al col·legi de San Juan de Cuenca, tres anys més de dret civil a la Universitat de València i uns altres tres de dret canònic a la Universitat de Saragossa, on es graduà com a batxiller en lleis el 1797. Un any després, es matriculà a l'Escola d'Economia i Comerç de la Reial Societat Aragonesa i, el 1802, era admès com a advocat dels Reials Consells. També ingressà, gràcies a les seves qualitats, a la Reial Acadèmia de Jurisprudència. El 1803, oposità a les relatories de la Sala d'Alcaldes de Casa i Cort i del Consell de Castella, però sense èxit. Aquest mateix any, començava la carrera de vares i era destinat a Catalunya. El despatx d'alcalde major de Granollers li fou expedit el 25 de novembre de 1803. El

100. AHN, *Consejos*, llig. 18.542 («Consulta de la Cámara, del 29 de abril de 1807, proponiendo letrados para la vara de alcalde mayor de segunda clase de la ciudad de Barcelona»).

101. ACA, *Reial Audiència*, r. 1.207, f. 505-509v. (San Ildefonso, 20 agost 1807).

102. ACA, *Reial Audiència*, r. 1.188, f. 367-369r. (San Lorenzo, 17 octubre 1790).

103. ACA, *Reial Audiència*, r. 1.196, f. 190-193v. (Aranjuez, 30 maig 1797).

104. ACA, *Reial Audiència*, r. 1.270, f. 260v. (Madrid, 23 juliol 1814).

jurament tingué lloc al Consell de Castella el dia 9 de desembre.¹⁰⁵ Suposem que estigué a Granollers fins al 1808, moment en què les tropes franceses entren al país. Sabem que fugí a Villanueva de la Jara (Cuenca), on el seu germà era rector i aquí fou nomenat comandant de les forces de la comarca. El 1809, es posà sota el servei de la Junta Suprema Central, que el nomenà alcalde major de Mérida fins al 1811, data en què tornà a fugir de nou dels francesos. En 1812, a consulta de la Cambra de Castella, la Regència del Regne el designà corregidor d'Utiel. Més tard, fou jutge de primera instància a la mateixa localitat. Balmaseda serví aquest càrrec i el de capità de guerra fins al 1820. Després, els constitucionals el nomenaren jutge de primera instància a les viles de Tarazona (1821) i Cañete (1822), però en manifestar-se hostil als liberals la Reial Chancillería de Granada el nomenà el 1823, com a premi, alcalde major interí de Belmonte.¹⁰⁶

Conclusions

Així, doncs, entre els anys 1718 i 1808, Mataró (alcaldia de segona classe) tingué setze alcaldes majors, cinc dels quals, almenys, foren catalans. Assenyalem, en especial, els lletrats de la primera meitat de la centúria, tots ells veïns de la ciutat. Tret de Salvador Reniu i Padró i Antoni Espona, nomenats regidors, la resta continuà exercint càrrecs semblants a places de corregidor de lletres i d'alcaldes majors a terres de les corones de Castella i d'Aragó fins a la jubilació o la mort. Inclosos alguns dels alcaldes majors mataronins més destacats, com ara Francisco Manuel Laborda i Antoni Alcaide, ambdós ministres honoraris de les Reials Audiències d'Aragó i Catalunya, respectivament.¹⁰⁷

Pel que fa a Granollers (vara de primera classe o d'entrada), hem pogut comptabilitzar fins a tretze alcaldes majors, cinc dels quals també foren catalans. Era aquesta una plaça de poca categoria, com ho demostra el fet

105. ACA, *Reial Audiència*, r. 1.204. f. 131v.-134r. (San Lorenzo, 25 novembre 1803).

106. AHN, *Consejos*, llig. 13.372/62, «*Relación de los méritos, grados y ejercicios literarios del licenciado Don Manuel Esteban Balmaseda*» (Madrid, 1 juliol 1824).

107. AHN, *Consejos*, llig. 18.549 («*Alcaldes mayores de Mataró, 1731-1820*»). Els noms dels alcaldes majors de Mataró durant el regnat de Ferran VII foren els següents: José Mariano Marqués de Aguilar (1815-1820), Josep Català Cruañez (1825-1828), Antonio Galiana (1828-1833) i Josep Antoni Bagué (1833-1834). ACA, *Reial Audiència*, r. 1.685, f. 25v. («*Noticias de los alcaldes mayores del Principado, 1800-1834*»).

de quedar subordinada a Mataró. Destaquem, a més, la pobra experiència inicial de molts dels seus lletrats, llevat, és clar, de Joan Huguet, Ignacio Ferraz, Josep Oliver, Antoni Sala i Mariano Berga i Felip. Tots ells, això no obstant (excepte Ferraz, que promocionà el 1760 a alcalde del crim de la Reial Audiència catalana), continuaren dintre la mateixa carrera de vares, sense promocionar a l'alta magistratura territorial.¹⁰⁸

108. AHN, *Consejos*, llig. 18.546 («*Alcaldes mayores de Granollers, 1733-1820*»). Per a l'època de Ferran VII, els alcaldes majors són: Josep Calasans Sisó (1810), Agustí Alberch (1811), Pau Duran i Julià (1815-1820), José Matías Cabrera i Purroy (1825-1829) i José Fernández de Auja (1829-1834). ACA, *Reial Audiència*, r. 1.685, f. 22v. («*Noticias de los alcaldes mayores del Principado, 1800-1834*»).

ELS ORÍGENS DE LA MECÀNICA MODERNA A CATALUNYA:
EL CAS DEL TALLER DE MÀQUINES DE L'INDIANO
JOAN DOMÈNECH I COLL (1839-1867)¹

○ MARC GASCON I SOLER
UNIVERSITAT DE BARCELONA

*«Así fué que en el año de 1830 la ind[ustria] algodone-
ra de Cataluña usaba los mismos sistemas de máquinas que
en 1804 había introducido el ilustrado conde de Cabarrús;
máquinas en su mayor parte de madera, copiadas, no con
grande exactitud, por los carpinteros y cerrajeros del país».*²

Introducció

És prou conegut que, amb la invenció de la màquina de vapor i la seva posterior aplicació als usos industrials i als transports, la mecànica experimentà una profunda transformació. La construcció de màquines, fins llavors una activitat artesanal, es convertí en un dels pilars de la industrialització.

El canvi no es limità a l'escala de producció. El nou sistema motriu implicava equipar les fàbriques amb maquinària de ferro, l'única prou resistent per suportar la forta i constant embranzida del vapor. En la mecànica moderna, la fusta havia de deixar pas als metalls com a input hegemònic.

A Catalunya, l'era del vapor no comença fins a l'any 1833, moment en què la companyia «Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia.»³ ben estudiada per

1. Vull agrair els comentaris i els suggeriments dels professors Pere Pascual i Josep Maria Benaül, del Departament d'Història i Institucions Econòmiques de la Universitat de Barcelona. Una part de la documentació en què es basa aquest treball ha estat localitzada gràcies a la consulta de la base de dades *Empreses i Empresaris a la Catalunya del Segle XIX* de l'esmentat departament. També vull agrair especialment les aportacions documentals i el suport del professor Olivier Raveux, de la UMR Telemme d'Aix-en-Provence. Òbviament, els possibles errors del present article són responsabilitat exclusiva de l'autor.

2. Pascual MADDOZ, *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, Madrid, 1846, v. III, p. 457.

3. Pel que fa a aquesta empresa, vegeu Jordi NADAL, «Los Bonaplata. Tres generaciones de industriales catalanes en la España del siglo XIX», *Revista de Historia Económica*, I (1983), p. 79-85; «Bonaplata, pretext i símbol», a Jordi NADAL, Jordi MALUQUER, *Catalunya, la fàbrica d'Espanya, 1833-1936*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1985, p. 21-

Jordi Nadal, posa en marxa El Vapor, una fàbrica pionera en el camp que li donava nom. La fàbrica cotonera dels Bonaplata, situada al carrer de Tallers de Barcelona, comptava també amb una foneria i una secció dedicada a les construccions mecàniques, fet que revela l'estreta relació existent entre l'energia del vapor i la moderna mecànica de base metàl·lica.

Tot i això, la iniciativa dels Bonaplata no ens ha de fer caure en l'error de pensar que la indústria mecànica sorgís del no res a casa nostra. Per la mecànica catalana, l'aposta dels industrials del sector tèxtil per l'enginyer de Watt fou el detonant de la transició cap a la modernitat, però no el germen. L'existència d'una mecànica tradicional lligada a la fusta, prèvia a la introducció de la màquina de vapor, ens obliga a parlar d'evolució més que no pas de neogènesi.⁴

Inicialment, les màquines construïdes amb ferro s'hagueren d'importar. Als maquinistes del país els mancaven els capitals i els coneixements necessaris per produir-les. Ben aviat, però, Barcelona comptà amb diversos tallers «a la moderna», capacitats si més no per reparar-les. La possessió d'un vapor i la presència de tècnics estrangers eren dues característiques intrínseques a la nova generació de tallers mecànics.⁵

D'aquesta indústria incipient, intensiva en l'ús dels metalls i del vapor, n'hi ha un coneixement genèric. Sabem que sorgeix al final de la dècada de 1830 i que, penalitzada per la política aranzelària i mancada del suport d'una siderúrgia local, no assolí mai l'alçada de les seves competidores europees.⁶

29; Josep Bonaplata: *capdavanter del primer vapor barceloní*, Barcelona: Institut de Cultura – Ajuntament de Barcelona, 1997; Àlex SÁNCHEZ, «“;Hubiese querido el cielo que no anocheciera jamás!” El proceso de disolución de la sociedad Bonaplata, Vilaregut, Rull y Cía. (1835-1838)», a A. CARRERAS, P. PASCUAL, D. REHER, C. SUDRIÀ (ed.), *Doctor Jordi Nadal. La industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1999, v. II, p. 965-989.

4. Per a les construccions mecàniques prèvies al vapor, vegeu James THOMSON, «Olot, Barcelona and Ávila and the introduction of the Arkwright technology to Catalonia», *Revista de Historia Económica* (Madrid), 2 (2003), p. 297-334; Àlex SÁNCHEZ, «Les bergadanes i les primeres màquines de filar», a Jordi MALUQUER DE MOTES (dir.), *Tècnics i tecnologia en el desenvolupament de la Catalunya Contemporània*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2000, p. 161-175.

5. Una visió general dels orígens de la mecànica moderna a Catalunya es troba a Alberto DEL CASTILLO, *La Maquinista Terrestre y Marítima, personaje histórico (1855-1955)*, Barcelona: Seix Barral Hnos., 1955.

6. Les causes del fracàs de les construccions mecàniques catalanes s'analitzen a Pere PASCUAL I DOMÈNECH, «Ferrocarri i industrialització a Catalunya», *Recerques* (Barcelona),

No tenim, d'altra banda, una visió gaire aprofundida dels seus orígens. ¿Com es produeix el salt des de l'òrbita gremial a la industrial? ¿Quins factors econòmics, tècnics i humans intervingueren en el canvi? Amb quins objectius?⁷

El present article pretén avançar en aquesta direcció, tot resseguint l'evolució d'un dels tallers de construccions mecàniques més desconeguts fins ara. Es tracta del taller de màquines que l'*indiano* Joan Domènech i Coll, associat inicialment amb Josep Vilanova i Massó, aixecà l'any 1839 a la Barceloneta. L'estudi d'un cas concret, però alhora significatiu, ens permetrà posar noms i cognoms als interrogants que ens hem plantejat més amunt.

El projecte de Domènech i Vilanova neix en una conjuntura marcada pel desig dels industrials catalans d'emmirallar-se en els seus homònims anglesos. Els promotors del taller feren portar d'Anglaterra tota la maquinària necessària i hi posaren al capdavant un enginyer de la mateixa procedència, l'anglès Michael de Bergue. Gràcies a aquest mimetisme, el taller «*a l'anglesa*» de Joan Domènech esdevingué pioner en la difusió de màquines de vapor i rodes hidràuliques al nostre país.

La creació del taller «Vilanova, Domènech i Bergue»

El 29 d'agost de 1831 s'inicià un gran incendi en un magatzem d'ai-guardents de la Barceloneta. El foc es propagà cap a les cases veïnes i consumí, així, una part considerable del patrimoni immobiliari que els consorts Francesc Denis i Lluïsa Janer posseïen en aquell barri marítim.

17 (1985), p. 43-72. També s'expliquen a la completa síntesi sobre el sector elaborada per Jordi NADAL I OLLER, «La metal·lúrgia», a *Història Econòmica de la Catalunya Contemporània. S. XIX. Indústria, transports i finances*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991, v. III, p. 159-202.

7. Darrerament han aparegut diversos treballs en aquesta direcció: Olivier RAVEUX, «El papel de los técnicos ingleses en la industria metalúrgica y mecánica del norte del Mediterráneo (1835-1875): una primera aproximación», *Revista de Historia Industrial* (Barcelona), 6 (1994), p. 143-161, i Jordi NADAL I OLLER, «Las máquinas de vapor fijas de La Maquinista Terrestre y Marítima, SA», *Revista de Historia Industrial* (Barcelona), 16 (1999), p. 115-161, i «Los Planas, constructores de turbinas y material eléctrico (1858-1949)», *Revista de Historia Industrial* (Barcelona), 1 (1992), p. 63-93. Un altre treball, encara que més breu i focalitzat en l'àmbit llaner, és el d'Esteve DEU BAIGUAL, «La construcció de maquinària tèxtil a Sabadell i Terrassa», a Jordi MALUQUER DE MOTES (dir.), *Tècnics i tecnologia...*, p. 276-279.

El mes de novembre següent, el matrimoni havia de demanar 2136 duros al teixidor barceloní Josep Matheu *«para acabar de satisfacer las obras que tuvieron que hacer para la reparación y en parte reedificación de aquellas doce distintas casas propias de dichos consortes, que fueron demolidas por causa del incendio que ocurrió en el almacén de aguardientes que havia en una de ellas»*.⁸

El novembre de 1839, la situació financera de la malaurada parella encara era delicada. Arribat en aquella data el moment de cancel·lar el deute amb Josep Matheu, els Denis tan sols comptaven amb 210,93 duros *«de dinero suyo propio»* per pagar al seu creditor.⁹ La resta de diners, l'aconseguien endeutant-se de nou, aquesta vegada amb Teresa Fabra, vídua del corredor reial de canvis Gil Fabra.¹⁰

Tot just uns mesos abans, el 8 d'agost de 1839, Francesc Denis i la seva esposa havien arrendat set de les cases que tenien a la Barceloneta a Josep Vilanova i Massó i a Joan Domènech i Coll. El preu pactat, un total de 4.680 duros, s'havia de pagar a raó de 312 duros anuals durant els quinze anys de vida del contracte.¹¹ Tot apunta que el poc efectiu de què disposaven els Denis al final de 1839 provenia de la primera anualitat d'aquest lloguer, pagada per anticipat davant mateix del notari que protocol·litzà la transacció.

La intenció de Vilanova i Domènech era establir en el local de les cases que havien arrendat una *«fábrica para la fundición y construcción de toda clase de máquinas y de otra cualquier clase de fabricación por medio del vapor o sin él»*.¹² Poc temps abans, ambdós llogaters s'havien associat amb el mecànic anglès Michael de Bergue sota la raó social de "Vilanova, Domènech i Bergue". La companyia, establerta amb escriptura privada, compta-

8. Els Denis-Janer havien acumulat un gran patrimoni immobiliari a la Barceloneta. Les dotze cases destruïdes pel foc formaven part de les quaranta-cinc que el matrimoni posseïa en aquell barri barceloní. Les cases els havien estat establertes pel comte D. Claudio Marcelo Linati y Cocorani, amb data de 22 de març de 1822; Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), Josep Maria ÒDENA, 26-XI-1839, f. 370v.-371v.

9. AHPB, Josep Maria ÒDENA, 26-XI-1839, f. 370v.-371v.

10. AHPB, Josep Maria ÒDENA, 26-XI-1839, f. 369v.-370v.

11. Sis de les cases estaven situades al carrer de Santa Anna, del número trenta-dos al trenta-set, i l'altra era l'assenyalada amb el número dos del carrer de Sant Ferran. També estava inclòs en l'arrendament un petit hort; AHPB, Josep Maria ÒDENA, 8-VIII-1839, f. 238r.-242r.

12. AHPB, Josep Maria ÒDENA, 8-VIII-1839, f. 238r.-242r.

va amb un capital de 12.000 duros destinat a «*la compra de las máquinas en Inglaterra, construcción de taller, útiles, materiales y demás gastos necesarios para el mismo*».¹³

La decisió d'emplaçar el taller a la Barceloneta no era casual. A més de disposar d'una bona comunicació per mar, el barri comptava també amb una llarga tradició metal·lúrgica gràcies als nombrosos tallers gremials que s'hi havien anat instal·lant d'ençà del final del segle XVIII, atrets per la creixent demanda del sector naval.¹⁴ Amb el temps, l'oferta d'amplis espais sense edificar, la bona accessibilitat per mar i la disponibilitat de mà d'obra habituada a treballar els metalls acabarien atraient cap a la Barceloneta les principals empreses de construccions mecàniques de la Catalunya vuitcentista.¹⁵

Els orígens familiars dels socis fundadors

Malgrat el protagonisme inicial de Josep Vilanova, el personatge clau de l'empresa fou Joan Domènech i Coll, originari de Vilanova i la Geltrú, on nasqué al final del segle XVIII, fruit del matrimoni format per Joan Domènech i Güell i Marina Coll i Solà.¹⁶

L'any 1808, Domènech marxà cap a Buenos Aires. Sembla ser, però, que aquest destí fou tan sols l'etapa inicial d'un periple que l'acabaria portant fins a l'illa de Puerto Rico.¹⁷ Allí es trobava al principi de la dècada de 1830 exercint d'administrador en una «*Hacienda de plantacion de caña o sea ingenio de azúcar con todos sus negros mozos de labranza, ganado y demás*». La hisenda, propietat de la família de l'indiano Josep Salichs, ori-

13. AHPB, Josep Maria ÒDENA, 20-VI-1840, f. 133r.-134v.

14. Al barri, hi havia una forta presència de dos gremis metal·lúrgics: el dels ferrers i el dels courers. Una bona mostra en són els tallers dels mestres ferrers Joan Nadal, Joan Gamot, Boi Calopa o Fèlix Viladiu, especialitzats en l'elaboració d'àncores, claus i cadenes de ferro. Per part dels courers, hi havia les foneries de Francesc Lacambra, Josep Pujadas, Fidel Lliurat o Pere Mestres, dedicades a la producció de campanes, olles i claus de coure.

15. L'any 1836, s'hi muntà el taller Nou Vulcà. A mitjan segle XIX, el barri també acolliria les instal·lacions del taller Alexander i de «La Maquinista Terrestre i Marítima S. A.».

16. AHPB, Manuel CATALAN, 30-X-1854, f. 304v.-310r.

17. L'any 1833, Pau Domènech i Coll, germà del nostre biografiat, també emigrà a Puerto Rico. Vegeu Raimon SOLER BECERRO, *Emigrar per negociar. L'emigració a Amèrica des de la comarca de Garraf: el cas de Gregori Ferrer i Soler, 1791-1853*, Vilanova i la Geltrú: El Cep i la Nansa Edicions, 2003, p. 173-174.

ginari d'Arenys de Mar, es trobava situada en un indret anomenat Aguas Prietas, proper a la ciutat de Ponce.¹⁸

El nostre protagonista, que romania solter a l'hora d'emigrar, esposà a la vilanovina Paula Gumà i Soler en algun moment de la seva etapa americana. De la unió nasqueren cinc fills: Joan Ramon, Maria Mercè, Casimir Lleó, Enriqueta i Dolors. Els dos primers nasqueren a les colònies i, la resta, un cop el matrimoni ja es trobava de nou a Catalunya.¹⁹

El retorn es produí poc abans del setembre de 1835. La família Domènech i Gumà escollí la ciutat de Barcelona per establir-hi la seva nova residència, tot i posseir una casa i diverses vinyes a la vila d'on eren originaris els progenitors.

A la capital catalana, Joan Domènech hi exerciria l'activitat comercial. En els protocols notarials ha quedat constància de la seva participació en negocis de venda de fusta, associat amb la vídua i els hereus de Guillem Valeng, un tractant de fustes francès amb magatzems a Malgrat de Mar i la Barceloneta.²⁰ Ben aviat però, els seus vincles familiars amb Vilanova i la Geltrú, i especialment el parentiu de la seva muller amb la burgesia industrial d'aquella vila marinera, acabarien orientant l'activitat empresarial de Joan Domènech cap al sector de les construccions mecàniques.

Al voltant de l'any 1833, un altre *indiano*, el també vilanoví Sebastià Gumà i Soler, germà de la muller de Domènech, havia decidit invertir bona part dels capitals que havia acumulat a Amèrica en una fàbrica cotonera moguda per vapor que s'acabaria aixecant a la rambla de la vila que l'havia vist néixer.²¹

18. En morir Josep Salichs, l'«*ingenio*» sucrer havia passat a les mans de la seva vídua, Teresa Travessa, que actuava en qualitat de tutora dels seus fills i hereus: Francesc, Concepció, Josepa, Jacint i M. del Carme. La vídua encarregà l'administració de la hisenda a Joan Domènech, posició que aquest ocupà entre el 15 d'octubre de 1833 i el 30 d'abril de 1835. El seu successor en el càrrec fou un tal Josep Ribas; AHPB, Josep DARDÉ, 25-IX-1835, f. 222v.-223r.

19. Gràcies als capítols matrimonials signats entre Salvador Gordils i Santos, maquinista, i Maria Mercè Domènech i Gumà, tenim constància que, com a mínim, aquesta filla havia nascut a la ciutat de Ponce, a Puerto Rico; AHPB, Josep DARDÉ, 26-III-1851, f. 128r.-131r.

20. AHPB, Montserrat COROMINAS, 6-X-1847, f. 515v.-517r.

21. Sobre aquesta empresa tèxtil, vegeu Raimon SOLER BECERRO, *Estratègies empresarials en la indústria cotonera catalana. El cas de la fàbrica de la rambla de Vilanova, 1833-1965* (tesi doctoral inèdita), Barcelona: Universitat de Barcelona, 2000.

En el muntatge de les transmissions de la fàbrica, coneguda popularment com la Fàbrica de la Rambla, hi participaren diversos membres de la família De Bergue. Es tractava d'una nissaga de mecànics anglesos arribada a Barcelona l'any 1832, acompanyant la màquina de vapor que l'empresa «Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia.» havia adquirit al constructor anglès «John Hall & Sons».²²

Els De Bergue –el pare i tres dels seus fills: Michael, Cornelius i August– treballaren com a maquinistes a la fàbrica dels Bonaplata fins que aquesta fou cremada la nit del 5 al 6 d'agost de 1835. Dos germans més –Charles i Henry–, residien a Londres i París, respectivament, ciutats on també estaven vinculats al negoci de la maquinària.²³ És fàcil relacionar la presència de Michael de Bergue a Vilanova, al final d'agost de 1835, amb l'entrada en contacte amb Joan Domènech, acabat de retornar de les Antilles.²⁴

A mitjan any 1835, els socis de la raó social «Gumà, Roquer i Cia.», propietària de la Fàbrica de la Rambla, estaven passant per un veritable calvari a causa de les dificultats sorgides a l'hora d'importar la maquinària per a la seva fàbrica tèxtil. Havien adquirit les màquines un any abans a Anglaterra, amb l'esperança de poder-se saltar, il·legalment, les restriccions del govern britànic, contrari a la sortida de tecnologia tèxtil del país. El

22. Vegeu Raimon SOLER BECERRO, «“Dios quiera que salgamos de una vez de tan desgraciado negocio.” L'adquisició de maquinària de la Fàbrica de la Rambla: un episodi de la difusió de tecnologia tèxtil (1833-1840)», a A. CARRERAS, P. PASCUAL, D. REHER, C. SUDRIÀ (ed.), *Doctor Jordi Nadal...*, v. II, p. 1.101-1.123.

23. A París, Henry dirigia l'empresa de maquinària tèxtil «Henri de Bergue, Spréfico et Cie.». Vegeu Raimon SOLER BECERRO, «“Dios quiera...”», p. 1.107.

24. Hi ha la possibilitat que, entre 1835 i 1838, Michael de Bergue treballés a Vilanova i la Geltrú, ja fos a la Fàbrica de la Rambla, ja fos com a mecànic independent. L'any 1835, alguns dels socis de la fàbrica vilanovina opinaven «[...] que para gobernar el vapor no necesitamos que venga nadie de Inglaterra y que podríamos evitar los gastos del viaje colocando a un hijo del que dirige el de los Ss Bonaplata que es bastante inteligente». És versemblant que estiguessin parlant de l'anglès. Vegeu Raimon SOLER BECERRO, «“Dios quiera...”», p. 1.115. D'altra banda, Carrera Pujal aporta dades disperses que assenyalen la presència de De Bergue a Vilanova al voltant de 1838: «[...] el maquinista inglés Miguel de Berne, residente en Barcelona, le notificó que tenía máquinas inventadas por él y se proponía construir otras en su taller de Villanueva y Geltrú, donde había una máquina de vapor. Mas hallándose en Barcelona el único [?] taller de fundición [al·ludint sens dubte al de la Barceloneta], pedía exención de derechos de entrada y salida por las piezas fundidas en la ciudad». Vegeu Jaime CARRERA PUJAL, *La economía de Catalunya en el siglo XIX*, Barcelona: Bosch Editores, 1961, v. IV, p. 366.

decomís a Londres d'una partida de la màquines acabà complicant tota l'operació. No hi ha dubte que Joan Domènech estava assabentat d'aquestes dificultats i és molt probable que desvetllessin el seu interès pel negoci de les construccions mecàniques, un camp en què no era neòfit. De ben segur que la seva etapa com a gestor d'un «*ingenio*» sucrer a Puerto Rico li havia servit per posar-se al corrent dels avenços tècnics de l'època en el ram de la mecànica industrial i del vapor.

Pel que fa a l'altre soci fundador, Josep Vilanova i Massó, hi ha indicis que el situen entre l'elit de la burgesia barcelonina del moment, i no seria estrany que també hagués fet fortuna a Amèrica.²⁵ Si més no, estava molt ben relacionat amb diversos individus que havien residit en aquell continent.

En trobem la prova en un altre negoci que Vilanova engegà pocs mesos després d'associar-se amb Joan Domènech. Es tractava de la construcció d'un molí de vapor a Sant Andreu, on també participaven Andreu Vidal i Roger, Josep Serra i Miralles, Joan Parodi, Francesc Massó i Massó, Salvador Massó i Font, Francesc Sardà i Parellada, Ramon Maresch i Ros, Llorenç Massó, Martí Planas, Joan Amell i Milà i Manuel Coll i Bori. No és coincidència que el darrer d'aquests individus residís a Puerto Rico i que precisament Josep Vilanova en fos l'apoderat a Catalunya.²⁶

Fou probablement la dedicació que aquest nou projecte empresarial li reclamava el que acabaria apartant Vilanova del negoci de les construc-

25. Amb les referències de què dispo, tan sols m'és possible fer un lleuger esbós de la seva biografia. L'any 1837, Josep Vilanova regentava una casa de comerç a Barcelona dedicada a importar bales de cotó de Nova Orleans, via l'Havana. L'any 1842, apareix en un protocol notarial com a «*propietario*» donant poders a un tal Domingo Narzagaray, veí de Madrid, per tal de «[...] retirar de la comisión de la deuda flotante, una inscripción de diez y seis mil cuatrocientos diez y ocho reales vellón perteneciente al otorgante y procedente de otra inscripción de mayor cantidad». Un any més tard, aportava tres-cents duros al capital d'un establiment situat al núm. 28 de la Rambla de Barcelona, dedicat a «[...] *peinar, arreglar el pelo, afeitar y limpiar el calzado*». Com a socis, també hi havia Gaudenci Massó i Joan Vilanova, possiblement parents seus. L'any següent, el 1844, el trobem residint al carrer de la Mercè, núm. 3, de Barcelona. Llavors figurava entre els grans contribuents de la ciutat, en la categoria de comerciant. AHPB, Josep Manuel PLANAS I COMPTE, 8-VI-1837, f. 87v.-88r., i 17-IX-1842, f. 232v.-233r.; Josep Maria ÒDENA, 12-VI-1843, f. 237r.-v., i Jesús MESTRE I CAMPÍ, *Una ciutat emmurallada al temps de la Revolució Industrial. Barcelona: ciutat, societat i política (1823-1859)* (tesi doctoral inèdita), Barcelona: Universitat de Barcelona, 1985, 2 v., p. 688.

26. El molí fariner de vapor, que havia suposat una inversió total de 15.820 duros, s'acabaria convertint poc temps després en una fàbrica de filats de cotó, sota la raó social de «Vidal, Serra i Cia.»; AHPB, Josep Maria ÒDENA, 17-V-1842, f. 205v.-207r.

cions mecàniques. Si més no, la seva presència a l'empresa, que compartia amb Joan Domènech, fou efímera.

Al final de juny de 1840, quan no feia ni un any de la creació del taller, Vilanova optà per retirar-se del negoci i vendre la seva part, valorada en sis mil duros, al seu soci, que d'aquesta manera es convertia en «*el unico y principal interesado en dicho establecimiento*».²⁷

Els indicis de la modernitat: la mecànica barcelonina es vaporitza i tecnifica

L'inventari fet per tal de procedir a la valoració i la liquidació de la participació de Josep Vilanova a l'empresa ens mostra la maquinària amb què comptava el taller en els seus inicis (vegeu Quadre I). No coneixem el valor de les màquines, però hi ha constància que, al principi de l'any 1840, havien arribat a Barcelona dos vaixells procedents de Londres carregats amb 244 tones de maquinària. El carregament, valorat en 3.100 duros, anava consignat a nom d'un tal Vilanova.²⁸ El que no podem saber és si la maquinària tenia per destí el taller de la Barceloneta o el molí de vapor que llavors s'estava bastint a Sant Andreu. De tota manera, el més rellevant és que a l'esmentat inventari del taller apareix una màquina de vapor, un fet notori tractant-se d'un taller mecànic.

Abans de 1840, tan sols hi havia a Barcelona tres tallers moguts per la força del vapor: el de Valentí Esparó, el taller de caldereria i reparacions navals Nou Vulcà –propietat de la «Companyia Catalana de Vapors»–²⁹ i un tercer que actuava sota la raó social de «Pau Llovera i Cia.».

Valentí Esparó fou el pioner en l'adopció del vapor, malgrat no ser-ho per mèrits propis. En realitat, Esparó havia adquirit el taller, amb màquina de vapor inclosa, l'any 1838 a la societat en dissolució «Bonaplata, Vila-regut, Rull i Cia.», de la qual ell mateix havia estat soci.³⁰ Seguint els pas-

27. AHPB, Josep Maria ÒDENA, 20-VI-1840, f. 133r.-134v.

28. Jesús MESTRE I CAMPÍ, *Una ciutat emmurallada...*, p. 583.

29. El Nou Vulcà fou creat al voltant de l'any 1836 per aquesta companyia naviliera, que més tard es transformaria en la societat «Navegació i Indústria». Vegeu Santiago RIERA I TUÈBOLS, *Dels velers als vapors*, Barcelona: Boixareu Editors, 1993, p. 175.

30. El taller d'Esparó comptava amb un parell de màquines de vapor, ambdues de la marca anglesa «Hall & Sons». La primera havia sortit indemne de l'incendi que cremà la fàbrica El Vapor l'agost de 1835. La segona fou adquirida entre 1836 i 1837. El seu valor

sos d'Esparó, l'agost de 1839 la societat «Pau Llovera i Cia.» obtingué l'autorització de l'Ajuntament de Barcelona per a instal·lar un vapor al seu taller de màquines, ubicat a l'edifici de l'antic col·legi de San Bonaventura, a la rambla de la ciutat.³¹

És més difícil establir amb certesa la data de posada en marxa de la màquina de vapor del taller Nou Vulcà. En paraules de Francesc Paradaltas, llavors director de la Seca de Barcelona, el motor hauria estat construït a les pròpies dependències de la companyia poc abans de 1840, sota les indicacions d'un enginyer anglès. Es tractaria doncs, de la primera màquina de vapor construïda al país.³²

És de suposar que el vapor de «Vilanova, Domènech i Bergue» fou instal·lat abans del mes de febrer de 1840. De la seva existència en aquelles dates, en dona testimoni el cens de tallers mecànics elaborat per la Societat Econòmica d'Amics del País.³³ El recurs a l'energia del vapor no era l'únic símptoma de modernitat d'aquella indústria mecànica emergent. Els canvis que estava experimentant el sector també es posaven de manifest amb la presència de nombrosos tècnics estrangers.

Conscients que la llista podria ser llarga, podem citar el nom d'algun d'aquests tècnics, com ara el dels anglesos John Whitehouse i Joseph Gough, que s'encarregaven de la foneria del taller Esparó; el del director del

conjunt, el gener de 1838, era de 336.118 rals. Vegeu Àlex SÁNCHEZ, «*¡Hubiese querido el cielo...*», p. 979.

31. El taller havia estat fundat pel mecànic suís Louis Perrenod i Muller, l'any 1832. Després de la seva venda a un grup d'inversors catalans, continuà en activitat sota diverses raons socials, «Pau Llovera i Cia.», «Companyia Barcelonesa de Construcció de Màquines i Fabricació» i «Tous, Ascacibar i Cia.», fins que l'any 1855 es fusionà amb el taller de Valentí Esparó i donà origen a «La Maquinista Terrestre i Marítima S. A.».

32. El 26 de març de 1840, Francesc Paradaltas llegí davant dels socis de l'Acadèmia de Ciències Naturals i Arts de Barcelona una memòria on parlava de «[...] *la reciente y feliz construcción de una máquina de vapor de la fuerza de 4 caballos de alta presión, la primera que de esta fuerza se tiene noticia haberse construido en España*»; *Diari de Barcelona* (4-V-1840), f. 1818-1819. L'any 1846, Pascual Madoz confirmava les paraules de Paradaltas. En una descripció del taller Nou Vulcà deia: «*Para dar movimiento á las muelas, tornos, ruedas y máquina de cortar el fierro, hay una maquina de vapor de fuerza de 5 caballos, fabricada en el mismo establecimiento con inclusión de caldera y chimenea; se le puso la inscripción de primera de España*». Pascual MADOZ, *Diccionario geográfico...*, p. 554. Al principi del segle XIX, Francesc Santpons havia construït un parell d'enginyers de vapor, però amb un caràcter més experimental que no pas comercial. Vegeu Jordi NADAL, «La metal·lúrgia...», p. 173-174.

33. NADAL, «La metal·lúrgia...», p. 163.

QUADRE I

INVENTARI DE LA MAQUINÀRIA DEL TALLER DOMÈNECH (20 DE JUNY DE 1840)

- 1 màquina de vapor de 12 cavalls de força amb les seves respectives calderes i components
  - 5 tornos de diverses dimensions
  - 1 màquina d'allisar
  - 1 màquina de trepar
  - 1 màquina de fer cargols
  - 1 màquina per tallar les dents de les rodes d'engravar
  - eines i estris de manyà, torner i fuster
  - models
  - diversos materials: ferro, fusta...
-

Font: AHPB, Josep Maria ÒDENA, 20-VI-1840, f. 133r.-134v.

Nou Vulcà, el també anglès Samuel Kent, o el de l'enginyer francès Jean Marie Raspaud, soci de «Pau Llovera i Cia.».

La presència d'aquests tècnics vinguts de fora té una doble lectura. D'una banda, demostra la capacitat del procés d'industrialització català d'atreure capital humà de l'exterior. De l'altra, explicaria la ràpida assimilació de la tecnologia del vapor per part dels tallers locals. El cas del taller Nou Vulcà és paradigmàtic.

L'empresa de Joan Domènech no n'era una excepció. Michael de Berge garantia la solvència tècnica del taller. No ens ha d'estranyar, doncs, que, pocs mesos després d'haver iniciat l'activitat, el taller vengués una màquina de vapor al fabricant cotoner Joan Vilaregut i Albalfull³⁴ (vegeu Quadre II).

34. Joan Vilaregut i Albalfull (1800-1854) havia format part de la societat «Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia.». Posteriorment regentà, a títol individual, dues fàbriques tèxtils, una a Gràcia i l'altra a Sallent. Durant la «bullanga» barcelonina del mes d'agost de 1835, a més del vapor «Bonaplata», també fou cremat el seu blanqueig de Gràcia. La màquina de vapor que adquirí al taller Domènech anava destinada precisament a aquesta darrera fàbrica, que llavors era regentada per un germà seu, Pelegrí Vilaregut. Vegeu Roser SOLÀ MONT-SERRAT, *Joan Vilaregut i Albalfull. Industrial i progressista (Barcelona, 1800-1854)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001.

Els vapors no eren cap novetat a Barcelona, on ja se n'havien instal·lat més d'una dotzena. L'excepcionalitat del cas rau en el fet que la casa constructora, l'empresa anglesa «John Hall & Son» de Dartford, delegués la venda i la posterior instal·lació de l'enginy en un taller barceloní.³⁵

Fins llavors, la norma general havia estat que la mateixa casa constructora negociés la transacció directament amb el client i que posteriorment enviés un tècnic per portar a terme tant el muntatge del vapor com l'ensinistrament dels maquinistes que se n'havien d'encarregar del funcionament.

La comanda s'ha d'interpretar com una prova del renom assolit per l'empresa entre els constructors estrangers. Evidentment, bona part del prestigi de «Vilanova, Domènech i Bergue» era mèrit de Michael de Bergue. L'anglès no tan sols comptava amb una gran destresa mecànica, sinó que, a més, estava ben relacionat amb diversos constructors de maquinària d'Anglaterra i França, on residien dos dels seus germans.

QUADRE II

COMANDES PENDENTS EL 20 DE JUNY DE 1840

- Plantificació i construcció del molí propietat de Manel B. Guanyabens
- Plantificació i construcció dels moviments del molí propietat d'Antoni Jordà
- Construcció dels moviments del molí de Francesc Massó
- Construcció d'una premsa per a Josep Boniquet
- Venda d'una màquina de vapor a Joan Vilaregut

Font: AHPB, Josep Maria ÒDENA, 20-VI-1840, f. 133r.-134v.

Tal com s'ha vist, aquests vincles amb l'exterior –comercials i familiars– sovint es materialitzaven en trameses de maquinària que el taller de la Barceloneta s'encarregava de vendre a comissió. Un protocol de 1840 en recull un parell de casos més:

35. Jesús MESTRE, *Una ciutat emmurallada...*, p. 135. Per la seva banda, Àngels Solà afirma que l'any 1841 hi havia a Barcelona 17 màquines de vapor, sumant les de la ciutat amb les del pla de Barcelona. Àngels SOLÀ, «Barcelona 1833-1843: una ciutat en transformació», *L'Avenç* (Barcelona), 87 (1985), p. 35.

«[...] las comisiones confiadas a la Sociedad son: vender, dar cuenta y remitir el resultado de seis cardas, un batán vulgo diable, y tres cajas de púas de Mr Charles de Bergue de Londres que existen en el taller de la Barceloneta: la de vender, dar cuenta y remitir el producto de tres balas de hilo de los sres. Lauson & Son de Leeds que ecsisten [sic] en la Aduana».³⁶

Tenint en compte que corria l'any 1840, no hi ha dubte que la maquinària enviada per Charles de Bergue des de Londres havia arribat a Barcelona il·legalment. Fins a l'any 1843, la legislació britànica prohibí l'exportació de maquinària tèxtil. Queda provada, doncs, la participació dels germans De Bergue en la xarxa internacional de contraban de maquinària. Aquesta era una pràctica generalitzada entre els fabricants tèxtils d'arreu d'Europa, que així podien disposar de màquines britàniques –les més avançades del moment– a les quals no tenien accés per vies legals.³⁷

El capital humà: el principal actiu de l'empresa

L'11 de juliol de 1840, amb el taller en marxa i un cop liquidats els interessos de Josep Vilanova, els dos socis restants –Joan Domènech i Coll i Michael De Bergue– decidiren formalitzar la seva associació davant d'un notari.³⁸

La nova empresa escurçava la raó social, ara «Domènech i de Bergue», però en mantenia el capital: un total de 12.000 duros, íntegrament aportats per Joan Domènech. A l'escriptura fundacional s'estipulava que l'administració de la companyia quedava a les mans del soci capitalista i que Michael de Bergue en dirigiria la part tècnica.³⁹ Cap dels dos càrrecs era remunerat, de manera que l'única renda que podien obtenir de l'empresa havia de ser fruit

36. AHPB, Josep Maria ÒDNA, 20-VI-1840, f. 133r.-134v.

37. És factible que els De Bergue fessin arribar les màquines tèxtils a Barcelona fent-les passar per màquines-eina, que sí que eren exportables. La prohibició, vigent fins a l'agost de 1843, no afectava tampoc les màquines de vapor. Respecte a la legislació britànica, vegeu David J. JEREMY, «Damming the Flood: British Government Efforts to Check the Outflow of Technicians and Machinery, 1780-1843», *Business History Review*, LI (1, 1977), p. 2-34.

38. AHPB, Josep Maria ÒDNA, 11-VII-1840, f. 141r.-143r.

39. Les obligacions de Michael de Bergue com a director consistien a «[...] estar en el taller todos los días, desde las nueve hasta las doce de la mañana, y desde las tres ó las cuatro de la tarde según la estación hasta el anochecer, á fin de dirigir los trabajos, y atender á quanto pudiera ocurrir á la fabricación»; AHPB, Josep Maria ÒDNA, 11-VII-1840, f. 141r.-143r.

dels beneficis, que, en cas de produir-se, serien distribuïts anualment. Domènech en tenia assignades dues terceres parts i De Bergue la part restant.

L'anglès no aportava capital a l'empresa. Hi contribuïa amb «*su industria*», un concepte que s'ha d'entendre de manera genèrica, perquè englobava tant les seves habilitats mecàniques com els seus contactes amb els constructors de màquines de l'estranger. Tot plegat convertia l'actiu «*immaterial*» aportat per De Bergue en la clau de l'èxit de l'empresa. Dues clàusules del contracte de societat demostren que Joan Domènech n'havia fet una lectura semblant: una primera, tractava de garantir a l'empresa l'exclusivitat dels serveis de l'anglès;⁴⁰ l'altra, potser més important, obligava De Bergue a «*enseñar la maquinaria en todas sus partes a Juan Ramon Doménech, hijo del socio Dn. Juan Doménech, comunicándole todos los conocimientos que posea en este ramo*». ⁴¹

L'ensinistrament de l'hereu era una manera d'assegurar la continuïtat de l'empresa en el cas que Michael de Bergue optés per separar-se'n. Tanmateix, la mecànica no era una matèria desconeguda per a Joan Ramon Domènech i Gumà, que l'any 1839 s'havia matriculat a la Càtedra de Maquinària de la Junta de Comerç, dirigida per Hilari Bordege, on continuaria estudiant com a mínim fins a l'any 1840.⁴²

Al final de novembre de 1841, es completà l'equip tècnic del taller amb la incorporació d'un nou soci a l'empresa, fet que obligà a reconstituir-la. El nouvingut era Josep Prat i Puig, manyà i fabricant de filats de cotó de Barcelona.⁴³ La companyia, ara amb una durada de quatre anys i mig, con-

40. A l'escriptura social s'estipulava que «[...] *todas las invenciones, mejoras e innovaciones, útiles que puede hacer Dn Michael de Bergue durante esta Sociedad, pertenecerán exclusivamente [sic] á la misma, no pudiendo dicho Sr. de Bergue tomar interés ni formar parte en ninguna otra fábrica ó taller, ni tampoco podrá trabajar ni dirigir cosa alguna para otros establecimientos ni trabajos análogos á los que son objeto [sic] de esta compañía*». A més, Michael de Bergue es comprometia a «[...] *para el caso de que no diese ecsacto [sic] cumplimiento, a cuanto por su parte se ha prometido en esta contrata, el no poder fijar su habitación ó residencia en ningún territorio ciudad o pueblo español*»; AHPB, Josep Maria ÒDENA, *11-VII-1840*, f. 141r.-143r.

41. AHPB, Josep Maria ÒDENA, *11-VII-1840*, f. 141r.-143r.

42. El nom de Joan Ramon Domènech apareix a la matrícula de la Càtedra de maquinària de la Junta de Comerç els anys 1839 i 1840. En canvi, a la matrícula de 1841 s'esmenta un tal Joan Domènech de Vilanova. És probable que es tracti de la mateixa persona; Biblioteca de Catalunya (BC), *Junta de Comerç*, llig. XCVIII, 14, 27.

43. Al principi de la dècada de 1830, Josep Prat i Puig exercia de manyà i alhora regentava una fàbrica de filats a Barcelona. Fou un dels encarregats de fer l'inventari de la fàbri-

servaria el nom durant el primer any però, transcorregut aquest període, la raó social s'havia de transformar en «Domènech, de Bergue i Prat». ⁴⁴

A la nova societat, Michael de Bergue es mantenia al capdavant del taller, tot comptant, però, amb la col·laboració de Josep Prat com a subordinat immediat. La signatura social i l'administració de l'empresa continuaven a les mans de Domènech.

En aquesta ocasió, tant l'administrador com el sotsdirector del taller tenien assignat un sou fix. La xifra ascendia a tres-cents duros anuals en el cas de Domènech i a sis-cents en el cas de Josep Prat. La retribució de Michael de Bergue, en canvi, continuava limitada únicament a la seva participació en els beneficis, ara incrementada fins a les dues cinquenes parts. La resta de guanys es repartien entre Domènech i Prat segons la seva quota de capital. ⁴⁵

L'admissió de Prat a la companyia tenia una doble finalitat. D'una banda, es pretenia alliberar Michael de Bergue de les feines més rutinàries del taller, que ara recaurien en el manyà barceloní. Això permetria a l'anglès destinar més temps al muntatge de vapors, en un moment en què la demanda d'aquest tipus d'enginyers estava experimentant un gran creixement. ⁴⁶ De l'altra, també implicava una injecció de capital, perquè el nou soci s'havia compromès a aportar cinc mil duros a la societat. No queda clar si es trac-

ca El Vapor després que aquesta fos cremada l'any 1835, on apareix com a «*serraller maquinista*» i vocal de la Junta de Comerç. El 1836, l'estat de les seves finances era, si més no, delicat. A causa d'això, el 9 d'agost d'aquell any reuní tots els seus creditors, entre els quals apareix Michael de Bergue, a casa de l'advocat Manuel Torres, per exposar-los que «[...] *el estado de sus negocios le precisaba a pasar a América con el objeto de mejorar su fortuna, y que no teniendo dinero efectivo para solventarles sus créditos, les ofreció la entrega de todos los efectos y enseres tanto de la fábrica de hilados, como de taller y tienda de su propiedad [...]*». Després de residir uns anys a Montevideo, tornà a Barcelona. Al cens de tallers mecànics de Barcelona que la Societat Econòmica d'Amics del País realitzà l'any 1840, hi apareix un tal Josep Prat, associat amb Antoni Sellarès, com a constructor de cilindres per a cardes al carrer de les Tàpies. AHPB, Joan PRATS, 29-VIII-1836, f. 67r.-72v.; Jordi NADAL, «La metal·lúrgia...», p. 163, i Àlex SÁNCHEZ, «“*Hubiese querido el cielo...*”», p. 969.

44. AHPB, Manuel OLIVA, 30-XI-1841, f. 101r.-103r.

45. AHPB, Manuel OLIVA, 30-XI-1841, f. 101r.-103r.

46. Entre les activitats que De Bergue es comprometia a desenvolupar en exclusiva per a la societat s'esmentaven les «[...] *montaduras de máquinas de vapor que de hoy en adelante se hagan [...]*», una especificació que no constava als contractes socials anteriors. AHPB, Manuel OLIVA, 30-XI-1841, f. 101r.-103r.

tava d'una ampliació dels fons socials o de l'adquisició d'una part del capital de Domènech.

Tot sembla indicar, però, que a l'hora d'admetre Josep Prat es valoraren més les seves habilitats mecàniques que no pas la seva capacitat financera, més aviat limitada. El cert és que, en el moment d'incorporar-se a la companyia, el fins llavors manyà i fabricant cotoner no es trobava «*con las circunstancias a propósito para invertir en ella tan crecida cantidad*». Per tal de reunir els dos mil duros que li mancaven per a completar la xifra que havia d'aportar, recorregué a una de les amistats que havia forjat durant la seva estada a Montevideo.⁴⁷ Es tractava de l'*indiano* Pau Vinyals i Rabassa,⁴⁸ llavors establert a Barcelona, al qual oferí una participació en el negoci.

La proposta de Prat topà amb l'oposició dels altres dos socis, que «*reusaban por su parte admitir otro socio [Vinyals] con quien debiesen ellos inteligenciarle y admitirle personalmente en los pactos de la sociedad*». La solució passà finalment per la redacció d'«*un contrato particular por medio del cual [Vinyals] interesase en aquellos dos mil duros participando con proporción a ellos de las ventajas que dicho Prat conseguiría de la sociedad*». El document, signat el 15 de desembre de 1841, convertia Vinyals en soci virtual de l'empresa, fent-lo partícip indirectament de les prerrogatives, i riscos, de la companyia. A ulls de Vinyals, el potencial del taller devia semblar prou prometedor.⁴⁹

Un procés de descapitalització tècnica

La nova «Domènech i de Bergue» tampoc no aconseguí esgotar el termini per al qual s'havia establert. En aquesta ocasió, el responsable de la dissolució anticipada fou Michael de Bergue, que a mitjan mes d'abril de 1842 abandonà l'empresa.⁵⁰

47. Vegeu n. 43.

48. Pau Vinyals i Rabassa havia residit en diverses ocasions a Montevideo. Allí es on féu amic amb Josep Prat, que regentà un molí de vent en aquella capital sud-americana. L'estreta amistat que els unia féu que Vinyals expressés en el seu testament la voluntat de ser enterrat «*en el cementerio general de esta Ciudad y nincho n° 766 que es el mismo donde descansan los restos de mi difunto amigo José Prat, con el objeto de que ambos restos se confundan [...]*». AHPB, Jaume RIGALT, 27-III-1860, f. 197v.-199v.

49. AHPB, Manuel OLIVA, 15-XII-1841, f. 105v.-106v.

50. AHPB, Ferran FERRAN, 21-X-1846, f. 194v.-195v.

Un any abans s'havia començat a desmantellar la legislació anglesa contrària a l'exportació de màquines. Aviat la maquinària tèxtil britànica envairia els mercats d'arreu d'Europa. En aquest nou context, l'anglès es convertia en un individu molt preuat per als constructors de màquines del seu país d'origen. Els seus contactes i el renom de què gaudia entre els industrials catalans eren una garantia de comandes. És lògic, doncs, que De Bergue deixés d'estar interessat en el taller que fins llavors havia dirigit. Podem dir que optà per canviar de bàndol.

De fet, l'any 1841 ja havia arribat al port de Barcelona un vaixell amb un carregament de maquinària anglesa de 162 tones de pes consignat al seu nom. Aquesta fou la primera expedició de les dotze que organitzà en el període comprès entre 1841 i 1856.⁵¹ D'ençà de la seva desvinculació del taller, l'anglès es presentaria com a «*comerciante y comisionista*». La metamorfosi de De Bergue culminaria l'abril de 1846 en convertir-se en apoderat general a Barcelona de la casa «John & Eduard Hall» de Dartford, la principal proveïdora de màquines de vapor de la indústria catalana.⁵²

L'enginyer britànic no liquidà totalment els seus interessos amb els seus exsòcis fins al final de 1842. La quantitat que li corresponia era de 1.380,88 duros, però finalment en rebé una xifra inferior: uns 1.239,41 duros. A més, el pagament no es féu en metàl·lic, sinó amb la cessió de diversos crèdits passius de l'empresa.⁵³

La marxa de Michael de Bergue suposà el seu relleu en la direcció tècnica del taller, ara ocupada per Josep Prat, i òbviament la desaparició del seu cognom de la raó social de l'empresa, que es transformà en «Domènec i Prat». El manyà barceloní ocuparia el càrrec de director fins a la seva mort, ocorreguda de forma accidental el mes de març de 1845. El *Diari de Barcelona* es féu ressò del succés:

51. Jesús MESTRE, *Una ciutat emmurallada...*, p. 135 i 583.

52. AHPB, Ferran FERRAN, 9-X-1846, f. 177r.-179v.

53. La suma corresponia a «[...] *la cantidad de setecientos duros que está adeudando a dicha sociedad D. Juan Vilaregut procedente de un vapor que le vendió y la de quinientos treinta y nueve duros diez y ocho reales y siete maravedies que D. Salvador Viñals vecino de Tarrasa adeuda a la propia Sociedad por un motor que el precitado de Bergue le hizo a cuyos pagos ponen dificultad porque dicen que no les va bien el vapor ni el motor*». De Bergue també es comprometé a fer-se càrrec del lliurament d'una roda hidràulica a la societat «Galí i Busquets», de Terrassa, propietària d'una fàbrica de filatura. AHPB, Josep DARDÉ, 23-XII-1842, f. 289r.-290r.

*«Tenemos que lamentar un acontecimiento sumamente horroroso, D. José Prat, socio del taller de construcción de Domènech y Prat, en la Barceloneta, estaba arreglando uno de los motores de la máquina de vapor entre la cual se le enredó un pedazo de la blusa que vestía, dando ocasión a que le arrastrara el violento empuje de rotación de dicho aparato, con tan prontitud, que le estrujó repetidas veces en pocos segundos, sin que ninguno de los circunstantes pudiese evitar tamaña desgracia. Es imposible trazar el terrible cuadro que ésta motiva. El tronco del infeliz estaba aún sujeto al destructor influjo de la indicada máquina, cuando su cabeza, brazos y piernas caían diseminados por diferentes puntos del aposento».*⁵⁴

Amb un breu interval de temps, el taller perdé els seus dos mecànics més experimentats. Tanmateix, així com la mort de Prat no tingué conseqüències per al negoci, més enllà de les de caràcter personal, la marxa de l'anglès significà l'estroncament de la relació comercial que fins llavors havia existit entre «Domènech i de Bergue» i el fabricant anglès de màquines de vapor «Hall & Son».

D'ençà de la seva fundació, el taller Domènech s'havia convertit en el principal representant a Barcelona de l'empresa britànica i havia portat a terme la instal·lació de diversos vapors d'aquesta marca. De sobte, el taller es veia obligat a prescindir d'una de les seves activitats més importants, no tan sols per les comissions que suposava, sinó també per les nombroses comandes complementàries que sovint implicava, com ara feines de manteniment, reparacions i recanvis.

Per aquest motiu, Joan Domènech es posà a treballar immediatament per obtenir la representació d'algun altre fabricant de vapors estranger. No seria fins a l'any 1846 que assoliria l'èxit, amb la signatura d'un conveni amb la casa parisenc «Alexander», la principal competidora de la casa Hall en el mercat català de màquines de vapor.⁵⁵

Una activitat basada en els serveis mecànics

Les raons de la paradoxal dependència dels tallers catalans vers la importació de maquinària forània cal buscar-les en la llei aranzelària de

54. *Diari de Barcelona*, 3-III-1845, p. 851.

55. Thomas Alexander autoritzà explícitament «Domènech i Prat» a «[...] vender y enagenar perpetuamente a las personas y por los precios, modo y forma que podrá convenir, cualesquiera máquinas de vapor ú otras que no lo sean». AHPB, Josep RODELLES, 8-X-1846, f. 331r.-332v.

l'any 1841. Aquesta normativa no tan sols no protegia els constructors de maquinària autòctons de la competència exterior, sinó que incrementava notablement els seus costos pels forts aranzels que gravaven les importacions de carbó i ferro. A aquest fet s'ha d'afegir la liberalització del comerç de maquinària anglesa de l'any 1843, que donà als fabricants cotoners la possibilitat de proveir-se de maquinària moderna a uns costos molt inferiors als que podien produir-la els tallers del país. Tot plegat obligà els constructors de màquines catalans a centrar la seva activitat en els serveis mecànics: muntatges, recanvis i reparacions.⁵⁶

La importació de maquinària era una pràctica habitual entre la majoria dels tallers de Barcelona. A més, a meitat de la dècada de 1840, els quatre grans constructors estrangers de vapors esmentats a l'Estadística Industrial, elaborada per Laureà Figuerola l'any 1849, tenien algun representant comercial a la capital catalana:⁵⁷ Michael de Bergue ho era de la casa «John & Eduard Hall» de Dartford, l'antiga «Hall & Son»; «Domènech i Prat» representaven el taller parisenc dels germans Alexander; Marià Flaquer era l'apoderat a Barcelona de la casa «Benjamin Hick & Son» de Bolton, al comtat anglès de Lancaster, i el comerciant francès Jean Pierre Joseph Canal ho era de la casa «John Hall, Powell & Scott» de Rouen.⁵⁸

Com a importador, el taller Domènech introduïa al país vapors, rodes hidràuliques i maquinària tèxtil diversa, bé que esporàdicament també en fabricava de pròpia.⁵⁹

Sense comptar amb la documentació de l'empresa, no podem conèixer amb detall quins productes oferia –ja fossin importats o de construcció pròpia– ni els mercats que abastava. Tan sols ens en podem fer una lleugera idea analitzant els casos que quedaren registrats als protocols notariais o a les pàgines dels diaris de l'època. Gràcies a aquestes fonts, podem veure com, a les inicials premses i transmissions per a molins i fàbriques (vegeu

56. El mateix any 1841, Joan Güell, soci del taller «Llovera i Cia.», escrivia, fent referència al taller de Valentí Esparó, que aquest s'havia de limitar «*á despacho suyo y con mengua del país y de su gobierno, a cobrar una simple comisión de la maquinaria que introduce del extranjero [...]*». JOAN GÜELL I FERRER, *Escritos económicos*, Madrid: Imprenta á cargo de H. Martínez, 1841, p. 2.

57. Laureà FIGUEROLA, *Estadística de Barcelona en 1849*, Barcelona: Editorial Altafulla, 1993, p. 291.

58. AHPB, Josep Manuel PLANAS I COMPTE, *14-III-1846*, f. 88r.-89v.

59. L'any 1849, «Domènech i Prat» vengué a Jaume Reiss, fabricant de filats i teixits de Gràcia, vint-i-cinc telers mecànics amb un valor total de 1.700 duros. AHPB, Josep DARDÉ, *2-VI-1849*, f. 131.

Quadre II), s'hi anaren afegint progressivament articles més complexos, com ara màquines de vapor o bombes contra incendis. A part, és clar, de tota mena de peces i recanvis.

Tenint en compte les limitacions esmentades, passem a veure una petita mostra dels productes que el taller ofertava.

Màquines de vapor

Tot just deu dies després de la tràgica mort del seu soci i tècnic en cap, Joan Domènech rebia un qüestionari elaborat per la Junta Consultiva d'Aranzels. El motiu de la consulta era conèixer la postura dels constructors de màquines nacionals davant de la pretensió de la «Compañía de Minas de Asturias» d'importar d'Anglaterra, amb franquícia aranzelària, tota la maquinària necessària per a crear un gran establiment siderúrgic a la zona carbonera de Mieres, a prop d'Oviedo. En la seva resposta, Joan Domènech parlava explícitament de la construcció de màquines de vapor:

*«En cuanto al primero q[ue] hemos citado ó sea la máquina de vapor, si bien es cierto que subsiste aún la exención [sic] de drchos q[ue] se concedió a este artículo para fomentar su importación cuando no había aún en el Reino talleres capaces de construirlo; ahora que á fuerza de sacrificios, ensayos y experiencia [sic] han hecho considerables adelantos y puéstose en estado d[e] fabricar máquinas de vapor de la fuerza que comúnmente se usa, ha llegado ya el caso de restringir esta libertad ilimitada si se quiere q[ue] algún día los talleres del país puedan abastecer de máquinas á nuestras fábricas y dejemos de ser tributarios del extranjero».*⁶⁰

En les paraules del seu administrador, pronunciades en un moment en què l'empresa no posseïa la representació de cap fabricant estranger, no queda clar si «Domènech i Prat» havia iniciat ja la construcció de màquines de vapor. En tot cas, no hi ha dubte que la companyia s'ho havia proposat. La idea es basava en la demanda creixent d'aquest tipus d'enginyers i en la capacitat dels operaris del taller –experts muntadors– per a construir-los. L'únic entrebanc era de caire econòmic. Els tallers nacionals havien de pagar un alt cost tant per les matèries primeres, en la seva major part importades, com per la mà d'obra qualificada.⁶¹ Tot plegat els deixava en

60. BC, «Fons Junta de Comerç», 16-IV-1845, LVIII, 30, 119.

61. El sou de Josep Prat, d'11,54 duros setmanals, era considerable per l'època, si el comparem amb els 10 duros setmanals que l'any 1843 cobrava el majordom, director, de la

clar desavantatge davant dels estrangers. La solució, segons el mateix Joan Domènech, estava en les mans del govern:

«Para contrapesar estas desventajas bastaría por una parte imponer á las máquinas de vapor extranjeras un d[e]r[e]cho moderado como un 8 o un 10% sobre el avaluo de 4 r[ea]les por libra y por otra parte estimular a los constructores del país, ya señalándoles al principio alguna recompensa por cada máquina de esta especie que construyan, ya redimiendo los derechos de aquellas clases de hierro que no producen las ferrerías nacionales».⁶²

Malgrat les dificultats i la falta de suport governamental, «Domènech i Prat» acabà construint algunes màquines de vapor, per bé que totes foren de baixa potència i que no es fabricaren mai a gran escala.

El primer d'aquests vapors que hem localitzat, s'acabà de construir al començament de l'any 1847, poc després que Joan Domènech i Coll i Joan Prat i Sancho, hereu del difunt Josep Prat, establissin uns nous pactes socials.⁶³ Cap dels dos socis no estava disposat a fer-se càrrec de la direcció tècnica del taller i, per tant, pactaren que, de comú acord i pagat amb els fons socials, nomenarien un nou director. L'escollit fou August de Bergue, germà de Michael, que al principi d'aquell mateix any enllestia la construcció d'una màquina de vapor de tres cavalls de força per al Col·legi d'Adroguers i Confeters de Barcelona. El vapor estava destinat a moure els sis molins de la fàbrica de xocolata que aquest col·legi tenia al carrer de l'Arc de San Silvestre de Barcelona, accionats fins llavors per tracció animal (vegeu Quadre III).⁶⁴

Hi ha constància de la construcció de, com a mínim, dos vapors més. Un fou fabricat al voltant de l'any 1850 i anà destinat a la fàbrica que Pere Casas i Ferrer tenia a Sant Martí de Provençals.⁶⁵ L'altre es construí per a ser exhibit a l'Exposició Industrial i Artística de l'any 1860, organitzada amb motiu de la visita a Barcelona de la reina Isabel II. Es tractava d'una màquina «[...] de mediana presión y a balancín, de la fuerza de cuatro caballos».⁶⁶

filatura de vapor de la societat «Vidal, Serra i Cia.» de San Andreu, amb un capital de 63.069 duros i 4.800 pues de filar. AHPB, Josep Maria ÒDENA, *16-XII-1843*, f. 365v.-371r.

62. BC, «Fons Junta de Comerç», *16-IV-1845*, LVIII, 30, 119.

63. AHPB, Josep ELIAS, *1-I-1847*, f. 4r.-5v.

64. *Enciclografia de industria, artes y oficios* (desembre 1847), p. 314-317; AHPB, Pere GONZÁLEZ, *5-IX-1846*, f. 306r.-308r.

65. AHPB, Jaume RIGALT, *2-VII-1851*, f. 348v.-350r.

66. FRANCISCO J. ORELLANA, *Reseña completa descriptiva i crítica de la Exposición Industrial y artística de productos del principado de Cataluña*, Barcelona: Establecimiento tipográfico de Jaime Jepús, 1860, p. 131.

En realitat, la producció, més aviat escassa, de vapors fou només un complement de la principal activitat del taller, especialitzat en la instal·lació i la reparació d'aquest tipus d'enginyers. Només a tall d'exemple, podem esmentar la reparació de la màquina de vapor de la Càtedra de Física Experimental de la Junta de Comerç,⁶⁷ el novembre de 1848, o les «*varias recomposiciones*» practicades al vapor de la fàbrica que Pere Terres i Coll posseïa al carrer de la Riereta de Barcelona.⁶⁸

Rodes hidràuliques

Bé que és possible, no em consta que els Domènech construïssin rodes hidràuliques o turbines. Està documentada, en canvi, la seva participació en la importació d'alguns d'aquests enginyers radials destinats a aprofitar la força dels rius.⁶⁹ Els primers passos en aquest camp no foren fàcils. Acostumat a treballar amb vapor, a Michael de Bergue li mancava experiència en l'àmbit hidràulic. Segons Josep M. Benaül, l'any 1842, el fabricant sabadellenc Pere Turull era de l'opinió que l'anglès «*en cuanto a vapor es excelente sugeto pero en cuanto a rueda hidráulica no ha tenido tan buen acierto [...]*».⁷⁰

D'altra banda, amb la importació dels primers «*motors de riu*», el taller entrà en un llarg contenciós aranzelari. El problema sorgí arran del fet que les rodes hidràuliques no estaven incloses explícitament en cap de les partides de la llei aranzelària de 1841 i, per tant, com que entraven al país desmuntades, eren considerades peces soltes per a maquinària dins de la partida 998, però, segons els importadors, s'havien d'incloure a la partida 800 o, en tot cas, a la 801. En el primer cas, quedarien equiparades amb les

67. Al principi de novembre de 1848, el Catedràtic Joaquim Baucells manifestava que «*[...] deseo de satisfacer la sed de instruirse que muestra la juventud estudiosa ahora principalmente que las maravillas del vapor van estimulando la afición a la Física tendría un placer extraordinario en poder poner corriente algunas máquinas que ya encontré desarrregladas al encargarme de la clase. La una es la máquina de vapor; la registramos en compañía del Sr. Doménech, maquinista de la Barceloneta y para recomponer la caldera, la caja de tirador, el cilindro y la bomba de ayre [sic], hizo un presupuesto de 20 pesos de coste [...]*»; BC, «Fons Junta de Comerç», 5-XI-1848, llig. XCIX, 32, 2.

68. AHPB, Joaquim ÒDNA, 6-VIII-1852, f. 315v.-317r.

69. Vegeu n. 53.

70. Vegeu Josep Maria BENAUL I BERENGUER, «La transferència de tecnologia en la industrialització llanera», a Jordi MALUQUER DE MOTES (dir.), *Tècnics i tecnologia ...*, p. 200.

QUADRE III

**MAQUINÀRIA ENCARREGADA PEL COL·LEGI D'ADROGUERS
I CONFITERS DE BARCELONA (5 DE SETEMBRE DE 1846)**

Màquines	Preu (en duros)
– 1 màquina de vapor de tres cavalls amb dos cilindres, sistema de mitjana pressió amb dues calderes, manòmetres i altres accessoris i 1 bomba per a treure aigua del pou per a la condensació	1.940
– 2 pistons metàl·lics de recanvi	130
– Embarrat, 2 rodes de dents de fusta i ferro, 6 rodes i pinyons angulars i altre material accessori	380
– 6 estufes i 6 “bateas”	900
– 2 canonades de ferro per a comunicar les calderes i les estufes, 12 claus i 1 vàlvula	70
– Despeses d'instal·lació	180
– Total	3.600

Font: AHPB, Pere GONZÁLEZ GOBERN, 5- IX-1846, f. 306r.-308r.

màquines de vapor i, per tant, podien entrar lliures de drets. En el segon, la roda hidràulica seria considerada com una màquina preparatòria per a filar i teixir i pagaria uns drets mínims. Òbviament, l'opció preferida per «Domènec i Prat» era la primera:

«[...] debe ser la rueda hidráulica libre de derechos, siendo por otra parte la misma, acrehedora a mayor protección que las de vapor, por cuanto sobre producir iguales beneficios utiliza los muchos saltos de agua que abundan en nuestro país, economizando [sic] los gastos de carbón extranjero [sic]». ⁷¹

La situació no quedà totalment aclarida fins a la promulgació d'una Reial Ordre, amb data de 17 d'abril de 1845, que establia la inclusió de les rodes hidràuliques dins de la partida 801 de l'aranzel, de manera que quedaven gravades amb una taxa del 2% sobre un valor base de 4 rals per lliura de pes. ⁷²

71. AHPB, Josep RODELLES, 15-VII-1844, f. 196v.-198r.

72. *Diari de Barcelona*, IV-1845, p. 1.600-1.601.

Bombes contraincendis

Les bombes contraincendis eren un altre dels productes fabricats per l'empresa.⁷³ Tot i no ser de gran complexitat tècnica, l'any 1848 un d'aquests artilugis reclamà l'atenció dels articulistes del *Diari de Barcelona*:

*«Anteayer por la tarde se probaba en uno de los surtidores del paseo nuevo una bomba para apagar incendios, destinada según tenemos entendido, para una gran fábrica de vapor de la villa de Villanueva y Geltrú. Ha sido construida en el taller de los señores Domènech y Prat de la Barceloneta y aunque de pocas dimensiones, su mecanismo es tan sencillo como fácil, logrando arrojar por su doble mango dos chorros de agua a una altura mucho mayor de la elevación de cualquiera edificio».*⁷⁴

Una nova etapa: «Domènech i Vinyals»

A la societat creada l'any 1847, Joan Domènech mantenia el càrrec d'administrador amb un sou de 25 duros mensuals. En canvi, el seu nou soci, Joan Prat i Sancho, no exercia cap tasca a l'empresa i es limitava a posseir la participació accionarial heretada del seu pare.

Malgrat tenir coneixements de mecànica,⁷⁵ Joan Prat no mostrava cap interès pel taller de màquines que havia dirigit el seu progenitor. De fet, el 2 de setembre de 1849, nomenà apoderat general dels seus béns Pau Vinyals i Rabassa, consoci seu, i poc temps després marxà cap a Xile.⁷⁶

Quan al final de 1850 caducà l'escriptura social, l'absència d'un dels socis no fou impediment per prorrogar la societat tres anys i set mesos més, sense introduir canvis substancials als estatuts. Com a única novetat, Pau Vinyals quedava encarregat de portar la comptabilitat de l'empresa. En contrapartida rebria un sou de 25 duros mensuals.⁷⁷

73. El mes de març de 1846, l'administrador de l'empresa donà poders a Michael de Bergue per tal que aquest pogués cobrar *«las cantidades que se están adeudando a los otorgantes en la ciudad de Zaragoza procedentes de la venta de unas bombas»*. AHPB, Montserrat COROMINAS, 13-III-1846, f. 119r.-120r.

74. La bomba anava destinada a la Fàbrica de la Rambla, una prova més dels vincles de Domènech amb l'empresa vilanovina. *Diari de Barcelona*, 22-III-1848, f. 1.355.

75. Un tal Joan Prat estudià a la Càtedra de Maquinària de la Junta de Comerç els anys 1834 i 1835. BC, *Junta de Comerç*, llig. XCVIII, 10, 21.

76. AHPB, Jaume RIGALT, 18-XI-1854, f. 691v.-694r.

77. AHPB, Jaume RIGALT, 17-II-1851, f. 86v.-88r.

El 31 de juliol de 1854, una nova fi de l'escriptura social coincidí amb la mort del principal promotor de l'empresa, Joan Domènech i Coll, ocoreguda a mitjan d'aquell mateix any. En el seu darrer testament, obert el 30 d'octubre de 1854, Joan Domènech deixava a les mans de la seva esposa l'usdefruit de tots els seus béns i «[...] *el seguir con el comercio que aquel tenía ó bien vender el taller u otra cosa del mismo mediante intervención de los Albaceas*». ⁷⁸

En el moment del seu traspàs, Domènech tenia dipositats a l'empresa un total de 7.346,6 duros en concepte de beneficis, a part del capital invertit. A més, el difunt també acreditava de la societat 4.000 duros que li havia prestat. ⁷⁹

El 13 de novembre de 1854, Paula Gumà i Pau Vinyals, aquest encara en qualitat d'apoderat de Joan Prat, davant la continuada absència del seu soci i representat respectiu, consideraren «*más útil y conveniente el cesar o no proseguir la citada sociedad, de derecho y hecho acabada*». ⁸⁰

La intenció de Paula Gumà no era tancar el taller, sinó tan sols trencar la seva relació amb Joan Prat, que havia marxat cap a Xile sense satisfer diversos deutes que tenia pendents amb Pau Vinyals, Joan Domènech i amb «Domènech i Prat» (vegeu Quadre IV). Davant de les reiterades demandes de pagament, el deutor havia autoritzat el seu apoderat «[...] *que vendiese la parte que en la referida sociedad le pertenecía cobrándose y pagando a los demás sus acreedores las citadas deudas*». ⁸¹

La manera més senzilla de portar a terme la proposta de Prat era que els creditors acceptessin la seva participació a l'empresa com a contrapartida dels deutes. L'any 1850, Vinyals havia proposat a Joan Domènech aquesta solució, però l'*indiano* es mostrà contrari a cobrar en espècie un deute que s'havia contret en efectiu. El primer estava disposat a aplicar un descompte del 25% en el valor dels actius de Prat, consistents en màquines, eines i comptes pendents, per tal de compensar la possible depreciació que hagués pogut afectar-los, però el segon considerà la rebaixa insuficient.

78. Els marmessors eren Sebastià Gumà i Soler, Josep Coloma i el fill del difunt, Joan Ramon Domènech i Gumà. AHPB, Jaume RIGALT, *13-XI-1854*, f. 680v.-683r.

79. Aquests beneficis s'havien generat entre l'1 de gener de 1851 i el 31 de juliol de 1854. En l'inventari *post mortem* dels béns deixats per Domènech, hi apareixen altres crèdits no vinculats a l'empresa per un valor total de 7.877,75 duros, 545,75 dels quals (el 6,9%) eren de dubtosa solvència i 3.537 (44,9%) es donaven totalment per incobrables. AHPB, Manuel CATALAN, *6-XI-1854*, f. 339v.-344v.

80. AHPB, Jaume RIGALT, *13-XI-1854*, f. 680v.-683r.

81. AHPB, Jaume RIGALT, *18-XI-1854*, f. 691v.-694r.

Finalment, el 18 de novembre de 1854, un cop mort Joan Domènech, la situació es desencallà. Pau Vinyals, argumentant que «*como en virtud que en el transcurso del tiempo que [Prat] está ausente no ha remitido ni proporcionado fondos para satisfacer las deudas mencionadas*», procedí a cobrar-se el deute de la manera que el mateix Prat li havia proposat, aplicant l'esmentat descompte del 25%.

El capital restant de Joan Prat fou adquirit per Joan Ramon Domènech i Gumà per 1.313,4 duros, un preu que també era un 25% inferior al seu valor nominal de 1.751,2 duros.⁸²

QUADRE IV

DEUTES DE JOAN PRAT EN MARXAR CAP A XILE

Creditors	Quantitats (en duros)
– Pau Vinyals	1.702,61
– Joan Domènech i Coll	495
– «Domènech i Prat»	291
– Total	2.488,61

Font: AHPB, Jaume RIGALT I ALBERCH, *18-XI-1854*, f. 691v.-694r.

Un cop liquidats els interessos i els deutes de Joan Prat, el 23 de novembre de 1854 es constituïa la societat «Domènech i Vinyals», per un termini de cinc anys. La família Domènech en mantenia la major part del capital (vegeu Quadre V), amb Paula Gumà com a usufructuària de la participació del seu difunt marit i el seu fill gran gràcies a la compra d'una part del capital de Prat. L'únic soci aliè a la família, Pau Vinyals, s'incorporava per primera vegada a la societat com a soci de ple dret, després de ser-ho durant molts anys amb la intermediació dels Prat.⁸³

La direcció de l'empresa quedava organitzada de la següent manera: Joan Ramon Domènech es faria càrrec de l'administració de la societat, tasca per la qual rebria un sou de 40 duros mensuals, i Vinyals continuaria portant la comptabilitat, tal com ho havia fet en la societat anterior, cobrant 30 duros al mes.

82. AHPB, Jaume RIGALT, *18-XI-1854*, f. 691v.-694r.

83. AHPB, Jaume RIGALT, *23-XI-1854*, f. 697r.-701r.

El primer contracte social de «Domènech i Vinyals», esgotat el 31 de juliol de 1859, fou renovat el 8 d'octubre següent per cinc anys més, tot mantenint el capital i introduint tan sols petits canvis en els estatuts.⁸⁴

A la darrerria de la dècada de 1850, el taller era dirigit pel fuster Josep Sabat i Murtra, com a primer director, amb la col·laboració de Domènec Blanqué com a contramestre. Per primera vegada, trobem únicament tècnics del país al capdavant de l'empresa.⁸⁵

QUADRE V

DISTRIBUCIÓ DEL CAPITAL DE «DOMÈNECH I VINYALS» L'ANY 1854

Accionistes	capital (duros)	%
– Paula Gumà i Soler	22.192,70	77,44
– Pau Vinyals i Rabassa	4.714,57	16,45
– Joan Ramon Domènech i Gumà	1.751,20	6,11
– Total	28.658,47	100

Font: AHPB, Jaume RIGALT i ALBERCH, 23-XI-1854, f. 697r.-701r.

A més dels seus respectius sous, ambdós maquinistes gaudien mancomunadament d'una gratificació del 17% dels beneficis. L'administració i l'ús de la signatura social eren llavors compartides per Joan Ramon Domènech i Pau Vinyals i tots dos socis cobraven un sou de 40 duros mensuals.⁸⁶

L'esforç per mantenir el llegat familiar: «Domènech i Cia.»

La sobtada mort de Joan Ramon Domènech i Gumà, desaparegut sense dictar testament a mitjan 1861, deixà en les mans de la seva mare la participació que aquest tenia en el capital de «Domènech i Vinyals». La defun-

84. AHPB, Jaume RIGALT, 8-X-1859, f. 201r.-204v.

85. Tant Josep Sabat com Domènec Blanqué havien rebut classes de dibuix lineal a les escoles de la Junta de Comerç de Barcelona. L'any 1847, Sabat ja estava a les ordres d'August de Bergue com a sotsdirector del taller. BC, *Junta de Comerç*, llig. XCVIII, 19, 28.

86. AHPB, Jaume RIGALT, 8-X-1859, f. 201r.-204v.

ció de l'hereu dels Domènech també precipità la sortida de Pau Vinyals de la companyia. El 31 de juliol d'aquell mateix any, Vinyals venia la seva participació a Paula Gumà per 4.611,27 duros, un preu lleugerament inferior al seu valor nominal. D'aquesta manera, la vídua del fundador del negoci es convertia en la seva única propietària.⁸⁷

Paula Gumà, malgrat passar de la seixantena d'anys i ser analfabeta, estava decidida a continuar el projecte empresarial iniciat pel seu difunt marit. Per això, encarregà la gestió del taller a un altre dels seus fills, Casimir Domènech i Gumà, que llavors comptava vint-i-cinc anys.

Per tirar endavant el negoci, mare i fill decidiren crear una nova companyia, que fou escripturada davant del notari barceloní Jaume Rigalt el dia 5 de setembre de 1861 sota la raó social de «Domènech i Cia.».⁸⁸

QUADRE VI

DISTRIBUCIÓ DEL CAPITAL DE «DOMÈNECH I CIA.» L'ANY 1861

Accionistes	Capital (en duros)	%
– Paula Gumà i Soler	26.907,27	93,89
– Casimir Domènech i Gumà	1.751,20	6,11
– Total	28.658,47	100

Font: AHPB, Jaume RIGALT, 5-IX-1861, f. 216r.-218v.

Establerta per a un termini de tres anys, la nova societat tenia per objectiu continuar dedicant-se a la «*construcción y reparación de máquinas*». Casimir Domènech n'era l'administrador únic i alhora detenia una participació minoritària en el capital, la mateixa que havia posseït el seu germà gran i que la seva mare li traspassà. Tant Josep Sabat com Domènech Blanqué foren ratificats en els seus respectius càrrecs, tot mantenint la participació del 17% en els beneficis de la companyia.

El 8 d'agost de 1864, fou renovada l'escriptura social de «Domènech i Cia.». La xifra de capital, íntegrament en les mans de la família Domènech, no presentava variacions respecte a l'escriptura anterior. Sí que hi

87. AHPB, Jaume RIGALT, 31-VII-1861, f. 121v.-123r.

88. AHPB, Jaume RIGALT, 5-IX-1861, f. 216r.-218v.

havia canvis en la durada de la companyia, que ara s'establia per un període de 10 anys, el més llarg dels fixats fins llavors en tota la història del taller. També per primera vegada s'insinuava la possibilitat que l'establiment fabril de l'empresa, ubicat d'ençà de la seva fundació al número 54 del carrer de San Ferran de la Barceloneta, pogués «[...] *trasladarse á cualquier otro punto que convenga*».⁸⁹

La desaparició del taller en plena crisi industrial

En el moment de participar a l'Exposició Industrial i Artística celebrada a Barcelona l'any 1860, el taller dels Domènech ja feia temps que havia perdut el vigor dels seus primers anys. Sense comptar amb el geni mecànic dels germans Michael i August de Bergue, l'empresa havia anat perdent protagonisme a l'escena industrial catalana. A la inèrcia pròpia, caldria afegir-hi la forta competència dels grans tallers mecànics apareguts a Barcelona a la dècada de 1850.

A mitjan segle XIX, el mercat de maquinària tèxtil peninsular estava controlat per les empreses britàniques. Malgrat tot, la construcció de la xarxa ferroviària i el progrés de la navegació de vapor havien despertat noves il·lusions entre els constructors de maquinària catalans. Els nous mitjans de transport farien rendible l'explotació dels jaciments carboners de l'interior del país i representarien alhora un mercat important per als tallers mecànics autòctons. Aquest era, si més no, el desig dels coetanis.

Tot i basar-se en premisses poc realistes, l'estímul fou prou intens com per motivar la creació de grans empreses metal·lúrgiques com ara «La Maquinista Terrestre i Marítima», fundada l'any 1855, o el taller dels germans Alexander, creat cinc anys abans.⁹⁰ La Barceloneta fou el lloc escollit per ubicar ambdós tallers.

El capital d'un milió de duros de «La Maquinista» quedava molt lluny dels poc més de 28.000 duros amb què comptava «Domènech i Cia.». La mecànica catalana prenia una nova escala que quedava fora de l'abast del «nostre» taller.

89. AHPB, Jaume RIGALT, 29-VIII-1864, f. 617r.-618v.

90. Els germans Alexander havien regentat un taller de màquines de vapor a París fins a l'any 1849. Coincidint amb la crisi econòmica que es vivia a França al final de la dècada de 1840, decidiren traslladar el taller a Barcelona, on comptaven amb una nombrosa clientela.

La desaparició de l'empresa fundada per Joan Domènech es consumà l'any 1867. Sembla ser que el taller fou víctima de les mateixes flames que tres dècades abans havien destruït el magatzem d'aiguardent que l'havia precedit.⁹¹ El foc es produí en un moment de profunda crisi financera i industrial a Catalunya, especialment intensa per a la indústria metal·lomecànica. El mateix any 1867, els accionistes de «La Maquinista Terrestre i Marítima», després de veure frustrats els seus intents d'accedir als mercats ferroviari i naval, es plantejaven la liquidació de la companyia o «*la transformación de nuestros talleres á otras industrias*».⁹²

L'any 1872, Miquel Escuder i Castellà, un jove mecànic format als tallers de «La Maquinista», aixecà a l'emplaçament del desaparegut taller Domènech una fàbrica destinada a la construcció de motors de gas i màquines de cosir.⁹³

Conclusions

Al final de la dècada de 1830, l'aposta dels fabricants catalans del sector tèxtil per l'energia del vapor i la subsegüent mecanització de les fàbriques originà una demanda tant de maquinària com de serveis mecànics, bàsicament muntatges i reparacions. Les màquines podien ser importades, però les reparacions s'havien de realitzar forçosament al país. Per cobrir, si més no, aquest darrer camp, els mateixos fabricants cotoners, com ara Josep Bonaplata, Valentí Esparó, Jaume Ricart o Nicolau Tous, s'adonaren que calia bastir una indústria mecànica auxiliar, a l'alçada de les noves necessitats tècniques. És per això que no dubtaren a promoure la modernització del sector de construccions mecàniques.

El dinamisme dels cotoners n'atragué un altre, el dels *indianos* acabats de repatriar, com ho eren Manuel de Lerena, Joan Güell, Josep Maria Serra o els mateixos Joan Domènech i Pau Vinyals, que trobaren en el nou sec-

91. Vegeu Manuel GARCÍA-MARTÍN, *El barrio de la playa de Barcelona que la voz común llamó Barceloneta*, Barcelona: Catalana de Gas, 1989, p. 129.

92. La llei de ferrocarrils de 1855, que permetia l'entrada lliure d'aranzels de tota mena de material ferroviari, fou una de les raons principals d'aquest fracàs. Arxiu Nacional de Catalunya (ANC), «Fons MTM», *Llibre d'actes de la Junta d'accionistes*, 4/7/1867, p. 128.

93. Vegeu Francesc CABANA, *Fàbriques i empresaris. Els protagonistes de la revolució industrial a Catalunya*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, v. I, p. 127.

tor industrial, prometedor en els seus inicis, un bon lloc on invertir una part de les fortunes que havien acumulat a les colònies.⁹⁴

Malgrat l'empenta de cotoners i *indianos*, la naixent metal·lomecànica catalana no podia progressar sense comptar amb el personal capacitat per assimilar les noves tècniques. Al país hi havia un substrat gremial –cou-rers, manyans, ferrers, fusters– disposat a fer el salt cap a la construcció de maquinària moderna. El manyà Josep Prat n'és un bon exemple, bé que la seva mort accidental, quan manipulava un vapor, ens pugui fer pensar en una manca de preparació local.⁹⁵

El cert és que la indústria mecànica de casa nostra hagué de manllevar de l'estranger el gruix dels tècnics que necessitava, principalment de la Gran Bretanya i França. Aquest tècnics foranis exerciren un paper clau durant la intensa mecanització que visqué la indústria tèxtil catalana, especialment la filatura, a meitat del segle XIX. Paral·lelament a l'arribada de tècnics estran-gers, anà apareixent un planter de mecànics locals. Una gran part d'aques-ta primera generació de maquinistes passà per la Càtedra de Maquinària de la Junta de Comerç de Barcelona, reoberta l'any 1832. A les classes del catedràtic Hilari Bordege es podien adquirir els coneixements bàsics de mecànica i de dibuix lineal.⁹⁶ L'exercici de l'ofici sota la tutela dels tècnics vinguts de fora acabaria de polir el talent mecànic del país.

Progressivament, els deixebles anaren rellevant els seus mestres al cap-davant dels tallers. El mateix taller Domènech, posat en marxa per Micha-el de Bergue, acabà els seus dies sota la direcció de dos tècnics autòctons: Josep Sabat i Domènec Blanqué.

94. Molts d'aquests *indianos* compartien amistat i negocis amb industrials del sector tèxtil. Això es veu perfectament en el cas del taller «Pau Llovera i Cia.», on participaven els fabricants cotoners Nicolau Tous, Jaume Ricart i Joan Güell. Vegeu Àngels SOLÀ, *L'elit barcelonina a mitjan segle XIX* (tesi doctoral inèdita), Barcelona: Universitat de Barcelona, 1978, v. I, p. 174-175.

95. Segons Joan Güell, en el moment en què la construcció de maquinària moderna arrencà a Barcelona «[...] ni la fundición era conocida, ni los mejores oficiales de cerraje-ro y carpintero del país servían por el momento para la maquinaria, que requiere en todos sus trabajos una precisión matemática á que no estaban acostumbrados». Joan GÜELL, *Escritos...*, p. 2.

96. Vegeu M. Lluïsa GUTIÉRREZ I MEDINA, «L'ensenyament tècnic al segle XIX: els primers anys de la mecanització industrial», a Santiago RIERA I TUÈBOLS (ed.), *Actes de les III Jornades d'Arqueologia Industrial de Catalunya*, Barcelona: Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya – Col·legi d'Enginyers Industrials, 1996, p. 381-411.

QUADRE VII

EVOLUCIÓ DE LES RAONS SOCIALS DEL TALLER DOMÈNECH

Raó social	Any	Capital (en duros)	Socis
Vilanova, Domènech & Bergue	1839	12.000	Josep Vilanova i Massó Joan Domènech i Coll Michael de Bergue
Domènech & De Bergue	1840	12.000	Joan Domènech i Coll Michael de Bergue
Domènech, De Bergue & Prat	1841	?	Joan Domènech i Coll Michael de Bergue Josep Prat i Puig
Domènech & Prat	1842	?	Joan Domènech i Coll Josep Prat i Puig
Domènech & Prat	1847	?	Joan Domènech i Coll Joan Prat i Sancho
Domènech & Prat	1851	?	Joan Domènech i Coll Joan Prat i Sancho
Domènech & Vinyals	1854	28.658,47	Joan Ramon Domènech i Gumà Paula Gumà i Soler Pau Vinyals i Rabassa
Domènech & Vinyals	1859	28.658,47	Joan Ramon Domènech i Gumà Paula Gumà i Soler Pau Vinyals i Rabassa
Domènech & Cia.	1861	28.658,47	Paula Gumà i Soler Casimir Domènech i Gumà
Domènech & Cia.	1864	28.658,47	Paula Gumà i Soler Casimir Domènech i Gumà

Font: Elaboració pròpia a partir de documentació notarial.

A l'inici de la quarta dècada del segle XIX, la mecànica catalana de vapor es reduïa a quatre empreses: el taller de Valentí Esparó, el Nou Vulcà, «Pau Llovera i Cia.» i «Vilanova, Domènech i Bergue», totes elles aparegudes entre els anys 1836 i 1839.

El bienni 1841-1843 marca un canvi de conjuntura per al sector. La llei aranzelària de 1841 establí unes tarifes altes per al ferro i el carbó, però alhora permetia la lliure introducció de màquines de vapor i gravava la maquinària tèxtil amb uns drets mínims. La desprotecció dels maquinistes catalans es veié agreujada a partir de l'estiu de 1843, moment en què el govern anglès aixecà les restriccions a l'exportació de maquinària tèxtil i aquesta pogué circular lliurement fora de les seves fronteres. Sense la protecció de l'Estat, l'activitat dels tallers existents pràcticament no passaria de les reparacions mecàniques, i fins a la dècada del 1850 no se'n crearia cap de nou.

La frustració de les expectatives del sector es concretà en el cas del nostre taller en la marxa de Michael de Bergue, que l'any 1842 trencà la seva associació amb Joan Domènech i Josep Prat. L'anglès continuaria participant en la modernització industrial del país, però no com a constructor de màquines, sinó com a agent importador. El taller que havia dirigit es mantindria en activitat gairebé tres dècades més, però immers en un procés de lenta decadència fins a la seva desaparició.

Introducció

Una de les maneres d'estudiar les relacions entre Estat i poders locals consisteix a esbrinar el paper que hi juguen històricament els «*escrivans*». ¹ Però la historiografia espanyola del segle XIX ha negligit l'anàlisi de la interacció Estat-«*escrivans*», i això malgrat que els notaris eren –i són– agents privats que desenvolupen funcions públiques i que centrar-se en aquesta figura des d'una perspectiva d'història social ha permès d'escatir en altres països el seu rol en la construcció dels estats moderns. ² La qüestió, però, revesteix un interès especial en el cas de Catalunya, ja que es tracta d'una «*regió*» peculiar; de fet, una «*nacionalitat*» inscrita en un Estat que amb el règim liberal del Vuit-cents va voler afermar-se –igual que altres– com a Estat-nació, la qual cosa significà no només renovades ten-

1. El present assaig s'inscriu en un llarg procés d'investigació sobre el tema: vegeu E. TOSCAS I SANTAMANS, *L'Estat i els poders locals a la Catalunya del segle XIX. Una visió des de Sarrià (1780-1860)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997; E. TOSCAS, F. AYALA, «Entre profesionales y burócratas. Los secretarios municipales en la España del siglo XIX», *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales* (Barcelona), v. VI, 119 (2002); E. TOSCAS, F. AYALA, «Estado liberal y poder local en España. El papel de las incompatibilidades entre “empleos públicos” en la configuración del moderno secretario municipal: normas y prácticas», *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales* (Barcelona), v. VII, 154 (2003). Aquí ofereixo una part de la meua aportació en un treball inèdit: E. TOSCAS, F. AYALA, *El poder discreto. Secretarios municipales y construcción del Estado liberal en España*, en curs de publicació.

2. Per a un tractament ampli, amb la bibliografia pertinent, d'aquesta problemàtica, vegeu M. SANTORO, *Notai. Storia sociale di una professione in Italia (1861-1940)*, Bologna: Il Mulino, 1998. Segons aquest autor, «*le trasformazioni della vita politica innescate dall'incidere dello stato territoriale moderno [...] finirono per modificare lo statuto professionale del notaio, a progressivo detrimento del suo secolare ruolo di scrittore “pubblico”, via via assunto da figure con altre denominazioni come i cancellieri, gli attuari, i segretari, direttamente e immediatamente inserite nelle strutture pubblicistiche, e con il conseguente e successivo confinamento del notaio al ruolo di scrittore –pur sempre fornito di pubblica fides– di atti per i “privati” [...]*», p. 16.

sions i compromisos entre centre i perifèria, sinó també entre esfera pública i esfera privada.

No obstant això, aquí no es parlarà dels «*escrivans*» en general,³ sinó que es farà referència a una mena d'«*escrivans*» relacionats amb l'administració perifèrica, els «*escrivans municipals*», i se centrarà l'atenció en un tipus particular d'Estat modern, l'Estat liberal.

Tal com ha assenyalat R. Romanelli, per arribar a la imposició de la uniformitat institucional és històricament essencial l'existència d'un vincle directe, no mediatitzat per les oligarquies del lloc, entre els poders centrals i els locals, un vincle administratiu. De fet, a diversos estats italians de l'Edat Moderna, la necessitat d'estendre el control sobre la perifèria de l'Estat sense poder disposar d'una burocràcia pròpia, nombrosa i omnipresent, va dur a recolzar-se en els «*escrivans municipals*» («*cancellieri*»), el nomenament dels quals fou sostret a les comunitats i es féu dependre del govern central.⁴ Sembla que succeí el mateix a Espanya, ja que, segons A. Bullón, amb els Reis Catòlics «*el cargo de Escribano de Concejo pasa a ser normalmente de nombramiento real, salvo los casos en que las ciudades y las villas conservasen antiguos privilegios, independizándose, en tan importante aspecto, de los Cabildos o Ayuntamientos*». A més, «*en lo sucesivo, todos los escribanos, y entre ellos el del Concejo, serían de nombramiento real y, por tanto, de carácter vitalicio, previa información de sus personas y conocimiento directo de las mismas y previa prueba o examen de idoneidad ante el Consejo Real*».⁵

3. Quant al concepte d'«*escrivans*», cal assenyalar que, segons S. Solé i P. Verdés, la llei notarial espanyola de 1862 «*va separar radicalment la realització de funcions fedatàries dels notaris públics –als quals donà oficialment la denominació de notaris, tradicional a Catalunya– de les dels notaris de les institucions [...] que continuaren essent anomenats *escrivans* però que, finalment, reberen el nom de *secretaris de les institucions respectives*»; vegeu S. SOLÉ I COT, P. VERDÉS I PIJOAN, «L'aportació dels notaris a la societat catalana en els camps del dret, la història, la literatura i la política», a *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català*, Barcelona: Fundació Noguera, 1994, p. 22. Vegeu, també, *Enciclopedia Jurídica Española*, Barcelona: Francisco Seix Editor, s/d, s. v. «*escribano*».*

4. R. ROMANELLI, *Sulle carte interminate. Un ceto di impiegati tra privato e pubblico: i segretari comunali in Italia, 1860-1915*, Bologna: Il Mulino, 1989, p. 16-20. L'autor puntualitza que no sempre era fàcil trobar un «*escrivà*» disponible, o un professional d'un grau semblant, en els petits municipis (p. 69-70).

5. A. BULLÓN, *Historia del Secretariado de Administración Local*, Madrid: Abella-El Consultor de los Ayuntamientos y de los Juzgados, 1968, p. 70 i 77, respectivament. Defugint la mera història jurídica, caldria estudiar en casos concrets, confrontant normes i pràctiques, com funcionaven els exàmens oficials i el «*nomenament reial*» del secretari.

Ara bé, els exàmens oficials i el «*nomenament reial*» del secretari a les ciutats i les viles importants no impedí que sorgissin veritables «*dinasties*» d'«*escrivans-secretaris*».⁶ Així, per exemple, en el segle XVIII els notaris Claramunt ocupen durant tres generacions seguides el càrrec de secretari de l'Ajuntament de Barcelona;⁷ el mateix s'esdevé en dues ciutats costaneres més, Tarragona, al Tarragonès, on els notaris Prats són «*escrivans-secretaris*» entre 1715 i 1809,⁸ i Mataró, al Maresme, on els notaris Simon fan de secretaris de l'ajuntament des del 1720 fins al 1823.⁹ Això mostra que, com a altres indrets, s'opera una patrimonialització de les «*escrivanies*», passant per damunt de les disposicions centrals que tractaven d'impedir-ho,¹⁰ i que era la cooptació local més que no pas la intervenció de l'Estat allò que determinava a la pràctica l'accés al càrrec administratiu. Però «*dinasties*» d'aquesta mena no es troben en els pobles més petits, per bé que no falten aquí empleats (secretaris, dipositaris etc.) de llarga durada.

L'Estat liberal del segle XIX suprimí els exàmens oficials i el «*nomenament reial*» del secretari, però no pretenia delegar «*poder administratiu*» en persones privades sense haver adquirit garanties sobre les seves capacitats i moralitat i sense la possibilitat de fiscalitzar la seva tasca d'al-

6. Cosa que també s'ha detectat en el sud d'Itàlia: vegeu S. ADORNO, «Storie di impiegati comunali in una città meridionale dell'Ottocento», a M. SORESINA (dir.), *Colletti bianchi. Ricerche su impiegati funzionari e tecnici in Italia fra '800 e '900*, Milano: Franco Angeli, 1998, p. 72-109.

7. E. TOSCAS I SANTAMANS, «Elements de continuïtat política local a la Barcelona del primer terç del segle XIX», *Afers* (Barcelona), 15 (1993), p. 172.

8. Vegeu A. JORDÀ, *Poder i comerç a la ciutat de Tarragona s. XVIII*, Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV de la Diputació de Tarragona, 1988, p. 119; I. COMPANYYS, *Catàleg dels protocols notariais de Tarragona (1472-1899)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2000, p. 82, 86 i 88.

9. P. MOLAS, *Societat i poder polític a Mataró, 1718-1808*, Mataró: Rafel Dalmau, 1973, p. 56. No obstant això, cal matisar que, com a mínim, a l'ajuntament «*constitucional*» de 1814 no hi ha cap exponent de la família Simon com a secretari, sinó un tal Cosme Fins; Arxiu de la Diputació de Barcelona (ADB), llig. 10, exp. 2. De totes maneres, d'acord amb les dades que forneix P. Molas, els notaris Simon detingueren el càrrec durant quasi tot el període.

10. Pilar Esteves Santamaría, analitzant els «*escrivans*» de la ciutat de Madrid entre els segles XVI i XIX, ha posat de manifest la contradicció existent entre les nombroses disposicions normatives contràries a la transmissió i la multiplicació de les «*escrivanies*» i la pràctica de la seva efectiva patrimonialització: vegeu P. ESTEVES SANTAMARÍA, «Transmisiones de escribanías en Madrid (siglos XVI-XIX)», *Cuadernos de Historia del Derecho* (Madrid), 7 (2000), p. 129-159.

guna manera. En aquest marc, fomentà la incompatibilitat del càrrec de secretari amb la condició de notari, conseller municipal, mestre d'escola, etc. com a forma de controlar-ne l'accés, contribuint a dissenyar una «*professió*» diferenciada i especialitzada relacionada amb l'administració perifèrica. D'aquesta manera s'activaren «*des de dalt*» complexos processos de «*professionalització*» i de «*burocratització*» que, en «*diàleg*» permanent amb el territori, donaren lloc al funcionari de l'Estat que quallà en el segle XX. De fet, el *Reglamento de Secretarios de Ayuntamiento* de 1905, vigent fins al 1907 i al qual s'havien de sotmetre tots els municipis espanyols de més de 2.000 habitants, establí en el seu article 28:

«El cargo de Secretario es incompatible:

1º Con todo otro municipal.

2º Con los de Notario, Escribano y Secretario de Juzgado municipal.

3º Con toda retribución, gratificación, comisión ó encargo de ninguna Empresa constituida en España ó en el extranjero que tenga relación industrial ó comercial con el Municipio.

4º Con todo cargo ó comisión retribuida del Estado ó de las Diputaciones.

5º Con el ejercicio de la Abogacía en los Tribunales contenciosos, y en los ordinarios cuando en el asunto sean parte el Estado, la provincia ó el Municipio.

6º Con todo cargo judicial.»

El perfil institucional dissenyat per aquestes incompatibilitats (no aplicables, com s'ha dit, a municipis de menys de 2.000 habitants) és força més nítid, molt menys ambigu, que a la major part del segle XIX, i això el 1905, és a dir, quan el secretari encara no era funcionari de l'Estat. En tot cas, allò que interessa aquí és traçar de manera aproximada el recorregut històric d'una de les incompatibilitats esmentades, l'existent entre notari i secretari, confrontant normes i pràctiques a localitats concretes (bàsicament catalanes), per il·luminar des de la perifèria la «*constitució material*» de l'Estat liberal del Vuit-cents. Perquè, com ha assenyalat R. Romanelli, la variable distància entre el principi o la norma i la seva realització efectiva mesurava el grau de subordinació de la societat a l'Estat.¹¹

11. R. ROMANELLI, *Sulle carte interminate...*, p. 182. Una aplicació d'aquest enfocament a l'Espanya del segle XIX a E. TOSCAS I SANTAMANS, «Centralización y "autonomías locales" bajo el Estado liberal en España. Una confrontación de normas con prácticas», *Hispania* (Madrid), 198 (1998), p. 213-232. D'altra banda, convé precisar que el suggestiu concepte de *constitució material* de l'Estat és propi de R. ROMANELLI (dir.), *Storia dello Stato italiano dall'Unità a oggi*, Roma: Donzelli, 1995.

Però, abans d'entrar en matèria, cal reconèixer en primer lloc que l'exposició que seguirà és en certa mesura deutora, pel que fa a les normes, del llibre clàssic d'Antonio Bullón consagrat als secretaris municipals.¹² Aquest autor aborda parcialment la gestació de la moderna figura del secretari d'ajuntament en el segle XIX espanyol i ofereix una documentació certament útil. Això no obstant, també cal marcar distàncies en relació amb el seu enfocament. Així, Bullón, seguint els passos d'un dels primers cultivadors espanyols del dret administratiu, Manuel Ortiz de Zúñiga, contraposa l'«*Escribano de la Monarquía Absoluta*» al «*Secretario de Ayuntamiento constitucional*».¹³ Partint d'aquesta premissa, interpreta la conversió de l'esmentat empleat municipal en funcionari de l'Estat, esdevinguda el 1924, és a dir, durant la Dictadura de Primo de Rivera, com una mena de «*retorn*» a l'etapa absolutista després d'un període de confusió i contradiccions pròpies del període liberal.¹⁴ Aquesta interpretació conté una part de veritat, però també és susceptible de tres objeccions, com a mínim.

Sens dubte, el 1924 la figura del secretari, com a funcionari de l'Estat, «*tornà*» a adquirir autonomia en el món urbà respecte a la comunitat que servia i, mentrestant, la figura de l'«*escrivà-secretari*» vitalici d'*antic règim* fou, com a Itàlia,¹⁵ un model de referència en les associacions de secretaris, l'hegemonia de les quals detenien associats de grans municipis, que eren una minoria amb influència en el poder central (govern, parlament, etc.); però no és menys veritat que en els petits municipis, que constituïen la majoria, l'esmentada figura era sovint desconeguda i un secretari no depenent de les lluites de faccions locals significava una novetat històrica de més pes. En altres paraules, l'autor para més atenció al món de les ciutats que no pas al dels pobles.¹⁶ Aques-

12. A. BULLÓN, *Historia del Secretariado...*

13. A. BULLÓN, *Historia del Secretariado...*, p. 84, 111 i 119-126, entre d'altres; M. ORTIZ DE ZÚÑIGA, *Práctica de Secretarios de Ayuntamientos*, Granada, 1843, cit. per A. BULLÓN, *Historia del Secretariado...*, p. 191-192.

14. A. BULLÓN, *Historia del Secretariado...*, esp. p. 209-210, on l'autor afirma que en el segle XX «*ha vuelto el Secretario a ser, como fue en la Edad Moderna el Escribano de Concejo, un funcionario nombrado por el poder central, al que se exige una preparación técnica previa y un examen u oposición ante órganos centrales y al que solamente órganos centrales nombran y separan y todo ello sin perder la primordial y multiseccular función fedataria*».

15. R. ROMANELLI, *Sulle carte interminate...*, cap. 5 i 6; S. ADORNO, «*Storie di impiegati comunali...*».

16. Això és especialment perceptible en el poc espai que en la seva obra dispensa al «*fiel de fechos*» si es compara amb el consagrat a l'«*escribano de concejo*» i les ordenances de les ciutats.

ta és la primera objecció. La segona és que avui s'admet que entre l'*antic règim* i l'Estat liberal no hi hagué només elements de canvi i d'innovació, sinó també continuïtats rellevants.¹⁷ La tercera és que Bullón cau en l'anacronisme: l'«*escrivà-secretari*» de l'*antic règim* mai no fou un funcionari de l'Estat (n'hi ha prou de recordar l'existència de «*dinasties*» de secretaris d'aquesta mena) i, en realitat, no era equiparable al secretari municipal del segle XX, perquè a Espanya, com a Itàlia, el context històric havia canviat profundament des de l'edat moderna, atès que la subordinació de la societat a la llei havia fet grans passos endavant: s'havia enfortit notòriament la societat civil; les competències de l'administració havien augmentat i s'havien diversificat notablement, bo i creant-se múltiples burocràcies, empleats, etc.; els subjectes de la societat civil i de l'Estat, en la seva estreta imbricació, s'havien convertit en burgesia difusa en un problemàtic *continuum* entre professió privada i servei públic.¹⁸

Ara bé, enunciar aquests paral·lelismes històrics generals entre Espanya i Itàlia no ha de fer-nos oblidar que les anàlisis d'història social de l'Administració, i, en particular, de l'administració perifèrica, han tingut un eco escàs –i encara han estat menys practicats– a Catalunya i a la resta d'Espanya. Allò que impera en la historiografia espanyola contemporaneïsta és la consideració de l'«*administració*» com un apèndix de la «*política*» i sense connexions amb el món social. En aquest sentit, pel que fa a governadors civils, diputacions provincials i, especialment, secretaris municipals, la dita historiografia es troba en una situació semblant a la seva homòloga italiana de fa uns quinze-vint anys. D'altra banda, ni a Catalunya ni a la resta d'Espanya no disposem d'estudis d'història social de les professions liberals en general i de les jurídiques en particular (advocats, causídics, notaris) comparables als italians.¹⁹

17. P. MACRY, *La sociedad contemporánea. Una introducción histórica*, Barcelona: Ariel, 1997, p. 259, i, més generalment, del mateix autor, *Ottocento. Famiglia, élites e patri-moni a Napoli*, Bologna: Il Mulino, 2002.

18. R. ROMANELLI, *Sulle carte interminate...*, p. 298.

19. Pel que fa a Itàlia, en relació amb les professions liberals cal veure M. MALATESTA (dir.), *Storia d'Italia. Annali 10: I professionisti*, Torino: Giulio Einaudi, 1996, i, en particular, sobre les professions jurídiques, H. SIEGRIST, «Gli avvocati nell'Italia del XIX secolo. Provenienza e matrimonio, titolo e prestigio», *Meridiana* (Roma), 14 (1992), p. 145-181; A. M. BANTI, «Borghesie delle "professioni". Avvocati e medici nell'Europa dell'Ottocento», *Meridiana* (Roma), 18 (1993), p. 30-36; M. SANTORO, *Notai. Storia sociale...*

Tenint en compte les observacions anteriors, en aquest assaig només s'intenta d'oferir una aproximació al tema de les relacions entre Estat i «*escrivans municipals*» a la Catalunya del Vuit-cents a través de l'anàlisi en municipis concrets d'una mesura dictada per les autoritats centrals, com ara la incompatibilitat entre notari i secretari municipal, configuradora, en part, del modern secretari d'ajuntament i de la mateixa àrea d'influència o «*jurisdicció*» del notariat actual. A més, es privilegia la primera meitat del segle XIX sobre la segona, perquè és en la primera on es fan més patents les dificultats en l'aplicació de les disposicions oficials i el rol «*autònom*» que juguen les instàncies regionals o provincials, cosa que permet copsar amb una major claredat, i sense apriorismes ideològics, una part de les relacions efectives entre poder central i autoritats locals. D'altra banda, aquí s'ha reconstruït de manera força detallada el context normatiu, ja que les seves vicissituds (en particular, el recordatori repetit d'ordres, les excepcions a la regla general, els aclariments i les innovacions de l'articulat o les normes per a territoris particulars) parlen de les divergències entre Estat i societat i de la seva adaptació recíproca. Finalment, cal dir que es parlarà una atenció especial als paral·lelismes Espanya-Itàlia.

La incompatibilitat notari-secretari

Tot sembla indicar que no estem en presència d'un simple procés de burocratització del «*secretari*» i de professionalització de l'«*escrivà*», que, d'altra banda, tampoc no era una categoria homogènia.²⁰

El decret de Corts de 10 de juliol de 1812, en el seu paràgraf segon, deia que «*para ser elegido Secretario de Ayuntamiento, conforme al artículo 320 de la Constitución, no es necesaria la calidad de Escribano*»; però el decret de 22 d'agost del mateix any anava més enllà, en disposar que «*cesarán los Escribanos que hasta ahora se han conocido con el nombre de Escribanos de Ayuntamiento, y sustituirán en su lugar un Secretario*».²¹ Amb això es pretenia separar l'esfera privada (la professió notarial) de l'es-

20. Cal tenir en compte que, com passava a Itàlia, tant els secretaris com els notaris eren força heterogenis: a més de la primordial distinció societat rural – medi urbà, comptaven diferents extraccions socials, diverses àrees territorials, etc., raó per la qual no va ser fàcil la seva unificació com a «*categories professionals*» a escala estatal.

21. A. BULLÓN, *Historia del Secretariado...*, p. 117.

fera pública (el càrrec de secretari d'ajuntament), els límits de les quals eren força imprecisos durant l'*antic règim*. No obstant això, a Catalunya no es constata una mera obediència a la norma.

De fet, en els primers ajuntaments «*constitucionals*», és a dir, els que exerciren bàsicament el 1813-1814, no es dona un comportament unívoc. Així, en municipis com ara Igualada (Anoia), Ulldecona (Montsià) o la Seu d'Urgell (Alt Urgell) roman la figura del notari que és alhora secretari municipal, malgrat la incompatibilitat establerta per les Corts entre totes dues funcions, mentre que en altres, com ara Vilanova i la Geltrú (Garraf), Mataró (Maresme) o Sallent (Bages), l'esmentada figura o bé desapareix, o bé coexisteix amb la d'advocat o unes altres: per exemple, a Sallent se succeïxen dos secretaris «*constitucionals*» i un és advocat i l'altre notari.²² No és possible avaluar quantitativament el fenomen, puix que no se sap en quines localitats catalanes hi havia un notari-secretari durant l'*antic règim* i en quines no.

La primera restauració absolutista de 1814-1820 significa un «*retorn*» a la situació anterior a les Corts de Cadis?²³ La reial cèdula de juliol de 1814 ordenava la dissolució dels ajuntaments i els alcaldes constitucionals i el restabliment en tots els municipis que hi havia el 1808 «*en la planta y forma que entonces tenían, sin novedad ni alteración alguna en cuanto a la denominación, número, calidades y funciones de los oficios y empleados de que entonces constaban*».²⁴ La realitat, però, és que la Guerra del Francès (1808-1814) no havia estat un simple parèntesi, sinó que havia deixat una empremta gens menyspreable, com veurem.

A les Corts del Trienni liberal (1820-1823), i en particular de 1822-23, es va debatre la conveniència o no de la figura del notari-secretari. Bullón es fa ressò d'aquest debat, en el qual ara no podem deturar-nos.²⁵ Ressenyarem només dues opinions contraposades formulades al final de 1822, durant la discussió parlamentària de la que seria llei municipal de 1823. La primera és la del diputat «*exaltat*» Istúriz: «*Nada ha entorpecido tanto la consolidación y marcha del sistema constitucional [...] como la perma-*

22. ADB, llig. 10, exp. 2. Agraïixo a la senyora Montse Pumareta, empleada de l'esmentat arxiu, la notícia d'aquest interessant lligall.

23. Així ho creu A. Bullón, en afirmar que «*en todo se volvió al régimen anterior a 1812*»; A. BULLÓN, *Historia del Secretariado...*, p. 120, n. 12.

24. Citat a A. BULLÓN, *Historia del Secretariado...*, p. 120; el subratllat és de l'autor.

25. Sobre el debat parlamentari, vegeu A. BULLÓN, *Historia del Secretariado...*, p. 121-125.

nencia de los Escribanos antiguos en los Ayuntamientos. Todo Ayuntamiento en que haya un Escribano, jamás hará nada». Per contra, l'opinió del més «moderat» diputat Meléndez confiava en l'acció, no de l'Estat central, sinó de l'ajuntament, afirmant que «si el Ayuntamiento no quería remover a los Escribanos, no debía hacerlo la ley».²⁶ De fet, allò que estava al fons del debat era la tensió entre «la ley», és a dir, els impulsos de centralització de l'Estat, i «el Ayuntamiento», o sigui, els impulsos autonomistes de les forces locals, i això relacionat amb la delimitació de les esferes pública i privada. El text definitivament aprovat sembla una solució de compromís entre aquestes tendències i també –com ja assenyalaren coetàniament alguns diputats– amb la situació vigent abans del règim liberal: «Los Escribanos de los Juzgados de partido y los numerarios de los pueblos no podrán ser nombrados Secretarios de Ayuntamiento en lo sucesivo: y con respecto a los que sirven en la actualidad ambos cargos podrán continuar en ellos los que sean simples escribanos numerarios de los pueblos; pero los que son Escribanos de los Juzgados de Partido deberán poner otros que sirvan la Escribanía o elegirán entre ésta y la Secretaría».²⁷ Així, la llei, que és de 1823, distingeix entre els escrivans «que sirven en la actualidad» i els que serviran «en lo sucesivo», sense precisar més. És sobre aquests que recau la incompatibilitat. Quant als «actuales», els únics notaris-secretaris que són afectats per la llei (que convé recordar que no s'aplicà en el Trienni, sinó en els anys 1830) són els que serveixen escrivania de jutjat de partit, que no poden acumular totes dues funcions i han d'optar entre l'escrivania i la secretaria. Això segons la llei. Però en la realitat, què va passar?

Podem començar amb la percepció d'un jurista coetani. L'any 1843, després d'un període de vigència de la llei municipal de 1823, Manuel Ortiz de Zúñiga observava el que segueix en relació amb la separació entre «escrivans» i secretaris:

«Hallábanse en otro tiempo estos cargos confiados a otra clase de agentes de la Administración pública bajo la denominación de 'Escribanos de Cabildo'; y la necesidad de sufrir un examen para adquirir el título real que les habilitaba en el ejercicio de la profesión era una garantía de capacidad para el cumplimiento de sus difíciles obligaciones. Mas separados hoy estos oficios, hasta el punto de ser incompatibles el Escribano y el Secretario de Ayuntamiento, los que aspiran a

26. Les citacions a A. BULLÓN, *Historia del Secretariado...*, p. 122 i 124, respectivament.

27. A. BULLÓN, *Historia del Secretariado...*, p. 124-125.

*ejercer este último, ni están sujetos a examen de suficiencia, ni hacen por lo común un estudio formal para adquirir los conocimientos que deben poseer, ni han tenido tampoco medios auxiliares por donde aprender la parte teórica y práctica del Derecho administrativo, análoga al ejercicio de sus funciones».*²⁸

El quadre que emergeix de l'anàlisi de localitats concretes és més complex i matisat. Així, a la ciutat de Tarragona, d'acord amb la informació disponible,²⁹ un escrivà-secretari *d'antic règim* (amb nomenament reial, etc.), que dura fins al començament de la Guerra del Francès (Ignasi Prats), és succeït potser no immediatament, però sí poc després, vers el 1810, per un altre notari (Francesc Salas i Soler), de qui consta oficialment que obtingué el càrrec «*por nombramiento del Representante de la Junta Central del Reyno en 31 de Diciembre de 1809 [...] al principio de nuestra gloriosa insurrección fue Secretario de la Junta de este Corregimiento [de Tarragona], después oficial primero y Escribano de la Junta Suprema del Principado, y [...] cuando se instaló en esta [ciudad de Tarragona] la Rl [Real] Audiencia le nombró ésta su Escribano de Cámara [...] Siguió Salas la suerte de los individuos de este Ayuntamiento en la entrada de los Franceses en esta Plaza, emigrando á la isla de Mallorca*».³⁰ Després de les

28. Citat a A. BULLÓN, *Historia del Secretariado...*, p. 191-192, qui extreu el text de M. ORTIZ DE ZÚÑIGA, *Práctica de Secretarios de Ayuntamientos*, Granada, 1843.

29. Arxiu Històric Municipal de Tarragona (AHMT), *Actes Municipals*, concretament el període 1814-1850. Pel que fa al període anterior a 1814, no hi ha actes disponibles, de manera que allò que diem dels anys 1800-1814 s'ha extret, d'una banda, d'allò que consta a les actes de 1814 i 1815, que és més fragmentari, i, de l'altra, del llibre de J. M. RECASENS, *La Revolución y guerra de la Independencia en la ciudad de Tarragona*, Tarragona: Real Sociedad Arqueológica Tarraconense, 1965. Agraïixo al senyor Francesc Barriach, arxiver de l'AHMT, la seva amabilitat en la consulta de la documentació dipositada a l'esmentat arxiu.

30. AHMT, *Actes Municipals*, «Acuerdo de 18 Nov 1814», col·locat a l'apèndix documental del volum d'actes de 1814.

31. L'existència de dos secretaris dins d'un mateix ajuntament, segons Bullón, era freqüent a l'Espanya de l'edat moderna, sense precisar a quines raons obeïa (A. BULLÓN, *Historia del Secretariado...*, p. 102). De fet, a la «*villa de Santander*», per exemple, s'ha constatat el mateix fenomen durant el segle XVII: vegeu Rosa Mª BLASCO MARTÍNEZ, Virginia María CUÑAT CISCAR, «La escribanía municipal de Santander en el siglo XVII», *Estudios Históricos i Documents dels Arxius de Protocols (EHDAP)*, Barcelona, XIX (2001), p. 246-247 i 255. Però durant els primers ajuntaments constitucionals la duplicitat de secretaris sembla que també es donà a la ciutat de Múrcia, al·legant oficialment un excés de treball administratiu: vegeu *Diario de Sesiones de las Cortes (DSC)*, sessió de 29 de juny de 1813, p. 5.574-5.575.

eleccions locals del final de 1812, durant el primer període constitucional municipal (1813-1814), sembla que exerceixen dos secretaris simultàniament (Francesc Albiñana, que és notari, i Vicenç Calanda, que no ho és),³¹ però un dels autodenominats «*con-secretarios*» (justament el que *no* és notari) fa de secretari tot sol durant uns quants mesos en plena transició política de 1814, forjant un nexa administratiu entre l'ajuntament «*constitucional*» i l'«*absolutista*» subsegüent.³²

A aquest secretari el segueix un «*escrivà-secretari*» amb nomenament reial (el ja esmentat Francesc Salas) que dura des de novembre de 1814 fins a l'estiu de 1823 de forma quasi ininterrompuda (i diem «*quasi*» perquè el seu substitut durant els primers moments del Trienni liberal fou un fill seu, Pau Salas i Boni, també notari però sense nomenament reial de secretari). La transició política entre l'ajuntament «*constitucional*» i l'«*absolutista*» de 1823 és protagonitzada, com a secretari interí, per l'oficial primer de secretaria (un tal Lleó Ferriz), que *no* és notari i havia ascendit a aquest càrrec, des d'un estatus d'escrivent, de la mà del mateix Francesc Salas el 1822, durant la fase «*exaltada*» del Trienni liberal. Ara bé, el novembre de 1823 aquest oficial de secretaria es troba amb l'oposició d'un sector del consistori «*absolutista*», encapçalat pel regidor degà, qui «*considera que debe reponerse en Secretario de este Cuerpo el Escrivano D Franco [Francisco] Salas que lo es con título Rl [Real] y á mayor abundamiento cuando no tiene la cualidad de Escrivano el que tiene interinamente el Ayuntamiento*». No obstant això, i encara que comptava amb el suport del Corregidor i del regidor degà (teòricament càrrecs amb un poder superior a tots els altres del consell municipal), el notari Francesc Salas no fou reposat i l'oficial de secretaria actuaria com a secretari interí fins al 1826. Però en aquest any Salas torna a ser «*escrivà-secretari*» de l'ajuntament, prèvia *purificació* pel Reial Acord de Catalunya, fins al final de 1829, en què es jubila cobrant la meitat del sou.

I si a aquest succeeix, des del 1830, un altre escrivà-secretari de nomenament reial (Joaquim Puñed i Sabina) fins a mitjan 1835, des d'aquest moment i fins al 1849 exerceix com a secretari un individu (Josep Molner) que ja no és notari i havia exercit abans com a «*comptador*» a les oficines municipals, aconseguint una durada insòlita (catorze anys sense interrupció)

32. Calanda, que era causídic, ja tenia experiència administrativa: abans de ser secretari de l'ajuntament de Tarragona ho havia estat del de la «*vila*» de Berga (Berguedà) durant bona part de l'any 1813 (ADB, llig. 10, exp. 2).

en el marc de la primera meitat del Vuit-cents, travessant règims polítics teòricament contraposats...

De tot això es dedueix que la realitat històrica escapa a la dicotomia absolutisme/liberalisme (concretament entre «*escribano de concejo*» d'*antic règim* i «*secretario de ayuntamiento*» constitucional) i que la barreja d'allò *nou* (secretaris que no són notaris, nomenament per l'ajuntament, càrrec no vitalici o més efímer, secretari únic, inexistència de pensió, etc.) i allò *antic* (unió de notaria i secretaria, nomenament pel poder central, càrrec vitalici, duplicitat de secretaris, garanties de pensió, etc.) dona lloc a combinacions diverses i de vegades oficialment contradictòries. De fet, hi ha molta «*política*» i molta «*administració*» fora de les fractures politicoideològiques del Vuit-cents espanyol, i això és especialment perceptible a nivell local. Així, les trajectòries que dissenyen els secretaris a cada municipi són molt variades, en realitat irreductibles (cap no és globalment idèntica o extrapolable a d'altres), i no obeeixen merament a orientacions politicoideològiques; en canvi, estan més relacionades amb les dinàmiques polítiques locals i amb les vicissituds administratives que, al seu torn, no són alienes a les transformacions econòmiques, socials i culturals. A més, igual que a Itàlia, l'«*administració*» es barreja amb la «*política*», però no és un simple instrument d'aquesta.³³ Les següents consideracions apunten també en aquesta direcció.

En primer lloc, tot sembla indicar que en les dues restauracions absolutistes de 1814-1820 i 1823-1832 predominen els «*escrivans-secretaris*» a les ciutats cap de corregiment i a les viles importants, però aquest predomini no és unànim, ni adopta les mateixes formes allà on es dona, i de cap manera no pot interpretar-se com un simple retorn a la situació anterior a la Guerra del Francès. Observem, per exemple, que a la ciutat de Barcelona exerceix com a secretari un notari que ja ho havia estat abans de 1808, no ho seria durant l'ocupació, i tornaria a exercir durant tota la primera restauració absolutista, però, travessant la fractura «*política*» de 1820, continuaria com a tal durant un any del subsegüent Trienni liberal i un fill seu, també notari, farà també de secretari durant la major part del subsegüent període absolutista, però *no* al començament d'aquest, ja que fins al gener

33. Vegeu R. ROMANELLI (dir.), *Storia dello Stato...*; G. MELIS, *Storia dell'amministrazione italiana (1861-1993)*, Bologna: Il Mulino, 1996; N. RANDERAAD, *Autorità in cerca di autonomia. I prefetti nell'Italia liberale*, Roma: Pubblicazioni degli Archivi di Stato, Ministero per i Beni culturali e ambientali, Ufficio centrale per i Beni archivistici, 1997.

de 1824 deté el càrrec de secretari el mateix home que l'havia exercit durant la major part del Trienni liberal i no era notari. D'altra banda, en una vila important com ara Vilanova i la Geltrú el secretari *no* és notari el 1814-1820 i, en el segon període absolutista, sí que ho és, però des del 1828, i no abans, i durarà fins al 1835 (com passa a Tarragona) i no fins al 1833 (com passa a Barcelona). I en la no menys rellevant vila de Terrassa (Vallès occidental) s'ha detectat un notari que exerceix com a secretari municipal, per un costat, entre 1813 i 1821 (és a dir, en temps de l'ajuntament «liberal» de 1813-1814, en el subsegüent període absolutista de 1814-1820 i novament durant un any del Trienni constitucional) i, per l'altre, entre 1825 i 1835 (o sigui, durant una part de la segona restauració absolutista i del subsegüent període liberal) sense que fos notari el seu predecessor.³⁴

En segon lloc, els períodes liberals de 1820-1823 i de 1833 endavant signifiquen a determinats municipis grans i mitjans la quasi desaparició de la figura de l'«*escrivà-secretari*», predominant llavors, sobretot des del 1834, els advocats a les secretaries sense que cap norma legal exigís aquesta professió.³⁵ En principi, l'any 1833 encara són notaris els secretaris de, per exemple, una ciutat gran com ara Barcelona (Barcelonès), unes ciutats mitjanes i petites com ara Reus (Baix Camp), Tortosa (Baix Ebre) o Tarragona (Tarragonès) o una vila rellevant com ara Vilanova i la Geltrú (Garraf). Però és difícil generalitzar sobre aquest punt. Així, per exemple, a la vila de

34. Sobre els secretaris de Barcelona i Vilanova i la Geltrú, vegeu E. TOSCAS, F. AYALA, *El poder discreto...* Quant als secretaris de Terrassa, dec la informació a l'amabilitat del senyor Josep Lluís Lorca, de l'Arxiu Històric Comarcal de Terrassa.

35. El fet que, sense que cap norma ho prescrivís, fossin sovint advocats els substituïts dels «*escrivans*» a les secretaries municipals de les ciutats (sempre més complexes que els pobles), segurament respon a la necessitat real d'un recolzament tècnic i jurídicoadministratiu en la construcció de lligams entre administració i societat civil quan s'estava en plena construcció del sistema liberal i en els moments de més compenetració entre l'esfera politicoadministrativa i l'esfera socioeconòmica. [Aquesta interpretació s'inspira en l'anàlisi de Musella sobre el paper de les professions liberals, en particular dels advocats, en les xarxes de la política a Itàlia durant l'època liberal i la segona postguerra: vegeu L. MUSELLA, «Amici, parenti e clienti. I professionisti nelle reti della politica», a M. MALATESTA (dir.), *Storia d'Italia...*, p. 593-621, esp. p. 620.] D'altra banda, la substitució dels notaris pels advocats significaria un augment d'estatus dels secretaris urbans (un major «*aburgement*»), si es verificqués a Espanya allò que ja ha estat establert a Itàlia, és a dir, que els notaris es trobaven generalment per sota dels advocats en la jerarquia social: vegeu M. SANTORO, *Notai. Storia sociale...*, p. 167, n. 38, on l'autor es fa ressò de les investigacions de H. Siegrist i A. M. Banti en aquest sentit.

Sabadell (Vallès occidental) el 1830-1833 no es constata cap notari com a secretari (el que hi havia llavors era «hisendat») i, durant els trenta-cinc anys compresos entre 1834 i 1869, en plena transformació de la vila en ciutat industrial, s'han detectat nou persones exercint de secretaris, la major part de les quals era de professions jurídiques, i entre aquestes trobem un únic notari, que exercí l'any 1836, i no abans.³⁶ En tot cas, a les localitats on havien arrelat els «*escrivans-secretaris*», les secretaries deixen de ser ocupades per notaris a ritmes diferents, indicadors d'heterogènies tradicions politicoadministratives: a Barcelona, capital del Principat, a partir de gener de 1834, i a Vilanova i la Geltrú, Tarragona o Terrassa, a partir de mitjan 1835, però sempre *abans* que entrés en vigor la instrucció o llei municipal de 1823, anticipant, doncs, aquestes localitats una disposició del poder central. Cosa que significa que la «*professionalització*» dels *escrivans* i la «*burocratització*» dels secretaris no foren només processos promoguts *des de dalt*, sinó també impulsats *des de baix*. En les dues dècades successives no s'han detectat notaris com a secretaris en aquests municipis (entre els quals el més important de Catalunya) i tot sembla indicar que com a tals desaparegueren d'escena o foren poc rellevants.

Així, a l'Ajuntament de la ciutat de Barcelona hi hagué 26 secretaris efectius –interins i en propietat– durant els seixanta-sis anys compresos entre 1834 i 1900.³⁷ Si hom confronta aquesta llista amb la dels notaris del segle XIX que brinda als investigadors l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, hom dedueix que dels 26 secretaris només un era notari i, a més, ocupà el càrrec, en qualitat d'interí, durant poc temps, concretament cinc mesos de l'any 1851. Els restants foren majoritàriament advocats.³⁸ Si hom compara aquesta situació amb la vigent durant el segle XVIII (on, com ja s'ha dit, tots els secretaris eren notaris), és evident que la incompatibilitat notari-secretari establerta originàriament per les Corts de Cadis tingué una notable incidència i un clar suport a la capital del Principat. Però també es pot dir el mateix de la vila de Vilanova i la Geltrú (Garraf), on, des del 1836 fins al 1900, no hi ha un sol notari com a secretari i la major part dels qui

36. Dec aquesta informació a l'amabilitat de la senyora Montse Mañosa, de l'Arxiu Històric de Sabadell.

37. *Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1914, p. 10. No és que la llista de secretaris que forneix aquesta font sigui del tot fiable en el detall, però als efectes de què aquí es tracten sí que ho és.

38. Tot segons els expedients d'empleats conservats a l'Arxiu Administratiu Municipal de Barcelona, sèrie A.

detingueren el càrrec foren també advocats.³⁹ Quant a la ciutat de Tarragona (Tarragonès), la confrontació de la llista de secretaris, extreta de l'exploració de les actes municipals, amb la llista de notaris tarragonins que forneix R. Companys,⁴⁰ permet assegurar que en les dècades de 1840-1870 no hi ha notaris com a secretaris d'ajuntament. I de Terrassa podem dir el mateix pel que fa al període 1836-1861.⁴¹

Ara bé, encara era un notari el 1836-1839, *després* d'entrar en vigor la llei municipal de 1823, el secretari de l'ajuntament de Tortosa (Baix Ebre), i això que es tractava d'una ciutat considerada «liberal».⁴² Alhora, en una altra ciutat caracteritzada per aquest mateix comportament polític, però de més pes, com ara Reus (Baix Camp), deixa de ser secretari al final de 1836, i no abans, un notari que havia detingut aquest càrrec des de 1807 quasi sense interrupció.⁴³ Igualment, en una vila important i també amb fama de «liberal» com és ara Igualada (Anoia), cal esperar a l'any 1845 per trobar a l'ajuntament un secretari en propietat que no sigui notari.

Convé aturar-se una mica en aquest darrer cas. Perquè a Igualada, que es convertiria en ciutat industrial a mitjan segle XIX, com és sabut, se succeeixen a la secretaria quatre notaris fins a l'any 1844, sense que els relleus

39. Tot segons les actes municipals i els expedients d'empleats dipositats a l'Arxiu Històric Comarcal de Vilanova i la Geltrú. S'han consultat també, per a casos puntuals, els protocols notariais d'aquest arxiu. Agraïxo a l'arxiver, senyor Rafael Mestres, la seva amabilitat en la consulta d'aquesta documentació.

40. Vegeu I. COMPANYS, *Catàleg dels protocols notariais...*

41. Agraïxo aquesta informació a la senyora Teresa Cardellach, de l'Arxiu Municipal Administratiu de Terrassa.

42. El 1823-1828, el secretari de Tortosa no és notari, però sí que ho és entre 1832 i 1839, com a mínim, i, per tant, en una part de la segona restauració absolutista i en el període liberal subsegüent. Aquest notari-secretari és Josep Arévalo i Queralt. Els anys 1840, la continuïtat de la figura de l'«*escrivà-secretari*» es trenca. Per esbrinar-ho, en absència de documentació municipal per quasi tota la primera meitat del segle XIX, s'han consultat diverses fonts: el *Boletín Oficial de la Provincia de Tarragona* dels anys 1834-1850, el volum incomplet d'actes municipals de 1833 i els protocols notariais conservats a l'Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre (AHCTE), *Fons Notarial de Tortosa*, Francesc QUERALT I RUBIO, manuals dels anys 1814-1830, i Josep ARÉVALO, manuals de les dècades de 1830 i 1840.

43. Dic «quasi» perquè el notari-secretari en qüestió, en ser nomenat «*escrivà*» del jutjat de primera instància de Reus el juny de 1822, hagué de deixar la plaça de secretari municipal, per considerar-se oficialment incompatibles totes dues funcions, i tornà a ocupar aquell càrrec el desembre de 1823. Vull donar les gràcies a les empleades de l'Arxiu Històric Comarcal de Reus per haver-me proporcionat aquestes dades.

s'ajustin a penes a les fractures politicoideològiques: el primer (Francesc Raurés i Capdevila) exercí des d'abans de 1800 fins a l'octubre de 1810 sense solució de continuïtat; el segon (Josep Mas i Torelló), des de l'octubre de 1810 fins al gener de 1823 sense interrupció, passant per damunt de l'ajuntament «liberal» de 1813-1814, de l'etapa absolutista de 1814-1820, de la major part del subsegüent Trienni constitucional i encara detindria el càrrec durant dos mesos i tres setmanes dins l'«*Ayuntamiento Real*» que, instal·lat l'agost de 1823, inaugurà a la localitat la segona restauració absolutista; el tercer (Josep Paris i Castelló), que és l'únic del període que no era resident a Igualada, durà des de l'octubre de 1823 fins a l'abril de 1825, en què «*tornà*», prèvia *purificació* pel Reial Acord de Catalunya, el segon notari-secretari suara esmentat (Josep Mas i Torelló), qui es mantindria en el càrrec constantment fins a l'abril de 1833, i, finalment, el quart (Josep Bausili i Torelló), que, amb una breu experiència de gener a juliol de 1823, exercí ininterrompudament des de l'abril de 1833 fins al final de 1844 o el començament de 1845, en què morí, després d'haver travessat moments considerats oficialment liberalmoderats i liberalprogressistes. A partir de llavors, i almenys fins a mitjan anys 1860, els secretaris municipals d'Igualada són bàsicament advocats.⁴⁴

De fet, la continuïtat de l'«*escrivà-secretari*» als ajuntaments després de restablir-se l'any 1836 la llei municipal de 1823, continuïtat considerada il·legal per les Corts el 1837,⁴⁵ no necessàriament indica hostilitat envers el *sistema representatiu* a la perifèria, com així ho interpretaven molts partidaris d'aquest sistema, en la mateixa línia del que expressà Istúriz durant el Trienni constitucional, com ja hem vist. Aquest fenomen remet, en canvi, a problemes rellevants de la construcció de l'Estat liberal.

L'esdevingut en uns altres indrets d'Espanya durant la legislatura iniciada el 17 d'octubre de 1836 i finalitzada el 4 de novembre de 1837, en plena primera guerra carlina, és revelador. Llavors les Corts, sense fer cas a les veus crítiques d'alguns parlamentaris, arribaren a desautoritzar tres diputacions provincials (les de Salamanca, Càceres i Segovia) per haver declarat nuls els nomenaments de secretari efectuats en tres municipis (els de

44. S'ha obtingut aquesta informació, on s'ha obviat el paper dels oficials de secretaria com a secretaris interins, a Arxiu Històric Comarcal d'Igualada (AHCI), *Actes Municipals*, anys 1800-1820 i 1823-1865; les actes referides al període liberal de 1820-1823 s'han consultat a ADB, lligall 82.

45. La major part dels parlamentaris que fan ús de la paraula coincideixen en aquest punt: vegeu *DSC*, sessions de 3 i 4 de febrer i 21 de març de 1837.

Cespedosa, Galisteo i Escalona, respectivament), tot «*reposant*» en cada un d'ells un «*escrivà-secretari*». ⁴⁶ Moguts, com a Itàlia, per un *autonomisme* àmpliament difós en la classe política liberal, ⁴⁷ la majoria dels parlamentaris no volgué debatre les raons que poguessin haver tingut les esmentades diputacions i invocà, no tant la incompatibilitat notari-secretari, com la legislació que permetia els ajuntaments de nomenar discrecionalment aquells empleats. No obstant això, un diputat més amatent al context local i als problemes de la relació centre-perifèria assenyala que el dictamen del Congrés que posava tant d'èmfasi en l'autonomia dels ajuntaments pogué tenir efectes contraris als desitjats, si més no en un dels municipis, el de Cespedosa, ja que, segons ell, «*lo que allí hubo fue, que el cura párroco y el sacristán, que no están muy conformes con nuestras instituciones, influyeron en las elecciones de concejales y lograron poner un ayuntamiento a su gusto, que eligió por secretario al dicho sacristán. La Diputación, viendo esto, quiso tener en el Ayuntamiento un sujeto de confianza, y puso por secretario al escribano del pueblo, sujeto de buenas ideas*». I afegia: «*Yo bien conozco que esto no es muy conforme á lo dispuesto en la Constitución y leyes municipales; pero nuestro actual estado de guerra, y la falta de conocimientos que hay entre los labradores para conocer cuánto les interesa un buen Ayuntamiento, exige se tomen medidas extraordinarias alguna vez, y creo que si se hubiera oído á la Diputación en aquel caso, quizá hubiera sido otro el dictamen de la comisión [parlamentaria], y acaso otro el acuerdo de las Cortes*». ⁴⁸

Tot això em porta a efectuar tres observacions. La primera és que estem davant d'un Estat on són forts els impulsos «*localistes*» i febles les instàncies «*nacionalitzadores*». ⁴⁹ Efectivament, hom percep la subordinació a la

46. Vegeu *DSC*, sessions de 31 de gener (apèndix), 3 i 4 de febrer i 20, 21 i 30 de març de 1837. Aquestes discussions, que cobreixen unes set pàgines del *DSC*, són indicatives de la transcendència de la figura del secretari municipal.

47. Segons R. Romanelli, l'*autonomisme* és una ideologia que comparteixen diferents corrents i que es caracteritza perquè tendeix a veure l'autogovern local com un valor intrínsecament positiu, sense prendre en consideració el teixit social del territori (municipi, regió, etc.): vegeu R. ROMANELLI (dir.), *Storia dello Stato...*, p. 130-133.

48. *DSC*, sessió de 21 de març de 1837, p. 2.261. Segons un altre diputat, el notari de Cespedosa col·locat per la Diputació «*había estado en los diez años de la época calomardiana [és a dir, 1823-1833] siendo secretario del Ayuntamiento*» (*DSC*, sessió de 4 de febrer de 1837, p. 1.391).

49. Com a Itàlia; vegeu M. MALATESTA, «*Gli ordini professionali e la nazionalizzazione in Italia*», a M. MERIGGI, P. SCHIERA (dir.), *Dalla città alla nazione. Borghesie ottocen-*

pràctica de la incompatibilitat secretari-notari, que suposava un principi «centralitzador» i «burocratitzador», al dret de l'ajuntament a elegir com a secretari qui cregués oportú, que suposava un principi «autonomista» i «privatista»; i hom s'adona que això va donar resultats heterogenis i fins i tot contraposats (presència de notaris-secretaris en uns municipis i absència en uns altres), en funció d'allò que hom decidís en cada localitat, sense que —com mostra particularment el cas d'Igualada— signifiqués un índex d'antiliberalisme la permanència de notaris a les secretaries d'ajuntament, almenys durant la primera meitat del segle XIX.⁵⁰ En segon lloc, les diputacions provincials no eren simples corretges de transmissió del poder central, i tampoc institucions superiors imbatibles per les inferiors (concretament els ajuntaments), sinó instàncies *mitjanceres* que ocupaven una posició més aviat precària en la cadena executiva que anava i venia entre les autoritats centrals i les municipals, com succeïa a Itàlia amb les prefectures.⁵¹ En tercer lloc, resta clar que no era fàcil aconseguir un equilibri entre el control dels municipis i la seva autonomia.

Per últim, cal dir que en molts pobles rurals la figura de l'*escrivà municipal* ni tan sols no existí, tant en temps de l'*antic règim* com durant les esmentades restauracions absolutistes,⁵² i era freqüent que fessin de secretari, fins a mitjan segle XIX (i sovint més enllà), personatges com ara el mestre d'escola, el farmacèutic, el metge, un veterinari, un militar retirat, un «negociant», etc. Cosa que prova, una vegada més, que hi havia modalitats molt diferents de relació entre el centre i la perifèria del sistema.

tesche in Italia e in Germania, Bologna: Il Mulino, 1993, p. 174. Aquesta autora entén per «nacionalització» el pas d'una dimensió local i particularista a una perspectiva més àmplia i englobant, que en el cas d'Itàlia es concretà en la formació de l'Estat unitari (p. 165).

50. Tinc la impressió que a Catalunya durant la primera meitat del Vuit-cents, sobre la base del principi «autonomista» esmentat, molts notaris pogueren continuar essent secretaris d'ajuntament, i que això fou «corregit» progressivament en la segona meitat del segle, on prevaldria el principi «centralitzador» de la incompatibilitat entre les funcions de notari i de secretari municipal.

51. Vegeu N. RANDERAAD, *Autorità in cerca di autonomia...*

52. Cal recordar que a molts nuclis petits de Catalunya on no hi havia notari, el rector de la parròquia exercia de «notari públic i reial», com sovint s'autodenominava, efectuant testaments almenys fins al darrer quart del segle XIX. Segons Joaquín Costa, és un tret peculiar de Catalunya dins d'Espanya: vegeu J. COSTA, *Reorganización del notariado, del registro de la propiedad y de la administración de justicia*, Madrid: Biblioteca Costa, 1917, p. 11 i 111.

D'altra banda, els mateixos coetanis es fan ressò dels molts notaris que continuen fent de secretaris municipals en les dècades de 1840-1860⁵³ i la legislació sobre les incompatibilitats entre totes dues figures és força complexa i contradictòria, obrint espais a una àmplia manipulació.

Així, el decret de Corts de 22 d'agost de 1812, pel qual havien de cessar els «*escrivans*» dels ajuntaments i ser substituïts per secretaris (cosa que s'introduí, com hem vist, en la llei municipal de 1823), el va seguir una altra norma important, una reial ordre de 25 de maig de 1844 que establia la incompatibilitat entre notaries i secretaries d'ajuntament, per bé que limitada als *escrivans* actuaris o de jutjats,⁵⁴ i també una reial ordre de 12 de gener de 1845 que, intentant resoldre els problemes plantejats per l'anterior, disposà que els secretaris d'ajuntament que fossin al mateix temps

53. A. BULLÓN, *Historia del Secretariado...*, p. 125-126. A les Corts no s'ignorava aquesta situació. L'any 1848, un diputat arribà a afirmar: «*Los Sres. Diputados saben que en la mayor parte de los pueblos los escribanos son secretarios de Ayuntamiento*» (DSC, sessió de 19 de gener de 1848, p. 845). Deu anys més tard, un diputat defensava la compatibilitat de la professió notarial amb l'exercici de la secretaria d'ajuntament o de jutjat de pau; segons ell, això «*lejos de perjudicar, favoreceria además el buen servicio público, porque en ciertos pueblos, no de los de menos importancia por cierto [...] no hay otras personas que puedan desempeñar las secretarías de los jueces de paz en unos, las secretarías de ayuntamiento en otros, más que los notarios ó escribanos respectivos*» (DSC, sessió de 17 març de 1858, p. 749). D'altra banda, els periòdics *El Consultor. Mensajero de consultas para alcaldes y ayuntamientos* (1852-1853), *El Consultor* (1854-1859) i *El Consultor de Ayuntamientos. Periódico de administración municipal y de intereses locales* (1860-1869) documenten, des dels anys 1850, el conflicte de competències o de «*jurisdicció*» entre secretaris municipals i notaris, que jugà un rol gens menyspreable en la delimitació de les esferes de cada grup.

54. L'esmentada disposició diu així: «*Se ha enterado la Reina nuestra Señora de una exposición del Juez de primera instancia de Priego [provincia de Córdoba], en que manifiesta los inconvenientes que se siguen a la expedita administración de la justicia en aquel juzgado por estar desempeñada por D. Patricio Aguilar, Escribano de número de dicha villa, la Secretaría del Ayuntamiento de la misma; y teniendo S. M. [Su Majestad] en consideración por una parte la prohibición de que los Escribanos actuarios puedan ejercer cargos municipales, declarada en el párrafo segundo, artículo 20, de la Ley de 30 de diciembre de 1843; la analogía que con los cargos municipales tiene el Secretario de Ayuntamiento, y la imposibilidad de atender a un mismo tiempo una misma persona servicios tan diversos, para los cuales se requiere la asistencia personal y continua de ambos, se ha servido mandar que D. Patricio Aguilar opte entre uno y otro cargo, o deje vacante el oficio de Escribano actuario del juzgado de Priego; y que esta resolución sirva de regla general para los casos que concurren de igual naturaleza*» (vegeu A. BULLÓN, *Historia del Secretariado...*, p. 125, n. 16).

escrivans numeraris de jutjat poguessin exercir com a escrivans en els casos de dimissió o impediment legal dels altres escrivans del mateix jutjat.

Però, al començament del Trienni liberal, una instància politicojudicial com la Diputació Provincial de Catalunya, en resposta a una consulta d'un secretari d'un poble, emeté un dictamen segons el qual el secretari podia exercir determinades funcions pròpies del notari, concretament «[...] *con arreglo á la Instrucción de 30 de Julio de 1760, los Secretarios ô Fieles de Fechos pueden actuar Contratos de Propios y arbitrios de los mismos*». ⁵⁵ D'aquesta manera, l'empleat més important de l'ajuntament ⁵⁶ es trobava facultat per a fer actes o escriptures dels arrendaments de propis i arbitris del municipi on exercia, cosa que parla del secretari com una figura situada més del costat de la comunitat que de l'Estat, més «*privada*» que «*pública*», i de com determinades normes d'*antic règim* servien per a construir i legitimar l'Estat liberal.

Ara bé, pel que fa al cas, s'ha de destacar que l'esmentada disposició no facilitava la delimitació de l'esfera del notari de la del secretari. I d'aquesta ambigüïtat es derivaren conflictes entre notaris i secretaris «*constitucionals*». Així, un reial decret de 19 de juny de 1822 assenyalava que «*A noticia del Rey ha llegado que algunos Secretarios de Ayuntamientos constitucionales que no tienen la cualidad de Escribanos otorgan y autorizan escrituras y toda clase de instrumentos públicos*», precisant que «*nunca pudo haber en la mente de las Cortes ni del Rey que los que no son Escribanos autorizasen estos instrumentos, que solo podrán valer para promover pleitos, y dejar burlada la buena fe de los que no saben discernir las funciones de los antiguos y de los nuevos Secretarios de los cuerpos municipales*». De fet, tant a Espanya com a Itàlia, malgrat les disposicions

55. ADB, *Actes de sessions de la Diputació Provincial de Catalunya*, sessió de 27 de novembre de 1820. No obstant això, una instrucció anterior, de 1751, havia establert el contrari: «*Los Fieles de Fechos no pueden autorizar Escrituras, ni Instrumentos, debiendo servir solo para dar fé de los Acuerdos, y Fechos de su Concejo, que no comprendan ninguna obligación, [bajo] pena de su nulidad en lo contrario, y las demás que correspondan à las circunstancias de su exceso*»: vegeu *INSTRUCCIÓN FORMADA POR LOS SEÑORES DEL CONSEJO, EN CONSECUENCIA DE LO RESUELTO POR SU Magestad, DE LO QUE MAS PRINCIPALMENTE DEBEN OBSERVAR LOS ESCRIVANOS DEL NUMERO, AYUNTAMIENTO, Y NOTARIOS DE ESTOS REYNOS, conforme à lo prevenido por las Leyes, y Autos acordados, que en ella se citan. Año 1751. EN MADRID, por ANTONIO SANZ, Impresor del Rey nuestro Señor, y su Real Consejo*.

56. Antonio MARTÍNEZ MARÍN, *Funcionarios locales con habilitación. Pasado, presente y futuro*, Madrid: Tecnos, 1999, p. 26, 32, 48 i 78.

de l'Estat liberal en sentit contrari, era molt estesa la tendència dels secretaris a considerar-se competents a l'hora d'autoritzar escriptures públiques per als ajuntaments que els contractaven.⁵⁷ Fins i tot podien autoconsiderar-se com a notaris a tots els efectes, almenys a Espanya. Així, en el petit poble de Mas de Barberans (Montsià), un secretari que no era «*escrivà*», sinó «*Profesor de Instrucción Primaria*», feia les funcions de notari els anys 1849-1851 i 1854-1855, efectuant escriptures no només d'arrendaments de béns i drets municipals o uns altres de caràcter «*públic*», sinó també de donacions testamentàries, compravendes i uns altres contractes entre particulars, enllaçant sense solució de continuïtat les dites escriptures i els acords municipals en el volum d'actes de sessions de l'ajuntament, formant un peculiar *continuum* públic-privat.⁵⁸

D'altra banda, l'ambigua incompatibilitat entre les funcions de notari i de secretari podia ser utilitzada per les autoritats superiors amb finalitats d'intervenció o «*ingerència*» en els conflictes locals. Així, el 1854 a Sarrià, en plena exacerbació de la lluita de faccions,⁵⁹ el Governador civil obliga a cessar un secretari nomenat per l'ajuntament en la persona d'Antoni Molló, «*Notario público, y Escribano de diligencias de la Alcaldía Corregido [Corregimiento] de la Capital de esta Provincia [...] por el solo motivo de reunir la cualidad de Escribano*».⁶⁰ De fet, la llei municipal de 1845, llavors en vigor, prescrivia en el seu article 116: «*No pueden ser Secretarios en propiedad ni interinamente [...] Los Notarios y Escribanos, en tanto que desempeñen las funciones propias de estos cargos*».

Això no obstant, els canvis en el mercat, i en particular en el mercat laboral de les professions jurídiques, susciten la intervenció de l'Estat en una direcció diferent. Així, davant els molts joves que després d'haver acabat la carrera del notariat es troben sense col·locació «*por ser ellos en número extremadamente mayor que el de los oficios de la fe pública en España*», una reial ordre de 21 d'octubre de 1858⁶¹ estableix «*que los Ayuntamien-*

57. Per al cas italià, vegeu R. ROMANELLI, *Sulle carte interminate...*, p. 113, n. 12, i M. SANTORO, *Notai. Storia sociale...*, p. 143.

58. Arxiu Històric Municipal de Mas de Barberans, documentació sense catalogar. Agraïxo al senyor Xavier Cabanes, secretari de l'ajuntament, i a les empleades del mateix les facilitats que m'han brindat per consultar aquesta documentació.

59. E. TOSCAS I SANTAMANS, *L'Estat i els poders locals...*, p. 261.

60. Arxiu Històric de Sarrià (AHS), *Actes Municipals*, sessions de 20 i 24 de maig de 1854.

61. A la qual, incomprensiblement, no fa referència A. Bullón.

tos de las poblaciones del reino elijan en lo sucesivo para Secretarios á individuos que entre las demás cualidades necesarias acrediten haber concluido la expresada carrera», precisant, però, que aquesta disposició «no excluye á los abogados de los Tribunales, cuando concurran á las plazas de que trata esta circular». D'aquesta manera, en la competència entre notaris i advocats per les secretaries municipals (cosa que té lloc més a les ciutats que no pas en els petits municipis), aquesta reial ordre representa inclinar la balança del cantó dels primers, però sense barrar el pas als segons, els quals poden fer valer els seus «drets» allà on es doni una correlació de forces favorable. Sigui com vulgui, es tracta d'una mesura que promou obertament la compatibilitat entre el títol de notari i el càrrec de secretari, i això mostra que el procés dirigit a separar totes dues esferes no és pas lineal. Puc afirmar que aquesta norma suscità la presència de notaris (o de persones que s'autodenominaven així) entre els candidats a ocupar places vacants de secretaris a localitats catalanes molt diferents (Sarrià, Tarragona, Tortosa),⁶² però, ara per ara, no tinc notícia de cap notari que fos nomenat secretari per un consistori emparant-se en la reial ordre de 1858.

Ara bé, només quatre anys després, el 1862, es promulga la llei del notariat, que prescriu la incompatibilitat entre notari i secretari d'ajuntament,⁶³ amb l'excepció fixada en l'article cinquè de l'apèndix al reglament de l'esmentada llei, on es diu que no hi haurà incompatibilitat per a servir simultàniament notaries i secretaries si els notaris concernits ocupen «cargos de Real nombramiento». Cosa que evidenciava no poca ambigüïtat. Així que, en una altra reial ordre de 15 de novembre de 1864, s'aclareix que havien de comptar-se les secretaries municipals entre els «cargos de Real nombramiento», però només les que es posseïen —en paraules de la reial ordre— «al tiempo de publicarse la referida ley del notariado», i això «por la conveniencia de respetar por ahora, y hasta que el número de notarios quede reducido al que debe fijarse por reglamento, el desempeño simultáneo de los cargos de notario y secretario de Ayuntamiento, especialmente en los pueblos de escaso vecindario». Però la reial ordre deixa fora de la compatibili-

62. Quant a Sarrià, AHS, *Treballadors municipals*, 1.5.5, llig. 195, carpeta 10 (1860); pel que fa a Tortosa, AHCTE, *Actes Municipals*, sessió de 10 febrer 1860; en relació amb Tarragona, AHMT, *Actes Municipals*, sessió de 4 febrer 1861.

63. A l'article 16 de la llei s'estableix: «El ejercicio del Notario es incompatible con todo cargo que lleve aneja jurisdicción, con cualquier empleo público que devengue sueldo ó gratificación de los presupuestos generales, provinciales ó municipales [...]».

tat expressament «*á los escribanos de Juzgados y á los que tengan Notaría aneja, como también á los meros notarios*» que no feien de secretaris municipals quan es publicà la llei del notariat de 28 de maig de 1862, amb la limitació de temps fixada en el reglament per a l'execució de l'esmentada llei. És més que probable que hi hagués notaris exercint de secretaris municipals uns anys després d'entrar en vigor la llei del notariat, i segurament més a altres indrets d'Espanya que no pas a Catalunya.

Convé tenir present que la «*nacionalització*» dels notaris –com la d'altres professions liberals arreu d'Europa– no fou uniforme ni totalment consensuada. Fou un tret comú a molts grups professionals el temor a perdre estatus preexistents, o tradicionals, i privilegis professionals adquirits localment.⁶⁴

També pesaven, en relació amb la incompatibilitat entre «*escrivà*» de jutjat i secretari d'ajuntament, les condicions pròpies dels petits municipis. El 1864, un secretari d'ajuntament de la província de Toledo afirmava que en els municipis «*donde no existen escribanos, los Secretarios de Ayuntamiento lo son á la vez de los juzgados de paz*».⁶⁵ És veritat que la Llei Provisional sobre organització del Poder Judicial de 15 de setembre de 1870 substitueix –ja per sempre– el nom d'«*escrivans judicials*» pel de «*secretaris judicials*». Però el 1873 alguns anuncis de vacants de secretaries municipals publicats al *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona* adverteixen els candidats que «*tienen que desempeñar el cargo de Secretario del Juzgado municipal por no haber persona competente para desempeñarlo*». Sembla significatiu que a mitjan anys 1880 els registradors de la propietat de tot Espanya i, abans que ells, una part dels notaris, proposin «*que se encomienden a los Notarios las Secretarías de los Juzgados municipales*».⁶⁶ I al final de segle, l'any 1896, un periòdic de secretaris municipals afirmava:

*«La práctica nos demuestra que en la mayor parte de las pequeñas poblaciones, ni es fácil encontrar personas aptas para el desempeño de cada una de las Secretarías [de l'ajuntament i del jutjat municipal], ni hay quien acepte la del Juzgado municipal para imponerse trabajo tan constante como gratuito.»*⁶⁷

64. Sobre aquest tema, cal veure M. MALATESTA, «Gli ordini professionali...», p. 165-180; M. SANTORO, *Notai. Storia sociale...*

65. Extret d'una carta publicada a *El Consultor de Ayuntamientos* (24 d'octubre de 1864).

66. Segons J. COSTA, *Reorganización del notariado...*, p. 245.

67. Vegeu *El Consultor de los Ayuntamientos y de los Juzgados Municipales* (31 d'agost de 1896). Aquí mateix es diu que «*el art. 497 de la ley orgánica del Poder judicial*

És probable que durant força temps fos poc operativa la incompatibilitat secretari d'ajuntament-«*escrivà*» de jutjat en els petits municipis.

Per un altre costat, en cas de no accedir els notaris a les secretaries dels ajuntaments, podien *reintroduir-s'hi* exercint el càrrec d'«*escribano de la alcaldía*» o de «*notario municipal*» (inexistent a la normativa, però real i efectiu a la pràctica), com succeïa des dels anys 1840, com a mínim, a ciutats com ara Barcelona i Tarragona;⁶⁸ o bé podien detenir càrrecs polítics locals, com passava a Sabadell els anys 1840 i 1850;⁶⁹ o bé totes dues coses alhora (notari de l'alcaldia i conseller municipal), com s'esdevenia a Tortosa els anys 1850.⁷⁰ Ara bé, la qüestió de la incompatibilitat entre professió notarial i representació política local generà algunes mesures estatals abans de la llei del notariat de 1862. Així, per una reial ordre de 7 de novembre de 1853, «*S. M. [Su Majestad] ha tenido á bien declarar incompatibles, no sólo el cargo de alcalde sino el de concejales, con el desempeño de las Escribanías titulares y de Juzgado; y que, por lo tanto, están comprendidos los escribanos de número [...]*». Aquesta incompatibilitat no s'ha detectat a Itàlia. En tot cas, caldria esbrinar les relacions efectives entre la professió notarial i la «*política*» a casa nostra.⁷¹

declara que el cargo de Secretario de Juzgado municipal será compatible con todo empleo y cargo público, cuyo desempeño sea conciliable con él, en las poblaciones que no lleguen á 500 vecinos».

68. S'han consultat les actes municipals dels anys 1840-1880 corresponents a tots dos municipis a l'Arxiu Municipal Administratiu de Barcelona i a l'Arxiu Històric Municipal de Tarragona, respectivament.

69. A Sabadell hi va haver un notari com a alcalde almenys el 1842-1843 i el 1850-1852, cosa que també s'ha detectat a força municipis d'Itàlia en època liberal (pel que fa a Sabadell, dec la informació a l'amabilitat de la senyora Montse Mañosa, de l'Arxiu Històric de Sabadell; quant al segon punt, vegeu M. SANTORO, *Notai. Storia sociale...*, p. 178, n. 92). Això no obstant, en absència d'estudis *ad hoc*, és molt difícil saber en quina mesura estava estès a Catalunya el binomi notari-alcalde, una peculiar barreja de professió privada i de funció pública.

70. El juliol de 1851, Josep Arévalo i Queralt, que havia estat, com ja s'ha dit, «*escrivà-secretari*» de l'ajuntament el 1832-1839, com a mínim, consta com a «*Escno [Escribano] del Número y Colegio de esta Ciudad de Tortosa, de la Alcaldía Constitucional y de la Subdelegación de Guerra de la misma, Regidor de su Yltre [Ylustre] Ayuntamiento vecino de ella y natural de la de Barcelona*» (AHCTE, *Fons Notarial de Tortosa*, Josep ARÉVALO, *Manual, 1851*, f. 564r.-v.).

71. Sobre aquest tema, vegeu S. SOLÉ, P. VERDÉS, «L'aportació dels notaris...», p. 71 i s. Pel que fa al segle XIX, sembla que els autors infravaloren la participació dels notaris catalans en la «*política*». Sobre la inserció d'un notari (Josep F. Avellà i Navarro) en la xar-

Segons J. R. Vinaixa, en acabar la primera guerra carlina (1833-1840), diversos notaris de les Terres de l'Ebre «foren suspesos en les seues funcions i se'ls va impedir d'exercir la seua activitat durant anys, acusats d'haver col·laborat amb l'enemic. Entre altres, Miquel Huguet, notari de Gandesa; Francesc Fontanet, notari de Batea; Jaume Poll, notari de Móra d'Ebre; Josep Antoni Terrats, notari d'Horta de Sant Joan; Pere Martell, notari de Corbera; Josep O'Callaghan, notari d'Ulldecona».⁷² Tres dècades després, en una localitat amb fort pes del carlisme, Sarrià (Barcelonès), el notari local Joan Soler i Vilarasau fou tinent d'alcalde segon entre gener de 1874 i març de 1875, en plena tercera guerra carlina (1872-1876); això no obstant, encara és més rellevant el fet que l'assumpció del càrrec fou resultat d'una ordre expressa del Governador civil.⁷³ Però mai no hi havia hagut a Sarrià un notari com a conseller municipal (i, com a secretari d'ajuntament, només en comptadíssimes ocasions, de manera molt efímera i sense ser veí de la localitat). A més, l'experiència no es repetí.

D'altra banda, en una altra localitat «carlina», Ulldecona (Montsià), el gener de 1875 un cap militar carlí ordenà la formació d'un nou ajuntament, on figurava com a alcalde un notari (Josep O'Callaghan, de família tradicionalment carlina), i aquest «acata la orden Superior que acaba de comunicársele, pero tiene prohibicion de aceptar el cargo que se le confiè en virtud de la ley de 22 de Mayo de 1862 en su articulo 16 que hace incompatible el ejercicio de la Notaria aceptando dicho cargo [...]»;⁷⁴ després de superar moltes reticències, exercí poc més d'un mes. I l'experiència, que jo sàpiga, tampoc no es reedità. Però, a diferència de Sarrià, Ulldecona era una localitat on durant el segle XVIII hi havia hagut tradicionalment notaris —o que es denominaven així— com a secretaris d'ajuntament,⁷⁵ i fins i tot durant els primers decennis del segle XIX els caps visibles de les dues faccions en lluita pel poder eren notaris, i un d'ells secretari del consistori durant el

xa de poder local de Barcelona durant el Vuit-cents, vegeu E. TOSCAS I SANTAMANS, «Els lliams polítics entre Barcelona i Sarrià al segle XIX: la connexió Vives», *EHDAP* (Barcelona), XIII (1995), p. 253-277.

72. Josep Ramon VINAIXA MIRÓ, «Aproximació cronològica a la primera Guerra Carlina al sud de l'Ebre (1833-1840)», *Recerca* (Tortosa), 6 (2002), p. 146, n. 106.

73. AHS, *Actes Municipals, 1874-1875*.

74. Arxiu Històric Municipal d'Ulldecona (AHMU), *Actes Municipals*, caixa 107, sessió de 9 gener 1875.

75. He de donar les gràcies a l'historiador local Ferran Grau per aquesta informació.

Trienni liberal.⁷⁶ Ara bé, aquesta funció ja no l'exercí un notari durant una part de la segona restauració absolutista,⁷⁷ i no hi ha *escrivans municipals* signant les actes de sessions des dels anys 1860 (potser, si es coneguessin, des d'abans). Així, doncs, tot indica que la «*politització*» dels notaris –salvat el fort desordre polític que significà la tercera guerra carlina– no tingué continuïtat a l'últim quart del Vuit-cents. Però tornem al procés de separació entre la «*jurisdicció*» del notari i la del secretari municipal.

Convé tenir present, una vegada més, que les relacions socials locals uneixen i connecten allò que les normes de l'Estat separen i fragmenten.⁷⁸ Així, el món social dels notaris podia continuar fortament vinculat al dels secretaris per la via de les relacions de parentiu. De fet, a Barcelona alguns dels secretaris posteriors a 1833 estan estretament emparentats amb notaris: el secretari de 1834, Ramon Muns i Serifià, advocat, era cunyat del notari Jaume Rigalt i Alberch; el secretari de 1843-1846, Ignasi Santponts i Barba, advocat, era cunyat del notari Pedro Rodríguez de Alcántara, etc.⁷⁹ En la mesura que hi havia una forta endogàmia en les professions jurídiques (advocat, notari, causídic) i que fins i tot no era desconeguda l'associació notari-advocat,⁸⁰ la separació entre la professió de notari i el càrrec de secretari (aquest sovint en mans d'advocats, especialment a les ciutats) era en part artificialosa.

A més, per bé que la llei municipal de 1877, en vigor fins al 1923, prescrivia en el seu article 123 que els notaris no podien ser secretaris d'ajuntament, a l'últim quart del segle XIX continuava essent necessari recordar que calia trencar la unió dels rols funcionals de notari i secretari. Així, una reial ordre de 25 de maig de 1880 establia que el càrrec de secretari d'a-

76. Núria SAUCH CRUZ, «Els aixecaments reialistes a Ulldecona durant el Trienni liberal (1820-1823)», *Rails* (Ulldecona), 13 (1999), p. 45-58, i «La disputa pel control municipal a Ulldecona durant els cinc anys previs al Trienni liberal (1815-1819)», *Rails* (Ulldecona), 16 (2000), p. 44-53.

77. No és notari el que figura com a secretari l'any 1829: vegeu AHCTE, *Fons Notarial de Tortosa*, Francesc QUERALT I RUBIO, *Manual, 1829*, f. 375r.

78. E. TOSCAS I SANTAMANS, *L'Estat i els poders locals...*

79. E. TOSCAS, F. AYALA, *El poder discreto...*

80. Pel que fa a les relacions de parentiu entre notaris i advocats, d'una banda, i, de l'altra, a l'acumulació de les professions de notari i advocat en una mateixa persona, vegeu Johannes-Michael SCHOLZ, «El notariado catalán y la transformación del campo jurídico en el siglo XIX», a Carlos PETIT (coord.), *Derecho privado y revolución burguesa*, Madrid: Marcial Pons, 1990, p. 215-217 i p. 223 i 230, respectivament.

juntament era incompatible amb el de notari, encara que hom renunciés a aquest, mentre no s'admetés oficialment la dita renúncia, cosa que implicava augmentar el control estatal. És l'última reial ordre que he detectat sobre l'esmentada incompatibilitat, fet que no significa que l'Estat no hagués de continuar insistint sobre l'afer.

Ja en el segle XX, el *Reglamento de Secretarios de Ayuntamiento* de 1905, en el seu article 28 ja esmentat més amunt, prescriu, entre d'altres coses: «*El cargo de Secretario es incompatible [...] Con los de Notario, Escribano y Secretario de Juzgado municipal*». Però, segons l'article 40 del mateix reglament, els secretaris també «*deberán cuidar muy especialmente de [...] Autorizar, con dos testigos en los pueblos donde no haya Notario civil, las capitulaciones matrimoniales, en las que los bienes aportados no excedan de 2.500 pesetas en total, contados los del marido y de la mujer*». Ara bé, això ja havia estat establert amb anterioritat a l'article 1.324 del Codi civil de 1889,⁸¹ i mostra que la funció notarial del secretari en els petits municipis estava molt arrelada. El secretari en la societat rural formava part del que Joaquín Costa denominava el *notariat consuetudinari*, que a les dècades finals del segle XIX cobria un ampli ventall de figures, posant en qüestió que el notari fos, com establia l'article primer de la llei del notariat de 1862, l'únic dipositari de la «*fe pública*».⁸² Per

81. Vegeu *El Consultor de los Ayuntamientos y de los Juzgados Municipales*, de 31 d'agost de 1889. Aquest periòdic transcrivía les disposicions del Codi civil que feien referència als secretaris, afegint a allò que s'ha dit en el text el següent: «*El Secretario declarará en el documento [dels capítols matrimonials], bajo su responsabilidad, que le consta la entrega ó aportación de los expresados bienes, y el original de la escritura ó escrituras se custodiarán bajo registro en el Archivo municipal*».

82. Segons J. Costa, hi havia «*muchos otros funcionarios a quienes la ley confiere facultades notariales en los casos que ella especifica: 1º Los Vicecónsules de España en el extranjero, respecto de actos y contratos que hayan de surtir efecto en nuestro país, según la ley orgánica de 14 de Marzo de 1883 y el Reglamento de la carrera consular de 23 de Julio del mismo año. 2º Los Agentes de Cambio y Bolsa y los Corredores colegiados, en asuntos mercantiles, al tenor del lib. I, tít. VI del Código de Comercio. 3º Los Registradores de la Propiedad, con respecto a los contratos privados que se hubieren celebrado antes de 1863, a los contratos de refacción que se celebraren en cualquier tiempo, etc., conforme a los artículos 405 y siguientes, 59 y otros de la ley Hipotecaria. 4º Los Jueces municipales, para autorizar convenios ajustados en actos de conciliación y librar certificados de ellos con igual valor ejecutivo que si fuesen escrituras públicas otorgadas ante Notario, al tenor del art. 476 de la ley de Enjuiciamiento civil, sin contar los expedientes posesorios, los certificados de existencia, las actas de consentimiento y consejo paterno para contra-*

Costa, «*La 'investidura' que el Notario oficial recibe de los poderes al constituirlo en funcionario, está sustituida en este Notariado consuetudinario por la 'buena fe' de los particulares, que atribuyen a los actos y contratos autorizados por él valor de autenticidad, y a la posesión efectos de dominio: exceptuándose, por supuesto, los expedientes posesorios y los juicios convenidos, que van marcados con el sello de la ley*». ⁸³ De fet, el secretari rural que fa de notari en aquesta època, la Restauració, coneix i domina millor la llei —és més un petit buròcrata de poble— que a les primeres fases de construcció de l'Estat liberal i, per tant, la pot manipular en major mesura. El mateix autor es fa ressò de l'opinió d'un notari que afirma: «*Hay Secretario de Ayuntamiento [...] que redacta por año mil contratos privados, encabezados en esta forma: Ante mí y los testigos, en cuyos documentos se pactan multas para el que no los cumpla, superioridad de precio, antelación de fechas, etc.; testamentos que no se elevan a escritura pública, por repartirse luego los bienes los interesados, también sin escritura pública; otros testan ante el Juez municipal y su secretario; y en fin que para nada se busca al Notario en muchos pueblos [...]*». ⁸⁴

En canvi a Itàlia (on també es constata una notable rivalitat entre notaris i secretaris d'ajuntament en els últims decennis del segle XIX, i també els notaris percebien com a «*usurpació*» l'exercici de funcions «*notarials*» per part de subjectes externs a la professió) ⁸⁵ sembla que és el notari qui «*envaeix*» el terreny del secretari en els petits nuclis, en la mesura que la llei del notariat italiana, promulgada el 1875 (és a dir, tretze anys després que l'espanyola), encara que estengué a tot el territori de l'Estat la normativa sobre la incompatibilitat entre la professió de notari i la de secretari, ja en

er matrimonio, etc. 5º Los Secretarios de Ayuntamiento, para autorizar capitulaciones matrimoniales en ciertas circunstancias y dentro de cierto límite, según el art. 1.324 del novísimo Código civil, así como también para certificar sobre las obligaciones contraídas por particulares a favor de los pósitos, según la Real orden de 18 de Marzo de 1868. 6º Los Párrocos en Cataluña, para recibir y autorizar testamentos o últimas voluntades en su distrito territorio o feligresía, cuando faltare Notario, conforme a la Real provision de 29 de Noviembre de 1736. Y por este tenor otros muchos, los Diocesanos, los Notarios eclesiásticos, los Párrocos en Aragón, los administradores de Propiedades e Impuestos, los Secretarios de Juzgado, etc., etc.». Vegeu J. COSTA, *Reorganización del notariado...*, p. 10-11.

83. J. COSTA, *Reorganización del notariado...*, p. 12.

84. J. COSTA, *Reorganización del notariado...*, p. 13. L'autor detalla més casos d'«*invasió*» del terreny del notari (en matèria de testaments, capítols matrimonials, vendes, préstecs i altres) per part del secretari municipal a les p. 14-51.

85. M. SANTORO, *Notai. Storia sociale...*, p. 141-146.

vigor des de molt abans en el sud, també permeté l'acumulació de totes dues funcions a municipis menors de 5.000 habitants,⁸⁶ una concessió als notaris que no es dona a Espanya i que no és de poc abast. Sigui com vulgui, tant a Itàlia com a Espanya, a partir de les respectives lleis del notariat, molts notaris abandonaren per incompatibilitat la funció de secretari d'ajuntament.⁸⁷

Conclusions

Aquí s'ha abordat la interacció entre l'Estat i els *escrivans municipals* a Catalunya en un període de modernització social com el del Vuit-cents, fent llum sobre la constitució de dues «*professions institucionals*», la de secretari d'ajuntament (en el segle XX un funcionari de l'Estat) i la de notari (una professió liberal amb funcions públiques), a través de la confrontació de les normes d'incompatibilitat –ressenyades de manera força exhaustiva– amb pràctiques locals. I s'ha fet visible que la formació d'aquestes professions seguí al Principat, i, segons tots els indicis, a la resta d'Espanya, una trajectòria que es pot qualificar d'accidentada. Però això no té res de sorprenent, ja que passà quelcom semblant en altres països europeus, i en particular a Itàlia, com han mostrat els estudis de R. Romanelli sobre els secretaris i de M. Santoro sobre els notaris.

Cal recordar que els secretaris eren els principals empleats de l'ajuntament –de fet, elements estratègics de la relació centre-perifèria, com els ha definit Romanelli– i que sota l'*antic règim* aquesta funció l'efectuaven «*escrivans*», però no pas a tot arreu, sinó generalment només a les ciutats i en un indeterminat nombre de viles. Tractant de redefinir els límits de les esferes pública i privada, l'Estat liberal procedí a declarar incompatibles totes dues funcions, «*professionalitzant*» el notari i «*burocratitzant*» el secretari. Però el trencament dels dos rols funcionals que durant tant de temps havien estat units en la figura de l'«*escrivà-secretari*» no fou fàcil, ni automàtic, ni uniforme ni totalment consensuat.

Si la mostra utilitzada és representativa, els notaris de Catalunya –la zona més industrialitzada i «modernitzada» d'Espanya– deixaren de ser secretaris d'ajuntament bàsicament entre les dècades de 1830 i 1850 (tot

86. M. SANTORO, *Notai. Storia sociale...*, p. 144.

87. Per al cas italià, vegeu M. SANTORO, *Notai. Storia sociale...*, p. 173, n. 67.

indica que s'esdevingué més tard, o s'allargà, a altres indrets de l'Estat). Ara bé, no ho feren tot les instruccions, els decrets o les lleis: és veritat que hi ha ciutats com ara Reus o Tortosa –llavors demogràficament la segona i la tercera de Catalunya, respectivament– on el notari deixa de ser secretari (encara que no uniformement) *després* que així ho dicti el poder central; però també hem constatat que a ciutats com ara Barcelona (la primera del Principat) i Tarragona, o a viles importants com ara Terrassa i Vilanova i la Geltrú, la figura de l'«*escrivà-secretari*» pràcticament desapareix *abans* que ho dicti cap norma estatal, de manera que aquestes localitats s'anticipen (però no de manera simultània) a una llei de l'Estat. Això mostra que fou un procés no només imposat *des de dalt*, és a dir, des del centre (el govern, el parlament, etc.), sinó també sol·licitat *des de baix*, o sigui, des de la perifèria (els municipis, les comunitats concernides), amb un marcat polícentrisme. Tot indica que calgué, sobretot, el *diàleg* entre tots dos pols, cosa que també significava una negociació entre l'Estat i les professions afectades (inscrites en variats ambients socials), com s'ha detectat de manera general a Europa, d'acord amb M. Malatesta. D'altra banda, en aquest procés la «*política*» s'hi barrejà, certament, però sense jugar-hi un paper determinant.

En aquest sentit, convé recordar que la historiografia contemporaneïsta de casa nostra sovint dona per descomptat que l'«*administració*» és un simple apèndix de la «*política*» i, per tant, que la primera es troba sotmesa als canvis i a la forta inestabilitat que la segona experimenta en el segle XIX. Aquí, seguint G. Melis i altres autors, es manté la tesi que l'administració té una història pròpia, raó per la qual entre nosaltres quasi tot resta per fer en aquest camp. Això no obstant, d'acord amb el que hem vist, es poden fer algunes consideracions. Certament, els règims liberal i absolutista del Vuit-cents no són intercanviables en el terreny de l'«*administració*». És amb els primers ajuntaments «*constitucionals*» de 1813-1814, en temps de les Corts de Cadis, que es trenca –per bé que no pas a tot arreu– la continuïtat dels «*escrivans-secretaris*» i sorgeixen en el seu lloc els primers secretaris que no són notaris. També hi ha municipis en què això succeeix per primera vegada durant el Trienni constitucional (1820-1823). D'altra banda, el règim liberal té més tendència a cooptar el personal preexistent i l'absolutista és més propens a la depuració. Així, durant el primer terç del segle, el secretari que no és notari dels períodes liberals no sol tenir continuïtat en els absolutistes subsegüents i, en canvi, el secretari que és notari dels períodes absolutistes té més facilitats per continuar –almenys durant cert temps– en els liberals que els segueixen. A més, mentre que el règim

liberal no procedeix a la formació de «tribunals» per a «jutjar» notaris que havien exercit com a secretaris sota un règim considerat antagònic, el règim absolutista (almenys en la seva segona restauració) sí que ho fa amb els qui havien exercit en període liberal: aquí s'han esmentat els casos del notari Francesc Salas i Soler, de Tarragona, i de Josep Mas i Torelló, d'Igualada, que havien estat secretaris d'ajuntament durant el Trienni liberal, foren suspesos durant uns anys de la subsegüent Dècada Ominosa i passaren per processos de *purificació* efectuats pel Reial Acord de Catalunya abans de tornar a ser reposats. Però aquesta reposició implica una continuïtat (no pas una ruptura) entre «*liberalisme*» i «*absolutisme*» i és atribuïble sobretot a la dinàmica política local i a la lògica administrativa, que no són un simple reflex del que s'esdevé políticament en el poder central. Per un altre costat, tant a col·lectivitats urbanes considerades típicament «*liberals*» (Barcelona, Reus, Tortosa...) com en una comunitat rural qualificada de «*carlina*» com ara Ulldecona, l'*escrivà municipal* de l'antic règim desapareix a mitjan segle XIX, després d'haver-se eclipsat en certs moments, indistintament liberals o absolutistes, del primer terç del mateix segle.

De manera general, tant a Itàlia com a Espanya, en les vicisituds de l'Estat pesen més les tradicions politicoadministratives que no pas les politicoideològiques, i les estructures de poder local més que no pas les instàncies «*nacionalitzadores*». Ultra el fet que el personal «*administratiu*» sol durar més en el càrrec que el «*polític*», les trajectòries que dissenyen els secretaris a cada localitat són irreductibles (cap no és igual ni extrapolable a d'altres) i sovint no quadren amb les fractures politicoideològiques. Tot i que els parlamentaris «*exaltats*» del Trienni liberal, com els «*progressistes*» dels anys 1830, blasraven la figura del notari-secretari i en volien la seva immediata supressió («*Todo Ayuntamiento en que haya un Escribano jamás hará nada*», en paraules d'Istúriz), a localitats amb fama de liberals com ara Tortosa o Igualada romanen en el seu càrrec notaris-secretaris anys després de la seva prohibició legal, tot apel·lant a una disposició *autonomista* i privatista com el dret de l'ajuntament a nomenar el secretari que cregués oportú per sobre de qualsevol instància superior. I, de fet, cap diputació provincial ni cap «*jefe político*» ho impedeix. Això no obstant, allò que acabaria per imposar-se, paral·lelament a la consolidació de l'Estat liberal (i a transformacions econòmiques, socials i culturals), seria la tendència «*centralitzadora*» i «*burocratitzadora*» que representava la incompatibilitat entre les funcions de notari i de secretari, la qual forjaria un secretari més «*buròcrata*» i més capaç de manipular les lleis i un notari més «*professional*» i desvinculat dels càrrecs polítics municipals (essent aquesta

potser una especificitat espanyola, ja que a Itàlia, al contrari que a Espanya, *no* existia incompatibilitat entre professió notarial i representació política local).

Mentrestant, s'havia desfermat, com a Itàlia, una pugna entre «*escri-vans*» i secretaris municipals per una «*àrea jurisdiccional*» durant molt de temps compartida, per bé que amb tensions. De fet, la competència per la «*fe pública*» entre totes dues figures venia de lluny (hem vist com a mitjan segle XVIII una instrucció reial ordenava que els «*fieles de fechos*» es limitessin a donar fe dels acords municipals i s'abstinguessin de redactar escriptures), però la rivalitat s'exacerbaria amb el trencament per l'Estat liberal del binomi «*escrivà-secretari*». Aquest trencament, segons tots els indicis, durant dècades beneficià els «*nous*» secretaris en detriment dels notaris. En realitat, amb la incompatibilitat s'eliminaven potencials fonts d'ingressos i de prestigi lligades al doble rol de notari i secretari, i els notaris no recuperarien l'«*àrea jurisdiccional*» perduda (tot i que, almenys alguns sectors, durant cert temps es *reintroduïren* a l'ajuntament fent de «*notaris de l'alcaldia*» i detingueren la secretaria del jutjat municipal).

D'altra banda, els «*nous*» secretaris de les ciutats i les viles importants de Catalunya (Barcelona, Reus, Terrassa, Vilanova i la Geltrú, etc.) solien ser advocats, i probablement –a Itàlia amb seguretat– estaven situats per sobre dels notaris en la jerarquia social (al revés del que passa avui). És possible que aquesta fos una raó de la seva major força (al costat d'un més consistent associacionisme professional, una més amatent protecció de l'Estat, etc.). Sigui com vulgui, tenint en compte que la llei del notariat espanyola de 1862 prescrivia l'existència d'«*una sola classe*» de notaris, l'àmplia gamma de figures del que Joaquín Costa denominava durant la Restauració el *notariat consuetudinari* (entre les quals destacava el secretari d'ajuntament) és un signe de notable feblesa del notariat oficial. Però això també passa a Itàlia coetàniament. En canvi, atès que la llei del notariat italiana de 1875 permeté l'acumulació de les funcions de notari i de secretari a municipis menors de 5.000 habitants, una concessió als notaris gens irrellevant i sense paral·lel a Espanya, sembla que a Itàlia, almenys als petits nuclis, el notari gaudia d'un major estatus que en el nostre país.

ELS HERP DE MANRESA, UNA SAGA DE NEGOCIANTS I FABRICANTS EN ELS ORÍGENS DE LA CATALUNYA INDUSTRIAL (1800-1859)

0 ÀNGELS SOLÀ I PARERA
UNIVERSITAT DE BARCELONA

El desenvolupament de la indústria cotonera catalana en el segle XIX és prou ben conegut gràcies a una sèrie de treballs, però no s'ha assolit encara una visió global del tot satisfactòria d'aquest procés històric. Als esquemes generals sobre la industrialització que van fer fa anys Miquel Izard, Jordi Nadal i Jordi Maluquer, els han seguit estudis locals o comarcals (Joaquim Nadal, Josep M. Torras i Ribé, Josep Oliveras, Llorenç Ferrer, Joaquim Albareda, Albert Benet, Jordi Suades, Joan Masats, Francesc Costa, Josep Albert Planes, Pere Pascual, Benet Oliva, Raimon Soler, Àngels Solà i Lluís Virós) i monografies d'empreses fabrils (Gràcia Dorel), que en alguns casos combinen aquesta doble orientació. En altres, s'han efectuat anàlisis de l'evolució a llarg termini de les fàbriques (Albert Garcia Balañà i Àngels Solà). Les recerques d'Àlex Sánchez i de James Thomson sobre les fàbriques d'indianes del segle XVIII i els inicis de la filatura mecànica del cotó a cavall dels darrers anys del mateix i els primers del següent, cercant d'establir les continuïtats entre una i altra activitat cotonera, han esbossat un marc valuós per explicar aquests anys de transició en el sector. També ha resultat útil l'obra de Francesc Cabana, que ha aplegat la informació de fonts secundàries sobre fàbriques i fabricants cotoners catalans, i d'altres sectors productius.

Els orígens dels capitals i l'estudi de l'empresariat són uns dels aspectes poc treballats a les recerques que s'han ocupat d'explicar la industrialització catalana. Tanmateix, els que s'han fet des de la perspectiva de la història local sovint han prestat atenció als fabricants, i han reconstruït de vegades biografies empresarials força completes. Entre les poques biografies de fabricants que s'han escrit amb certa profunditat destaquen la pionera d'Enric Moreu sobre els Rosal de Berga; la de Jordi Nadal, sobre els Bonaplata; les de Benet Oliva, sobre els fabricants de Vilassar de Dalt; les de Llorenç Ferrer i les meves, sobre alguns fabricants del Bages; la que he fet sobre els Soler, originaris de Cercs; les notes sobre els fabricants igualadins Castells i Catarineu que ha escrit Pere Pascual; la de Gràcia Dorel, sobre Miquel Puig i el seu *entourage*, i la monografia que Roser Solà i Montserrat ha publicat recentment sobre Joan Vilaregut. En aquest camp, certament, queda molt per fer.

Les característiques de les màquines, tant de preparació com de filatura i dels telers, així com les dels mecanismes de tracció emprats a les fàbriques amb força hidràulica, són un altre aspecte desatès en els estudis de la industrialització. Pocs treballs s'han ocupat d'aquestes qüestions i els pocs estudis que s'han referit a l'ús de l'aigua com a font d'energia en la indústria cotonera catalana bàsicament han tractat el tema de les colònies –com la Pons, a Puig-reig, o bé la Sedó, a Esparreguera–, llevat dels treballs de Llorenç Ferrer sobre les fàbriques de Navarcles i altres casos bagencs; els meus estudis sobre la industrialització de Berga i Manresa; els d'Albert Benet i Albert Garcia Balaña, sobre la de Sallent; el de Lluís Virós, sobre la de Sant Vicenç de Castellet, i el de James Thomson, sobre la primera *waterframe* accionada amb força hidràulica que es va instal·lar a Catalunya, en concret a Olot, el 15 de desembre de 1793. La qüestió de l'evolució de la maquinària, a partir de la que s'emprà en implantar-se els tres sistemes de filar i de la introducció dels primers telers mecànics, és un tema pràcticament verge.

L'objectiu d'aquest treball és presentar els resultats d'una recerca que, a partir de l'estudi d'un cas, permeti tractar dues de les qüestions menys tingudes referents a la industrialització cotonera catalana apuntades en els paràgrafs anteriors, és a dir, a la manca de biografies empresarials i de treballs sobre el desenvolupament tècnic de la maquinària tèxtil i de la utilització de l'energia hidràulica. L'exemple estudiat, el dels bagencs Herp i els seus socis, presenta la particularitat que alguns dels seus membres van intervenir diverses vegades en activitats tèxtils, entre 1815 i 1859, en diferents punts de la Catalunya cotonera (Manresa, Súria, Cardona, Navarcles, el Papiol, Martorell i Barcelona) i també en la llanera (Navarcles), com es pot veure al Quadre 12.¹ A més, la dinàmica empresarial que van menar hereus i cabalers d'aquesta família –encara que, després, alguns dels seus

1. Els Herp ja han estat parcialment estudiats, o bé mencionats, sobretot com a innovadors tecnològics en la indústria cotonera catalana. Llorenç Ferrer ha publicat unes notes familiars vinculades a la creació d'una fàbrica, primer llanera i després cotonera, a Navarcles i Àlex Sánchez ha mencionat la importància de la maquinària existent a la fàbrica Herp, Peix i Vilaseca, del Papiol, el 1838. Llorenç FERRER, *Les fàbriques de riu de Navarcles*, Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 1994, p. 28; Àlex SÁNCHEZ, «La era de la manufactura algodonerera en Barcelona, 1736-1839», *Estudios de Historia Social* (Madrid), núm. 48-49 (1989), p. 109, n. 195. Darrerament, Albert Garcia Balaña també ha parlat de la fàbrica del Papiol, subratllant la importància de la maquinària que tenia el 1835 a Albert GARCIA BALANA, *La fabricació de la fàbrica. Treball i política a la Catalunya cotonera (1784-1884)*, tesi doctoral inèdita presentada a l'Institut Universitari d'Història Jaume Vicens

membres van esdevenir rendistes— és molt interessant, perquè en més d'un cas van impulsar projectes tècnicament innovadors.

Amb aquest article, a més, vull mostrar, de la mà dels Herp, un exemple de la gran mobilitat geogràfica de fabricants i empreses cotoneres que es va donar des de després de la guerra del Francès, però sobretot en els anys 1830-1860, a la recerca de salts d'aigua que permetessin posar fàbriques amb els sistemes de filar de les *waterframes* i *mulejennies*, accionats amb força hidràulica. La percepció d'aquesta realitat tan dinàmica permetrà matissar el gran protagonisme que tradicionalment s'ha atorgat a la introducció de la màquina de vapor, des dels anys 1830, per explicar la revolució industrial catalana. Aquesta perspectiva subratllava una ruptura tecnològica i organitzativa que, tanmateix, calia que actués sobre unes estructures econòmiques i una societat en procés de canvi. Són pocs els historiadors que han tingut en compte la situació preexistent a l'arribada de la màquina de vapor. Àlex Sánchez i James Thomson van apuntar una sèrie de novetats, anteriors al 1833, que derivaven d'una dinàmica empresarial renovadora. Tanmateix, cal també tenir en compte altres factors per explicar la revolució industrial: els capitals, la mà d'obra, un interès pel canvi tecnològic... Només darrerament s'ha començat a treballar per desvetllar, d'una banda, la importància creixent que va adquirir la utilització de la força hidràulica per a filar cotó en algunes localitats ja en els anys 1800-1808, segons mostra el meu estudi sobre la industrialització de Manresa,² i, de l'altra, les modificacions tecnològiques introduïdes a les màquines de filar i als telers en els anys 1830.

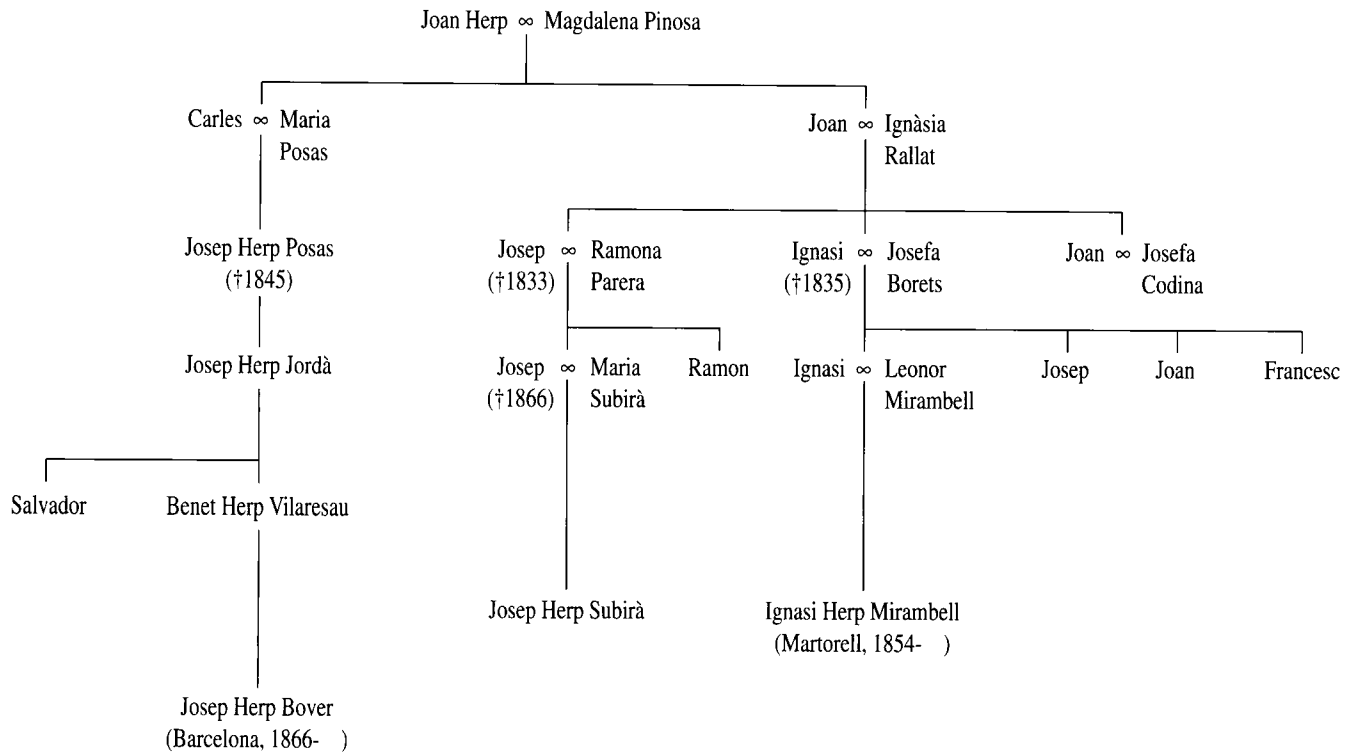
La revolució industrial, l'inici de la qual a Catalunya certament s'ha de datar en l'adopció i la difusió de la màquina de vapor des de l'exemple de la fàbrica Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia., inaugurada a Barcelona el 1833, es va recolzar en una acceleració de l'activitat cotonera en un context que, en termes clàssics, podem denominar com la primera fase de la industrialització. En aquest progrés cotoner, hi va tenir molt a veure la difusió de la *mulejenny* activada amb cavalleries, com ha dit Àlex Sánchez, però també la utilització creixent de la força hidràulica per preparar i filar el cotó.

Vives, Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, setembre 2001, f. 333-334. Finalment, Pere Pascual ha donat informació d'Ignasi Herp i Bovets i la seva fàbrica de Martorell, perquè el 1858 la va vendre a un igualadí, a *Els Torelló. Una família igualadina d'advocats i propietaris. I. Liberalisme, conservadorisme i canvi econòmic i social (1820-1930)*, Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana, 2000, v. I, p. 74-78.

2. *Aigua, indústria i fabricants a Manresa (1759-1860)*, Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 2004.

ARBRE GENEALÒGIC DE LA FAMÍLIA HERP

(NOMÉS S'EXPRESSA LA DESCENDÈNCIA MASCULINA)

Joan Herp i Pinosa, de menestral a comerciant en el pas del segle XVIII al XIX. L'origen d'una nissaga d'empresaris innovadors

Era fill d'un pare d'Artés, de nom també Joan Herp, i de Magdalena Pinosa. El 1766, entrà com aprenent en el taller d'un veler manresà i obtingué la mestria d'aquest gremi en una data desconeguda.³ Tanmateix, es dedicà també a elaborar un altre tipus de manufactura. Els *Almanak Mercantil*, pels anys 1797 i 1802, el citaven com un dels principals fabricants de vetes amb telers que en feien de 10 a 22 a la vegada, a Manresa,⁴ com es veu al Quadre 1. Encara que als «*almanaks*» d'aquests anys només se'l mencionava en actiu en aquesta activitat, també teixia seda –segurament mocadors–, segons es dedueix dels testaments dels seus fills, sobretot en el del primogènit, escrits el 1823 i que, com es veurà més endavant, deixaven llegats als treballadors del seu negoci seder (torcedors i velers) i de fabricació de vetes.⁵

QUADRE 1

PRINCIPALS FABRICANTS DE CINTES DE SEDA AMB TELERS DE CINTES MÚLTIPLES DE MANRESA, 1797

Joan Herp	Joan Puig i Cia.
Francesc Oms	Pere Màrtir Vall
Vídua de Valentí Prat	

Font: *Almanak Mercantil, o Guía de comerciantes para el año 1797*, Madrid: Ramón Ruiz, s. d., p. 472.

3. FERRER, *Les fabriques...*, p. 28.

4. *Almanak Mercantil, o Guía de comerciantes para el año 1797*, Madrid: Ramón Ruiz, s. d., p. 472, i *Almanak Mercantil, o Guía de comerciantes para el año 1802*, Madrid: Imprenta de Vega i Cia., s. d., p. 260. El cas més ben documentat de producció de cintes per part dels mestres velers manresans és el de la societat Ignasi Parera. Vegeu Assumpta MUSET i PONS, *Una empresa sedera catalana del segle XVIII. Ignasi Parera i Cia., de Manresa*, Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 2001, p. 45-49. Devers el 1796, aquesta firma tenia 18 telers per a fer mocadors de seda, 64 per a fer galons i cintes de mostra i de vellut, 10 per a fer cintes llises o senzilles, un per a fer vellutets i un altre per a fer tafetà doble de folro (Muset, *Una empresa...*, p. 45).

5. Arxiu Històric de la Ciutat de Manresa (AHCM), Caietà MAS, *Llibre de testaments, 1813-1823*, f. 15 i f. 17; Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), Marià BARALLAT, 1835, f. 47.

Al principi del segle XIX, Joan Herp i Pinosa gaudia d'una situació econòmica prou benestant, bé que no tenia una gran fortuna. Era un artesà pròsper que segurament començava a fer negocis fora del propi taller: traficava amb seda, feia préstecs,⁶ segurament venia el producte d'altres seders, potser arrendava la percepció de drets senyoriais... El seu interès a participar en el préstec a pagesos i a accedir a la producció agrària per tal de vendre grans es veu en una transacció efectuada el febrer del 1812. En aquesta ocasió, el pagès de Gaià Segimon Padròs va vendre part dels fruits d'un dels seus masos a Herp per 1.500 lliures.⁷

Els capítols matrimonials que signà el 1802, quan ja feia molts anys que estava casat, i els que va fer el seu primogènit l'any següent contenen dades que permeten assentar les afirmacions anteriors sobre la posició socioeconòmica de la família. En signar els propis capítols matrimonials, la núvia, Ignàsia Rallat –filla de Josep, batlle d'aigües–, aportà un dot de 727 lliures i ell li va fer un escreix d'unes altres 720.⁸ Eren unes quantitats clarament superiors a les que s'establien en aquests tipus de contracte entre els artesans de la comarca, però inferiors a les que es pactaven en els dels comerciants bagencs. També les cartes dotals del primogènit, Josep Herp i Rallat, donen mostres d'aquesta situació econòmica desfogada; s'hi va fer donació universal a favor de Josep amb la condició que, si no tenia descendència, només podria disposar lliurement de 1.000 lliures.⁹

Els ingressos que les diferents activitats econòmiques reportaven a Joan Herp li van permetre beneficiar-se de la desamortització de Godoy, en la qual participà com a comprador dels béns eclesiàstics que se subhastaren del 1801 al 1808. Va adquirir una peça de terra de regadiu d'un jornal i nou quartes a Manresa pel preu de 1.899 lliures, el 1804, que havia pertangut als dominics.¹⁰ Herp seguí abocat als negocis, sense distreure massa el capital metàl·lic que pogués tenir (durant la desamortització de Godoy només comprà la peça de terra mencionada) i recorrent a la creació de censals

6. El debitori de Jacint Jorba, mestre veler, amb Joan Herp, el 1802, dóna a entendre l'existència d'alguna o algunes de les activitats mencionades per part d'aquest. AHCM, Tomàs RALLAT, 1802, f. 208.

7. El 1826 encara no havia pogut redimir aquesta venda al quitar, de manera que la convertí en debitori sota obligació de tots els béns. AHCM, Caietà MAS, 6 juliol 1826.

8. AHCM, Tomàs RALLAT, 1802, f. 209.

9. AHCM, Tomàs RALLAT, 1803, f. 140. La núvia aportà 1.200 lliures de dot.

10. Dada proporcionada per Ramon Vila d'un treball inèdit sobre la desamortització de Godoy a Manresa.

quan li fou necessari. En les dues primeres dècades del 1800, els Herp estaven en una etapa inicial del procés d'ascensió socioeconòmica, com ho prova el fet que ni el pare ni els fills formessin part de cap de les juntes patriòtiques que van constituir-se durant la guerra del Francès.

En data desconeguda, però anterior al 1815, constituí una societat amb els seus dos fills, Josep i Ignasi Herp i Rallat, que va córrer amb el nom de Joan Herp i fills, dedicada a les mateixes activitats que ell feia abans –veleteria, cinteria i préstecs–, i d'altres que potser inicià més tard, per exemple, l'arrendament del cobrament de drets senyorial, que no sé si ja feia abans. La diversitat d'aquests negocis queda palesa en la mostra d'alguns en els quals intervingué Joan Herp i fills entre 1818 i 1830 (vegeu el Quadre 2), descoberts en diferents documents notariais sense haver fet, però, un buidatge sistemàtic dels protocols d'aquests anys ni tampoc de les escriptures de la Comptadoria d'Hipoteques. L'activitat més habitual fou la de deixar diners en metàl·lic en partides de valor molt desigual, car anaven de més de 7.000 lliures a només 62. Els préstecs, els feia a pagesos, hisendats, negociants i artesans (un veler, un seder, un paraire i el seu fill fabricant d'aiguardent...) de la comarca, és a dir, que els creditors residien a Sallent, Navarcles, Manresa... El 1819, en societat amb el paraire Josep Antoni Soler i el pagès Maurici Serra, endegava el negoci de cobrar els delmes, les tasques i els censos de Sant Benet de Bages en diferents poblacions pel temps de quatre anys i el preu de 30.000 lliures, una quantitat realment elevada.¹¹ També es va aprofitar de l'abundós mercat de terres que sorgí finida la guerra del Francès, a causa dels molts artesans i pagesos que passaven maldecaps econòmics i que es van veure en la necessitat de vendre els immobles que tenien.¹² D'una banda, sembla que el 1818 adquiriren la casa Comelles, a Manresa.¹³ De l'altra, el 1820 van fer una important compra a carta de gràcia a Joan Roca, «pagès i comerciant» de Sallent: en concret, es tractava del Mas Roca d'aquesta població, pel qual van donar 8.487 lliures. Un temps després, la societat Herp va arrendar a Joan Roca l'explotació del mas per dos anys, al preu

11. AHCM, Esteve DE MAS, 20 abril 1819.

12. Àngels SOLÀ, Ramon VILA, Lluís VIRÓS, «Guerra del Francès i noves elits locals. El cas de Manresa (1808-1820)», *Enfrontaments civils: postguerres i reconstruccions. Segon Congrés Recerques. Lleida 10-12 d'abril del 2002*, Lleida: Recerques Associació, Universitat de Lleida i Pagès editors, 2002, v. I, p. 382-401.

13. El 12 d'agost d'aquest any requereixen a dos llogaters que desallotgin la casa perquè els pertany. AHCM, Hermenter CASTELLET, 1818, f. 108.

QUADRE 2

**MOSTRA DE LES ACTIVITATS ECONÒMIQUES EN LES QUALS
VA INTERVENIR JOAN HERP I FILLS ENTRE 1818 I 1830,
A PART DE LES TÈXTILS**

any	Préstecs (Deutor i quantitat)	Compres al quitar	Arrendament de la percepció de drets senyoriais
1818	Celdoni i Josep Puigbó, pagesos	1.370 ll.	
1818	Fidel Jordana, sastre i comerciant	83 ll.	
1818	Jaume Martí, blanquer	220 ll.	
1818	Cortés, pagès	237 ll.	
1819	Cura, pare i fill, paraire i fabricant d'aiguardent de Navarcles	1.230 ll.	Amb J. A. Soler i M. Serra
1819	Jaume Canas, botiguer de roba	4.790 ll.	
1819	Sebastià Castell, paraire de Moià	2.120 ll.	
1820	Francesc Romaguera, quincallaire de Calella	310 ll.	a) Mas Roca, a Sallent, 8.487 lliures. b) 1/4 fruits de les peces establertes a parcers del mas Roca
1820	Francesc Angla	600 ll.	
1823	Manuel Gibert, veler	1.600 ll.	
1823	Valentí Oliveras, hisendat	7.128 ll.	
1823	Ramon Rovis, hisendat de Santpedor	1.240 ll.	
1823	Antoni de Viladomar, noble hisendat de Berga	1.407 ll.	
1826	Valentí Oliveras, hisendat de Manresa	2.778 ll.	
1828	Antoni Planell, pagès de Castellgalí	62 ll.	
	Pau Alcobé, comerciant de Barcelona	2.000 ll.	
1828	Joan Volart i esposa, Barcelona	10.382 ll.	
1832	Rodellas, seder	1.056 ll.	

Abreviatura: ll.= lliures

Font: AHCM, *Comptadoria d'Hipoteques i documentació notarial vària de Manresa i Barcelona*

de 514 lliures anuals.¹⁴ Es tractava d'una forma de préstec corrent a la comarca que comportava dues passes: la venda a carta de gràcia i, després, l'arrendament de l'explotació. Com que Roca no en va tenir prou amb aquest préstec, el va ampliar venent també al quitar la percepció dels fruits acordats amb els parcers. Possiblement els Herp tenien un interès especial en aquest mas, situat al costat del Llobregat i prop d'un salt d'aigua.

El desenvolupament de la filatura del cotó amb *waterframes* va atraure la seva atenció i, el 1815, sota les gestions de Josep Herp i Rallat, el fill primogènit de Joan, la firma familiar intentà llogar un local industrial al torrent de Sant Ignasi, a Manresa. En aquell moment ja era molt difícil, en aquesta població, trobar un emplaçament lliure per a posar-hi una fàbrica i encara més trobar unes instal·lacions d'aquest tipus ja muntades per a arrendar. Tanmateix, com que sobre les que els Herp havien posat l'ull hi havia pendent un contenciós entre la propietària, la vídua Cantarell, i el llogater Pablo Serrano (que les havia adequat com a fàbrica de filar cotó essent soci de Codina, Dalmau, Martí i Serrano des del 1801 o el 1802), tenien esperances de poder-les arrendar. Fins i tot es va fer el contracte de societat per filar cotó davant el notari. El desembre de 1815, unes setmanes abans que concludgués l'arrendament signat amb Serrano, la propietària va constituir una societat amb Josep Herp per posar una filatura a l'edifici que ella aportaria com a capital; la societat es faria efectiva quan, acabat el contracte d'arrendament anterior, l'arrendatari, el fabricant de filats Pablo Serrano, hagués abandonat aquella superfície.¹⁵ Herp hauria d'aportar 20.000 lliures per a instal·lar 19 màquines de filar de tipus *waterframe* –a més de les corresponents per preparar el cotó per a ser filat–, el mateix nombre que hi havia tingut la societat Codina, Dalmau, Martí, i Serrano, o almenys tretze, que era el nombre que hi tenia Serrano; si aquestes tretze màquines superaven el valor de les 20.000 lliures prefixades, Herp hauria d'invertir-hi la quantitat que calgués. En definitiva, Cantarell exigia que, com a mínim, la fàbrica tingués tretze *waterframes*. Era un contracte lleoní, però que no es va portar a terme perquè Serrano va resistir la pressió de la propietària, que el 1817 acabà per vendre-li la part de l'edifici que li pertanyia.¹⁶

14. AHCM, Josep VILACENDRA, Sallent, 9 abril 1820, i Esteve DE MAS, 18 octubre 1820.

15. AHCM, Caietà MAS, 1815, f. 515.

16. Més informació sobre aquest conflicte i Pablo Serrano, a SOLÀ, *Aigua, indústria...*, p. 80 i 183.

A causa de la dificultat de poder accedir a l'arrendament d'una fàbrica de filar a Manresa, els Herp van haver de cercar-ne en altres enclavaments pròxims, almenys relativament, a la capital del Bages. Així, finalment, el 1818, van poder comprar la fàbrica de filar cotó que hi havia a Súria des del 1806, instal·lada per la iniciativa de diferents membres de la família de comerciants de Cardona de cognom Martí, alguns dels quals residien a Barcelona.¹⁷ En concret, el mes de novembre de 1818, Ramon Martí, comerciant a Cardona, i el seu nebot Josep, comerciant a Barcelona, venien a Joan Herp i fills els *«utensilis y einas que estan en la casa fàbrica de filats de cotó sita a Súria, pròpia de Ignasi Reguant, pagès de Súria, que compren entre altres setze màquines de filar ordit, esto és, vuit de 96 fusos cadauna y vuit de 80 fusos ab totes las demás màquines de ferro, coure y fusta que hi ha en dita casa fàbrica, a excepció del cotó fluix, metxa, filat, y desperdicis que fins lo dia de la entrega se trobaran en dita casa fàbrica»*. Els Martí liquidaven el negoci cotoner i passaven tota la documentació de l'empresa a Joan Herp i fills, incloses les dades de la clientela, s'entén. El preu fou de 26.750 lliures, a pagar en dos terminis, un en signar-se el contracte de venda i l'altre passat un any, que efectivament els Herp van satisfer. Els Herp haurien de pagar, a més a més, 300 lliures anuals al propietari, Ignasi Reguant, pel lloguer de l'edifici durant els vuit anys que faltaven per complir els vint en què s'havia establert l'arrendament de l'edifici (originàriament un molí fariner) amb els Martí. També haurien de pagar unes altres cinc lliures, dotze sous i sis diners anuals per la ferreria de la fàbrica.¹⁸

Bé que a Súria, el 1806, s'implantaren unes *mulejennies* que els Martí encarregaren a un maquinista francès a Tolosa de Llenguadoc,¹⁹ les quals per principi tant servien per a fer fil de trama com d'ordit, és clar que les que tenien funcionant el 1818 només feien ordit. Malauradament, no s'indica quin tipus de filadores eren. Potser les *mulejennies* foren malmeses en la guerra del Francès i van ser posteriorment substituïdes per unes *waterframes*, però també podria ser que encara hi hagués les primeres *mulejennies* i que aquestes només fessin ordit.²⁰

Els dos fills Herp, al principi del segle XIX, es van casar amb dues noies de famílies d'artesans en procés d'ascens socioeconòmic que també

17. Vegeu SOLÀ, *Aigua, indústria...*, p. 181.

18. AHPB, Manuel OLIVA, 1818, f. 201, i 1809, f. 76.

19. Sobre aquest quefer vegeu SOLÀ, *Aigua, indústria...*, p. 181-183.

20. SOLÀ, *Aigua, indústria...*, p. 182-183.

havien entrat en la carrera del comerç, com ara els Herp: es tractava de Raimunda Parera i Oms i de Josefa Bovets i Capdevila, com es veurà més endavant en fer la biografia dels dos germans Herp i Rallat.

A més d'aquests dos fills, Herp i Pinosa en van tenir uns altres dos. Una noia, Maria Joaquina, que el 1805 va professar com a monja al convent de santa Clara, de Manresa. Li donà un dot de 900 lliures, amb la particularitat que no va haver de descapitalitzar-se perquè va comprar un censal per aquesta quantitat a la mateixa comunitat.²¹ És una de les vegades en què Herp va fer enginyeria financera. El quart fill era un noi, Joan, del qual només sé que es va casar amb Josefa Codina. Va rebre un llegat de 600 lliures i la seva filla, Ignàsia, és a dir, la néta de Joan Herp i Pinosa, un altre de 300.²²

Joan Herp i Pinosa va morir el 1820 i és designat al testament com a comerciant; la seva condició de mestre veler feia temps que havia perdut significat i no calia esmentar-la. L'inventari dels béns explicita que posseïa pocs immobles: només una casa al carrer de Sobre-roca i una peça de terra a Manresa, segurament la comprada en la desamortització de Godoy; els altres béns immobles es devien considerar actius de la societat mercantil. El capital fonamentalment era manufacturer, mercantil i fabril, radicat a la societat Joan Herp i fills, però malauradament aquest document notarial no especifica en què consistien tots els negocis de la firma en aquell moment, ni el volum del capital de la mateixa, o de la part que ell hi tenia.

La segona generació. Josep Herp i Rallat i Ignasi Herp i Rallat, comerciants i fabricants llaners i cotoners (1820-1835)

Després de la mort del pare, els dos germans van mantenir la firma mercantil sota el mateix nom de Joan Herp i fills, prosseguint si fa no fa en els mateixos negocis: confecció de cintes i mocadors de seda, préstecs, venda de productes agrícoles..., encara que potser no van tornar a intervenir en l'arrendament de la percepció de drets senyorials i delmes.²³ El manteniment de l'empresa amb el mateix nom es deuria a diferents factors; d'una banda, al fet que la liquidació de la firma exigia tant fer un inventari exhaus-

21. AHCM, Tomàs RALLAT, 1805, f. 80.

22. Testament a AHCM, Tomàs RALLAT, 7 setembre 1817.

23. El 1823 consten debitoris al seu favor. AHCM, Caietà MAS, 1823, f. 21, 86, 148, 149, etc.

tiu i un balanç com constatar la llista de deutors i forçar a pagar els morosos –la qual cosa era un enrenou– i, de l'altra, a la consideració que la marca mercantil gaudia de bon crèdit i renom, cosa que aconsellava que el negoci conservés la mateixa denominació. Ignoro si l'activitat cotonera de la firma a Súria va continuar molt de temps, tenint en compte que l'arrendament de l'edifici finia el 1826. Si els germans Herp van desmantellar aquest negoci, devien vendre les màquines, fet que de moment desconec si el van portar a terme. És possible que no renovessin el contracte de lloguer de la fàbrica de Súria i venguessin les màquines, car a mitjan anys 1820 els Herp van entrar en l'elaboració de draps, tal com s'explicarà més endavant. De ser així, tindríem un cas de comerciants que canviaren la filatura del cotó per la confecció de teixits de llana en un cicle integral.

L'interès per aconseguir la propietat d'un salt d'aigua on poder posar una filatura de cotó mecànica continuava després del frustrat intent d'instal·lar-la a Manresa en els locals de Cantarell, el 1815, i malgrat que van poder adquirir la filatura dels Martí a Súria, instal·lada en un local llogat. La persistència de l'interès de posseir un salt d'aigua sembla present en un préstec que van fer el 1823, encara que finalment no es va aconseguir materialitzar aquesta pretensió. En concret van deixar 1.407 lliures al noble i militar Anton de Viladomar, consignant específicament que, si no els tornava els diners, els vendria a carta de gràcia una porció de terres contigües al molí de l'Alou, a Berga, un bon lloc per a instal·lar-hi màquines de cardar cotó i potser fins i tot *waterframes* o *mulejennies*.²⁴

A part d'interessar-se pel negoci cotoner, com ja he apuntat abans, aviat van posar els ulls en el negoci llaner. Al principi dels anys 1820 s'involucraren decididament en aquesta activitat que tant s'estava desenrotllant al Vallès i també al Bages.²⁵ El 1821, van emprendre una sèrie d'intervencions: arrendament de la renda d'un molí, compra del dret a l'ús de l'aigua i adquisició de terres²⁶ prop d'aquell amb la intenció de construir una

24. AHCM, Caietà MAS, 1823, f. 149.

25. Josep M. BENAUL, «La llana», a Jordi NADAL, Jordi MALUQUER DE MOTES, Carles SUDRIÀ, Francesc CABANA (dirs.), *Història econòmica de la Catalunya Contemporània, s. XIX. Indústria, transports i finances*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991, v. 3, p. 91-98, en especial; «Davallada i transformació de les indústries tradicionals», a Borja DE RIQUER (dir.), *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans. La gran transformació, 1790-1860*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1997, v. 6, p. 152 i 158.

26. FERRER, *Les fàbriques...*, p. 27-28. Sobre la concessió del dret d'ús de les aigües, vegeu també SOLÀ, *Aigua, indústria...*, p. 61.

fàbrica de filar i teixir llana de bona qualitat, que també tindria una secció a Terrassa.²⁷ Era un projecte que seguia el camí iniciat per alguns fabricants terrassencs des d'un cop acabada la guerra del Francès i que després havien fet els socis de la firma manresana Pau Miralda i Cia., que primer, el 1815, instal·laren la fàbrica a Sallent i en els anys 1825-1828 construïren la gran «fàbrica dels panyos» a Manresa, a la riba del Cardener.²⁸

El 1825, els Herp demanaren i aconseguiren de l'Intendent la concessió de l'ús de l'aigua per a un molí i l'elaboració «completa de lanas, de algodón u otro arriendo».²⁹ En el mateix any, començaren la construcció de la fàbrica, per a la qual encarregaren al fuster de Manresa Josep Jau-mandreu una roda de setze pams «de vol», amb 36 calaixos de set pams³⁰ i una contraroda de deu.³¹ Consta que, el 1825, la fàbrica estava acabada, encara que el 1833 s'hi tornaven a fer obres.³² El canal havia de tenir deu pams de amplada, però en va tenir 16, almenys el 1839, quan Josep Herp i Parera, que llavors n'era el propietari, hagué de fer un conveni amb el propietari de les terres termenants.³³ L'edifici fabril tenia dos pisos i estava a dues passes del molí fariner que Valentí Altimira i Segimon Padró havien construït el 1815-1817, el qual la firma mercantil dels Herp acabà comprant el 1827 per 7.175 lliures.³⁴ Així, en acabar la dècada de 1820, els Herp posseïen dos edificis amb força hidràulica a tocar l'un de l'altre a la riba del Llobregat, que no ocupaven del tot amb la fabricació de draps. Per això, la firma Joan Herp i fills, el 1830, arrendava per tres anys al moliner Vicens Santamaria, el molí fariner de dues moles i també d'escairar, al pont de Navarcles.³⁵

Ignoro quan els germans Herp i Rallat van abandonar l'activitat sedera que encara mantenien el 1823. Segurament la van liquidar al final d'a-

27. Informació en el plet iniciat el 1835 per la família Herp sobre les despeses que havien pagat d'una societat per a filar cotó al Papiol en què era part interessada. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), *Audiència. Tribunal de Comerç*, plet núm. 6, f. 20.

28. SOLÀ, *Aigua, indústria...*, p. 118-119.

29. FERRER, *Les fàbriques...*, p. 27-28 ; SOLÀ, *Aigua, indústria...*, p. 61.

30. AHCM, llig. núm. 384, «Indústria».

31. FERRER, *Les fàbriques...*, p. 27-28.

32. FERRER, *Les fàbriques...*, p. 27-28.

33. AHCM, Caietà MAS, 24 setembre 1839.

34. FERRER, *Les fàbriques...*, p. 27-28 ; AHPB, Joan PRATS, 1827, II, f. 56, i 1828, I, f. 338, i II, f. 91.

35. AHCM, Esteve DE MAS, 1830, f. 88.

questa dècada o al principi de la següent, mentre davallava la producció de teixits i complements de seda a Manresa, quan molts seders es convertiren en cotoners.³⁶

Als anys 1820, el germà petit va obrir-se un camí independent a Barcelona, alhora que en aquesta ciutat s'ocupava també dels afers mercantils i financers de la firma familiar. Per això es reestructurà el negoci llaner i, el 1829, els dos germans es van associar amb el seu parent Josep Herp i Posas, hereu de la branca de la família que s'havia quedat a Artés, actiu en el món dels paraïres,³⁷ que segurament tenia els coneixements tècnics per a fer anar la fàbrica. Ell en fou el director fins la seva mort, el 1845, i després ho seria el seu fill, Josep Herp i Jordà. S'invertí un capital de 100.000 lliures, la major part de les quals les aportà la firma dels germans Herp i les restants 10.000, el seu nou soci.³⁸

Com que, devers el 1820, Ignasi Herp i Ratllat va instal·lar-se a Barcelona i hi va desplegar una intensa i diversa activitat mercantil, cal referir-nos ara, separadament, a ell i al seu germà, començant per l'hereu.

Josep Herp i Rallat

Josep Herp i Rallat fou l'hereu de Joan Herp i Pinosa i, com a tal, va rebre la propietat immobiliària que havia acumulat el pare i segurament també una participació més important en la societat Joan Herp i fills que el seu germà Ignasi.

El 1803, es va casar amb Ramona Parera i Oms, filla del comerciant Josep Parera i Dalmau, soci de la important societat sedera Ignasi Parera i Cia., que aportà un dot de 1.200 lliures.³⁹ El casament reportà a Herp la relació familiar amb Ignasi Parera i Oms, qui, en els anys 1820, s'instal·là a Barcelona i fou un membre destacat de la Comissió de Fàbriques. El 1829, fou vocal segon de la secció de filatura d'aquesta institució i, l'any següent, vocal director de la mateixa.⁴⁰

36. Josep OLIVERAS, *Desenvolupament industrial i evolució urbana a Manresa (1800-1870)*, Manresa: Caixa d'Estalvis de Manresa, 1985, p. 43.

37. FERRER, *Les fàbriques...*, p. 28.

38. FERRER, *Les fàbriques...*, p. 28; AHCM, llig. núm. 384, «Indústria».

39. AHCM, Tomàs RALLAT, 1803, f. 4. Sobre Parera i aquesta societat, vegeu MUSET, *Una empresa sedera...*, p. 20 i 24.

40. Àlex SÁNCHEZ, *Protecció, ordre i llibertat. El pensament i la política econòmica de*

És possible que a mitjan dècada de 1820 es constituís la societat Josep Herp i Cia., segons indiquen les contribucions de Manresa del 1824 i 1825. Era una de les més importants de la ciutat, com es veu al Quadre 3. Tanmateix, podria ser que es tractés de Joan Herp i fills amb el nom canviat, bo i prenent el del soci que residia a Manresa, que era el de Josep.

QUADRE 3

ELS PRINCIPALS CONTRIBUENTS DE MANRESA, PER ACTIVITAT PRODUCTIVA, 1824-1825

Nom	Adreça i concepte de la contribució	Contribució
Balaguer, Vidal i Cia.	fàbrica	9 lliures
Vda. Batlles	fàbrica	9 lliures
Francesc Cots i Cia	fàbrica	10 lliures i 10 sous
<i>Josep Herp i Cia.</i>	Sobre-roca	9 lliures
Pau Miralda i Cia.	fàbrica de panyos	80 lliures
Maurici Pla	fàbrica	4 lliures i 10 sous
Vda. Soler i Cia.	fàbrica	9 lliures
Serena, Serra i Cia.	fàbrica	7 lliures
Pau [<i>sic</i>] Serrano	fàbrica	9 lliures
Torrens, Badia, Prat	fàbrica	9 lliures

Font: AHCM, *Fons Cadastre*, carpeta núm. 102: «*Quadern de indústria corresponent al any 1825*».

Durant el Trienni liberal, la posició econòmica de Josep Herp i Rallat potser fou el principal ingredient que explica que el 1822 fos síndic de l'Ajuntament de Manresa i, l'any següent, alcalde juntament amb Josep Badia.⁴¹ Tanmateix, com que el 1822 hi havia hagut el sagnant episodi dels Tres Roures, en el qual moriren els dos alcaldes d'aquell any juntament amb 21 presoners titllats de reialistes, és possible que el 1823 fos escollit

la Comissió de Fàbriques de Barcelona (1820-1840), Barcelona: Editorial Altafulla, 1990, p. 101.

41. AHCM, Actes municipals d'aquests anys.

per ocupar el càrrec, no tant per la seva posició, sinó per ser un clar defensor del projecte liberal.

En iniciar el seu germà Ignasi una carrera mercantil independent a Barcelona, el 1829 li prestà 10.000 lliures pel termini de deu anys, tot cobrant un interès del 4,5 per cent anual.⁴² No sembla que fes cap altra inversió mercantil o industrial fora de la que es desenrotllava dins la firma que tenia amb el seu germà. En canvi, va incrementar el patrimoni almenys amb dues adquisicions. El 1829, va comprar una peça de terra al costat de la fàbrica de Navarcles⁴³ i, el 1832, adquirí al seu cunyat Ignasi Parera i Oms una peça de terra de regadiu d'un jornal a la partida del Pontarró del Mas Pla per 700 lliures.⁴⁴ Tot plegat, activitat productiva i béns immobles, el feia un dels principals contribuents de Manresa dels primers anys 1830, com pot veure's al Quadre 4.

QUADRE 4

ELS PRINCIPALS CONTRIBUENTS DE MANRESA EL 1832

Nom	Contribució	Nom	Contribució
Antoni de Peguera	2.375	Comte de Fonollar	595
Ramon Soler de la Plana	2.212	Ignasi Pons	594
Gertrudis Fuster	1.441	Vda. Vicenç Solernou	566
Vda. de Marià Batlles	1.114	Joaquim Argullol	565
Francesc Suaña	1.092	Josep Sagristà	500
Francesc Cots	1.032	Francesc Gomis	511
Llogari Serra	900	Antoni Font	468
Vda. Francesc Marc	779	Jaume Miralles	425
Ignasi Mas	752	<i>Josep Herp</i>	379
Maurici Ginebreda	742	Joaquim de Llisach	375
Francesc Oms	705	Joan Bta. Vilaseca	370

Font: AHCM, *Fons Cadastre*, doc. núm. 69, 1832.

42. AHCM, Caietà MAS, 1829, f. 419.

43. AHCM, Esteve DE MAS, 1829, f. 107.

44. AHCM, Caietà MAS, 1832, f. 238. Ignasi Parera i Oms, al final dels anys 1820, ja vivia a Barcelona, actiu segurament en negocis vinculats a la filatura del cotó, encara que no se sap que hi arribés a posar una fàbrica.

Va morir el 1833. Deixà establert un nombre de misses prou alt (500) i llegats a la Congregació dels Dolors (10 lliures) i a l'Hospital de Sant Andreu de Manresa (500 lliures), deixes que indiquen l'ascens socioeconòmic que havia assolit. No hi ha dubte de la seva religiositat i del seu esperit caritatiu, car també va llegar 1.000 lliures perquè fossin repartides «entre los nostres treballadors, a saber: los dos torcedors de seda anomenats Joseph Soldadell e Ignasi Valles y Camps, y entre els velers y fabricayres, fent entre ells parts iguals, sols que els fabricants rebran la mitat menos que los torcedors y velers; és a dir que si a cada un dels torcedors y velers los toca dos, a cada un dels fabricants sols los tocarà un, y així proporcionalment».⁴⁵ Fer llegats als treballadors no era una pràctica habitual entre els membres de la burgesia manresana, sinó al contrari. Aquesta disposició testamentària és, per tant, excepcional, a part de ser sorprenent la diferència que estableix entre els seders assalariats i els «fabricants»; aquests darrers, segurament, eren els que feien vetes amb telers de fer-ne diverses alhora. També sorprèn que el llegat no beneficiés els treballadors de les fàbriques de Navarcles i de Súria, si és que aquesta encara continuava a mans dels dos germans com a membres de Joan Herp i fills. Sembla evident que hi havia un tracte i una consideració ben diferent segons el grup d'assalariats: atencions als qui procedien del món gremial, menys consideracions pels assalariats que feien moure els telers de cintes i oblit pels de les fàbriques de filar cotó.

Féu hereu de la major part dels béns el primogènit, Josep Herp i Parera, mentre que, a les set filles (Ignàsia, Josefa, Ramona, Manuela, Maria, Lluïsa, Margarida), els deixà el que estrictament marcava la llei per llegítima, és a dir, la divisió a parts iguals del terç dels seus béns. Dotar tantes filles podia hipotecar amb excés el patrimoni familiar, per la qual cosa ben aviat decidí blindar la possible descapitalització del negoci fabril concedint només la llegítima a les filles. Potser perquè aquesta no era gaire elevada i no assegurava obtenir una bona proposta en el mercat marital, dues germanes es van fer monges de l'Ensenyança de Manresa; tanmateix, val a dir que, de fet, seguien certa tradició establerta per altres dones de la família, car la seva tia Maria Joaquina Herp havia professat al convent manresà de santa Clara el 1805. Manuela Herp i Parera es va acontentar amb el pagament de 600 lliures quan professà com a novícia al convent, renunciant a la llegítima estricta.⁴⁶ Una altra germana professà com a monja el 1845 i rebé

45. AHCM, Caietà MAS, *Llibre de testaments, 1813-1823*, f. 15.

46. AHCM, Caietà MAS, 20 octubre 1832.

una quantitat com a possible llegítima.⁴⁷ Ignàsia es va casar amb el fabricant cotoner Miquel Agell, que seria soci del seu germà a la fàbrica de Navarcles, mentre que Maria ho va fer amb Andreu Subirà, que fou un altre dels socis d'Herp, Subirà i Cia., activa del 1845 al 1859.

Ignasi Herp i Rallat

El segon fill de Joan Herp, Ignasi, el 1812, o una mica abans, es va casar amb Josefa Bovets i Capdevila. Va rebre una llegítima de 2.000 lliures, que és una quantitat prou important, molt per sobre de la que rebien els fills dels simples artesans benestants, que solien voltar les 200 lliures.⁴⁸ Ella era filla del comerciant d'origen veler Tomàs Bovets i germana de Marià Bovets, la filla del qual, M. del Carme Bovets i Torrens, el 1819 es va casar amb el comerciant manresà Llogari Serra i Farreras, un dels socis de l'emblemàtica Pau Miralda i Cia., participació que va heretar del seu pare Llogari Serra i Serramalera (Calders 1730-Manresa 1811), casat amb una germana del fundador de la mencionada societat.⁴⁹ Per aquesta via, Ignasi Herp i Rallat enfortí la seva posició dins de l'alta burgesia manresana i es consagrà, de fet, com un membre d'aquesta classe. Aquesta relació familiar segurament afavorí els negocis d'Ignasi,⁵⁰ que a part de participar

47. AHCM, Ignasi RALLAT, 1846, f. 16.

48. El gener del 1823, Ignasi Herp reconeixia que el seu germà Josep li havia pagat 1.000 lliures de la llegítima, havent-ne cobrat prèviament unes altres 1.000. AHCM, Caietà MAS, 1823, f. 10.

49. Sobre el matrimoni Serra i Bovets, vegeu Ramon VILA I DESPUJOL, *Una família burgesa manresana en la Catalunya del segle XIX: els germans Serra Farreras (1797-1877)*, Manresa: Caixa de Manresa, 1988, p. 28. Les relacions familiars, les he pogut establir a partir d'una escriptura notarial del 1823 que mostra el parentiu entre Tomàs i Marià Bovets, i M. Carme Serra i Bovets, hereva final del primer (AHCM, Caietà MAS, 1823, f. 147). Les dades de Serra i Serramalera, a Ramon VILA, *Una família burgesa...*, p. 24-26. Llogari Serra traslladaria la residència de Manresa a Barcelona, on esdevingué juntament amb el seu germà Josep un dels principals comerciants i un dels màxims contribuents a mitjan segle XIX, sota el nom mercantil de Serra germans (VILA, *Una família burgesa...*, p. 48).

50. Les relacions entre Ignasi Herp Ratllat i Llogari Serra i Farreras devien ser estretes, car el primer nomenà marmessor el segon tant en el testament del 1823 com en el del 1835. En el primer, la mare, l'esposa i el cunyat Manuel Bovets eren els altres marmessors. Llavors ja tenia set fills (AHCM, Caietà MAS, *Llibre de testaments de 1813 a 1823*, 1823, f. 17). En el segon, els altres marmessors eren l'esposa, els dos gendres, Joan Carulla i Josep

en la firma familiar també comerciava i feia préstecs pel seu compte pel Bages. Per exemple, el 1812, va servir una sèrie de gèneres als adroguers manresans Josep Ignasi Pla i Mensa i Josep Pla i Firmat, pare i fill, a més de deixar-los diners en metàl·lic.⁵¹ També hi ha notícies que va mercadejar amb fusta, almenys el 1826.⁵²

A més, atret per les perspectives de benefici que prometia la filatura del cotó, el 1819 va comprar 1/8 part de la fàbrica de filar cotó de Cardona que s'havia instal·lat el 1815 al molí de la Costa. En aquest any, els comerciants cardonins Antoni Sansalvador, Bonaventura Vidal, Magí Casals i Joan Pons s'associaren per muntar i explotar una filatura durant deu anys, al molí indicat, aportant un capital total d'unes 20.000 lliures procedents de participacions iguals. Pocs anys després, l'agost del 1819, Sansalvador va vendre la meitat de la seva part a Ignasi Herp i Rallat, «comerciant de Manresa», per 3.500 lliures a través del comerciant cardoní, establert a Barcelona, Josep Balaguer i Martí.⁵³ Ignasi Herp va mantenir aquesta inversió fins al 1829, quan, residint ja a Barcelona, preferí recuperar el capital que tenia en aquesta societat per emprendre altres negocis; en vendre la seva participació, va cobrar 1.900 lliures.⁵⁴ El capital li havia minvat considerablement, a no ser que en algun moment n'hagués enretirat una part.

El 1820, consta ja com a comerciant a Barcelona.⁵⁵ Mercadejava, almenys, amb tints⁵⁶ i, alhora, s'encarregava dels afers de Joan Herp i fills, com ara cobrar deutes pendents al seu favor. Segurament també es devia ocupar de vendre els teixits de llana que la societat esmentada començà a elaborar a la fàbrica del pont de Navarcles des de mitjan anys 1820. A més sembla que va tramitar bastants lletres de canvi, segons es dedueix del nom-

O. Segur, i Joan Buch, del comerç de Calella, el principal proveïdor de cotó d'Herp, Peix i Vilaseca i probablement un amic (AHPB, Marià BARALLAT, 1835, f. 47).

51. El 1813, Ignasi Herp reconeixia cobrar 400 lliures d'aquest adroguer: 300 en concepte de préstec i 100 per la venda de gèneres. AHCM, Caietà MAS, 1813, f. 142.

52. AHCM, Caietà MAS, 1826, f. 253.

53. AHPB, Manuel OLIVA, 1819, f. 155 i 177.

54. AHPB, Joan PRATS, 1829, I, f. 182. Magí Casals va comprar la participació d'Herp amb la mediació del seu fill Francesc Casals i Felip, comerciant establert a Barcelona.

55. Així consta al certificat de naixement del seu quart fill (transcripció en el plet que presentà el seu fill, el 1835, a Herp, Peix i Vilaseca: ACA, *Tribunal de Comerç*, plet núm. 6). Tanmateix, Herp no és present a la contribució extraordinària de Barcelona del 1822.

56. Al principi del 1835 venia dos «zurrones de añil guatemalteco» pel valor de 1.562 lliures. Com que el comprador no li pagava, l'hereu Herp inicià un plet l'any següent. ACA, *Tribunal de Comerç*, plet núm. 5.

bre de protestes que presentà als notaris barcelonins,⁵⁷ per la qual cosa potser no és desapropriat pensar que es va dedicar a negociar amb aquests instruments de pagament.

Decidit a desenvolupar una important carrera mercantil pel seu compte a la ciutat comtal, com ja he dit abans, el 1829 demanà al seu germà gran, i hereu del pare, Joan, un préstec de 10.000 lliures pel termini de deu anys, pagant un interès anual del 4,5 per cent.

Ignasi Herp i Rallat, un pioner en la modernització de la filatura cotonera. La fàbrica del Papiol

En els primers anys de la dècada de 1830, Ignasi s'invocà amb més profunditat que abans en la activitat cotonera invertint en una nova fàbrica. Ho féu en la societat Herp, Peix i Vilaseca, que es constituí privadament a mitjan 1832 per filar i teixir cotó emprant la força hidràulica del Llobregat en una fàbrica al Papiol, sense que de moment se sàpiga quin dels tres socis va portar la iniciativa del projecte. Com a soci d'aquesta empresa Ignasi Herp es mereix un lloc d'honor entre els fabricants innovadors de Catalunya. La venda de la participació a la filatura de Cardona, ja mencionada, segurament té a veure amb el nou projecte, car li va proporcionar capital per a iniciar-lo.

La fàbrica del Papiol era singular per la seva modernitat i es pot dir que s'inspirà en la que Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. havia instal·lat uns anys abans a Sallent. Per contextualitzar millor el caràcter de la del Papiol, cal referir-se succintament a la del Bages, les característiques tecnològiques de la qual són mal conegudes. Com se sap, fou enaltida al *Diccionario geográfico* que publicà Pascual Madoz, atribuint, però, la propietat només a Vilaregut. Textualment aquell deia que fou «*montada en 1828 con telares mecánicos y dos grandes ruedas hidráulicas, primera de esta clase que se establecieron en España y que sirvió de modelo a otras muchas*».⁵⁸ En aquesta afirmació hi ha diferents punts foscos que no s'avenen amb el que

57. Protestes a AHPB, Antoni UBACH, 1830 i 1831, i Josep DARDÉ, 1831 i 1832, per exemple.

58. *Artículos sobre el Principat de Catalunya, Andorra i zona de parla catalana del Regne d'Aragó al «Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar» de Pascual Madoz*, Barcelona: Curial, 1985, v. I, p. 170.

els historiadors han anat esbrinant sobre aquesta fàbrica sallentina. Només està documentat que l'antic molí fariner, convertit en fàbrica llanera per Pau Miralda i Cia. el 1815, i que era propietat de la família Torres, fou llogat a Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. el 29 de març de 1830, per cinc anys, després que la desallotgés la societat Miralda, el 1828. Per tant, no és possible que Vilaregut hi posés els primers telers mecànics de Catalunya al final dels anys 1820, a no ser que ho fes tot sol un cop havia marxat la societat Pau Miralda. En l'edifici de Sallent, Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. hi va tenir per poc temps telers i màquines de filar, fins que el 22 de febrer de 1833 va passar l'explotació d'aquesta fàbrica a Vilaregut, car aquella firma, a causa de l'atorgament per part del govern d'una privativa per a importar màquines i franquícies per a matèries primeres, decidí concentrar la producció a Barcelona i emprar la màquina de vapor com a font energètica, culminant un projecte iniciat el 1828. Acabat l'arrendament de l'edifici per tres anys, Vilaregut el renovà exclusivament al seu nom, cosa que molestà els seus antics socis.⁵⁹

59. La fàbrica Bonaplata fou una iniciativa madurada entre el 1828 i el 1831 que va tenir dues fundacions. La primera se signà el 30 de setembre de 1831 i la segona, el 24 de juliol de 1832, una doble fundació deguda al fet que fins al 22 de desembre de 1831 no obtingué del govern l'atorgació d'una privativa per cinc anys per a explotar les màquines importades, un subsidi econòmic i diverses franquícies duaneres sobre diferents productes, entre ells el carbó mineral. Aquest acord permetia adquirir una màquina de vapor, perquè es podria disposar del combustible mencionat, cosa que obligà a canviar alguns capítols de la societat, modificar la localització de les seccions de filar, teixir i estampar i augmentar el capital social. Aquest passà de les 150.000 lliures a les 318.740, unes quantitats, en els dos casos, molt superiors a l'establerta en la creació d'Herp, Peix i Vilaseca. Entre les dues fundacions, la firma de Bonaplata i els seus socis havia obert les seccions de filatura i tissatge a la fàbrica de la família Torres, a Sallent, i la d'estampació a Barcelona. Tota la informació sobre la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia., a Jordi NADAL, *Josep Bonaplata: capdaventer del primer «vapor» barceloní*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura, 1997, p. 13-19. Una primera versió d'aquest treball, elaborat en gran part amb la informació del *Diccionario Madoz*, deixava una sèrie de punts foscos que ara s'han aclarit. Sobre Vilaregut a Sallent, vegeu Roser SOLÀ, *Joan Vilaregut...*, p. 58-65; tanmateix, desconeixia el treball del professor Nadal mencionat en aquesta nota. Sobre la liquidació de la societat Bonaplata i l'arrendament de la fàbrica de Sallent per Vilaregut, vegeu Àlex SÁNCHEZ, «*¡Hubiese querido el cielo que no anocheciera jamás!*» El proceso de disolución de la sociedad Bonaplata, Vilaregut, Rull y Cia (1835-1838)», a Albert CARRERAS, Pere PASQUAL, David REHER, Carles SUDRIÀ (eds.), *La industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya*, Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, 1999 (Col·lecció "Homenatges"; núm. 17: Homenatge a Jordi Nadal), v. 2, p. 965-990.

En definitiva, el desconeixement que es té de les màquines que hi havia a la fàbrica de Sallent des que s'hi instal·là primer Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. i després Vilaregut, i el relatiu bon coneixement que es té de les que va posar Herp, Peix i Vilaseca, al Papiol des del 1832 o 1833, crea una competència entre aquestes dues fàbriques per establir quina posà els primers telers mecànics a Catalunya, accionats amb força hidràulica.

Com ja he dit, l'agost del 1832 es formà privadament la societat Herp, Peix i Vilaseca per a filar i teixir cotó en un edifici del Papiol, a la riba del Llobregat, propietat del noble Joaquim de Cebrià, baró del Papiol, que havia sol·licitat el dret d'ús de l'aigua d'aquest riu per a posar màquines de filar i teixir aquell mateix any.⁶⁰ L'arrendament s'establí pel termini de sis anys, comptant des del 16 d'agost, data en què s'arrendà l'edifici fabril.⁶¹

Ignasi Herp tenia com a socis uns comerciants també d'origen manresà, encara que com ell residien a Barcelona; es tracta de Joan Vilaseca i Camó i de Joaquim Peix i Quer, aquest en nom de la societat Peix i Traveria, de Barcelona. S'acordà que la societat tingués un capital de 40.000 lliures catalanes, dividit en vuit accions, de les quals Herp en tenia tres, Peix i Traveria un nombre igual i Vilaseca només dues. Aquest soci s'encarregaria de comprar el cotó en floca i de vendre els fils, havent de donar comptes mensuals, vigilar el bon funcionament de la fàbrica i visitar-la almenys un cop a la setmana; per la comissió i les obligacions cobraria un dos per cent de les vendes dels productes de la fàbrica. Entre les seves obligacions també estava respondre a les demandes del majordom de la fàbrica, Procopi Llubia, que rebria els diners del caixer per a pagar els treballadors. Cada any es podrien retirar els beneficis o bé deixar-los a la fàbrica, i conclòs el termini fixat per a la societat, si els socis no es posaven d'acord per repartir les màquines, se les quedaria el qui en pagués més.⁶²

La societat encapçalada per Herp es constituí, com ja s'ha vist, un cop ja funcionava la fàbrica de Sallent –que el 1833 havia estat llogada a Joan Vilaregut per la societat Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia.– i també la foneria a Barcelona. Per això, el projecte del Papiol va poder aprofitar-se dels tècnics que havia portat i format Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. i adquirir part de les peces que necessitava per a muntar la fàbrica –possiblement

60. SOLÀ, *Aigua, indústria...*, p. 61.

61. AHPB, Pau FERRÉS, 1834, f. 8. En aquest document notarial la societat privada es va fer pública.

62. AHPB, Pau FERRÉS, 1834, f. 8-11.

els embarrats— a la mencionada foneria. Herp, Peix i Vilaseca comprà les màquines de filar i de preparació a la casa Koechlin, de Mulhouse, desmarcant-se aquí de la iniciativa de Bonaplata i els seus socis, que les havien adquirit a Anglaterra. Segurament aquests socis manresans hagueren de recórrer al proveïdor alsacià a causa de la privativa per cinc anys de què gaudien les importades per Bonaplata, Rull, Vilaregut, i Cia. Els manresans compraren deu telers mecànics a la casa d'Henry du Bergue i Cia., radicada a París. Segons l'inventari de la liquidació de la societat, el 1838 hi havia contínues de 132 pues i *mulejennies* de 240 i 330. L'elevat nombre de pues de les primeres mostra clarament l'avenç tecnològic aconseguit en aquest tipus de filadores a l'estranger, car les *waterframes* —que filaven amb un moviment continu— que es van posar a Manresa, també mogudes amb força hidràulica, des del 1801 o el 1802, només tenien uns quaranta i tants fusos.⁶³ L'evidència de progrés tècnic és evident i d'aquí que ja no se les anomenés més com a màquines angleses, que era com inicialment es denominaven les màquines de filar de moviment continu. El canvi de nom expressava el naixement d'una nova generació d'una filadora que tenia la principal característica tècnica precisament en el seu funcionament amb moviment continu.

En definitiva, si Ignasi Herp i els seus socis ja van instal·lar contínues de filar a la fàbrica del Papiol el 1833, aquestes foren de les primeres que van haver a Catalunya accionades amb força hidràulica després de les de Sallent, si és que certament se'n van col·locar primer en aquesta població bagenca; tanmateix, si no n'hi van haver, les contínues del Papiol serien les primeres en haver funcionat a Catalunya pel que de moment se sap sobre aquest tipus de filadores. Les mateixes consideracions cal fer respecte als telers mecànics que estava rebent Herp, Peix i Vilaseca el 1834. Es tracta, per tant, d'una fàbrica tan emblemàtica com la Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia., que el 1833 va inaugurar la primera màquina de vapor activa al sector tèxtil en la seva fàbrica de Barcelona. Encara que de menors dimensions, en principi —el desconeixement de les característiques que tenien les màquines de filar i els telers de la societat Bonaplata i els seus socis impedeix fer valoracions més exactes— tenia una maquinària igual de moderna, bé que emprava una força motriu diferent. Una i altra fàbrica eren les dues cares de la mateixa moneda, la que simbolitza els inicis de la revolució industrial a Catalunya, si bé no la de la industrialització, un procés molt

63. Vegeu SOLÀ, *Aigua, indústria...*, p. 105-106.

més lent que arrencà en iniciar-se el segle XVIII amb el començament de la filatura mecànica amb la utilització de vogis i de la força hidràulica.

La fàbrica del Papiol forma part de la trilogia amb què obre una nova etapa de la modernització de la indústria cotonera catalana en els anys 1830. Aquesta començà amb la instal·lació per part de la firma Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. d'una fàbrica de filar i teixir cotó a Sallent el 1831, que el 1833 passà a mans de Joan Vilaregut. Prosseguí amb la posada en funcionament de la fàbrica d'Herp, Peix i Vilaseca, al Papiol, el 1832-34. Culminà amb la construcció de la fàbrica de vapor de Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. a Barcelona, que integrà el cicle complet de filar, teixir i estampar, a més de tenir una secció de construcció de màquines. Mentre aquesta va patir l'incendi del 8 d'agost de 1835, s'iniciava l'edificació de la fàbrica de les Rambles de Vilanova i la Geltrú, que no es posaria en marxa fins al 1839,⁶⁴ un cop superats diferents entrebancs, en part derivats dels problemes d'importar maquinària d'Anglaterra, que es feia il·legalment. Un cop van desaparèixer totes les prohibicions per exportar maquinària d'aquest país, el 1842, la construcció de fàbriques amb màquina de vapor i amb energia hidràulica es va multiplicar. És en aquest context cotoner i en el procés de desenvolupament de la fabricació llanera que cal entendre l'abandonament de la fàbrica del Papiol per part del fill d'Ignasi Herp, el 1841, i l'adquisició d'uns terrenys i el dret a l'ús de l'aigua a Abrera-Martorell, on poder erigir una gran fàbrica per a la qual s'importà la roda d'Anglaterra, com es veurà més endavant.

La documentació presentada en els plets que van establir-se després entre alguns socis permet conèixer quins tècnics van intervenir en la instal·lació de la fàbrica i el que van cobrar.⁶⁵ Elies Wech, en total, va percebre 2.362 lliures de salari; per exemple, per 162 dies de feina cobrà 266 lliures. Sembla que fou el principal responsable de posar en funcionament la fàbrica. A Elies Hetzel se li van donar 75 lliures «*para los gastos de retorno*», lloc que no és mencionat. A «*Michel de Bergue*» se li van pagar

64. Jordi NADAL, «Una empresa algodонера catalana. La fàbrica de La Rambla, de Vilanova, 1841-1861», a *Moler, tejer y fundir. Estudios de historia industrial*, Barcelona: Ariel, 1992, p. 216. Vegeu SOLER, «*Dios quiera que salgamos de una vez de tan desgraciado negocio*». L'adquisició de maquinària de la fàbrica de la Rambla: un episodi de la difusió de tecnologia tèxtil (1833-1840)», a CARRERAS, PASCUAL, REHER i SUDRIÀ (eds.), *La industrialització...*, v. 2, p. 1.101-1.124.

65. ACA, *Audiència. Tribunal de Comerç*, plet núm. 1.152, f. 6-13.

337 lliures per un regulador; a Miquel Padró, 187 lliures per fer una roda; a Samuel Edmons, uns altres 16 i 18 sous per recompondre una peça; «*Mr. Charles de Bergue*» va cobrar 1.875 lliures el 24 d'abril de 1834 per diferents treballs. També el serraller i maquinista Joan Prat va treballar en la instal·lació de la fàbrica: va fer un manuar i 4 aspis i va recompondre un cavall de filadora.⁶⁶

La secció de filatura va ser la primera a funcionar i era ja activa el 1833. S'hi feia fil de trama de números baixos, del 21 al 30, d'ordit blanc del 29 al 32 i també fil vermell, que es tenyia a la tintoreria situada en el mateix edifici. El juny del 1834 començaren a arribar de París caixes d'«*Henri*», via Perpinyà, és a dir, part, o tota, l'estructura dels telers mecànics. La secció de tissatge sembla que primer va comptar amb telers de fusta, mentre s'esperaven els comprats a París. El 1834 s'hi feien empeses de cinc pams d'ample.⁶⁷

Les perspectives que s'obrien davant Herp, Peix i Vilaseca semblaven prometedores, però no es van complir. En el primer any econòmic, que va transcórrer del 16 d'agost de 1832 fins al 26 d'agost de 1833, Herp va ser el caixer de la societat, i no sembla que aquesta patís problemes econòmics. Al contrari es va esdevenir l'any següent, en què Joaquim Peix i Quer substituï Herp a la caixa. Llavors, mentre anaven arribant els telers mecànics comprats a París, els beneficis no permetien afrontar les despeses. En aquest any, el caixer va enregistrar 169 pagaments, comprès el lloguer de l'edifici, el preu de la matèria primera, les despeses del transport de les mateixes, els sous dels obrers, els salaris dels tècnics, l'adquisició de «*varias piezas de hierro*» a Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia., etc., que sumaren la quantitat de 28.779 lliures, 9 sous i 3 diners. Per manca de capital disponible, el caixer hagué de posar 7.625 lliures de la seva butxaca, que de seguida va reclamar a la societat. Com que aquesta quantitat no existia, va proposar que es venguessin els gèneres i les màquines, a la qual cosa s'oposà Vilaseca. Mentrestant s'obria un nou exercici de l'empresa, en el decurs del qual un altre cop la caixa estava en mans d'Ignasi Herp i Rallat.

66. Prat va intervenir en la confecció de l'inventari de la fàbrica Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. després del seu incendi. Fou vocal de la Junta de Comerç (NADAL, *Josep Bonaplata...*, p. 22). Després posaria una fàbrica de filar, però aviat va tenir problemes econòmics que el van obligar a liquidar-la.

67. AHPB, Joan PRATS, 1836, I, f. 145-6.

En aquest any, les despeses foren també elevades i el seu pagament, quan fou necessari, fou satisfet per Herp amb diners propis.

Aquests no foren tots els problemes de la societat. El març del 1835 moria Ignasi Herp deixant una vídua i set fills, la majoria dels quals –els quatre nois i una noia– era menor d’edat.⁶⁸ En aquest context, la vídua, amb els altres marmessors –que també eren els tutors dels menors–, van iniciar un plet reclamant el pagament de les 27.132 lliures que havia avançat el seu difunt marit per a fer front als pagaments.⁶⁹

L’hereu, Ignasi, només tenia 20 anys, però fou habilitat per administrar els interessos de la casa de comerç. Tanmateix comptava amb el suport de dos importants comerciants com a tutors: el seu cosí Llogari Serra i Farreras i Joan Buch, de Calella.

Segons un dels àrbitres que van intervenir per a resoldre el plet, el fabricant Marià Coll, d’origen manresà però establert a Barcelona, el problema de l’empresa residia en el fet que no hi havia un administrador general i que no s’havien calculat bé les necessitats de capital de la mateixa.⁷⁰ Per aquest, la societat aviat s’havia quedat «*sin fondos para atender los gastos indispensables de fabricación*».

Al principi del 1836 s’embargaren els gèneres de la fàbrica i se subhastaren el febrer. Per manca de documentació, ignoro com es va desenvolupar aquest afer i quines conseqüències va tenir per a la societat, que va ser liquidada en finir el termini establert quan es va fundar, com es veurà a l’apartat que s’ocupa de les activitats del fill d’Ignasi Herp i Ratllat. Aviat, però, Vilaseca va sortir de la societat, com es veurà a l’apartat següent.

Els socis i enginyers de la fàbrica del Papiol: Joaquim Peix, Joan Vilaseca, i els Bergue

Els tres socis de la fàbrica del Papiol eren manresans, nascuts al voltant de 1794 i membres de famílies de velers, que almenys en els casos d’Herp i Vilaseca es dedicaven també a altres activitats econòmiques. Prèviament, els tres socis independentment ja havien estat vinculats –de forma més o

68. AHPB, Marià BARALLAT, 1835, f. 47.

69. ACA, *Tribunal de Comerç*, plet núm. 6.

70. ACA, *Tribunal de Comerç*, plet núm. 1.152.

menys directa— a la filatura del cotó, bé emprant la força de les cavalleries o bé la hidràulica.

Joaquim Peix i Quer va néixer a Manresa el 1794. Era fill del veler manresà Francesc Antoni Peix i Soler i nebot del passamaner Gil Peix i Soler, soci de Peix, Quer i Soler, de Manresa.⁷¹ Al principi dels anys 1820 ja estava establert a Barcelona, on devers el 1823 es devia casar amb Antònia Traveria, filla i hereva del ric galoner barceloní Joan Traveria i Asbert, que havia iniciat el negoci associat al seu germà Jacint. Aquest, que era el primogènit del també perxer Joan Traveria i Casas, va morir el juliol del 1820. Després d'aquest decés es constituí Vda. de Traveria i germà, segurament per uns pocs anys, de la qual Joaquim Peix va rebre poders el 1822.⁷² El negoci dels Traveria tenia projecció americana, car he trobat poders conferits per la seva societat a gent de l'Havana i de Puerto Rico, així com de Cadis.⁷³

A la contribució extraordinària de 1822, Traveria constava com a galoner i comerciant, domiciliat al carrer dels Archs. Era —amb molta diferència— el galoner més important de Barcelona, atès que pagava una quota de 540 rals que el col·locava en les últimes files dels 200 principals contribuents de la ciutat, inclosos els nobles i els propietaris.⁷⁴ El 1827, participà en l'exposició de la indústria espanyola celebrada a Madrid, presentant galons, sota el nom de Traveria, yerno e hija, que va guanyar una medalla de plata; Joaquim Peix era el gendre, sens dubte.⁷⁵

Joan Traveria s'interessà en la filatura del cotó abans que, com Traveria i Peix, entrés com a soci a Herp, Peix i Vilaseca. El 1826, participà en la constitució de la societat d'Isidre Cruells, que llogà la fàbrica Magarola al carrer de Tallers de Barcelona. El novembre del 1826, privadament es van associar Pere Bovera, Pere Pau Costa, Joan Traveria i Isidre Cruells per a filar cotó; el 1828, a les sis *mulejennies* que ja tenien en van afegir

71. AHCM, Caietà MAS, 1826, f. 149.

72. AHPB, Joan PRATS, 1822, I, f. 298.

73. AHPB, Joan PRATS, 1822, I, f. 213, i II, f. 5; 1824, I, f. 260, i 1825, II, f. 3. L'apoderat de Cadis era el manresà Antoni Cortès i Coll.

74. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), *Fons Cadastre*, VIII.6: «Reparto entre los vecinos y corporaciones de esta capital...».

75. Jaume VICENS VIVES, «Coyuntura económica y reformismo burgués», *Estudios de Historia Moderna*, t. IV (1954), p. 381; Luis LÓPEZ BALLESTEROS, *Memoria de la Junta de Calificación de los productos de la industria española remitidos a la Exposición pública de 1827, por...*, Madrid: Amarita, 1828, v. I, p. 39.

unes altres sis. El negoci, però, va acabar en un plet i la liquidació judicial de la societat.⁷⁶ Tanmateix, va constituir-se'n una altra amb tots els socis llevat de Cruells, que va prendre el nom de Joan Traveria i Cia., la qual va finir el setembre del 1833 amb la venda dels arreus i les màquines per 80.000 rals. La maquinària més important de tot el parament eren nou màquines franceses de filar de 120 pues, y dues «*a la moderna també de 120 puas cada una*», un «*batà de endiablar*» i 3 metxeres de «*dos renglas de corrons y 20 puas y arañas*», unes màquines que eren accionades per dos vogis, un de gran i un altre de petit, per al moviment dels quals la societat tenia cinc mules.⁷⁷ Era una fàbrica prou gran pels estàndards de l'època –1.300 fusos– i moderna, encara que només emprava la força de les cavalleries. Segurament la liquidació d'aquesta fàbrica tenia a veure amb la constitució d'Herp, Peix i Vilaseca.

Peix fou requerit notarialment pels altres dos socis d'aquesta societat per a signar la constitució de la mateixa el 15 de gener de 1834, cosa que va fer al dia següent.⁷⁸ Des de l'agost, fou el caixer de la societat, càrrec que el va obligar a pagar despeses de la societat amb diners propis, perquè la societat no en tenia prou per fer-ho ella. Aquestes circumstàncies portaren Peix a presentar un plet a la societat, com ja he dit abans.

Crec que Joan Traveria, a mitjan anys 1830, ja devia ser prou gran per retirar-se de la participació activa en els negocis. Calculo que va morir entre 1834 i 1838, car no consta com a contribuent en aquest darrer any, quan en canvi ho feia el seu successor Peix amb un petit negoci de galoneria, possiblement només una botiga, al carrer d'Escudillers, número 68, que tan sols pagava 210 rals de contribució.⁷⁹ Fos perquè la confecció de la contribució del 1838 era defectuosa, fos perquè el negoci de Peix va adquirir majors dimensions posteriorment, en la contribució del 1854 va tornar a aparèixer un gran negoci de galoneria a nom de Traveria i Cia. –constituïda privadament–, domiciliada al carrer dels Archs, número 10, que pagava 1.800 rals de contribució en la secció de «*mercaderes de sedas y cintas*».⁸⁰ Tot conservant el cognom de Traveria s'indicava que el capi-

76. GARCIA BALANÀ, *La fabricació...*, f. 294-295, 327, 328 i n.

77. AHPB, Josep DARDÉ, 1833, f. 215.

78. AHPB, Josep DARDÉ, 1834, f. 11 i 12.

79. Institut Municipal d'Història de Barcelona (IMHB), *Fons Cadastre, Contribució del 1838/1839*, cadastre IX-12.

80. IMHB, *Fons Cadastre, «Indústria de 1854»*, cadastre IX-23, contribuent núm. 1.622.

tal de la societat fonamentalment era de la muller, una dona certament rica. Antònia Traveria, el 1856, va adquirir la parcel·la més gran i ben situada de l'enderrocat palau Gralla, a la plaça de Cucurulla de Barcelona; eren més de 10.000 pams quadrats, pels quals pagà una entrada de 595.340 rals amb el compromís de pagar un cens anual d'uns altres 12.735.⁸¹ Era una xifra molt superior a la invertida per la família en la indústria cotonera. En el solar es va edificar una gran casa senyorial que encara es conserva. Desconec com evolucionaren els negocis de Peix i la seva muller; tanmateix, devien anar prou bé com per mantenir-se en els rengles de la burgesia benestant, car la seva filla, Antònia Peix i Traveria, es va casar amb el potentat Josep Jover i Sans.

L'altre soci d'Ignasi Herp a la fàbrica del Papiol era Joan Vilaseca i Camó. Havia nascut a Manresa el 1793. Era fill únic de Joan Vilaseca i Gualdo, un mestre veler esdevingut un polifacètic comerciant que, a més, posseïa dos molins paperers: un a Manresa i l'altre a Sant Pere de Riudebitlles; el primer l'havia heretat de la família, però de l'altre desconec l'origen de la propietat. El pare ocupà càrrecs públics locals des del tombant del segle XVIII al XIX fins a la seva violenta mort el 1822, primer com a regidor perpetu i finalment com a alcalde constitucional. S'interessà en la filatura mecànica del cotó del 1804 al 1816. Després de la guerra del Francès adquirí nombrosos i importants béns immobles. Fou assassinat en l'obscur episodi dels Tres Roures, quan, presoner del cap polític superior Rotten, era conduït a Barcelona amb altres presoner, quasi bé tots religiosos. Segurament per aquesta circumstància la seva vídua i el seu hereu van deixar de residir a Manresa.⁸²

El fill, Joan Vilaseca i Camó, el 1813 s'havia casat amb Maria Torrens, filla del ric comerciant vilanoví Antoni Torrens.⁸³ El jove Vilaseca va viure l'últim període del Trienni liberal a Vilanova, des d'on podia vetllar els interessos paperers que la família tenia a Sant Pere, i segurament intervingué en el món mercantil d'aquella vila, en part vinculat a la importació de

81. AHPB, Ferran MORAGAS, 1856, f. 227.

82. Aquest paràgraf és un resum de la biografia del pare, a SOLÀ, *Aigua, indústria...*, p. 184-187.

83. AHCM, *Comptadoria d'Hipoteques*, 1813, f. 92-93. Els esdeveniments polítics segurament són la causa que portà el jove Vilanova a viure a Vilanova durant la guerra del Francès i al final del Trienni constitucional. El dot de la núvia va ser la considerable quantitat de 12.000 lliures, potser perquè era pubilla.

cotó. Durant aquest temps va intervenir en la vida política vilanovina, com a liberal moderat, segons m'ha explicat Ramon Arnabat.

Malgrat que Vilaseca no es dedicava a la confecció de teixits ni mocadors de seda i ja no residia a Manresa, el 1824 es presentà i passà l'examen del gremi de velers d'aquesta ciutat per tal d'obtenir la mestria en aquest ofici. Era un acte de previsió pel que pogués passar.⁸⁴ A mitjan anys 1820, tanmateix, ja residia a Barcelona com a comerciant, conservant els béns immobles que havia heretat a Manresa, cosa que el convertia en un dels propietaris més importants d'aquesta ciutat, com es pot veure al Quadre 4, encara que no ocupés una de les primeres posicions del grup. Aquesta riquesa és el que explica que en alguna escriptura notarial consti com a «*hasendat*». Del seu origen manresà conservà altres interessos: el paper d'apoderat de la família noble Pignatelli, que tenia béns i rendes al Bages, i la pràctica d'arrendar-los la percepció dels drets senyorials en aquella comarca, tal com havia fet el seu pare.⁸⁵

La intervenció en negocis de tuf feudal no era un obstacle perquè també s'interessés en els cotoners, que eren «moderns» i prometedors. Així, el 1832, s'avenia a la constitució d'Herp, Peix i Vilaseca per a filar i teixir cotó mecànicament, al Papiol. Vilaseca era, doncs, un comerciant d'alguna manera particular –però, molt?–, car en els anys 1830 combinava els negocis de traç més antic i que tenien a veure amb la naturalesa de l'Antic Règim, amb els més moderns vinculats al cotó.

Com ja he dit en ressenyar les característiques d'Herp, Peix i Vilaseca, aquest aportà menys capitals que els altres dos socis a la fàbrica del Papiol i s'ocupà de la venda de la producció de la fàbrica, cobrant una comissió. Aquest pacte dóna a entendre que entre els negocis de Vilaseca estava el de mercadejar amb cotó, almenys filat, i amb teixits. De fet, en un dels documents dels plets iniciats per Joaquim Peix i per Ignasi Herp per a resoldre els problemes econòmics de l'empresa pròpia dels tres, es menciona Herp com a fabricant de teixits de cotó.⁸⁶

El 1836, Vilaseca es va retirar de la filatura que la societat tenia al Papiol. El capital de 3.816 lliures que encara hi tenia –inicialment el capital fou de 4.000, però, com s'ha vist, de seguida hi va haver més despeses

84. AHCM, Caietà MAS, 1824, f. 194.

85. AHPB, Pau FERRÉS, 9 abril 1824, i 1833, f. 37. La primavera del 1835 encara n'era. AHPB, Pau FERRÉS, 1835, f. 41.

86. ACA, *Tribunal de Comerç*, plet núm. 6, f. 21.

de les previstes i els altres socis van fer-hi préstecs, produint-se pèrdues—li fou retornat amb fil d'ordit dels números 21 al 32, producte que vendria en el seu negoci barceloní o empraria en l'elaboració de teixits si la fàbrica que sembla que tenia continuava dempeus.⁸⁷

Vilaseca no va intervenir en gaire més dels molts negocis que es van muntar en els anys 1840, però cal dir que ho va fer en dos dels sectors que més podien fer pel desenvolupament industrial del país. D'una banda, fou un dels petits accionistes fundadors del Banc de Barcelona.⁸⁸ De l'altra, el 1843, formà part d'una petita societat per a explotar unes mines de carbó a Campins.⁸⁹ Aquest devia ser un negoci ruïnós, com tots els d'aquestes característiques que es van explotar, que potser va incidir en l'aparició dels problemes econòmics que experimentaren els seus quefers en aquests anys. Potser per a resoldre les primeres manifestacions d'aquest problema, el 1840 va establir una porció de terreny de la seva finca de Rocafort, al pont de Vilomara, a Antoni Jover i Sans i Marià Regordosa i Casas, que edificaren una de les fàbriques cotoneres catalanes més grans de mitjan segle XIX (vegeu el Quadre 5; la firma estava sota el nom de Vidal i Cia.).⁹⁰ Tanmateix, en els capítols matrimonials de la seva filla Joana (1842), casada amb Pere Florenci Milà de la Roca i Maynar, advocat dels Tribunals del Regne, encara li va poder donar un dot de 6.000 lliures, una quantitat prou elevada en aquell moment (recordi's que el dot de la mare va ser de 12.000). Tanmateix, aquesta dotació potser fou una manera de salvar part del patrimoni a la vista de com li anaven les coses i dels problemes econòmics que li anaven creixent.⁹¹

L'octubre de 1845, Vilaseca cedí els seus béns a una junta de creditors i començà a despendre's del patrimoni. El 1847, amb l'aprovació de la seva filla, Vilaseca va vendre el molí paperer dels Comtals, a Manresa, el dret d'ús de l'aigua i unes peces de terra a tocar del molí, per 9.000 lliures, a Joaquim Abadal, que immediatament el cediria al seu nebot Josep Solà i

87. AHPB, Joan PRATS, 1836, f. 145. Que no té béns immobiliaris queda corroborat al document ACA, *Tribunal de Comerç*, plet núm. 6, f. 7.

88. Francesc CABANA, *Història del Banc de Barcelona (1840-1920)*, Barcelona: Edicions 62, 1978, p. 249. Només va adquirir 3 accions.

89. Arxiu Històric del Registre de la Propietat de Barcelona (AHRPB), *Comptadoria d'Hipoteques*, 1843, I, f. 193.

90. AHPB, Joan PRATS, 1840, f. 29.

91. Els capítols matrimonials, a AHPB, Josep M. PONS CODINACH, 1842, f. 300.

Abadal per a posar-hi una filatura.⁹² L'any següent, la junta de creditors va vendre la casa familiar del carrer d'Urgell al fuster i fabricant de filats Francesc Burés, que avançava en el seu episodi particular d'ascens socioeconòmic; aquesta compravenda expressava clarament un relleu en la llista dels principals membres de l'alta burgesia manresana. Finalment, el 1853, la junta va vendre la finca que Vilaseca tenia a Rocafort, a tocar del Llobregat; ho va fer a Josefa Sans, de casada Jover, que termenava amb la fàbrica Jover i Regordosa, de la qual el seu fill era un dels dos socis.⁹³

El muntatge de la fàbrica del Papiol potser fou possible gràcies a la intervenció de Joan Vilaseca perquè, si no ho era des d'abans, a partir del 1834 va ser l'apoderat del maquinista Charles du Bergué a Barcelona,⁹⁴ que va intervenir en el muntatge de la fàbrica Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia. i en la del Papiol, entre d'altres, com explico a continuació. Charles du Bergue devia arribar a la capital catalana per instal·lar la màquina de vapor de la casa anglesa Hall a la fàbrica Bonaplata⁹⁵ i ja hi establí residència, almenys de forma intermitent, essent segurament des del principi de la seva arribada el representant d'aquell constructor de maquinària anglès. Posteriorment fou substituït per alguns membres de la seva família, possiblement els fills, en particular per Miquel, que residí permanentment a Barcelona des del 1834, any en què consta treballant a la instal·lació de la fàbrica del Papiol.

Charles era germà d'Henry du Bergue, que sol o en societat tenia un establiment de construir telers a París i que va assortir algunes de les noves fàbriques catalanes o que renovaven la maquinària. La firma parisenca construí els telers per a la fàbrica Herp, Peix i Vilaregut, del Papiol, com ja s'ha vist, i també per a la coneguda com de la Rambla, de Vilanova.⁹⁶ Sembla que Charles du Bergue, a més a més, féu treballs en la fàbrica d'estampats Castanyer.⁹⁷ A part d'instal·lar màquines de vapor i telers mecànics en les fàbriques men-

92. Aquest episodi i la història posterior del molí es pot seguir a Àngels SOLÀ, *Aigua, indústria...*, p. 154.

93. AHPB, Josep Ignasi LLUCH, 1848, f. 188; AHPB, Josep Ignasi LLUCH, 1853, f. 82.

94. Quan a mitjan 1834 Charles du Bergue ha d'absentar-se de Barcelona, especifica que fa uns tres anys que resideix a Barcelona i que hi deixa com a home de confiança Vilaseca, que podrà intervenir en la liquidació d'assumptes pendents amb la fàbrica de Joaquim Castanyer (AHPB, Francesc X. MARFÀ, 1834, f. 60).

95. Ho diu Ramon Soler amb informació d'Àlex Sánchez. Vegeu SOLER, «"Dios quiera que..."», p. 1.116.

96. SOLER, «"Dios quiera que..."», p. 1.107.

97. AHPB, Francesc X. MARFÀ, 1834, f. 60.

cionades entre 1832 i 1835, els Bergue, un o altre, i de vegades més d'un d'ells, van intervenir en el muntatge de la de Joan Güell i Cia., a Sants, a la de l'Espanya Industrial i a la de Francesc Puigmartí –a Gràcia, el 1847– i van fer els plànols de la fàbrica Puig, a Esparreguera, que entrà en funcionament el 1850. Miquel, August i Corneli, que devien ser fills de Charles, també van intervenir en la instal·lació de nova maquinària a les fàbriques llaneres de Sabadell i Terrassa. Miquel va muntar la roda hidràulica per a la fàbrica que Ignasi Herp i Bovets –importada d'Anglaterra– va muntar a Martorell el 1841 o poc després, episodi que tractaré després.⁹⁸ Miquel fou l'enginyer civil que segurament jugà el paper més important en la modernització de les infraestructures mecàniques de la indústria cotonera i llanera catalana del 1834-1840, i després de les ferroviàries. Al final dels anys 1830, Miquel Bergue participà en la creació d'un taller de maquinària a Barcelona que finalment es concretà en la constitució, el 1841, de Domènech, Bergue i Prat,⁹⁹ societat de la qual va sortir el 1844. El 1848, entrà com a soci a la fàbrica cotonera de Salt, que va prendre el nom de Ramió, du Bergue i Cia.; el 1850, era la segona més important de Catalunya amb força hidràulica, després de la Miquel Puig, establerta a Esparreguera, com es veu al Quadre 5. A més, fou el representant de la casa Hall a la Ciutat Comtal, per la qual cosa consta com a comissionista a la guia de la ciutat el 1849.¹⁰⁰

98. El 1836, Miquel va presentar una màquina d'imprimir a la Societat Econòmica d'Amics del País: *Diario de Barcelona*, 21 setembre 1836. També van treballar en la instal·lació d'una roda hidràulica a l'establiment llaner dels Oller a Rubí, el 1833. Després d'haver fet fallida aquesta societat, es féu un acord amb aquest maquinista: AHPB, Josep Manuel PLANAS I COMPTE, 1835, f. 189. August Bergue estava a Sabadell el 1843: Arxiu Històric de la Ciutat de Sabadell (AHCS), Camil MIMÓ, 1843, f. 149. Miquel fou l'empresari de la construcció de la línia ferroviària de Barcelona a Martorell el 1854: AHPB, Fernando FERRAN, 20 gener 1853; el 1865 encara era viu i continuava en els negocis ferroviaris, segons CARRERA PUJAL, *La economía de Cataluña...*, v. II, p. 399. La comanda i les obres per a una nova màquina de vapor per a la fàbrica de Francesc Puigmartí a Gràcia, a AHPB, Josep ANDREU, 1847, f. 41. La participació d'un Bergue a la fàbrica d'Esparreguera, sense saber-ne el nom propi, a DOREL, *Les colònies industrials...*, p. 122. La participació dels Bergue a les dues fàbriques de Sants a SOLER, «*Dios quiera que...*», p. 1.116, nota 44.

99. AHPB, Manuel OLIVA, 30 novembre 1841.

100. El 1850 es diu representant de la casa Hall, de Dartford, a Barcelona: AHPB, Josep M. MARZOLA, 1850, f. 204; malgrat que aquesta confessió és uns 14 anys posterior al període que aquí es tracta, segurament ja ho era des del principi. Una prova d'això està en el fet que els Bergue intervingueren en la instal·lació de la màquina de vapor i els embarrats de la fàbrica Gumà, a Vilanova, el 1835: Ramon SOLER, «*Dios quiera que...*», p. 1.109. Com a comissionista, a Manuel SAURI, José MATAS, *Guía general de Barcelona*, Barcelona, 1849, p. 372.

***Algunes notes més sobre la família,
el capital, el patrimoni i els negocis d'Ignasi Herp i Rallat***

Els projectes d'Ignasi Herp i Rallat no pogueren prosperar gaire perquè, com s'ha vist més amunt, va morir el març del 1835, quan tenia 40 i pocs anys. Igual que el seu germà, també va tenir una nombrosa descendència, quatre fills i tres filles, que, per les lliçons paterna i materna, reberen 7.500 lliures cadascun/a, amb l'excepció de l'hereu, Ignasi Herp i Bovets. La donació era elevada i indicava expectatives d'ascens social, car les dues filles casades –Josefa i Manuela, esposades amb Joan Carulla i Josep O. Segur– només havien cobrat 5.500 lliures feia uns pocs anys, incloses les 500 de la lliçó materna. Com que a la vista hi havia un negoci prometedori, incrementà el dot als fills en 2.000 lliures.

Igual que el seu germà Josep, Ignasi va fer un llegat (de 600 lliures per comptes de 1.000), en aquest cas, no als treballadors d'algunes de les seves fàbriques, sinó als pobres de Barcelona i Manresa, preferint els que havien treballat «*en la fabrica de seda y vetas*». ¹⁰¹ No tenia patrimoni immobiliari ni tampoc una inversió gaire important en el parament del pis en què vivia de lloguer, al carrer de Regomir, número 30, primer pis; els coberts de plata només eren sis forquilles i quatre ganivets amb mànec del mateix metall. Ignasi tenia el capital concentrat en les activitats mercantil i industrial. La primera, d'una banda, la desenvolupava sol i, de l'altra, dins la societat Joan Herp i fills; la segona, a les dues companyies en què participava: a la fàbrica llanera del pont de Navarcles, sota aquest mateix darrer nom, i a la cotonera del Papiol, sota el d'Herp, Peix i Vilaseca. ¹⁰²

Dels fills, en tinc algunes dades prou interessants. Josep Herp i Bovets (nascut devers el 1817) seguí la carrera de pilot. Potser això explica que Joan Buch fos un dels marmessors del pare. ¹⁰³ Sembla que cap dels altres fills, Joan i Francesc, va seguir una professió liberal, car no consten com a alumnes de la Universitat de Barcelona. Aquest darrer podria ser el comerciant «*de especiería y otros comestibles*» que el 1854 es trobava al carrer de Vora del Rec, número 4, i pagava 700 rals de contribució a Barcelona. ¹⁰⁴

101. AHCM, Caietà MAS, *Llibre de testaments, 1813-1823*, f. 17; AHPB, Marià BARALLAT, 1835, f. 47.

102. AHPB, Marià BARALLAT, 1835, f. 51.

103. AHPB, Marià BARALLAT, 1841, f. 89. Cobrà mil duros que li quedaven per percebre tota la lliçó, quan el seu germà Ignasi va vendre la fàbrica del Papiol.

104. Consta a la contribució de Barcelona del 1854: IMHC, cadastre IX-23.

L'hereu, Ignasi Herp i Bovets, va rebre una herència valorada en quasi 100.000 lliures que no era fàcil d'administrar. A més dels negocis de la casa de comerç, hi havia la dificultat de gestionar la fàbrica del Papiol, i encara funcionava la casa de comerç Joan Herp i fills, així com la fàbrica de «panyos» del mateix nom. Tanmateix, els actius eren importants: la participació a Herp, Peix i Vilaseca es valorava en 15.000 lliures, els interessos a la casa de comerç Joan Herp i fills ascendien a unes altres 51.859 i els de la fàbrica llanera, a 30.000, segons els balanços del 14 de juliol de 1834.¹⁰⁵

La tercera generació dels Herp: els cosins Josep Herp i Parera i Ignasi Herp i Bovets

La mort dels respectius pares, l'abandonament de cert negocis per part de la firma familiar, l'especialització en altres per part dels successors del fundador de la nissaga d'empresaris i la residència de les dues famílies Herp en poblacions diferents foren elements que forçaren la liquidació de Joan Herp i fills. Ara, la societat ja no la constituïen els fills, sinó els néts del fundador de la nissaga iniciada per Joan Herp i Pinosa, que seguien camins diferents, encara que en paral·lel. La societat Joan Herp i fills, fundada per l'avi i els respectius progenitors, es va liquidar devers el 1842, confirmant clarament el distanciament en les trajectòries empresarials de les dues famílies Herp, que tanmateix van mantenir estrets contactes i es van fer favors econòmics.¹⁰⁶ La mostra més evident de la separació de les activitats de les dues branques és la creació d'una nova firma llanera el 1842 per a explotar la fàbrica del pont de Navarcles, amb capital bàsicament de Josep Herp i Parera, que vivia a Manresa.

Els joves cosins Herp, seguint la tradició familiar, continuaren en l'activitat tèxtil, bé que cap dels dos no va dur a bon port els seus projectes, com explicaré tot seguit; les dues trajectòries van concloure en sengles juntes de creditors al final dels anys 1850.

105. AHPB, Marià BARALLAT, 1835, f. 51.

106. A mitjan febrer del 1843, Josep Herp i Parera i Ignasi Herp i Bovets, com a «representantes de la finida sociedad Juan Herp e hijos», cobraven un deute de l'antiga societat: AHCM, *Comptadoria d'Hipoteques*, 1843, I, f. 34.

Josep Herp i Parera, de fabricant a rendista amb capital disminuït

Des del 1833, quan va morir el seu pare Josep Herp i Rallat, portà les regnes dels negocis paterns, que havia heretat. Es beneficià econòmicament de l'entorn familiar, que li aportà bones relacions mercantils i algun llegat i herència que, encara que no foren unes grans quantitats, eren suficientment generoses com per significar un bon regal. Per via materna, cal recordar que era nét del comerciant Josep Parera, nebot d'Ignasi Parera i Oms i d'Anna Parera, casada amb el blanquer Francesc Parera, de la qual fou hereu. Pel mateix vincle familiar dels Parera, era cosí germà d'Onofre Batlles i Parera, hereu de l'oncle Ignasi. De la fabricació llanera passà a la cotonera en la fàbrica de Valldelshorts, o del pont de Navarcles, després d'haver mantingut durant uns anys les dues activitats. Com he dit al paràgraf anterior, es deslligà de l'associació econòmica que inicialment va mantenir amb el seu cosí barceloní, heretada dels respectius pares, i la substituï per noves vinculacions econòmiques amb nous parents (dos cunyats) i un soci originari de la comarca. Veiem ara de més a prop aquesta trajectòria, que acabà en una sèrie d'endeutaments que finiren en el segrest i la subhasta dels seus béns per part d'una junta de creditors.

Com ja he dit en començar aquest apartat, el 1842, amb el seu soci i cosí Ignasi Herp i Bovets liquidà l'empresa llanera constituïda pels respectius pares el 1825, situada a Valldelshorts. Desconec els termes d'aquesta liquidació, que segurament anava vinculada a la de Joan Herp i fills, constituïda al principi del segle XIX pel seu avi amb els dos respectiu progenitors. En aquest moment segurament s'establí que la propietat de l'edifici fabril de Valldelshorts –fins llavors considerat com un actiu de l'empresa– quedés a mans de Josep.

Substituint l'anterior firma llanera, l'abril del 1842 es constituï Josep Herp i Cia. per fer i vendre «panyos» amb un capital de 100.000 lliures, aportades per Josep Herp i Parera (90.000 lliures) i el seu parent Josep Herp i Posas, la resta.¹⁰⁷ Aquest va morir el 1845¹⁰⁸ i el seu lloc a l'empresa fou ocupat pel seu fill, Josep Herp i Jordà, però ho féu per poc temps, perquè el negoci es liquidà aviat.¹⁰⁹ El 1845, l'establiment fabril disposava de 30

107. FERRER, *Les fàbriques...*, p. 28 ; AHCM, Ignasi RALLAT, 26 abril 1842.

108. Testament, a AHCM, Ignasi RALLAT, 1845, f. 60.

109. Els Herp d'Artés foren socis capitalistes menors i directors de la fàbrica. No van assolir la bona posició socioeconòmica dels parents manresans, una desigualtat que es posa en evidència prenent el dot de les filles com a indicador de la mateixa. Els Herp d'Artés van

cavalls de força i contenia 40 màquines –segurament entre les de cardar, preparar i filar la llana–, 20 telers i 4 calderes. Era una fàbrica drapera de cicle complet prou important, que requeria més capital que la cotonera dels seus parents al Papiol. Es calculava una fabricació anual per valor de 600.000 rals, que ocupava 365 operaris que cobraven 312.000 rals pel jornal.¹¹⁰

L'activitat llanera va existir fins al 28 de febrer de 1851, quan fou liquidada l'empresa, en un context en què la fabricació de teixits de llana del Bages anava desapareixent mentre es consolidava el districte llaner de Sabadell i Terrassa.¹¹¹ Un cop arreglats els comptes i els crèdits, es dissoldria. En liquidar-se, es comptabilitzà un haver de 853.333 rals, segons l'inventari.¹¹²

Mentre encara funcionava la fàbrica llanera, Josep Herp s'embranchà en la creació d'una altra de cotonera, que s'instal·laria en una secció del conjunt d'edificis fabrils, de la seva propietat, al pont de Navarcles. Així, al principi d'octubre de 1845 es constituí una societat per a filar i teixir cotó amb un capital de 45.000 lliures (és a dir, uns 500.000 rals), en la qual participaven Josep Herp i Parera, els seus cunyats Andreu Subirà i Parera, comerciant manresà resident a Barcelona, i Miquel Agell, comerciant natural de Mataró i resident a Barcelona, casat amb Ignàsia Herp i Parera,¹¹³ i el parent Josep Herp i Jordà, natural d'Artés i veí de Valldelshorts.¹¹⁴

El 1850, aquesta fàbrica cotonera tenia una força hidràulica de 25 cavalls i disposava de 25 màquines de preparar el cotó per a ser filat, 2.000 fusos de selfactina i 40 telers mecànics. Aquest parament la convertia en una de les més importants de Catalunya, sobretot si es consideren només les que estaven accionades amb força hidràulica, com pot veure's al Quadre 5, amb la particularitat de tenir ja selfactines per a filar.¹¹⁵ En aquell

dotar una filla, el 1850, amb 600 lliures, una calaixera, roba i vestits, una quantia per desso-
ta de la que va rebre Ignasi Herp i Rallat els anys 1820: AHCM, Francesc MAS, 1850, f. 122.

110. FERRER, *Les fàbriques...*, p. 27-28 ; AHCM, llig. "Indústria", núm. 384. La constituïció de Josep Herp i Cia., a AHCM, Ignasi RALLAT, 26 abril 1842. Les dades de l'haver social i de la dissolució de la societat el 1860, a AHCM, Ignasi PUIG, 1860, f. 341.

111. FERRER, *Les fàbriques...*, p. 28. Sobre la desindustrialització llanera, vegeu Àngels SOLÀ, *Aigua, indústria...*, p. 120-121.

112. Dades a l'escriptura de dissolució de la societat, a AHCM, Ignasi PUIG, 1860, f. 34.

113. Agell va morir *ab intestat* el 19 de febrer del 1858, segons especificava la seva vídua, Ignàsia Herp i Parera, en fer uns poders: AHCM, Caietà MAS, 1858, I, f. 92.

114. AHCM, Marià DE MAS, 8 octubre 1845, i FERRER, *Les fàbriques...*, p. 28.

115. Guillermo GRAELL, *Historia del Fomento de la Producción Nacional*, Barcelona, s. d., p. 460-461 i 489.

QUADRE 5

**LES PRINCIPALS FÀBRQUES COTONERES
AMB FORÇA HIDRÀULICA DE CATALUNYA, 1850**

Empresa	Localitat	Força en cavalls	Màquines de preparac.	Fusos de mule	Fusos de contínua	Fusos de selfactines	Telers
Miquel Puig i Cia.*	Esparreguera	120	33		2.000	3.540	100 m.
Ramió, du Bergue i Cia.	Salt	100	29		1.800	2.528	200 m.
Vidal i Cia.	Pont de Vilomara	90	43		1.888	2.900	–
Joan Vilaregut**	Sallent	55	33	5.640			160 m.
Joan Mas i Cia.	Sallent	55	46	2.640	2.880		60 m.
Güell, Ramis i Cia.	Martorell	50	30		3.480	7.044	–
Antoni Font i Cia.	Ripoll	45	22	3.000			110 s.
Serra, Claret i Cia.	Sallent	40	40	1.980	1.240		2 m.
La Ribense	La Riba	40	46	3.000			90 m.
Molas, Graells i Cia.	Vic	35	62	3.840	1.472		60 m.
SS. Barrera i Monteis	Castellgalí	30	23		2.760		–
Domingo Enrich	Rajadell	30	28		1.200	1.000	–
Farran i Casas	Manlleu	30	21		2.800	1.000	–
Gabriel Llanàs i Cia.	Manlleu	30	17		1.920		–
Miquel i Ramon Ricard	Roda	30	33	2.160			–
Joan Portabella	Roda	25	29	1.680			–
La Manresana	Manresa	25	26		864	2.928	80 m.
Marià Batlles	Manresa	25	22	1.308	1.308		–
Josep Fabré i Cia.	Manresa	25	29	2.880			–
Comellas, Batlles i Cia.	Navarces	25	29		3.096		–
Jaume Torrens i Bofill	Vic	25	19	1.920			23 c.
Josep Herp i Cia.	Valldelshorts	25	25			2.000	40 m.

Abreviatures: m.= mecànics; s.= senzills; c.= compostos; maq. prep.= màquines de preparació de la filatura. Font: GRAELL, *Historia del Fomento...*, p. 442-463.

* Segurament hi ha un error en el nombre de fusos d'aquesta empresa. Gràcia Dorel-Ferré li assigna 5.540 fusos. Vegeu Gràcia DOREL-FERRÉ, *Les colònies industrials...*, p. 151.

** A més disposava d'una màquina de vapor de 12 cavalls de força.

moment, només 28 empreses havien ja adoptat aquest sistema al Principat, segons el cens de fàbriques publicat per Guillem Graell.

El 1852, Josep Herp i Parera comprà més terreny als propietaris del voltant de la fàbrica per tal de poder col·locar una roda i una bomba per fer pujar l'aigua,¹¹⁶ millorant per tant la infraestructura de l'establiment fabril.

116. AHCM, Ignasi MANDRÉS, 1852, f. 339 i 465.

Aquestes adquisicions i el seu propòsit indiquen amb claredat la voluntat de Josep Herp i els seus socis d'incrementar la maquinària de la fàbrica.

QUADRE 6

ELS SOCIS D'HERP, SUBIRÀ I CIA. I LA SEVA PARTICIPACIÓ, 1845-1854

Accionistes	Nombre d'accions		
	1845	1852	1854
Josep Herp i Parera	3,5	3,5	3
Ramon Herp i Parera	–	–	1
Josep Herp i Jordà	1,5	–	–
Manuel Balet	–	1,5	5
Miquel Agell	1	1	1
Andreu Subirà	3	3	3

Font: AHCM, Francesc MAS, 8 d'octubre de 1845, 5 d'agost de 1852 i 23 d'octubre de 1854.

Des de la fundació fins al 1854, la societat va conèixer alguns canvis importants. L'agost de 1852, Manuel Balet, un caintaire d'origen manresà esdevingut comerciant,¹¹⁷ va comprar la participació de Josep Herp i Jordà i, el 1854, es va ampliar el capital social, amb la qual cosa canvià el pes dels accionistes dins la societat en funció de les respectives participacions.

117. Balet podria ser Manuel Balet i Enrich, mestre veler natural de Manresa, que fou soci d'una filatura de cotó, a Sant Vicenç de Castellet, des del 1856, o amb més seguretat el seu fill, Manuel Balet i Bellver, que el 1845 es va casar amb Teresa Coll i Vallès, que aportà un dot de 2.500 lliures (AHCM, Francesc MAS, 1845, f. 648); el 1858, era comerciant a Barcelona (rep poders del pare, a AHCM, Francesc MAS, 1858, I, 29 abril). El primogènit del primer, Josep Balet i Bellver (o Ballvé), el 1845, entrà com a soci en una fàbrica de Sallent i, després, heretà la participació del pare a la fàbrica de Sant Vicenç. A partir d'aquests interessos fabrils, emprengué diferents compres i vendes en participacions en les mencionades fàbriques i potser entrà en la del pont de Navarcles amb Pons i Enrich, com s'ha vist en aquestes planes (FERRER, *Les fàbriques...*, p. 28). Va morir solter el 1874, deixant la fàbrica de Castellet en parts iguals als seus germans Manuel i Ramon; de la resta dels béns en va fer hereu al primer (AHPB, Ignasi FERRANT, 1871, f. 560). Dades dels Balet a Castellet, a Lluís VIRÓS, «Sant Vicenç de Castellet, un model d'industrialització sobtada (1850-1936)», a XXXIV *Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos. Sant Vicenç de Castellet (Bages), 20-21 d'octubre 2001. Acta, ponències i comunicacions*, Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 2002, p. 468.

El concret, el 23 d'octubre de 1854, el capital de la societat es va incrementar en 20.000 lliures més, aportades en la seva major part per Balet. Josep Herp i Parera també augmentà la seva participació, però donà una acció al seu germà Ramon, advocat, en concepte de pagament de part del llegat patern, amb la qual cosa va reduir el seu capital en la societat. Tot i que Manuel Balet va passar a ser el principal accionista, es va mantenir el nom de la firma, en la qual, per tant, no constava el seu cognom, com es veu al Quadre 6. També es va respectar el temps de durada de la societat segons els acords de 1845, és a dir, fins al 1864.

El capital incorporat a la fàbrica fou en maquinària i en efectes, establint-se que la part de la primera, corresponent a Balet, en finir la societat hauria de convertir-se en metàl·lic per valor de la meitat del capital invertit el 1854, descomptant, però, un 5 per cent anual d'aquest capital.¹¹⁸ Segurament aquest fou el moment en què es van incorporar a la fàbrica 40 telers mecànics més i 4 contínues de 248 fusos cada una, una maquinària que apareix junt amb la ja consignada el 1850 en un inventari de l'instrumental tèxtil de la fàbrica el 1857 (vegeu els quadres 5 i 7).

Tanmateix, la mala situació econòmica de Josep Herp i Parera –de la qual es parlarà uns paràgrafs més avall– obligà a modificar els plans i a reconstituir la societat el gener del 1856 sense incrementar el capital, prenent el nom d'Herp, Balet, Subirà i Cia. Havia de durar deu anys i l'administració de la fàbrica es posà en mans de Ramon Herp i Parera i de Manuel Balet. En el nou contracte, signat el 1856, s'especificà que Balet, a més, seria el comissionista que s'encarregaria de la venda del gènere acabat cobrant el 2 per cent i que, a més, percebria un duro per quintar de cotó comprat. Segurament aquesta funció ja la tenia d'abans, però ara es va formalitzar. La societat ocupà la fàbrica de Josep Herp, llogada també per un decenni; el contracte d'arrendament incloïa l'ús de l'aigua durant 18 hores diàries, pagant una quantitat sense determinar, però que amb el que havia de pagar Josep Fabré i Cia. –que arrendà una altra part de la fàbrica Herp poc després– havia de sumar 12.000 lliures anuals.¹¹⁹ En aquest moment, la maquinària de l'empresa era segons es veu en el Quadre 7, destacant la

118. AHCM, Francesc MAS, 1854, f. 1.421-1.422.

119. AHCM, Francesc MAS, 1856, I, f. 65. La societat de Josep Fabré només llogà un tros de la fàbrica fins que, el novembre del 1858, els seus socis arrendaren una part de la d'Ignasi Herp i Bovets a can Bros, a Martorell. Sobre les societats de filar en què participava Josep Fabré i Vinyals, vegeu el meu llibre *Aigua, indústria...*, p. 142-144.

presència de 2.992 fusos (dos mil de selfactines i la resta de contínues) i 80 telers mecànics; s'hi pot observar la presència de noves màquines de filar i de telers, respecte dels que hi havia el 1850, un increment que, com he dit abans, crec que es va produir amb l'ampliació de capital del 1854.

QUADRE 7

MAQUINÀRIA D'HERP, BALET, SUBIRÀ I CIA., 1856

- 1 batà netejador de 35 polzades d'ample
- 1 batà atelador de 34 polzades
- 9 cardes de 36 polzades d'ample
- 8 cardes de 36 polzades d'ample
- 1 màquina d'esmerilar
- 2 bancs de manual de contínues de 16 «cabos juntas»
- 1 «rolina de 10 cabos»
- 1 metxera en gros de 48 fusos
- 1 metxera intermèdia de 120 fusos
- 2 metxeres en fi de 100 fusos cada una
- 1 metxera en fi de 120 fusos
- 4 selfactines de 500 fusos cada una
- 4 contínues de 248 fusos cada una
- 1 «bovinoir» de 150 fusos
- 3 ordidors de 53 polzades d'ample
- 1 màquina de parar de 55 polzades d'ample, «de les més grans»
- 40 telers mecànics de 45 polzades d'ample
- 40 telers mecànics de 51 polzades d'ample

Font. AHCM, Francesc MAS, 1856, I, f. 62.

No es pot dir com s'havia modificat el nombre de màquines de preparació perquè, per a l'any 1850, només se sap que en conjunt hi havia 25 màquines (vegeu el Quadre 5). La mort de Miquel Agell, el 19 de febrer de 1858, i la subhasta dels béns de Josep Herp i Parera, el 1859, van posar punt final a aquesta firma abans del temps establert, passant la propietat als germans Balet.

Fins al 1845, la situació econòmica de Josep Herp era sòlida. L'agost d'aquell any, va deixar 6.000 duros, és a dir, 200.000 rals,¹²⁰ al seu cosí Ignasi perquè refés la fàbrica que havia edificat feia poc a Martorell i havia

120. AHPB, Ignasi CARNER, 1845, f. 48.

patit un incendi, com s'explicarà unes planes més endavant. Els seus problemes econòmics –als quals ja s'ha referit Llorenç Ferrer–¹²¹ van començar poc després. El 1846, ja hagué de demanar un censal de 300 lliures de capital a l'Hospital de Sant Andreu per atendre «*las urgencias*» dels seus negocis.¹²² Tanmateix, aquests maldecaps potser es van agreujar només quan hagué d'afrontar els costos de la modernització de la fàbrica cotonera. El juny del 1851, necessità un préstec de 109.866 rals (és a dir, 10.300 lliures), que li féu el comerciant manresà Jaume Miralles a nom del seu cosí, en el qual figurava només com a fiador amb hipoteca de l'edifici fabril de Valldelshorts.¹²³ És un assumpte obscur, perquè no s'acaba d'entendre qui fou el beneficiari real d'aquest préstec, car el 1858 un document dóna a entendre que se'l va quedar Josep. Sembla que Ignasi va fer de testaferrero, havent d'hipotecar la fàbrica que tenia a Martorell;¹²⁴ segurament acceptà de ser-ho en consideració al préstec de 6.000 duros que li havia fet Josep el 1845, mencionat abans. Tampoc tenia diners per pagar el llegat que el pare havia fet al germà Ramon, per la qual cosa, com ja he dit, li donà una acció a Herp, Subirà i Cia. el 1854, que tenia un valor de 5.000 lliures. La situació de Josep no féu més que empitjorar, de manera que, devers el 1855, començaren els tràmits per a resoldre els deutes amb els creditors per la qual cosa donà poders especials al seu germà Ramon, advocat.¹²⁵ Tanmateix, no es va arribar a un acord fins tres anys després. Així, el 8 maig de 1858, una junta de creditors acordava amb Herp satisfer l'1.138.541 rals que devia, uns deutes expressats al Quadre 8. La principal partida anava a nom de Jaume Miralles, Joan Martí (?) i Ignasi Devesa, que segur que feren els préstecs separadament en escriptures públiques que no es consignen. A Antoni Balaguer, li devia una quantitat elevada, però no sé per quin concepte. El seu cunyat Subirà també presentava un crèdit important, 100.000 rals, possiblement el dot no satisfet de la seva dona. Josep Balet i Josep Fabrè i Cia., llogaters de part de l'espai industrial de la fàbrica de Valldelshorts o del pont de Navarcles, acreditaven una suma elevada, segurament a causa de les obres que havien fet a la fàbrica i que el propietari els havia d'abonar. També ho era el comerciant

121. *Les fàbriques...*, p. 28.

122. AHCM, Ignasi RALLAT, 1846, f. 174.

123. AHCM, Francesc MAS, 1851, f. 315.

124. AHCM, Francesc MAS, 1851, 11 juny, f. 315.

125. AHCM, Francesc MAS, 1855, 15 setembre.

QUADRE 8

**CREDITORS I QUANTITATS DEGUDES
DE JOSEP HERP I PARERA, 1858**

	Rals		Rals
Joan Casajoana	15.171	Joaquim Suaña	5.546
Manuel Balet	66.462	Ramon Tort	12.400
Marc Babra	9.245	Josep Herp i Jordà	12.000
Francesc Tatger	24.089	Hospital de Manresa	4.214
Francesc Puig	6.400	Convent de santa Clara	240
Ramon Ferrer i Bernat Pijoan	22.681	Convent de l'Ensenyança	8.000
Ignasi Devesa	2.073	Convent de monges de Tudela	8.602
Fèlix Raurich	12.720	«Febrer y Cia.» [Josep Fabrè i Cia.]*	80.000
Antoni Torras	10.000	Josep Balet	80.000
Francesc Arderiu	14.869	Antoni Balaguer	120.000
Magí Amigó	2.900	Andreu Subirà	100.000
Bernardino Alcañiz	6.290	Jaume Miralles, Joan Martí (?), Ignasi Devesa	471.839
Benet Cabanes	4.800	Banc de Barcelona	36.000
Andreu Abadal	2.000		
TOTAL			1.138.541

Nota: el nom entre cometes i els claudàtors els he posat jo, car el nom de l'empresa és el segon.

Font: AHCM, Francesc MAS, 1858, f. 441-445.

Manuel Balet, que a la junta fou representat pel negociant en filats i també fabricant Nicolau Tous i Soler. El Banc de Barcelona era un altre dels creditors. Entre aquests, també hi havia diferents convents de monges i l'Hospital de Manresa; es tractaria dels censals pendents, de les pensions no pagades i dels dots també impagats d'algunes dones de la família. Al parent Josep Herp i Jordà sembla que encara li devia el pagament de la participació que havia tingut en la fàbrica llanera Josep Herp i Cia., que havia liquidat el 1851, com ja he dit abans.

S'acordà que tots els béns de Josep passessin a mans de la junta de creditors per tal de vendre'ls en subhasta pública al major postor. Primer, es vendrien les finques rústegues i la casa del carrer de sant Miquel de Manresa; en segon lloc, les accions que tenia a la societat Herp, Balet i Cia. i, finalment, la casa del carrer de Sobre-roca. D'altra banda, la junta passaria anualment a la família 30.000 rals, procedents dels lloguers de la fàbrica, i els atorgava l'usdefruit de la casa del carrer de Sobre-roca, mentre no cal-

gués vendre-la. Satisfets els deutes, es tornarien els béns remanents.¹²⁶ En la subhasta dels béns d'Herp nou peces de terra foren adjudicades a Josep Pons i Enrich pel preu de 23.950 lliures i un camp d'oliveres, a Joan Muntadas per 775.¹²⁷

No només Josep Herp tenia deutes per diferents conceptes, sinó que també en tenia la societat Herp, Balet, Subirà i Cia. Per aquest motiu, el 18 de gener de 1859, la majoria dels socis decidí vendre les seves participacions a Josep Balet per 26.500 duros (en total eren 8 accions).¹²⁸ Així, a partir d'aquest moment, aquesta fàbrica cotonera del pont de Navarcles fou explotada pels dos germans Balet i Bellver (Manuel conservà les seves 5 accions), mentre que l'immoble quedà a mans de Josep Herp i Parera.

En un moment de la liquidació dels deutes, aquest eximí el seu cosí Ignasi de tota responsabilitat del préstec de 109.866 rals que havia signat el 1851, al qual m'he referit abans.¹²⁹ Era un pas necessari perquè aquest pogués resoldre els seus deutes per l'incendi de la seva fàbrica de Martorell, un episodi que s'explicarà al final del següent subapartat.

Malgrat els acords amb els vells creditors, els problemes econòmics d'Herp continuaven i, el 1859 i el 1861, s'endeutà un altre cop amb el paleta Joan Muntadas, el comprador del camp d'oliveres esmentat més amunt, per 155.950 rals, 64.000 dels quals eren per a pagar el dot promès a una germana monja de l'Ensenyança. De la quantitat endeutada havia de satisfer el 5 per cent d'interès anual. Prometé tornar la quantitat el 1865, però el 1869 encara es devien 99.951 rals que no s'havien pogut pagar, deia la vídua —car Herp havia mort el 1866—, perquè no havien pogut llogar la fàbrica des de feia uns anys.

A causa de les particulars vicissituds que van seguir els edificis fabrils situats a tocar del pont de Navarcles, crec convenient donar-ne unes notes que se sintetitzen al Quadre 9. Com ja he dit abans, els Herp havien comprat el molí de farina de Manuel Altimira i Segimon Padró i més terreny per assegurar-se l'espai necessari per a una posterior ampliació de la fàbri-

126. AHCM, Francesc MAS, 1858, f. 441-445.

127. AHCM, Francesc MAS, 1858, II, f. 897 i 1.016.

128. AHCM, Francesc MAS, 1859, f. 126-131.

129. AHCM, Francesc MAS, 1858, f. 816. S'explicitava que el preu obtingut en la venda de les nou peces de terra comprades per Pons s'havien de destinar al pagament d'aquest debitori.

ca construïda entre 1825-1828,¹³⁰ però sembla que no van ocupar mai tot l'espai disponible. Per això el van llogar, primer, com a molí fariner i, un cop acabada la guerra carlina, com a fàbrica tèxtil, a causa de la gran demanda d'espais fabrils amb salt d'aigua que es va donar des de llavors. El 1845, se n'arrendà una part a la societat cotonera de la qual formava part; posteriorment, ho continuà fent a les seves successores i, el 1851, una altra a Josep Pons i Enrich, potser en societat amb el seu germà Lluís, comerciant a Barcelona, en la qual posà màquines de filar. Tanmateix, com que era una instal·lació petita, quan va trobar un espai millor les van traslladar. Així, el 1852, les va portar a la fàbrica que Francesc Burés havia inaugurat a Sant Joan de Vilatorrada, moment en què va comprar més màquines de filar.¹³¹ El 1856, aquesta part fou llogada a Josep Fabré i Cia., procedent de Manresa, que només s'hi va estar fins al 1858, quan traslladà la fabricació a un edifici de can Bros, a Abrera-Martorell.¹³² Del 1859 al 1862, Josep Pons la va tornar a llogar. Aquest cop feia societat amb Josep Balet i Bellver, comerciant natural de Manresa i veí de Barcelona, germà de Manuel, fins que traslladà la maquinària a la fàbrica que construïa a Manresa, en el que havia estat el molí del Salt.¹³³ El 1859, l'ocupaven els germans Balet, que com he explicat poques ratlles més amunt, es van fer amb la propietat de la maquinària i el negoci que abans havia estat d'Herp i socis. El 1863, s'hi instal·laren els igualadins Joan i Agustí Coma i Babra i, el 1877, fou arrendada a Joan Coma i Freixa, nebot dels anteriors.¹³⁴

130. FERRER, *Les fàbriques...*, p. 27.

131. Llorenç FERRER, «Josep Pons i Enrich, industrial manresà fundador de la colònia Pons de Puigreig», *Dovella*, núm. 15 (1985), p. 34.

132. SOLÀ, *Aigua, indústria...*, p. 142-143.

133. SOLÀ, *Aigua, indústria...*, i escriptura de poders de Josep Balet al seu germà Manuel (AHCM, Francesc MAS, 1859, II, f. 41). Quan Pons traslladà la maquinària de la fàbrica del pont de Navarcles a Manresa, Balet segurament la tornà a llogar, ara sol. Sobre Josep Pons hi ha diferents notes biogràfiques. Pere Ausió en donà a conèixer unes en una publicació desconeguda els anys 1960, però es troben recollides en altres articles sobre prohoms manresans en un volumet que es conserva a l'Arxiu Històric Comarcal de Manresa. Posteriorment Llorenç Ferrer, a partir de dues cartes familiars de Lluís Pons que explica la vida del seu pare, Josep Pons i Enrich, estableix les particularitats empresarials que presentà aquest i reproduceix les dues cartes. Vegeu FERRER, "Josep Pons i Enrich...", p. 31-34.

134. FERRER, *Les fàbriques...*, p. 28.

QUADRE 9

**OCUPANTS DE LA FÀBRICA I EL MOLÍ
DEL PONT DE NAVARCLES, 1829-1877**

Anys	Fàbrica Firma i activitat	Anys	Molí fariner i part de la fàbrica Firma i activitat
1829-1842	Joan Herp i fills <i>fàbrica llanera</i>	1830-1833	Vicenç Santamaria <i>molí fariner</i>
		1834-1844	?
1842-1850/51	Josep Herp i Cia. <i>fàbrica llanera</i>	1845- 1854/56	Herp, Subirà i Cia. <i>fàbrica cotonera</i>
1850-1856	Josep Pons i Enrich, <i>fàbrica cotonera</i> (només 1851/52)	Josep Fabré i Cia., <i>fàbrica</i> <i>cotonera</i>	
1856-1858	Josep Fabré i Cia. <i>Fàbrica cotonera</i>	1856-1859	Herp, Balet, Subirà i Cia. <i>fàbrica cotonera</i>
1859-1862	2/5 Josep Pons i Enrich, <i>fàbrica</i> <i>cotonera</i>	3/5 Josep Balet i Bellver, <i>fàbrica</i> <i>cotonera</i>	1859- Balet germans
1862	Josep Balet i Bellver <i>fàbrica cotonera</i>	?	?
1863-1877?	Joan i Agustí Coma i Babra <i>fàbrica cotonera</i>	?	?
1877-?	Joan Coma i Freixa <i>fàbrica cotonera</i>	?	?

Font: FERRER, *Les fàbriques...*, p. 28, i «Josep Pons i Enrich...», p. 33; AHCM, Francesc MAS, 8 d'octubre de 1845; 1856, f. 59, i 1859, f. 126.

Josep Herp i Parera va morir el 1866 deixant vídua i fills menors d'edat que vivien de renda, en particular de la que proporcionava el lloguer de les dues seccions de l'edifici fabril.¹³⁵ Els problemes econòmics de la família

135. Testament, a AHCM, Ignasi PUIG, 23 novembre 1861.

continuaven i, per això, el 1868 l'hereu, el menor d'edat Josep Herp i Subirà, de dinou anys i «*bachiller en artes*», amb autorització dels seus tutors protocol·litzà una ratificació dels debitoris vençuts i reconeixia el deute per interessos impagats, comproment-se a satisfer-ho tot a mitjan abril del 1869.¹³⁶ Dels immobles que la família havia acumulat durant generacions, es va poder salvar l'immoble fabril del pont de Navarcles, el lloguer del qual continuà oferint una renda per al manteniment de la família. La situació fou aquesta fins que el 1893 fou venuda a Lluís G. Pons i Enrich.¹³⁷

Aquest hereu Herp, nascut a Manresa el 1849, seguí els estudis de Dret a la Universitat de Barcelona des del 1875, però no aconseguí el grau de llicenciat en Dret civil i canònic fins al 1894.¹³⁸

Ignasi Herp i Bovets, un menor d'edat amb esperit empresarial i mala sort

Ignasi Herp i Bovets només tenia vint anys quan va succeir el seu pare, Ignasi Herp i Rallat, mort el març del 1835, en un moment en què el negoci fabril del Papiol passava per una situació delicada, a causa dels deutes i la manca de capital. Tot i els maldecaps econòmics, l'herència paterna li permetia constar a la llista contributiva del 1838 de Barcelona com un important comerciant que pagava 2.040 rals de contribució.¹³⁹ Era una quota ben elevada que satisfien altres comerciants de gran rellevància, com ara Ignasi Girona, Marià Serra i Soler, Jaume Safont o Bartomeu Vidal i Nadal, per citar alguns dels homes de negocis més coneguts o que ja han estat estudiats, de forma més o menys completa, i, per tant, tenen ja una biografia.¹⁴⁰ Tanmateix, no ocupaven les primeres files entre els comerciants, car

136. L'escriptura notarial del 1868 diu que feia anys que no es podia llogar la fàbrica. El deute era de 99.951 rals, a part dels interessos impagats. AHCM, Ignasi PUIG, 1868, III, p. 1.651.

137. FERRER, *Les fàbriques...*, p. 28.

138. Expedient universitari a l'Arxiu de la Universitat de Barcelona.

139. IMHB, Fons, cadastre IX-12: «*Industria y comercio. Déficit de guerra de un diez por ciento sobre la anualidad del año 1838, exigido en mayo del año 1838 en adelante (1838-1839)*».

140. Sobre Girona, vegeu *Diccionari d'Història de Catalunya*, Barcelona: Edicions 62, 1992, p. 504-505, entrada de la família Girona, signada per Àngels Solà. Lluïsa PLA I TOLDRÀ, «Ignasi Girona i Targa (1781-1867): El fundador de la "Casa" Girona», a DA, La

Rafael Sabadell, Francesc Fontanellas o Miquel Elies pagaven més que ells, per sobre dels 4.000 rals.

Malgrat els maldecaps heretats, Ignasi mirava el futur amb esperança i sense por. Això es dedueix pel fet que el 1837 adquirí dos solars a Gràcia per construir-s'hi una casa, cosa que no havia fet mai el seu pare. Segurament era un regal que es feia un cop va resoldre els problemes derivats de la gestió de la fàbrica del Papiol.

Tot i la seva joventut, Ignasi Herp i Bovets ja tenia experiència mercantil en morir el seu pare i, segons els dos socis de la fàbrica del Papiol, havia posat de manifest que, malgrat la minoria d'edat, se li podia permetre administrar els béns paterns. Vilaseca va mencionar que havia mostrat saber portar la caixa de l'empresa, quan aquesta havia estat a càrrec del pare, i tenir un temperament conciliador, el qual va permetre resoldre les diferències amb el soci Peix.¹⁴¹

Les primeres decisions que va prendre respecte aquest negoci, segurament aconsellat almenys per dos dels marmessors paterns, Llogari Serra i Joan Buch, foren delicades. A part de trobar sortida als problemes que hi havia entre els socis a Herp, Peix i Cia., hagué de resoldre un plet presentat per Henry de Bergue. Aquesta situació de deutes i incerteses devia aconsellar al soci Vilaseca d'abandonar la societat el 1836, com ja s'ha explicat abans.

Segurament a causa dels problemes econòmics de la fàbrica i a les tensions entre els socis, no es van pagar dos telers comprats a Bergue, per la qual cosa l'apoderat de la firma parisina, Martin Ycher Rousillon, presentà una demanda contra Herp, Peix i Vilaseca. El nou de setembre de 1837 es va fallar a favor del fabricant de maquinària, obligant la societat d'Herp a pagar 10.300 francs per les màquines, equivalents a 9.785 pessetes o 3.369 lliures i 7 sous. A més, calia pagar les costes del judici i els interessos vençuts; tot plegat ascendia a 4.850 lliures, 17 sous i 11 diners. La societat

industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya. Homenatge a Jordi Nadal, Barcelona: Universitat de Barcelona, v. II, 1999, p. 736-748, i Àngels SOLÀ, «L'arrendament dels drets senyorials i la formació de la burgesia catalana de mitjan segle XIX», a DA, *Josep Fontana. Història i projecte social*, Barcelona: Crítica, 2004, p. 902. Sobre Safont, vegeu Rosa CONGOST, «La família Safont, el comte de Santa Coloma i la revolució liberal», *Recerques*, núm. 22 (1989), p. 83-92. Sobre Vidal, vegeu Àngels SOLÀ, «Producció, inversió i especulació en la gran burgesia barcelonina del segle XIX. El cas dels germans Vidal i Nadal», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* (Barcelona), núm. XIV (1996), p. 305-338.

141. ACA, *Reial Audiència, Tribunal de Comerç*, plet núm. 6.

Herp no va voler apel·lar la sentència i pagà el deute el 15 de gener de 1838, exigint, però, que se li tornés la capsa amb eines que Bergue s'havia quedat i havia lliurat al tribunal de justícia.¹⁴²

Desconec com es va resoldre la qüestió del deute de la firma amb els socis Peix i Herp, però es va fer amigablement, car els dos plets que aquests van cursar no van acabar en sentència. Segurament s'establiria un augment de capital per part de Peix i Herp, que van quedar com a únics socis de l'empresa cotonera i responsables dels deutes. Tanmateix, quan va concloure el temps establert per al funcionament de la societat, es va posar fi a la mateixa. Herp i Peix acordaren anunciar al *Guardia Nacional* la subhasta de la maquinària, admetent com a postura mínima el preu de 25.000 lliures en metàl·lic; si no les donava ningú, Herp se la quedaria pagant 12.500 lliures a Peix. I això fou el que va passar.

En aquest moment (1838), el parament consistia en deu màquines contínues de filar de 132 pues cadascuna, dues *mulejennies* de 240 i 330 fusos, respectivament, i 20 telers mecànics; la maquinària per a cardar el cotó i preparar el fil també era important: un batà espolsador, un altre de fer teles i vuit màquines de cardar; a més, hi havia «*sis telers volants de fusta per fer roba de 6 pams*» i un altre de senzill, també de fusta.¹⁴³ La filatura era important, car tenia 1.890 fusos (1.320 de contínua i 570 de *mulejenny*), però la fàbrica sobretot destaca per disposar de màquines molt noves, ja que es tracta de la primera fàbrica amb contínues de filar que s'ha documentat fins ara i, a més, les *mulejennies* tenien unes dimensions desconegudes fins llavors.

Herp allargà l'arrendament de la fàbrica del Papiol fins a l'u d'agost de 1841 i l'explojà tot sol.¹⁴⁴ Ignasi Herp i Bovets el 1840 creà i lliurà 29 lletres de canvi per un valor nominal de 105.150 pessetes, que el situen en la 63a posició entre el miler de persones que van participar en aquest mercat a Barcelona, segons la documentació dels corredors a l'abast.¹⁴⁵ La

142. AHPB, Francesc X. MARFÀ, 1838, f. 1-2.

143. AHPB, Joan PRATS, 1838, II, f. 83. Com he dit a la n. 2, el document també ha estat localitzat per Àlex Sánchez, la qual cosa fa anys li va permetre mencionar aquesta filatura com una de les modernes que existiren a Catalunya al final dels anys 1830 (SÁNCHEZ, «La era de la manufactura...», p. 109, n. 195).

144. AHPB, Joan PRATS, 1838, II, f. 83. Àlex Sánchez dona dades d'aquesta fàbrica en una publicació del 1989 (vegeu n. 2 d'aquest article).

145. Tota aquesta informació me l'ha proporcionat Lluís Castañeda, a qui agraeixo aquesta prova d'amistat.

mateixa font indica que comprà sis partides de cotó –tres procedents de Motril i tres de Nova Orleans– per un valor de 30.900 pessetes que empraria en la fàbrica de filats del Papiol.

El maig del mateix 1841, havia acordat la venda de la maquinària que tenia en aquesta fàbrica –la secció més substancial de la qual era la de filar, que tenia 3.295 fusos en total (1.320 de contínua i 1.975 de *mulejenny*)– pel preu de 18.000 duros (és a dir, 360.000 rals), operació que s’efectuaria en començar el mes d’agost. En aquesta data, havia de donar tota la maquinària i els estris a la societat formada per Joaquim Casulleras, comerciant de Barcelona; Anton Ferrer i Sagristà, fabricant de paper del Papiol, i Francesc Llubia, fabricant de teixits d’aquesta darrera població, de 23 anys d’edat, segurament fill de Procopi Llubia, que havia estat majordom de la primera, que l’explotarien a partir d’aquell moment. La maquinària que els va vendre està recollida al Quadre 10.

QUADRE 10

MAQUINÀRIA A LA FÀBRICA HERP DEL PAPIOL, 1841

- 1 «*velón*» o diable
- 8 cardes dobles amb la corresponent canal i aplegador
- 3 bancs de manuar continus de 26 caps
- 1 manuar de quatre jocs
- 3 metxeres en fi amb 272 pues
- 10 contínues amb mil tres-centes vint pues en total
- 6 «*munjennis*» amb mil nou-centes setanta-cinc pues
- 1 màquina de retòrcer de cent vint pues
- 2 maquetes de reunir
- 1 «*metchera en gros per engravació de 50 pues*»
- 12 aspis per «*moljenis*»
- 2 aspis dobles per a les contínues
- 1 aspi per a la màquina de retòrcer, també mecànic, però de fusta
- 6 telers volants de fusta per a fer roba de 6 pams
- etc.

Font: AHPB, Marià BARALLAT, 1841, f. 112-113.

Es venia una maquinària ben moderna que, des del 1838, s’havia incrementat amb quatre *mulejennies* d’uns 330 fusos cada una, més o menys (el 1838, només n’hi havia dues a la fàbrica, una de 330 fusos i l’altra de 240), però s’havia reduït la secció de tissatge, car els 20 telers s’havien quedat en

sis. Aquí finí la relació d'Herp amb el Papiol, però no amb l'activitat tèxtil, que continuà a la fàbrica que erigí a Abrera-Martorell. Es tractava d'una operació fabril i immobiliària, car Ignasi Herp pensava llogar part de l'edifici, com ho explicaré. Malauradament, no tinc dades de l'activitat que hi va portar a terme. És lògic pensar que es dedicà a la filatura de cotó, però també podria haver posat una fàbrica llanera, tenint en compte que els primers llogaters que va tenir en la part que arrendava treballaven en aquest sector tèxtil.

La venda de la maquinària del Papiol responia a una estratègia pensada per aquest membre de la família Herp establerta a Barcelona per a ser propietari d'un gran edifici fabril amb maquinària moderna. També el capital recuperat en la liquidació de Joan Herp i fills, devers el 1842, s'invertí en el nou projecte. Amb aquesta finalitat, el 1841, Vicenta Bros, propietària d'Abrera, li va establir dos molins de can Ciutadilla, propietat coneguda també amb el nom de can Bros, a la riba del Llobregat, per més de 25.000 lliures. Aquesta operació obligà Ignasi Herp i Bovets a endeutar-se.¹⁴⁶

Contractà els serveis del maquinista anglès Miguel de Bergue per a posar una roda hidràulica que s'importà d'Anglaterra i costà 1.306 pesos forts.¹⁴⁷ Les màquines de filar i els telers també devien ser dels més moderns, però en desconec les característiques. El 1843, una part de edifici l'ocupava Herp i l'altra la llogava. Per exemple, d'una banda, el 1843 arrendà 20 cavalls de força i un local a Josep Sagret, Josep Galí i Pere Couzinet;¹⁴⁸ de l'altra, el gener del 1844 llogà per cinc anys una quadra de 150 pams per 90 a la firma dels germans francesos Calaret, naturals i veïns de Caudies, per a posar telers que serien accionats per la força hidràulica de 10 cavalls, activa nit i dia i que tampoc parava el diumenge.¹⁴⁹ Tanmateix, el juny de 1844 encara feia obres a la fàbrica, per a les quals va prendre un préstec de 5.772 duros amb el 6% d'interès anual al comerciant Jaume

146. AHPB, Marià BARALLAT, 1841, I, f. 103-105; Arxiu Històric de la Ciutat de Terrassa (AHCT), *Notaries d'Esparreguera*, Gaspar MIRÓ, 1841. El juny del 1841, Francesc Benet i Guardiola li deixà 20.165 lliures mentre no cobrava els 18.000 duros que li havien de pagar per la compravenda de les màquines de la fàbrica del Papiol. Als pocs mesos, Herp pagava 2.600 lliures del préstec. AHPB, Marià BARALLAT, 1841, II, f. I.050.

147. AHPB, Ignasi CARNER, 5 juliol 1845.

148. Josep M. BENAUL, «Industrialització i energia hidràulica al riu Ripoll, 1750-1935», *Arraona* núm. 27 (2003), p. 93, n. 51.

149. AHPB, Ferran MORAGAS UBACH, 1844, f. 20.

Torrents i Serramalera, resident a l'Havana.¹⁵⁰ Per aquesta via començava a introduir-se el capital indià en algunes fàbriques llobregatines.

Les bones perspectives del negoci aviat van esvaïr-se, perquè el 1844 hi hagué un gran incendi que va fer malbé l'edifici i la roda, la qual cosa obligà Herp a fer suspensió de pagaments. El juliol del 1845, una junta de creditors acceptà que prenguéssim un crèdit de 6.000 pesos forts al 6 per cent per a pagar el deute pendent amb Bergue i reedificar l'edifici. El tècnic no acceptà la concòrdia entre Herp i els altres creditors, al·legant que encara s'havien de pagar els drets de duanes per la importació de la roda hidràulica d'Anglaterra; però, tanmateix, el pagament, Herp el faria en sis anys.¹⁵¹ Per sortir d'aquesta situació, Herp va haver d'endeutar-se més. Al principi d'agost del 1845, el seu cosí Josep Herp i Parera li deixava 6.000 duros per afrontar la reedificació de la fàbrica.¹⁵²

Les obres de reconstrucció quedarien llestes abans del 1848, però no sé si aquest cop Herp va arribar a fer anar la fàbrica a compte seu. A part dels diners per a reconstruir l'edifici i equipar-lo amb les màquines, havia de disposar de capital per a reiniciar l'activitat fabril i sembla que no tenia tant diner ni crèdit. Segurament per això, el 1848, va arrendar la fàbrica pel temps de dos anys a la important firma cotonera Güell, Ramis i Cia., que s'havia constituït feia poc.¹⁵³ Segons l'escriptura de la societat, signada el deu de juny d'aquell any, aquesta es dedicaria a la filatura del cotó i a la confecció de panes; la societat tenia ja construïda una fàbrica pròpia a Sants amb «*dos màquines de vapor de 80 caballos*» i 16.568 fusos, als quals calia agregar els 3.270 que la firma tenia a Martorell.¹⁵⁴ El 1852, aquesta firma mantenia encara l'activitat a Martorell, com pot veure's al Quadre 11.

150. AHCB, Francesc X. MOREU, 1844, 21 juny.

151. AHPB, Ignasi CARNER, 1845, f. 43.

152. AHPB, Ignasi CARNER, 1845, f. 49.

153. Joan MASATS, *Història de la indústria tèxtil a Castellbell i El Vilar*, Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 1997, p. 36 i 39; AHPB, Joan Manuel PLANAS I COMPTE, 14 octubre 1848. És incorrecta l'explicació que el senyor Masats dona de la marxa de Martorell de la firma fabril que encapçalava Joan Güell. Com ho provo, el 1848 ja existia la fàbrica de Sants.

154. AHPB, Joan Manuel PLANAS I COMPTE, 1848, f. 164. El 1850, era una de les tres societats cotoneres més grans de Catalunya, superada per l'Espanya Industrial, que tenia 150 cavalls de vapor, 20.596 fusos i 500 telers mecànics. GRAELL, *Historia del Fomento...*, p. 456-6 i 488. La comparació d'aquestes dues raons socials amb les grans fàbriques hidràul-

QUADRE 11

LES FÀBRQUES COTONERES DE MARTORELL, 1852

	Fusos	Contribució, en rals
Jaume Vallès	–	468
Joan Mercader	2.680	328
Joan Canadell	–	186
Joan Güell i Cia.	9.592	–

Font: *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona*, suplement del 20 d'abril.

L'incendi no espantà Herp, que decidí aprofitar la necessitat de fer obres i segurament de posar noves màquines per a eixamplar el canal de la fàbrica que compartia amb el o els molins de Josep Elies i Tardà, que havia heretat del seu oncle, el comerciant Miquel Elies, que s'havia instal·lat a Barcelona. El canal, d'onze pams d'amplada, passaria a tenir-ne 40.¹⁵⁵ Elies era un pagès de mas ric, però que no disposava de diners en metàl·lic per a afrontar la despesa que les obres d'ampliació del canal requerien –compra de terrenys a un veí i pagament de l'excavació a fer– i, per això, establí un conveni amb Herp el 1850. La compra del sòl necessari anà a nom dels dos, però la pagà Herp, que també sufragà les obres, a canvi que Elies li cedís tot l'ús del cabal d'aigua que acabades les obres portaria el canal.¹⁵⁶ En aquest moment, potser també va construir uns habitatges per als obrers que consten entre els immobles que va vendre el 1858, com es veurà ben aviat.

La firma Güell, Ramis i Cia. va renovar el contracte d'arrendament per uns anys més, car hi consta radicada el 1852 amb 9.592 fusos, segons es veu al Quadre 11. Dos anys després, va rescindir el contracte.¹⁵⁷

Herp no va poder complir amb els acords establerts el 1845 amb la junta de creditors i sembla que el 1851 va necessitar demanar un altre crèdit. Aquesta és la transacció obscura signada pel seu cosí Ignasi amb Miralles a què m'he referit abans, per valor de 10.300 lliures, les quals s'havien de

liques pot extreure's del Quadre 6. Vegeu també el quadre de les principals fàbriques de Catalunya el 1850, elaborat per Gràcia Dorel-Ferré amb la mateixa font que he emprat jo (DOREL, *Les colònies industrials...*, p. 152-153).

155. AHPB, Ramon TORRAS, 1850, f. 344.

156. AHPB, Ramon TORRAS, 1850, f. 344.

157. AHPB, Ignasi CARNER, 1854, f. 190.

tornar el desembre del 1857.¹⁵⁸ La situació d'Herp continuaria essent crítica, car l'abril del 1854 hagué de signar un nou conveni amb els creditors que l'obligava a pagar 25.132 rals en sis anys. Desocupada la fàbrica, aquesta junta, el 1854, la van arrendar a la firma Roca, Llubià i Cia. per sis anys al preu de 5.500 lliures anuals. L'arrendament comprenia els baixos, el primer i el segon pis i la casa contigua a la fàbrica, on vivien els treballadors, a més de la força hidràulica per fer anar 3.332 fusos de selfactina i 3.774 fusos de contínua de filar, una màquina de parar i una altra de triturar branques tintòries. El contracte contemplava la possibilitat de cedir part de la força al senyor Claramunda per moure 4.000 fusos de selfactina i uns altres 2.000 de contínues.¹⁵⁹

Incapaç de sortir de l'atzucac econòmic en què vivia des de feia anys, Ignasi Herp, finalment, el 1858, va vendre la fàbrica al fabricant igualadí Miquel Catarineu amb els edificis annexos dels batans i les oficines, el tros del canal i el desguàs, una casa amb un hort i uns habitatges de baixos i pis per als treballadors, per 187.500 rals.¹⁶⁰ De moment, l'edifici, el continuà ocupant la firma de Roca, Llubià i Cia., fins que conclogués el termini de l'arrendament signat el 1854, però aquest no s'arribà a complir, perquè la fàbrica es va cremar als dos mesos d'haver-la comprat Catarineu. Tanmateix, aquesta és una història que no s'ha de tractar en aquest treball.¹⁶¹

Només conec l'existència d'un fill d'aquest Herp. Ignasi Herp Mirambell va néixer a Martorell el 1854, cursà la carrera de Lleis a la Universitat de Barcelona i esdevingué advocat.¹⁶²

Desconec els avatars econòmics d'Ignasi Herp i Bovets posteriors a la venda de l'edifici fabril de Martorell. Fossin els que fossin, serien un capí-

158. AHCM, Francesc MAS, 1851, f. 315.

159. MASATS, *Història de la indústria tèxtil...*, p. 39. A causa de no tractar-se d'una fàbrica radicada en el poble en què ell centra el seu estudi, la informació sobre els «administradors» de la fàbrica d'Ignasi Herp queda una mica confusa. Pere PASCUAL, *Els Torelló. Una família igualadina d'avocats i propietaris. I. Liberalisme, conservadorisme i canvi econòmic i social (1820-1930)*, Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajoana, 2000, p. 75. El contracte d'arrendament, a AHPB, Ignasi CARNER, 1854, f. 198.

160. AHPB, Josep SOLER I PLA, 1858, f. 269.

161. Poden seguir-se'n alguns avatars al llibre de PASCUAL, *Els Torelló...*, p. 75.

162. Dades del seu expedient universitari. Arxiu de la Universitat de Barcelona (AUB). Va obtenir el títol el 1884; l'any 1897, vivia al carrer de Canuda. *Lista de los abogados del colegio de Barcelona de 1896 a 1897*, Barcelona: Imprenta Enrich.

tol de la seva biografia que segurament ja no afegiria res de nou important al que ja sabem de la trajectòria familiar, en què repetides vegades es veu els seus membres tenint fàbriques fora del seu lloc de residència, perquè no havien pogut arrendar un salt d'aigua a Manresa, que era una de les característiques que definien la burgesia empresarial manresana.¹⁶³

A manera de conclusió

Aquesta història que ha resseguit les activitats econòmiques efectuades per tres generacions de la família Herp, sintetitzades al Quadre 12, serveix per a mostrar una sèrie d'elements presents, no sempre plegats, òbviament, en moltes de les carreres empresarials desenvolupades en el període que transcorre del 1800 als anys 1860, quan aquelles estaven marcades per l'interès en la indústria cotonera. En els següents paràgrafs compilo algunes d'aquestes característiques que presenten les trajectòries dels Herp i, de vegades, les d'alguns dels seus socis.

– En primer lloc, la combinació de negocis de vell estil –com ara l'arrendament de drets senyoriais i els préstecs– amb els nous –la filatura mecànica del cotó– a mans dels negociants dels anys 1800-1820, com a mínim. Tant Joan Herp i Pinosa com els seus fills i també Joan Vilaseca demostren aquesta conjunció d'activitats.

– En segon, la set per aconseguir salts d'aigua per a fer anar les màquines de filar. En el cas dels Herp, aquesta es percep des del 1815; en els de Josep Pons i Enrich, Manuel Balet i Bellver i de Josep Fabrè i Cia., es copen des de mitjan anys 1840, un cop finalitzada la guerra carlina i un cop desapareix la prohibició d'exportar màquines tèxtils d'Anglaterra, encara que la demanda d'espai industrial a la fàbrica del pont de Navarcles data d'uns anys posteriors. En els tres darrers casos, la seva instal·lació en aquest edifici va ser transitòria mentre no van trobar altres localitzacions, algunes de la seva propietat, que els fossin més favorables.

– En tercer, la modernització de la maquinària tèxtil a partir dels anys 1830 amb l'aparició de les màquines de filar de nova generació (selfactines i contínues de filar) de ferro i proveïdes de molts més fusos que les *waterframes* i les *mulejennies* dels anys 1800-1830, que ara comptaven amb més fusos, i l'adopció del teler mecànic. Eren unes filadores, integrades en un

163. Vegeu el meu llibre *Aigua, indústria...*, p. 99 i 237.

QUADRE 12

LES ACTIVITATS LLANERA I COTONERA DE TRES GENERACIONS DE LA FAMÍLIA HERP

Activitats industrials de Joan Herp i Pinosa (†1820)	Activitats industrials de Josep Herp i Rallat (†1833)	Activitats industrials d'Ignasi Herp i Rallat (†1835)	Activitats industrials de Josep Herp i Parera (†1866)	Activitats industrials d'Ignasi Herp i Bovets
Joan Herp i fills 1818-fins la seva mort: filatura de cotó a Súria	Joan Herp i fills 1818-1826?: filatura de cotó a Súria 1825-fins la seva mort: teixits de llana al pont de Navarcles	Joan Herp i fills 1818-1826?: filatura de cotó a Súria 1825-fins la seva mort: teixits de llana al pont de Navarcles	Joan Herp i fills, fins al 1842, aprox. filatura i teixits de llana al pont de Navarcles	Joan Herp i fills, fins al 1842, aprox. filatura i teixits de llana al pont de Navarcles
		1819-1829: filatura de cotó a Cardona amb altres socis		
		1832-fins la seva mort: Herp, Peix i Vilaseca, filatura i tissatge de cotó al Papiol		Fins a 1838: Herp, Peix i Vilaseca, filatura i tissatge de cotó al Papiol
			1842-1851: Josep Herp i Cia., filatura i tissatge de llana al pont de Navarcles	1838-1841: filatura i tissatge de cotó al Papiol, tot sol
			1845-1859: Herp, Subirà i Cia., filatura i tissatge de cotó al pont de Navarcles	1841-1858?: fàbrica a Martorell

Fonts: diverses escriptures notarials ja esmentades a les notes d'aquest article.

sistema de filar amb màquines de preparació també amb més fusos que les anteriors, que requerien una força superior als simples vogis accionats amb una o dues cavalleries. Aquestes màquines es troben a les fàbriques d'Ignasi Herp al Papiol, la d'Herp, Subirà i Cia. al pont de Navarcles (i, poc després, en la d'Herp, Balet, Subirà i Cia.) i en la de Josep Fabrè i Cia. a Manresa, el 1840, i després al pont de Navarcles.

– En quart, com la cobejança de control dels salts d'aigua i els espais fabrils amb força hidràulica generà, si no sempre almenys sovint, el negoci d'arrendar-los a altres fabricants. Josep Herp i Parera ho va fer des dels anys 1840 a la fàbrica del pont de Navarcles. Ignasi Herp i Bovets ho va fer a Martorell. Era una pràctica en la qual els fabricants cotoners manresans van excel·lir d'una manera especial.¹⁶⁴

– En cinquè, que almenys en alguns casos els fabricants cotoners de mitjana edat no tenien patrimoni immobiliari. S'ha vist en la trajectòria d'Ignasi Herp i Rallat, mort el 1835, que s'embranchà en la fàbrica cotonera del Papiol.

– En sisè, l'emigració de comerciants manresans vers Barcelona. Ignasi Herp i Rallat és un cas evident, que acompanyà els de Joaquim Peix i Quer i Joan Vilaseca i Camó, que també he tractat en aquest article. Es van sumar a altres exemples també citats, com ara el d'Ignasi Parera i Oms, Lluís Pons i Enrich, Andreu Subirà i Parera, Manuel Balet i Enrich, i Llogari Serra i Farreras i el seu germà Josep, aquests dos estudiats fa anys per Ramon Vila.¹⁶⁵

– En setè lloc, entrebancs de diferent tipus semblen prou habituals en les empreses fabrils, siguin els plets entre els socis, les fallides, els préssecs difícils de tornar, l'incendi dels immobles o la mort prematura. Aquesta colla d'infortunis ajuden a explicar la curta vida de moltes d'elles, entre les quals hi ha els casos, segons s'ha vist, de Cruells i Cia., Joan Traveria i Cia., Herp Peix i Vilaseca, Ignasi Herp i Bovets, Josep Herp i Parera i Joan Vilaseca i Camó, que han desfilat en aquestes planes.

– En vuitè lloc, la importància del capital comercial en la creació de fàbriques.

– En novè lloc, l'origen de molts professionals liberals de mitjan segle XIX estava ancorat en el món industrial i manufacturer. Les dues branques dels fabricants de cognom Herp acabaren produint advocats, fins i tot en el cas d'un hereu.

164. SOLÀ, *Aigua, indústria...*, p. 223-224.

165. VILA I DESPUJOL, *Una família burgesa...*

BIBLIOGRAFIA

- ALBAREDA, Joaquim, *La industrialització a la plana de Vic*, Vic: Publicacions del Patronat d'Estudis Ausonencs, 1981.
- ALBAREDA, Joaquim; SURINYACH, Miquel, *La industrialització de Manlleu*, Manlleu: Museu de Manlleu, 1985.
- BALLBÉ, Miquel, *El Pont de Vilomara i Rocafort. Aspectes històrics*, Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 1998.
- BENET, Albert, «Sallent», a Llorenç FERRER (coord.), *Història de les comarques de Catalunya. Bages*, Manresa: Edicions Selectes Parcir, 1988, v. 2.
- BENET, Albert, «La industrialització d'un poble de la Catalunya central: Sallent (1750-1808)», a *II Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Barcelona: Departament d'Història Moderna de la Universitat de Barcelona, 1988.
- BENET, Albert, «Un exemple d'arqueologia industrial: la fàbrica vella de Sallent», *Dovella* (Manresa), núm. 29 (1988).
- BENAU, Josep M., «Notes sobre la industrialització de Sabadell (1780-1898)», *Arraona*, núm. 2 (1981).
- BENAU, Josep M., *et alii*, *Industrialització de Terrassa*, Terrassa: Ajuntament de Terrassa, 1987.
- BENAU, Josep M., «Industrialització i energia hidràulica al riu Ripoll, 1750-1935», *Arraona* núm. 27 (2003).
- CABANA, Francesc, *Fàbriques i empresaris. Els protagonistes de la revolució industrial a Catalunya*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992-1994, 4 v.
- COSTA, Francesc, *Mataró Liberal, 1820-1856. La ciutat dels burgesos i els proletaris*, Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana, 1985.
- DOREL-FERRÉ, Gràcia, *Les colònies industrials a Catalunya. El cas de la colònia Sedó*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992 (text original en francès, 1992).
- DOREL-FERRÉ, Gràcia, «Los orígenes del capital industrial catalán: el ejemplo de la familia Puig de Vilanova i la Geltrú», *Revista de Historia Industrial* (Barcelona), 8 (1995).
- FERRER, Llorenç, «Josep Pons i Enrich, industrial manresà fundador de la colònia Pons de Puig-reig», *Dovella* (Manresa), núm. 15 (1985).

- FERRER, Llorenç, *Les fàbriques de riu de Navarques*, Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 1994.
- FERRER, Llorenç, «Les primeres fàbriques i els primers fabricants a la Catalunya Central», a Albert CARRERAS, Pere PASCUAL, David REHER, Carles SUDRIÀ (eds.), *La industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya*, Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, 1999 (Col·lecció "Homenatges"; núm. 17: Homenatge a Jordi Nadal).
- GARCIA BALANÀ, Albert, *La fabricació de la fàbrica. Treball i política a la Catalunya cotonera (1784-1884)*, tesi doctoral inèdita presentada a l'Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives, Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, setembre 2001.
- GRAELL, Guillermo, *Historia del Fomento de la Producción Nacional*, Barcelona, s. d.
- IZARD, Miquel, *La revolución industrial en España: expansión de la industria algodonera catalana, 1832-1861*, Mérida (Venezuela): Universidad de los Andes, 1965.
- MALUQUER, Jordi, «La estructura del sector algodonero en Cataluña durante la primera etapa de la industrialización (1832-1861)», *Hacienda Pública Española*, núm. 32 (1976).
- MALUQUER, Jordi, «La revolució industrial a Catalunya», *L'Avenç*, núm. 73 (1984).
- MALUQUER, Jordi, «La gran transformació. Industrialització i modernització a la Catalunya del segle XIX», a *Història econòmica de la Catalunya Contemporània. S. XIX. La formació d'una societat industrial*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1994, v. I.
- MASATS I LLOVER, Joan, «Castellbell i el Vilar», a Llorenç FERRER (coord.), *Història de les Comarques de Catalunya. Bages*, Manresa: Edicions Selectes Parcir, 1986, v. I.
- MASATS I LLOVER, Joan, *Història de la indústria tèxtil a Castellbell i El Vilar*, Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 1997.
- MOREU REY, Enric, «Una dinastia d'industrials. Els Rosal de Berga», a *Homenatge a Jaume Vicens Vives*, Barcelona: Facultat de Filosofia i Lletres, 1967.
- MUSET I PONS, Assumpta, *Una empresa sedera catalana del segle XVIII. Ignasi Parera i Cia. de Manresa*, Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 2001.
- NADAL I FARRERAS, Joaquim, «La industrialització al Gironès: l'exemple de Salt», *Recerques* (Barcelona), núm. 6 (1976).
- NADAL, Jordi, *El fracaso de la revolución industrial en España, 1814-1914*, Barcelona: Ariel, 1975.
- NADAL, Jordi, «Los Bonaplata, tres generaciones de industriales catalanes en la España del siglo XIX», *Revista de Historia Económica*, núm. 1 (1983).
- NADAL, Jordi, «La indústria cotonera», a *Història econòmica de la Catalunya Contemporània. S. XIX. Indústria, transports i finances*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991, v. 3.
- NADAL, Jordi, «Una empresa algodonera catalana. La fàbrica de La Rambla, de Vila-

- nova, 1841-1861», a Moler, *tejer y fundir. Estudios de historia industrial*, Barcelona: Ariel, 1992, p. 211-240 (primerament, publicat el 1970 i, també, el 1974).
- NADAL, Jordi, *Josep Bonaplata: capdaventer del primer "vapor" barceloní*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1997.
- NADAL, Jordi; MALUQUER, Jordi, *Catalunya, la fàbrica d'Espanya. Un segle d'industrialització catalana, 1833-1936*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1985.
- OLIVA, Benet, *Els orígens de la primera industrialització del rerepaís. Un cas emblemàtic: Vilassar i el capital comercial barceloní (1828-1875)*, Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana, 1999.
- OLIVERAS, Josep, *Desenvolupament industrial i evolució urbana a Manresa (1800-1870)*, Manresa: Caixa d'Estalvis de Manresa, 1985.
- PASCUAL DOMÈNECH, Pere, *Els Torelló. Una família igualadina d'advocats i propietaris. I. Liberalisme, conservadorisme i canvi econòmic i social (1820-1930)*, Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana, 2000.
- Personalidades eminentes de la industria textil española*, Barcelona: [Industria Textil Española,] 1952.
- PLANES I BALL, Josep Albert, *Teixir i traginar. De la manufactura tradicional a la perifertització industrial. El Lluçanès (Segles XVIII-XIXI)*, Prats de Lluçanès: Centre d'Estudis del Lluçanès, 1997.
- SÁNCHEZ, Àlex, «La era de la manufactura algodonera en Barcelona, 1736-1839», *Estudios de Historia Social* (Madrid), núm. 48-49 (1989).
- SÁNCHEZ, Àlex, *Protecció, ordre i llibertat. El pensament i la política econòmica de la Comissió de Fàbriques de Barcelona (1820-1840)*, Barcelona: Diputació de Barcelona i Editorial Altafulla, 1990.
- SÁNCHEZ, Àlex, «Les berguedanes i les primeres màquines de filar», a Jordi MALUQUER DE MOTES, *Tècnics i tecnologia en el desenvolupament de la Catalunya contemporània*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2000.
- SÁNCHEZ, Àlex, «*¡Hubiese querido el cielo que no anoheciera jamás!* El proceso de disolución de la sociedad Bonaplata, Vilaregut, Rull y Cia. (1835-1838)», a Albert CARRERAS, Pere PASCUAL, David REHER, Carles SUDRIÀ (eds.), *La industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya*, Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, 1999 (Col·lecció "Homenatges", núm. 17: Homenatge a Jordi Nadal), v. II.
- SAURÍ, Manuel; MATAS, José, *Guía general de Barcelona*, Barcelona, 1849.
- SERRA, ROSA; VILADES, Ramon, *La colònia Pons de Puig-reig*, Berga: Llibres de l'Àmbit, 1987.
- SOLÀ I MONTSERRAT, Roser, *Joan Vilaregut, industrial i progressista (Barcelona, 1800-1854)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001.
- SOLÀ PARERA, Àngels, «Indústria tèxtil, màquines i fàbriques a Berga», *L'Erol* (Berga), núm. 47 (1995).
- SOLÀ PARERA, Àngels, «Entre teixits, màquines i llibres. Notes sobre la família

- Soler originària de Cercs», *Quaderns de l'Àmbit de Recerques del Berguedà* (Berga), núm. 3 (1997).
- SOLÀ PARERA, Àngels, «Màquines tèxtils i lexicografia en la història de la llengua catalana. Notes entorn de la denominació de les primeres màquines de filar cotó a Catalunya (1786-1860)», a Dolors FONT (cur.), *Aspectes de la llengua catalana al Bages. Miscel·lània d'Estudis Bagecs* (Manresa), núm. 10 (1997).
- SOLÀ PARERA, Àngels, «Presentació», a Benet OLIVA, *Els orígens de la primera industrialització del reperaís. Un cas emblemàtic: Vilassar i el capital comercial barceloní (1828-1875)*, Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana, 1999.
- SOLÀ PARERA, Àngels, «Filar amb berguedanes. Mite i realitat d'una màquina de filar cotó», a Lluís VIRÓS (cur.), *La indústria tèxtil. Actes de les V Jornades d'Arqueologia Industrial de Catalunya. Manresa, 26, 27 i 28 d'octubre de 2000*, Barcelona: ed. Enginyers Industrials de Catalunya i Marcombo, S. A., 2002.
- SOLÀ PARERA, Àngels, *Aigua, indústria i fabricants a Manresa (1769-1860)*, Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 2004.
- SOLER, Raimon, «Comerciants i fabricants. Una reflexió sobre l'origen comercial del capital industrial: el cas de Vilanova i La Geltrú», *Recerques* (Barcelona), núm. 36 (1998).
- SOLER, Raimon, «*"Dios quiera que salgamos de una vez de tan desgraciado negocio"*. L'adquisició de maquinària de la fàbrica de la Rambla: un episodi de la difusió de tecnologia tèxtil (1833-1840)», a Albert CARRERAS, Pere PASCUAL, David REHER, Carles SUDRIÀ (eds.), *La industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya*, Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, 1999 (Col·lecció "Homenatges"; núm. 17: Homenatge a Jordi Nadal), v. II.
- SUADES, Jordi, *Història gràfica de Sant Vicenç de Castellet, 1890-1936*, Sant Vicenç de Castellet: Jordi Suades ed., 1996.
- TORRAS I RIBÉ, Josep M., *La revolució industrial a la comarca d'Anoia*, Barcelona: Rafael Dalmau, 1979.
- THOMSON, James, *Els orígens de la industrialització a Catalunya. El cotó a Barcelona, 1728-1832*, Barcelona: Edicions 62, 1994 (ed. anglesa: 1992).
- THOMSON, James, «Olot, Barcelona and Ávila and the introduction of the Arkwright technology to Catalonia», *Revista de Historia Económica*, núm. 2 (any XXI, primavera-estiu 2003).
- VICENS VIVES, Jaume, «Coyuntura econòmica y reformismo burgués», *Estudios de Historia Moderna* (Barcelona), IV (1954).
- VILA I DESPUJOL, Ramon, *Una família burgesa manresana en la Catalunya del segle XIX: els germans Serra Farreras (1797-1877)*, Manresa: Caixa de Manresa, 1988.
- VIRÓS I PUJOLÀ, Lluís, «Sant Vicenç de Castellet, un model d'industrialització sobtada (1850-1936)», a XXXIV *Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos. Sant Vicenç de Castellet (Bages), 20-21 d'octubre 2001. Acta, ponències i comunicacions*, Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 2002.

NOTES BIBLIOGRÀFIQUES

ADROER I PELLICER, M. Àngels; SERNA I COBA, Erika; SOLER I SIMON, Santi, *Catàleg dels protocols del districte de Figueres (II)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2004, 494 p. (Inventari d'Arxius Notarials de Catalunya; 28).

Amb el número 25 de la mateixa col·lecció d'instruments de descripció de la Fundació Noguera, l'any 2001 veié la llum el primer volum d'inventari dels protocols del districte de Figueres, que calgué presentar de manera separada atesa la gran quantitat de registres conservats. Ara, escolats tot just tres anys d'aquella edició, ha aparegut el segon i últim volum. Elaborat igualment per la directora de l'Arxiu Històric Comarcal de Figueres, Erika Serna, juntament amb els arxivers gironins M. Àngels Adroer i Santi Soler, aplega els protocols de les dinou localitats que restaven, presentades per ordre alfabètic, del conjunt total de les vint-i-set que configuren el districte. D'aquesta manera, les notaries descrites en aquest segon volum són les de Garriguella, la Jonquera, Lladó, Llançà, Llers, Maçanet de Cabrenys, Mollet de Peralada, Navata, Pau, Peralada, Roses, Sant Climent Sescebes-Espolla, Sant Llorenç de la Muga, Sant Miquel de Fluvià, Sant Pere Pescador, Sant Quirze de Colera, Siurana d'Empordà, Vilabertran i Vilanant. Tal com ja sabem, aquest fons notarial, igual que el d'altres llocs, està avui dividit. Així, la part més antiga, anterior a l'any 1800, es troba a l'Arxiu Històric [Provincial] de Girona, on es diposità el 1952 provinent de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i, abans, de Viladrau, on havia romàs durant la darrera Guerra Civil espanyola. D'altra banda, els fons més moderns, posteriors al 1800, es troben a l'Arxiu Històric Comarcal de Figueres. Com és usual, en el capítol introductori, després d'una breu presentació global del fons que es descriu, s'estudia de manera succinta l'evolució de cadascuna de les notaries descrites, des de la seva gènesi, amb una atenció especial a la de Peralada, atesa la significació històrica de la localitat, i amb abundant aportació de documentació original. L'inventari abraça un total de 3.434 volums, amb un ampli ventall cronològic i amb documentació des de la baixa edat mitjana. Cal remarcar, en tot cas, el fons de la mateixa Peralada,

amb sèries de registres que s'inicien a la segona meitat del segle XIII (1284) i mantenen una elevada continuïtat. Dins de cadascuna de les poblacions, els registres s'agrupen per notaris, els quals segueixen òbviament un ordre cronològic, d'acord amb la metodologia pròpia de la col·lecció. Clou el volum un primer índex alfabètic de notaris del districte i un segon geogràfic de poblacions i cronològic de notaris.

BAIG I ALEU, Marià, «La vila de Terrades i la seva antiga notaria: Església, territori i propietat», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* (Figueres), 35 (2002), p. 141-197.

Autor de treballs anteriors sobre la institució notarial gironina, Marià Baig presenta en aquest article l'estudi de l'avui desapareguda notaria de Terrades, que existí del segle XIII fins al XVIII i de la qual malauradament no s'ha conservat ni un sol registre notarial, malgrat la riquesa en aquest aspecte d'altres localitats empordaneses, com ara Castelló d'Empúries o Peralada. Però, alhora, el treball pretén esdevenir una primera baula en la línia de reconstruir la història d'aquest municipi de l'Alt Empordà, que no compta amb cap monografia local. Per això, en primer lloc, l'autor presenta un seguit d'informacions descriptives, unes ja editades i unes altres d'inèdites d'arxius públics i patrimonials, sobre les principals etapes de la vila, des dels seus primers esments al final del segle X fins a l'edat moderna, bo i remarcant la qüestió de la senyoria del terme i les seves relacions amb els castells veïns de Buadella i Palau Surroca. Tot seguit, se centra en l'església de Santa Cecília i en la notaria de la vila, amb l'explicació de les circumstàncies i del contingut dels tres inventaris que elaborà al començament del segle XVII el diaca de Sant Llorenç de la Muga Jordi Gibernau, amb el sumari de totes les escriptures notariales que tenien o bé podien tenir alguna relació amb propietats esclesiàstiques, un per al segle XIV, un altre per al XV i un tercer per al XVI. I, després d'un capítol dedicat a la Salvetat del Sant Sepulcre, en el darrer analitza el procés judicial del segle XIX, mitjançant el qual es féu pública la desaparició de la notaria de Terrades, que tingué lloc al final del segle XVIII arran de la Guerra Gran. Finalment, en l'apèndix documental edita els tres inventaris del segle XVII suara comentats.

BLANCO DE LA LAMA, Joan, «Masos i masos grassos a la Vall d'Amer (segles XIV-XVI)», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* (Girona), XLIII (2002), p. 29-105.

Complet estudi sobre els masos en una terra en què aquestes explotacions agràries, generalment de tipus dispers i dedicades al policultiu, han jugat un paper ben transcendent. De fet, el treball es concreta en l'evolució de l'extensió territorial dels masos a la vall d'Amer en el decurs dels segles XIV-XVI, i això a partir de l'anàlisi de quatre capbreus de l'abat del monestir de Santa Maria d'Amer, iniciats en els anys 1392, 1442, 1503 i 1567 i conservats avui a l'Arxiu Diocesà de Girona, a més d'altres protocols notariais de l'Arxiu Històric de Girona i dels fons monacals de l'Arxiu Reial de Barcelona. L'autor centra la seva anàlisi en una mostra de setze masos que apareixen a tots els capbreus de manera continuada, amb la qual cosa s'estalvia problemes metodològics. En primer lloc, Joan Blanco presenta l'estructura i el contingut dels capbreus forniment del seu estudi, de base força similar. Després, analitza la vall d'Amer als segles XIV-XVI, el principal senyor jurisdiccional de la qual era el monestir de Santa Maria, un cop retirats del domini feudal de la zona els senyors d'Hostoles, al començament del segle XIII, bo i fent incidència en la crisi baixmedieval, l'evolució de la població i l'abandonament dels masos. En darrer terme, en la part central de l'article, estudia, d'una banda, els masos de la vall, amb els noms dels tipus de parcel·les, l'estructura de la propietat, l'extensió dels conreus i la tipologia dels masos; i, de l'altra, la seva extensió, el seu creixement i la seva evolució. Una extensa bibliografia, un mapa de la zona estudiada i uns complets apèndixs amb esquemes, quadres i gràfics estadístics clouen aquest treball, imprescindible per a l'anàlisi dels masos a la Girona baixmedieval.

CASES I LOSCOS, Lluïsa; PAGAROLAS I SABATÉ, Laureà, «Sobre la institució notarial a Catalunya. Qüestionament a la *Norma per a l'elaboració del quadre de classificació dels fons notariais*», *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística* (Barcelona), 19 (2002), p. 73-87.

L'any 1997, el Servei d'Arxius de la Generalitat de Catalunya féu públic, en la línia que li és pròpia de promulgació de textos normatius i tècnics, el redactat definitiu d'una *Norma* sobre l'elaboració del quadre de classificació dels fons notariais, que havia d'ésser d'aplicació als arxius

catalans amb fons d'aquest tipus. L'objectiu que es proposen els autors d'aquest article no és altre que aportar un seguit de reflexions i raonaments sobre la institució notarial a Catalunya, que, de fet, qüestionen i posen en entredit l'esmentada normativa. Després d'una breu introducció, s'argumenta de manera raonada i es rebut cadascun dels quatre punts fonamentals del text oficial. Així, en primer lloc, s'afirma que la classificació dels fons s'ha de centrar bàsicament en la figura del notari, que és el veritable productor de la documentació, i no en la notaria, dotada a la *Norma* d'una entitat i una personalitat jurídica excessiva. Després, es refuta l'equiparació que la *Norma* fa del notariat reial i la notaria, que situa al mateix nivell jeràrquic, alhora que es desaconsella la utilització de l'autoritat del notari per afrontar el tractament arxivístic de la producció documental. En tercer lloc, es proporcionen aclariments sobre les figures dels notaris regents i els notaris substituïts, emprades igualment a la *Norma* de manera que porten a confusió. I, finalment, es reflexiona sobre la proposta de classificació de la mateixa producció documental i dels diferents tipus de llibres.

COLL FONT, M. Carme, «Els signes i les subscripcions dels notaris mallorquins al segle XIII», *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics* (Palma), 13 (2003), p. 37-62.

Coneixem prou bé la significació i la transcendència del *signum* notarial, sempre personal i intransferible, com a element validador dels documents i, al capdavant, com a essència de la prerrogativa bàsica de la qual està dotat el notari dins el nostre sistema notarial llatí, la coneguda com a fe pública, és a dir, l'autoritat conferida pel poder i de la qual està investit per a l'exercici del seu ministeri. En aquest precís article, l'autora publica un catàleg dels *signum* dels notaris de Mallorca del segle XIII. Després de presentar l'estat de la qüestió sobre edició de signes notariais en l'àmbit de la Corona d'Aragó i d'analitzar el valor jurídic d'aquestes subscripcions, estudia breument els signes, que han estat extrets bàsicament de cartes o pergamins originals dels arxius Capitular i del Regne de Mallorca i de diferents seccions de l'Archivo Histórico Nacional de Madrid, bo i detallant-ne els trets més generals i característics. Després de la relació bibliogràfica, al primer apèndix trobem el catàleg de signes d'una vuitantena de notaris mallorquins de la tretzena centúria, fidelment reproduïts i ordenats amb un criteri alfabètic de cognoms, i, en el segon, el punt final de les mateixes subscripcions, un element més d'informació sobre l'originalitat del document.

CRUZ PASCAL, M.ª Paloma, «Los escribanos de Murcia en la Baja Edad Media. Notas para su estudio», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), 25 (2003-2004), p. 813-829.

Estudi sobre la institució notarial castellana, concretament del regne de Múrcia, la reglamentació del qual l'autora d'aquest precís article, becària de la Universitat d'aquesta capital, arrela en el privilegi de formació del consell de la ciutat atorgat pel monarca Alfons X el Savi el 1266. Després de fer un breu repàs sobre l'evolució del notariat durant els regnats immediats dels reis Sanç IV i Ferran IV, abunda en els requisits formals i personals per al nomenament de notaris públics, amb l'especificació dels tres moments diferenciats en què s'estructurava tot el procés: la compareixença, la petició i la informació per part del rogatari i del consell per a l'entrega de l'ofici al candidat presentat; la notificació dels notaris examinadors, davant els membres del consell, del fet que havien dut a terme les proves pertinents a la persona que optava al títol i que l'havien vist idònia; i, finalment, el jurament reglamentat per part del notari investit de la prerrogativa bàsica de la fe pública, amb la presentació del seu signe notarial, com sabem de caire personal i intransferible. Tot seguit, l'autora presenta aquests signes dels notaris estudiats i adjunta un breu apèndix documental amb tres textos exemplificadors de les tres parts del procés suara esmentades.

GINEBRA I MOLINS, Rafel, «Del tractament arxivístic dels fons notarians. Aportacions, o quasi, a un debat», *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística* (Barcelona), 21 (2003), p. 61-71.

Nova aportació al debat generat en l'àmbit arxivístic català arran de la publicació l'any 1997, per part de la Generalitat de Catalunya, de la *Norma* sobre el quadre de classificació dels fons notarians i, a més, arran de l'edició el 2002 de l'article de Lluïsa Cases i Laureà Pagarolas més amunt ressenyat, aparegut al número 19 de la mateixa revista *Lligall* de l'Associació d'Arxivers de Catalunya, que la posava en qüestió. En aquest breu treball, l'autor, ja ben conegut arxiver del riquíssim Arxiu Episcopal de Vic i medievalista especialitzat també en la institució notarial, analitza el concepte de fons arxivístic aplicat a la documentació notarial i, alhora, el concepte de notaria, amb la intenció de fer la seva aportació a alguns dels aspectes fonamentals de la polèmica. Amb un to conciliador i integrador i una visió pragmàtica, matisa la figura del notari com a productor d'un fons en

el sentit arxivístic i dóna més rellevància a la notaria, la qual, de ben segur inspirat pel cas de Vic que l'autor coneix molt bé, tal com els autors de la *Norma* s'inspiraren en les escrivanies senyorials gironines, va més enllà de l'oficina i el despatx i pot tenir en molts casos una dimensió jurídica i jurisdiccional. Després d'abundar en aquest punt, l'essencial de desacord amb l'article de Cases i Pagarolas, repassa ràpidament els altres punts, en els quals coincideix gairebé plenament, bo i remarcant en tot moment la necessitat de considerar tots els factors implicats.

GONZÁLEZ BALASCH, María Teresa, «Notariado y notarios en la documentación de los monasterios de Ferreira de Pantón y Chouzán», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), 25 (2003-2004), p. 885-901.

Nova contribució a l'estudi del notariat gallec, que s'inscriu temporalment i geogràficament en un pla més general de coneixement d'aquesta institució al regne de Galícia fins a l'època dels Reis Catòlics, moment transcendent no només per la notable legislació que aquests generaren, sinó també per l'ampli ús del castellà en la redacció dels instruments notariaus que aleshores es produeixen. Per fer-ho, l'autor es basa en un centenar llarg de pergamins dels monestirs benedictins femenins de Santa Maria de Ferreira de Pantón y de Santo Estebo de Chouzán, ambdós de la província de Lugo, documents de caire privat (contractes de «*foro*», donacions, compravendes i testaments) conservats tant als mateixos monestirs com a l'arxiu del monestir de Sant Paio de Antealtares de Santiago i a l'Archivo Histórico Nacional de Madrid. Després d'una breu introducció de presentació, en què situa el naixement de la institució a partir de 1260 i remarca els diferents tipus de notaris autoritzants, afegeix una relació dels notaris, ordenats per poblacions, amb el seu nom, el seu *signum*, la transcripció del fragment relatiu a la subscripció, les referències cronològiques, les documentals i les bibliogràfiques. Clouen l'article un índex alfabètic de notaris i un altre d'escriptors.

HERNANDO, Josep, *Els esclaus islàmics a Barcelona: blancs, negres, llors i turcs. De l'esclavitud a la llibertat (s. XIV)*, Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques, 2003, 784 p.

Darrera publicació del professor de la Universitat de Barcelona Josep Hernando, ara no en el vessant del món del treball ni tampoc del llibre i de

la cultura escrita, objecte de les seves últimes edicions, algunes de les quals han estat anotades en números anteriors d'aquesta mateixa revista, sinó sobre el tema dels esclaus islàmics a la Barcelona del segle XIV, que precisament havia estat un dels seus primers objectius en la seva ja llarga trajectòria d'acurada recerca i buidatge exhaustiu de registres notariais medievals. De fet, no sempre ha estat prou reconeguda la transcendència dels col·lectius d'esclaus en les estructures socials i econòmiques de les societats baixmedievals mediterrànies, tot i comptar amb bons estudis per al cas de Barcelona. Col·lectiu d'esclaus que, durant el segle XIV, veurà diversificar la seva provenença ètnica i comptarà amb gent de tota la Mediterrània i de més enllà, tant del nord com del sud, resultat de tota mena de violència, guerres i cors o pirateria com també del comerç o de la pròpia tracta. Ara, el professor Hernando ens ofereix un rigorós, complet i detallat estudi d'aquesta imperiosa realitat, mitjançant el buidatge total dels milers de registres notariais barcelonins conservats, dipositats tant a l'Arxiu Històric de Protocols com a l'Arxiu de la Catedral i a l'Arxiu Històric de la Ciutat, amb més d'un miler de documents relatius al tema dels esclaus islàmics o musulmans, siguin blancs, negres, llors o mestissos i també els turcs, aquests ja islamitzats a partir del segle XIII. Sobre aquesta poderosa base documental, l'autor desplega un ampli ventall temàtic. Així, després de la introducció i la bibliografia, exposa en primer terme els aspectes demogràfics, la proporció de cadascun d'aquests grups, la seva distribució per edats i sexes, el percentatge que aconseguí la llibertat, els aspectes familiars i, finalment, el seu origen i les causes de la seva esclavitud. En el capítol segon tracta de les compravendes, la principal tipologia notarial referida als esclaus, els preus, l'estat físic, els compradors, els venedors, els intermediaris o els llocs de destinació i altres maneres d'alienació. Tot seguit, analitza, tenint sempre molt present l'ordenament jurídic, la qüestió de l'estat físic dels esclaus, la relació d'això amb el preu i les principals malalties que patien, alhora que precisa i delimita els conceptes d'evicció i redhibició. En el quart punt, l'autor estudia la integració d'aquests esclaus a través del treball, els oficis, els sistemes d'aprenentatge, amb atenció també al treball de les esclaves i a les professions dels mateixos propietaris. A continuació, parla sobre una altra via d'integració dels esclaus, ara a través de la religió, bo i analitzant les obres fonamentals del proselitisme cristià. I, finalment, presenta totes les vies possibles per accedir a la llibertat, des del sistema de talla fins a la disposició testamentària, i la integració social dels que ho havien aconseguit. Després de l'estudi, l'obra es complementa amb un generós apèndix que inclou la totalitat dels documents que li han servit

de forniment (un conjunt de 1.071), la major part rigorosament transcrita, llevat dels de caire més repetitiu. A més de nombroses taules i gràfics repartits enmig del text, uns complets índexs d'esclaus en els seus diferents grups, de compradors, de venedors i de topònims clouen aquesta obra certament extraordinària, resultat del treball rigorós de l'autor de molts anys i, sens cap dubte, de consulta del tot imprescindible per a l'estudi dels esclaus a les nostres societats baixmedievales.

JUSTO MARTÍN, María José, «Los notarios de concejo de Santiago: su oficio y redes notariales en los siglos XVI-XVIII», a *Memoria Artis*, Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, 2003, p. 473-484.

És prou conegut l'ampli ventall competencial inherent a la funció notarial, tant en el camp judicial com en l'extrajudicial, especialment abans de la Llei orgànica del notariat de 1862, que separava de manera definitiva una fe de l'altra. I un dels tipus de notaris existents des de l'època medieval eren els que exercien la seva funció fedatària als consells municipals, bàsicament per donar fe dels acords d'aquests organismes locals. L'autora d'aquest article, directora de l'Arxiu Històric Universitari de Santiago de Compostela, en primer terme explica l'ofici de les dues notaries de Consell d'aquesta ciutat, que anaven unides a dues notaries de Número, amb atenció especial a la normativa reguladora, els salaris i els emoluments que percebien, les tasques específiques que se'ls encomanaven, els seus deures i obligacions o el mateix fet del traspàs dels llibres d'actes i altres registres per ells autoritzats. I, en segon lloc, analitza les xarxes o grups que, especialment a partir del segle XVI, es formen entre els membres de l'estament notarial, per consanguinitat o bé per matrimoni, grups amb una dinàmica ben pròpia i que de vegades entren en relació amb altres classes socials i de manera ben significativa amb el clergat.

MIRANDA MENACHO, Vera-Cruz, «Algunos aspectos de la economía del monasterio de Pedralbes a través del Manual (1414-1419) y del *Capbreu* (1414-1418) de Gabriel de Forest», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), 33/1 (2003), p. 171-190.

Com bé es representa al títol, l'autora d'aquest breu article, becària predoctoral del Departament d'Estudis Medievales del Consell Superior d'In-

vestigacions Científiques de Barcelona, es proposa l'estudi d'alguns aspectes econòmics del monestir barceloní de Santa Maria de Pedralbes, mitjançant el buidatge de dos registres notariais, un manual i un llibre o capbreu, de la primera meitat del segle XV. D'aquesta manera, després d'emmarcar l'objectiu, remarcant la transcendència política i econòmica del monestir femení de Pedralbes, establert per la reina Elisenda de Montcada el 1326, i de presentar i descriure les fonts que ha emprat, dos registres d'un notari públic en diferents fases de redacció –manual i llibre o capbreu– conservats a l'arxiu del propi monestir, l'autora analitza alguns dels seus aspectes econòmics. En síntesi, estudia els salaris dels treballadors vinculats al cenobi, els preus dels aliments comprats per les monges i la compravenda d'esclaves. Un seguit de taules i gràfics acompanyen aquest puntual però interessant treball.

PARDO RODRÍGUEZ, M.ª Luisa, «Más documentos notariales de Sevilla de la primera mitad del siglo XIV», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), 25 (2003-2004), p. 709-725.

Juntament amb Barcelona, València, Madrid, Santiago de Compostela, Saragossa o Santander, Sevilla ha esdevingut d'unes dècades ençà un centre ben actiu en el camp de la recerca i l'estudi de la institució notarial a l'Estat espanyol. I això mercès, ultra altres aportacions, especialment als més que excel·lents treballs del notari i professor José Bono, de referència obligada, i a la cada cop més extensa bibliografia de les professores del Departament d'Història Medieval de la seva Universitat Pilar Ostos Salcedo i M.ª Luisa Pardo Rodríguez. Resultat d'aquesta fecunda col·laboració, és en procés d'edició una obra sobre documents i notaris de Sevilla a la primera meitat del segle XIV. En el present article, aquesta darrera autora completa la publicació dels documents que no s'havien inclòs en l'obra suara esmentada i que són reflex, al capdavant, de la pràctica professional dels notaris públics de la capital andalusa, la qual presenta una copiosa producció documental des del mateix moment de la seva conquesta cristiana a mitjan segle XIII. Després d'una breu introducció, en què s'analitza la pràctica notarial sevillana del període, les característiques dels documents i el seu contingut, edita un conjunt de cinc instruments notariais autoritzats entre 1327 i 1341, corresponents a cartes originals en pergami, el sistema escripturari majoritari a tota la Castella medieval.

Perspectivas actuales sobre las fuentes medievales de la Edad Media. Sesiones de Trabajo. Seminario de Historia Medieval, Zaragoza: Universidad, 2004, 173 p.

Volum que inclou les actes del darrer Seminari, organitzat durant la primavera del propassat any 2003, pel Departament d'Història Medieval, Ciències i Tècniques Historiogràfiques i Estudis Àrabs i Islàmics de la Universitat de Saragossa, sobre la documentació notarial i, més concretament, sobre el seu mètode de treball i les possibilitats que ofereix per a la recerca històrica. Aplega, per tant, les ponències que s'hi presentaren per part d'especialistes francesos, italians i de diferents nacionalitats de l'Estat espanyol. Així, recull, en primer lloc, el treball del professor d'història medieval de la Universitat de València José M.ª Cruselles, que emmarca perfectament el tema, en fer una extensa i reeixida valoració de l'estat actual de les fonts notariales en relació amb la investigació històrica, en què posa de relleu tant les mancances de la font com les seves possibilitats i els resultats de les experiències dels darrers decennis. Després, el de la investigadora de Montpellier Danièle Iancu-Agou, en aquest cas més concret sobre els Borrilli, una família de notaris cristians ubicats al call, com a reflex de la comunitat jueva d'Aix-en-Provence als segles XV i XVI. El tercer, de qui subscriu aquestes pàgines, com a director tècnic de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, amb un caire més pedagògic i descriptiu, sobre els diferents tipus documentals notariales catalans i les seves immenses possibilitats d'aprofitament històric, bo i assajant una classificació temàtica i amb una extensa i actualitzada bibliografia al final de l'article. En una línia similar, tot i que centrant-se en la qüestió social, es planteja el quart, del professor de la Universitat de Còrdova Ricardo Còrdoba, sobre el reflex de la societat baixmedieval en els protocols notariales d'Andalusia. D'altra banda, una presentació i una reflexió més breu sobre la documentació notarial del Midi francès i la seva relació amb la història medieval és feta en el cinquè article pel professor de Toulouse Benoît Cursente. En el sisè, el professor de la Universitat de Roma Mario Ascheri tracta un tema més institucional, en concret sobre els notaris del Comú a la Itàlia baixmedieval. Tot seguit, el professor de la Universitat de Castilla-La Mancha David Igual Luis fa la seva completa aportació sobre les fonts notariales castellanès, les perspectives d'investigació que ofereixen i el model de la seva recerca per al cas de la ciutat de Valladolid. Finalment, el professor de la Universitat de Gènova Giacomo Casarino exposa l'experiència del seu immens treball basat en registres notariales, sobre mestres i aprenents a la societat genovesa en els segles XV i XVI.

PEYTAVÍ DEIXONA, Joan, *El manual de 1700 de Jaume Esteve, notari de Perpinyà*, Barcelona: Fundació Noguera, 2004, 686 p. (Acta Notariorum Cataloniae; 15).

Últim número dels registres notariais publicats en la mateixa col·lecció de la Fundació Noguera i relatiu, per primera vegada, a un notari de la Catalunya Nord, concretament de l'escrivania de Perpinyà del 1700, any en què es produeix un canvi de llengua, en ser prohibit l'ús del llatí i el català a favor del francès en les actes de caire civil i administratiu oficials, mitjançant un edicte reial de 2 d'abril d'aquest any. Com és usual, el volum s'enceta amb una introducció, que s'inicia amb una presentació sobre els arxius notariais nord-catalans, conservats en la seva totalitat a l'Arxiu Departamental dels Pirineus Orientals, i continua amb la notaria de Perpinyà, amb fons des de l'època baixmedieval i amb una trentena de notaris coetanis al protocol que ara s'edita. Tot seguit, reconstrueix la biografia del notari autoritzant, Jaume Esteve i Lloran, natural de Prada de Conflent, i el seu entorn familiar de manera certament completa i presenta el volum, amb els seus principals trets diplomàtics. Interès especial mereix el capítol introductor sobre el context històric i lingüístic, en què es reproduïx l'edicte de prohibició de la llengua catalana, que tingué un efecte immediat a partir de primer de maig de 1700, alhora que es ressegueix el procés de la progressiva integració dels antics comtats catalans al nou regne. Després de presentar el contingut tipològic, amb domini absolut dels documents de caire econòmic (debitoris, àpoques, censals, vendes a carta de gràcia...), l'autor exposa els aspectes per als quals pot esdevenir útil el contingut d'aquest manual, concretament la mateixa vila de Perpinyà, el camp nord-català, la diversitat de clientela del notari, els tipus documentals notariais o el fenomen de la llengua, tema en el qual l'autor està especialitzat, ja que en el manual trobem el llatí, el català i el francès, ultra castellanismes, gal·licismes i dialectalismes. En darrer terme, clouen la introducció les normes de transcripció i una relació de monedes i unitats de superfície. El cos central de l'obra el constitueix l'edició d'un total de 471 instruments, amb la indicació usual del número d'ordre, data, regist en aquest cas conceptual i signatura topogràfica. Els instruments abracen el període comprès entre el 26 de desembre de 1699 i el 31 d'octubre de 1700, amb un canvi radical de la llengua emprada a partir de primer de maig, quan el llatí i el català són substituïts pel francès. Uns complets índexs antroponímic, toponímic i de comunitats clouen aquest extens volum, certament útil per a l'estudi de variats aspectes de la història social, econòmica i cultural d'aquests antics

comtats catalans del nord del Principat, en uns moments certament transcendents i significatius de canvi i d'adaptació a la nova realitat política.

PIÑOL ALABART, Daniel, «Notaris i cultura escrita al Camp de Tarragona: l'escriptura gòtica en els manuals notariais (segles XIII-XIV)», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), 25 (2003-2004), p. 655-673.

Estudi sobre els usos i la difusió de l'escriptura entre l'estament notarial durant els segles baixmedievals, que constitueix un capítol de la tesi doctoral de l'autor sobre el notariat públic al Camp de Tarragona. De fet, la institució notarial d'aquest territori no havia estat tradicionalment objecte especial d'atenció per part de la historiografia sectorial fins als treballs de Daniel Piñol, en l'actualitat professor de Paleografia i Diplomàtica de la Universitat de Barcelona. L'objectiu central d'aquesta aportació se centra a analitzar com els notaris, resultat i àrbitres de la nova societat catalana baixmedieval, empren l'escriptura per retratar aquesta societat canviant i, alhora, analitzar els principals aspectes gràfics de l'anomenada escriptura gòtica catalana, que a les seves mans prendrà el qualificatiu de notular. Així, basant-se en registres notariais del Camp tarragoní i d'aquesta època primerenca d'implantació de la institució, analitza i descriu en primer terme els principals trets evolutius del notariat i dels llibres registre generats pels notaris; afegeix després unes consideracions de caire general sobre l'escriptura gòtica catalana en els seus aspectes gràfic i social i, finalment, incideix d'una manera especial en l'escriptura dels registres notariais, amb una acurada i detallada anàlisi de la morfologia de cada lletra de l'abecedari, bo i comparant la seva evolució en els dos segles estudiats.

PLANAS ROSSELLÓ, Antonio, «El notariado en la Mallorca del siglo XIII», *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics* (Palma), 13 (2003), p. 7-36.

Interessant aportació al coneixement de la institució notarial mallorquina, establerta al segle XIII, en el moment de la conquesta cristiana del territori illenc, a semblança de la Catalunya coetània. En unes breus i denses pàgines introductòries, l'autor presenta les característiques principals del notariat a les Illes, en les quals exposa el seu establiment i la seva im-

diata evolució, amb els principals privilegis que conformaren la institució, el sistema de formació dels seus membres, els requisits per a l'exercici de l'ofici notarial, el camp competencial dels professionals i les col·lisions entre els diferents tipus de notaris, la qüestió dels salaris i els aranzels i la patrimonialitat dels protocols. I, tot seguit, presenta en apèndix la prosopografia d'una vuitantena llarga de notaris públics que exerciren la professió notarial a Mallorca en el decurs del segle XIII, amb la informació que li han proporcionat tant les col·leccions de pergamins provinents dels arxius de la capital com les diferents edicions diplomàtiques existents. Una completa relació bibliogràfica clou aquesta interessant aportació al desvetllament del notariat mallorquí en el moment inicial del seu establiment a les Illes.

RUBIO, Daniel, «El crèdit a llarg termini a Barcelona a la segona meitat del segle XIV: els censals morts i els violaris», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* (Barcelona), XIV (2003), p. 159-178.

Resum de la tesi doctoral de l'autor, defensada a la Universitat de Barcelona el proppassat 2003 i valorada amb la màxima qualificació. De fet, l'anàlisi del préstec o del crèdit a llarg termini, expressat en els contractes notariais de censal mort i de violari, no ha estat un tema preferent dels medievalistes. I, quan aquests se n'han ocupat, ho han fet majorment sobre la incidència d'aquests instruments en els vessants social i econòmic o, en algun cas, des de l'angle de mira exclusivament jurídic. Amb la tesi que ara se subsumeix, l'autor pretén una anàlisi completa d'aquests tipus de contractes, en el triple vessant: jurídic, d'explicació d'aquests complexos instruments notariais; diplomàtic, de presentació detallada de les seves clàusules i de la seva evolució, i, finalment, històric, és a dir, l'estudi de fenòmens socials i econòmics com ara el deute, la usura, els preus, els mercats, les rendes o els nivells de riquesa a la Barcelona baixmedieval. Sens dubte, aquest treball esdevindrà imprescindible per a qualsevol que desitgi enfrontar-se amb l'evolució de la capital catalana en aquests aspectes concrets de crèdits, interessos, rendes, usures o preus, com també en fenòmens més generals de mercats i cicles econòmics. Igualment, permetrà conèixer millor els actors, protagonistes d'aquest món del crèdit a llarg termini, i les diverses relacions que s'establien entre ells. I, encara, el treball té un interès extraordinari per al coneixement d'uns tipus documentals notariais d'una riquesa i complexitat realment extraordinàries, que ben sovint coneixíem només des del vessant exclusivament jurídic.

SÁEZ, Carlos, «El signo como emblema», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), 33/1 (2003), p. 339-363.

Interessant estudi teòric del professor Carlos Sáez, en l'actualitat catedràtic de Paleografia i Diplomàtica de la Universitat d'Alcalà, sobre els signes o símbols, tant els de caire diplomàtic –validadors o no– com d'altres, presents als llibres, els manuscrits i els documents medievals de la península, tradicionalment tractats com a simples elements corroboradors dels diplomes. Per a l'autor, és obvi que aquests elements gràfics esdevenien sobretot nexes de comunicació visual entre les classes socials més privilegiades, és a dir, les autores i productores dels documents, i els altres membres de la societat medieval, receptors i destinataris d'aquests escrits, generalment desconixedors de l'escriptura. Precisament per aquesta raó d'incapacitat de desxifrar un codi alfabètic, hom necessitava de l'auxili gràfic per apropar-se a la comprensió del missatge. Així, en una primera part fa un seguit de consideracions generals respecte de la significació i els estudis existents sobre aquests signes; en la segona se centra en els signes peninsulars, especialment dels regnes del nord, on ja apareixen amb profusió a l'alta edat mitjana; i, finalment, en un tercer capítol analitza els signes de caire professional, que empraven determinats gremis, i altres signes d'intenció certament diversa, més propers a l'art, a la pietositat, a la religió, al divertiment, a l'aprenentatge, a les rutines quotidianes o, fins i tot, a l'erotisme. Clou l'article una quinzena de reproduccions gràfiques de signes que serveixen d'exemple.

SOBRADO CORREA, Hortensio, «Los inventarios *post-mortem* como fuente privilegiada para el estudio de la historia de la cultura material en la Edad Moderna», *Hispania* (Madrid), LXIII/3, núm. 215 (2003), p. 825-861.

Ha estat ja molt explicat el valor de l'inventari *post mortem* com a font notarial privilegiada tant per a la història social i econòmica com per a la història de la cultura i les mentalitats col·lectives, en constituir aquesta relació detallada dels béns d'una persona o d'una comunitat, feta públicament davant notari pel tutor, el curador, la vídua o l'hereu, un acte jurídic de garantia, aplicable en aquells casos en què la titularitat dels béns pertany a una persona i la seva administració a una altra. De fet, les característiques que presenten els inventaris, d'exhaustivitat en la descripció i de forta

impregnació de seguretat jurídica, són totalment positives per a l'estudiós, que es troba, així, davant una font rica i fiable. I, precisament, una de les escoles historiogràfiques pioneres en l'impuls de la utilització d'aquest tipus notarial fou la gallega, amb el professor Antonio Eiras Roel al capdavant, que des de la dècada dels anys 1960 recollí la producció històrica especialment francesa i plantejà la renovació de la historiografia modernista espanyola amb unes directrius noves, les quals es palesaren sobretot en les excel·lents actes dels dos Col·loquis celebrats a Santiago i editats el 1975 i el 1984. Seguint aquesta línia historiogràfica, el professor d'aquesta mateixa Universitat Hortensio Sobrado reflexiona, de bell nou, sobre la cabdal figura jurídica de l'inventari *post mortem*. Així, en un treball extens, ben construït i amb un excel·lent domini de la bibliografia, en primer lloc fa un repàs de la significació i la utilització dels inventaris per part de la historiografia francesa i espanyola, presenta després els problemes que la utilització d'aquesta font comporta, atesos els seus graus de representativitat, fiabilitat o omissions i analitza, en darrer terme, les possibilitats que ofereix per a l'estudi modernista en els camps concrets de l'alimentació, l'habitatge i el mobiliari domèstic i, en darrer terme, de la higiene i el vestit.

SOLÀ I PARERA, Àngels, *Aigua, indústria i fabricants a Manresa (1759-1860)*, Manresa: Centre d'Estudis del Bages; Col·legi d'Enginyers Tècnics Industrials de Manresa; Col·legi d'Enginyers Industrials de Catalunya, 2004, 296 p.

Atractiu i sòlid treball d'Àngels Solà, professora de la Universitat de Barcelona i una de les principals investigadores sobre fons notariais del segle XIX del nostre país, l'objecte temàtic central de la qual és l'estudi de la burgesia barcelonina de la dinovena centúria, tant fabricants com comerciants o indians. Bo i connectant amb aquest eix bàsic, en aquesta obra l'autora centra el seu esguard en els orígens del procés industrialitzador, concretat en el desenvolupament de la indústria cotonera de Manresa empena per la força hidràulica i emmarcat en el període que s'escola de 1759 a 1860. Editat de manera excel·lent, aquest treball sobre la industrialització al Bages ha estat guardonat amb els premis Antoni Esteve (2001) i Bonaplata (2002). De fet, el cas manresà és particular dins el context català per la precocitat en l'ús intensiu d'aquest tipus d'energia per filar cotó, des del principi del segle XIX, i perquè es desenvolupà de manera continuada emprant tots els possibles salts d'aigua de la contrada, amb un ús tardà de

la màquina de vapor. L'estudi abraça el període cronològic substancial en el procés, des de la implantació de les indianes i les màquines manuals de filar de mitjan segle XVIII, passant per la seva substitució al començament del segle XIX per les accionades per la força hidràulica, fins a la introducció del vapor i la construcció de les grans fàbriques cotoneres de cent anys després. Però, a part d'estudiar la indústria cotonera manresana vinculada a l'ús intensiu de l'aigua, l'autora també s'ocupa en aquesta obra de la història de les fàbriques i, en tercer lloc, de gran part dels fabricants i de les societats que jugaren un paper decisiu en el desenvolupament cotoner de la ciutat en aquest període. Així, després d'una introducció en què presenta un estat de la qüestió sobre la industrialització manresana, parla primer de les característiques de la manufactura tèxtil en les diferents branques, en el període de 1750 al 1802, és a dir, des de la introducció de l'estampació d'indianes fins a l'inici de la utilització de l'aigua com a força motriu en les màquines de filar cotó. En els capítols següents tracta de la força hidràulica en la filatura cotonera i llanera, de les primeres fàbriques de filar, de la història de les societats fundadores, de la moderna indústria llanera fins a la seva desaparició a mitjan segle XIX i de l'expansió cotonera a mitjan d'aquesta centúria fins a l'aparició de les turbines i la màquina de vapor. D'altra banda, en el capítol setè ofereix una extensa i detallada visió dels empresaris i els capitalistes cotoners, amb les biografies dels fabricants (Arenys, Serrano, Vilaseca, Cots, Gironella...) i l'exposició de les seves característiques bàsiques. I, en un darrer apartat, fa tot un seguit d'interessants aportacions, a manera de conclusions, sobre el procés industrialitzador català des del cas manresà, incidint en tres punts de debat, és a dir, els orígens, el viratge que portà de la utilització preferent del vapor a l'ús d'energia hidromecànica i, finalment, a qui es va deure la construcció de les colònies industrials. Després de les fonts i d'una extensa bibliografia, un parell d'apèndixs i un índex de persones i empreses clou aquesta obra, que s'acompanya també d'un gran nombre de quadres i d'un escollit recull fotogràfic i que esdevindrà de referència obligada en els estudis sobre el procés industrialitzador a Catalunya.

(Aquestes **Notes bibliogràfiques** han estat redactades
per *Laureà Pagarolas i Sabaté*)

«ESTUDIS HISTÒRICS I DOCUMENTS DELS ARXIUS DE PROTOCOLS». NORMES PER A LA PRESENTACIÓ D'ORIGINALS

EHDAP és una revista anual, editada pel Col·legi de Notaris de Catalunya des del 1948, amb l'especificitat bàsica d'aplegar treballs fonamentats sobre documentació de protocols i de registres notariais d'arreu i, alhora, d'aprofundir en aspectes institucionals, com ara la història del notariat, els diferents tipus documentals que aquesta genera o bé d'altres institucions de dret públic i privat que s'hi relacionen.

La redacció de l'EHDAP prega a les persones interessades a col·laborar-hi que prenguin en consideració les normes següents:

1. L'*extensió* dels articles, que han d'ésser inèdits, oscil·larà entre els 15 i els 40 fulls de 30 línies mecanografiades (és a dir, a doble espai), presentats en paper DIN A4 i escrits per una sola cara.

2. Sota el títol del treball, hom hi farà constar el *nom i cognoms* de l'autor, així com també el centre on desplega la seva activitat.

3. Ultra les còpies en paper, els originals han d'ésser facilitats en *disquet*, en un programa compatible amb l'entorn PC o Macintosh. A l'etiqueta del disquet, s'hi escriurà el nom de l'autor, el títol de l'article i el programa amb què ha estat editat.

4. Es recomana que els articles siguin escrits en català, per bé que s'accepten originals en totes les *llengües* peninsulars i en altres idiomes, com ara l'italià, el francès, l'anglès i l'alemany. Els textos en català i en castellà seran revisats per un corrector d'estil.

5. Les *notes* es presentaran sempre totes juntes al final de l'article i mai a peu de pàgina, tot i que un cop impreses sí que hi aniran. Es redactaran segons el sistema de referències que s'especifica més endavant. Les crides es faran volades sobre la caixa del text i després de la puntuació.

6. El text es podrà acompanyar, quan es consideri necessari, d'apèndixs, làmines, figures o *material gràfic*. Les fotografies, al seu torn, hauran d'ésser de qualitat i ben contrastades, i aniran seguides dels seus corresponents.

7. Els editors facilitaràn als autors *proves d'impremta*, per tal que puguin revisar els seus textos en un termini prudencial, però sense fer, tanmateix, variacions substancials ni en el text ni en les notes.

8. Un cop editat el volum, tots els autors en rebran dos exemplars, així com també un joc de *25 separates* del seu article.

9. Els articles i la *correspondència* han d'adreçar-se a:

Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols
Arxiu Històric de Protocols de Barcelona
Col·legi de Notaris de Catalunya
Notariat, 4
08001 Barcelona

El remitent indicarà sempre, en full a part, el seu nom i cognoms, adreces professional i particular, i números de telèfon, per tal de facilitar la comunicació amb la Redacció.

10. Els *sistemes de referències* i de citacions a utilitzar pels col·laboradors d'EHDAP seran els següents:

Llibres:

Arcadi GARCIA I SANS, Núria COLL I JULIÀ, *Galeres mercants catalanes dels segles XIV i XV*, Barcelona: Fundació Noguera, 1994 (Estudis; 6).

Formes i institucions del govern de Catalunya, Barcelona: Edicions de la Magrana, 1983 (Curs d'història de Catalunya; 1).

Parts de llibre:

Pierre VILAR, «Le monde urbain dans la Catalogne des temps modernes», a *Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Barcelona: Universitat, 1984, v. I, p. 421-434.

Articles de revista:

Josep M. SALRACH, «Formació, organització i defensa del domini de Sant Cugat en els segles X-XII», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), 13 (1992), p. 127-173.

Quant a les *referències als arxius*, el primer cop es posarà el nom complet amb l'abreviatura entre parèntesi: Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB). Les referències posteriors es posaran només en la forma abreujada.

Les cites dels textos documentals es faran de la manera usual, seguint l'ordre més lògic: arxiu, secció, sèrie, peça documental, data i foli. Per exemple:

AHPB, Guillem JORDÀ (major), *Septimum manuale*, 30-IX-1438/23-VI-1440, f. 34r.-36v.

